ANATOLE FRANCE

Cartea prietenului meu

roman

roman

PIERRE NOZIÈRE

ANATOLE FRANCE

CARTEA PRIETENULUI MEU • PIERRE NOZIÈRE

Anatole France
LE LIVRE DE MON AMI
PIERRE NOZIÈRE
Paris, Calmann-Lévy, Éditeurs

ANATOLE FRANCE

CARTEA PRIETENULUI MEU

•

PIERRE NOZIÈRE

Traducere de **Raul Joil**

CARTEA ROMÂNEASCĂ
1989

CARTEA
PRIETENULUI MEU

CARTEA LUI PIERRE

31 decembrie 188...

Nel mezzo del cammin di nostra vita...
Pe cînd e omu-n miezul vieţii lui...

Versul acesta, cu care Dante îşi începe primul cînt din Divina Comedie, îmi vine-n gînd astă-seară, pentru a suta oară poate. Dar pentru întîia oară mă mişcă.

Cu cîtă pasiune mi-l repet în minte, cît de maiestuos şi de plin mi se pare ! Desigur, fiindcă mi se potriveşte atît de bine mie însumi. Am şi eu, la rîndul meu, vîrsta împlinită de Dante pe vremea cînd bătrînul soare îşi îndrepta lumina asupra celui dintîi an al veacului al XIV-lea. Sînt şi eu în miezul vieţii, presupunînd că drumul ei e la fel de lung pentru toţi şi că duce neapărat la bătrîneţe.

Dumnezeule ! ştiam de acum douăzeci de ani că va trebui să ajung aici : ştiam, dar n-o simţeam. Mă sinchiseam atunci de drumul vieţii ca de drumurile din Chicago ! Acum, după ce am urcat coasta, întorc capul pentru a îmbrăţişa dintr-o privire toată întinderea pe care am străbătut-o atît de repede, şi versul poetului florentin îmi stîrneşte atîtea vise, că mi-aş petrece bucuros noaptea înaintea focului, evocînd fantome... să plutească în juru-mi. Morţii, vai, sînt atît de uşori !

Ce bine e cînd stai şi-ţi aminteşti ! Tăcerea nopţii te îmbie. Liniştea ei dă curaj stafiilor, timide şi sperioase de felul lor, care cer linişte şi singurătate cînd vin să vorbească la ureche prietenilor vii. Perdelele s-au tras la ferestre, draperiile atîrnă în falduri grele pînă la covor. O singură uşă a rămas întredeschisă şi ochii mei

se îndreaptă pe negîndite spre ea. Se strecoară de acolo o lumină de opal ; ajung pînă la mine răsuflări egale și molcome, și n-aș putea să deosebesc nici eu răsuflarea mamei de aceea a copiilor.

Dormiți, scumpii mei, dormiți !

Nel mezzo del cammin di nostra vita...

Într-un colț, în fața focului ce se stinge, visez, și-mi închipui că această veche casă a familiei mele, cu camera în care veioza aruncă o lumină tremurîndă și de unde vin respirațiile acestea pure, este un han singuratic, întîlnit pe lungul drum din care, pînă acum, am și străbătut jumătate.

Dormiți, scumpii mei ; mîine vom pleca mai departe !

Mîine ! A fost un timp cînd acest cuvînt era pentru mine plin de cea mai frumoasă dintre vrăji. Rostindu-l numai, vedeam necunoscute și fermecătoare chipuri făcîndu-mi semn cu degetul și șoptindu-mi : „Vino !". Și ce mult iubeam atunci viața ! Credeam în ea ca un îndrăgostit, și nu mi-ar fi trecut prin gînd că ar putea să se poarte aspru cu mine, deși știam cît e de nemiloasă.

N-o învinovățesc. Nu mi-a făcut atîtea răni ca altora. M-a și mîngîiat, uneori, parcă din întîmplare, ea, care trece cu atîta nepăsare pe lîngă noi ! În schimbul a ceea ce mi-a luat sau refuzat, mi-a dat adevărate comori, pe lîngă care tot ce doream nu era decît cenușă și fum. Cu toate acestea, am pierdut speranța, și acum nu mai pot să aud cuvîntul *Mîine !* fără a încerca un sentiment de neliniște și de tristețe.

Nu ! nu mai am încredere în vechea mea prietenă, viața. Dar o iubesc încă. Atîta timp cît voi vedea sfînta ei lumină strălucind pe trei frunți albe, pe trei frunți iubite, voi spune că-i frumoasă și o voi binecuvînta.

Sînt clipe cînd totul mă surprinde, clipe în care lucrurile cele mai simple îmi dau fiorul misterului.

Astfel, mi se pare, în momentul acesta, că memoria este o facultate minunată și că darul ei de a face să re-

învie trecutul este la fel de surprinzător, ba mult mai surprinzător decît darul de a privi în viitor.

E o binefacere amintirea ! Noaptea e liniştită, am strîns grămadă tăciunii în cămin şi am înteţit focul.

Dormiţi, scumpii mei, dormiţi !

Îmi scriu amintirile din copilărie şi asta

PENTRU VOI TREI

PRIMELE CUCERIRI

1

MONȘTRII

Oamenii care mi-au spus că nu-și mai amintesc nimic din cei dintîi ani ai copilăriei m-au surprins tare mult. Cît despre mine, am păstrat amintiri vii încă de pe timpul cînd nu eram decît un copil mic de tot. E adevărat că nu sînt decît imagini izolate, dar care, tocmai de aceea, se desprind cu mai multă strălucire pe un fundal obscur și misterios. Cu toate că sînt încă destul de departe de bătrînețe, amintirile acestea, deosebit de dragi, îmi par că vin dintr-un trecut nespus de îndepărtat. Îmi închipui că lumea era atunci la măreţele sale începuturi, învăluită toată în cele mai fragede culori. Dacă aș fi un sălbatic, aș crede că lumea e tot atît de tînără ca și mine sau, dacă vreți, tot atît de bătrînă. Dar, din nenorocire, nu sînt deloc sălbatic. Am citit multe cărți despre vechimea pămîntului și originea speciilor și compar, cu melancolie, scurta durată a indivizilor cu lunga durată a speciilor. Știu, prin urmare, că nu demult aveam pătuțul meu cu plasă, într-o cameră mare dintr-o casă veche și foarte dărăpănată, care a fost dărîmată apoi pentru a face loc noilor clădiri ale Școlii de Belle-Arte. Acolo locuia tatăl meu, un modest medic și un mare colecționar de curiozități ale naturii. Cine a spus oare că cei mici n-au memorie ? Mai am în fața ochilor camera, tapetată în verde, cu desene, și drăguța gravură, în culori, care reprezenta, după cum am aflat mai tîrziu, pe Virginie trecînd, pe brațele lui Paul, vadul Rîului Negru. Am trecut în această cameră prin aventuri extraordinare.

După cum v-am spus, aveam un pătuț cu plasă care stătea toată ziua într-un colț și pe care mama îl așeza

în fiecare noapte în mijlocul camerei, desigur, ca să fie mai aproape de patul ei, ale cărui perdele imense mă umpleau de teamă și de admirație. Era o poveste întreagă cu culcatul meu. Nu mergea fără rugăminți, lacrimi, îmbrățișări. Dar nu numai atît : cum mă vedeam în cămașă, o luam la picior iepurește. Mama mă scotea de sub vreo mobilă ca să mă bage din nou în pat. Era vesel de tot.

Dar abia mă culcam, că niște inși cu totul străini de familia mea începeau să-mi dea tîrcoale. Aveau nasuri ca ciocurile de barză, mustăți zbîrlite, burți țuguiate și picioare cu pinteni de cocoș. Se arătau numai din profil, cu un ochi rotund în mijlocul obrazului și mergeau în șir, unul după altul, ținînd în mînă mături, sulițe, chitare, seringi și cîteva instrumente necunoscute. Urîți cum erau, n-ar fi trebuit să se arate ; dar ce-i al lor, e al lor : se strecurau fără zgomot de-a lungul pereților și nici unul din ei, nici cel mai mic, care mergea la urmă și avea un petic în fundul pantalonilor, n-a făcut niciodată vreun pas spre patul meu. Era vădit că o forță îi ținea lipiți de pereții pe lîngă care se strecurau și că nu aveau o grosime apreciabilă. Asta mă liniștea puțin : de altfel, stăteam de veghe. Vă închipuiți că într-o asemenea tovărășie nu poți închide ochii. Îi țineam deschiși. Și totuși (altă minune), deodată, mă regăseam în camera inundată de soare, unde n-o vedeam decît pe mama, într-un capot roz, neputînd să-mi dau seama cum noaptea, împreună cu monștrii ei, dispăruseră.

— Tare îți mai place să dormi ! îmi spunea mama rîzînd.

În adevăr, trebuie să fi fost un strașnic amator de somn.

Ieri, hoinărind pe cheiuri, am văzut în prăvălioara unui negustor de gravuri unul din acele caiete cu desene grotești, în care lorenul Callot își încerca măiestria cu penița sa subțire și incisivă și care se găsesc din ce în ce mai rar. Pe vremea copilăriei mele, o negustoreasă de stampe, mătușa Mignot, vecina noastră, tapisa cu ele un perete întreg și eu le priveam în fiecare zi, de cîte ori mă duceam și mă întorceam de la plimbare ; ochii mei sorbeau acești monștri și, cînd stăteam culcat în pătuțul

meu cu plasă, îi revedeam, fără ca mintea să mă fi ajutat să-i recunosc. O, magie a lui Jacques Callot !

Micul caiet, pe care-l răsfoiam, trezea în mine o întreagă lume dispărută, şi vedeam, în închipuire, ridicîndu-se o pulbere înmiresmată, în care se iveau, una după alta, umbrele celor atît de dragi mie.

2

DOAMNA ÎN ALB

Într-o vreme, locuiau, în aceeaşi casă cu noi, două doamne, două doamne îmbrăcate una numai în alb, cealaltă numai în negru.

Nu mă întrebaţi dacă erau tinere : asta depăşea putinţa mea de cunoaştere. Dar ştiu că miroseau frumos şi că aveau tot felul de bunătăţi. Mama mea, care era foarte ocupată şi nu prea intra în vorbă cu vecinii, nu se ducea deloc la ele. Dar eu mergeam des, mai ales la ora gustării de după-amiază, pentru că doamna în negru îmi dădea prăjituri. Prin urmare, mergeam singur în vizită. Trebuia să străbat toată curtea. Mama mă supraveghea de la fereastră şi ciocănea în geam cînd zăboveam prea mult, uitîndu-mă la birjarul care-şi ţesăla caii. Era o treabă destul de grea să urc scara cu rampa de fier, ale cărei trepte prea înalte nu erau deloc potrivite pentru picioruşele mele. Dar osteneala mi-era răsplătită de îndată ce ajungeam în camera doamnelor : erau acolo mii de lucruri care mă făceau să mă cufund în extaz. Nimic însă nu întrecea cele două figurine caraghioase de porţelan aşezate pe cămin, de o parte şi de alta a pendulei. Dădeau din cap şi scoteau limba, fără să le mişte nimeni. Am aflat că erau aduse din China şi mi-am făgăduit să merg şi eu acolo. Greutatea era s-o conving pe bonă să mă conducă. Ştiam bine că China se afla dincolo de Arcul de Triumf, dar nu puteam niciodată să-mi dau seama cum se ajunge pînă la ea.

Se mai afla, în camera doamnelor, un covor înflorat, pe care mă tăvăleam cu nespusă plăcere, şi o canapeluţă moale şi adîncă, din care făceam cînd un vapor, cînd un

cal sau o trăsură. Doamna în negru, cam grasă, îmi pare, era foarte blîndă şi nu mă dojenea niciodată. Doamna în alb era cam nerăbdătoare şi repezită de felul ei, dar rîdea atît de drăguţ ! O duceam bine toţi trei laolaltă şi hotărîsem, în sinea mea, ca nimeni afară de mine să nu mai intre în camera cu figurine de porţelan. Doamna în alb, căreia i-am împărtăşit hotărîrea, şi-a cam bătut joc de mine, după cum mi s-a părut ; dar am insistat şi mi-a promis tot ce voiam.

De promis, mi-a promis. Şi totuşi, într-o zi, am găsit un domn aşezat pe canapeaua mea, cu picioarele pe covorul meu şi vorbind cu doamnele mele ; avea un aer mulţumit. Le-a dat şi o scrisoare pe care, după ce au citit-o, i-au înapoiat-o. Asta nu mi-a plăcut şi am cerut puţină apă cu zahăr, pentru că îmi era sete, dar şi ca să atrag atenţia asupra mea. Într-adevăr, domnul s-a uitat atunci la mine.

— E un micuţ vecin de-al nostru, spuse doamna în negru.

— Mamă-sa nu-l are decît pe el, nu-i aşa ? întrebă domnul.

— Aşa e, spuse doamna în alb. Dar de unde aţi dedus asta ?

— Pare un copil foarte răzgîiat, răspunse domnul. E indiscret şi curios. Ne priveşte cu nişte ochi cît cepele.

O făceam ca să-l văd mai bine. Nu vreau să mă laud, dar am înţeles cît se poate de bine, din cele ce vorbeau, că doamna în alb avea un bărbat care era nu ştiu ce într-o ţară depărtată, că musafirul adusese o scrisoare de la acest bărbat, că i se mulţumea pentru amabilitate şi că era felicitat pentru numirea sa ca prim-secretar. Toate acestea nu-mi plăcură şi, cînd am plecat, am refuzat s-o sărut pe doamna în alb, ca s-o pedepsesc.

În aceeaşi zi, la cină, l-am întrebat pe tata ce este un secretar. Tata nu mi-a răspuns deloc, iar mama mi-a spus că este o mobilă în care se ţin hîrtii. Pas de mai înţelege ceva ! Am fost culcat, şi monştrii cu un ochi în mijlocul obrazului au defilat în jurul patului meu, strîmbîndu-se mai urît ca niciodată.

Dacă vă închipuiţi că a doua zi m-am mai gîndit la domnul pe care-l găsisem la doamna în alb, vă înşelaţi ;

îl uitasem de-a binelea și nu depindea decît de el să fie șters pentru totdeauna din memoria mea. Dar a avut îndrăzneala să vină din nou la cele două prietene ale mele. Nu știu dacă trecuseră zece zile sau zece ani de la prima sa vizită. Astăzi sînt înclinat să cred că au fost zece zile. Era uimitor cum domnul acesta îmi lua locul. De astă dată m-am uitat bine la el și am găsit că nu are nimic plăcut. Avea părul foarte lucios, mustăți negre, favoriți negri, bărbia rasă, cu o gropiță la mijloc, talie subțire, haine frumoase, dar mai presus de toate, o mare mulțumire de sine. Vorbea de cabinetul ministrului Afacerilor Externe, de piese de teatru, de modă și de cărți noi, de serate și baluri, la care le căutase zadarnic pe cele două doamne. Și ele îl ascultau ! Să fi fost asta o convenție ? Nu putea vorbi, cum făceam noi, eu și doamna în negru, de țări cu munți de acadea și rîuri de limonadă ?

După ce plecă, doamna în negru spuse că era un tînăr fermecător. Iar eu am spus că era bătrîn și urît. Doamna în alb nu-și mai putu stăpîni rîsul. Nu era totuși nimic de rîs. Oare rîdea într-adevăr de ceea ce spusesem eu, sau nici nu ascultase ce spusesem ? Doamna în alb avea două cusururi, fără a mai vorbi de un al treilea, care mă scotea din sărite : acela că plîngea, plîngea, plîngea. Mama îmi zisese cîndva că oamenii mari nu plîng niciodată. Vai ! ea n-o văzuse, ca mine, pe doamna în alb, zăcînd pe un fotoliu, cu o scrisoare deschisă pe genunchi, cu capul răsturnat pe spate și cu batista la ochi. Scrisoarea (astăzi aș paria că era o scrisoare anonimă) o supărase foarte mult. Păcat, știa să rîdă atît de frumos ! După aceste două vizite, îmi veni în gînd s-o cer în căsătorie. Îmi răspunse că avea un bărbat în China și că are să mă aibă și pe mine ca bărbățel, aici, în splaiul Malaquais ; am căzut la învoială și mi-a dat o prăjitură.

Dar domnul cu favoriți negri tot mai venea, și încă destul de des. Într-o zi, pe cînd doamna în alb îmi făgăduia că va cere să mi se aducă din China niște pești albaștri și o undiță ca să-i pescuiesc, tocmai sosi și el, și fu poftit îndată în camera noastră. După felul cum ne uitam unul la altul, se vedea bine că nu ne iubim. Doamna în alb îi spusese că mătușă-sa (voia să spună doamna în negru) s-a dus după cumpărături la Două figurine. Vedeam

figurinele pe cămin și nu puteam înțelege de ce trebuia să iasă din casă ca să cumpere ceva de la ele. Dar se întîmplă în fiecare zi lucruri atît de greu de înțeles! Domnul nu păru deloc îndurerat de lipsa doamnei în negru, și-i spuse doamnei în alb că ar vrea să vorbească cu ea ceva serios. Ea se așeză cu cochetărie pe canapea, și-i făcu semn că-l ascultă. În timpul acesta, el se uita la mine și părea încurcat.

— E foarte drăguț băiețașul, spuse în sfîrșit, mîngîindu-mă pe cap, dar...

— E bărbățelul meu, zise doamna în alb.

— Ei bine, adăugă domnul, nu s-ar putea să-l trimiteți acasă, la mămica? Ceea ce vă voi spune nu poate fi auzit decît de dumneavoastră.

Ea nu se împotrivi.

— Du-te, dragule, mă îndemnă ea, de te joacă în sufragerie și să nu vii decît atunci cînd te voi chema eu. Du-te, dragă!

Am plecat cu inima frîntă. Sufrageria era totuși destul de atrăgătoare: se afla acolo un tablou cu ornic care înfățișa un munte pe țărmul mării și o biserică sub cer albastru. Cînd suna, o corabie începea să salte pe valuri, dintr-un tunel ieșea o locomotivă cu vagoane și un balon se ridica în aer. Dar cînd ți-e inima amărîtă, nimic nu ți-o poate înveseli. De altfel, tabloul cu ornic stătea nemișcat. Pare-se că locomotiva, corabia și balonul nu se porneau decît o dată la o oră și era așa de mult o oră! Cel puțin, pe vremea aceea. Din fericire, bucătăreasa intră să caute ceva în bufet și, văzîndu-mă atît de trist, îmi dădu dulceață, ceea ce îmi alină chinurile inimii. Dar, cînd se termină dulceața, mă cuprinse din nou durerea. Deși tabloul cu ornic nu sunase încă, mi se părea că ore fără șir trecuseră peste trista mea singurătate. Cînd și cînd, din camera de alături răzbăteau frînturi din glasul domnului: se ruga de doamna în alb, apoi parcă se mînia împotriva ei. Știa el cum să le ticluiască! Dar nu vor mai termina niciodată? Îmi lipeam nasul de geamuri, smulgeam cîte un fir de zeegras din scaune, mai lărgeam găurile din hîrtia tapetului, rupeam ciucurii perdelelor, ce era să fac? Plictiseala e ceva îngrozitor. În sfîrșit,

nemaiputîndu-mă stăpîni, m-am apropiat încetişor de uşa dinspre camera cu figurine şi m-am săltat, ca să ajung cu mîna la clanţă. Ştiam bine că făceam un lucru necuviincios şi urît : dar tocmai asta îmi dădea un fel de mîndrie.

Am deschis uşa şi am găsit-o pe doamna în alb rezemată de cămin. Domnul, în genunchi la picioarele ei, stătea cu braţele larg deschise, voind parcă s-o cuprindă. Era mai roşu decît o creastă de cocoş ; ochii îi ieşeau din orbite. Cum poate cineva să se prezinte în halul ăsta ?

— Încetaţi, domnule, îi spunea doamna în alb, care avea obrazul mai trandafiriu ca de obicei şi era foarte tulburată... Încetaţi, dacă spuneţi că mă iubiţi, încetaţi... şi nu mă faceţi să-mi pară rău...

Doamna în alb avea aerul că-i este teamă de el şi că a ajuns la capătul puterilor.

El se sculă repede cînd mă zări, şi sînt convins că o clipă s-a gîndit să mă arunce pe fereastră. Ea însă, în loc să mă dojenească, după cum mă aşteptam, mă prinse în braţe şi mă strînse, spunîndu-mi că sînt scumpul ei.

După ce mă aşeză pe canapea, plînse mult timp încetişor, cu capul lipit de obrazul meu. Eram numai noi doi. I-am spus, ca s-o consolez, că domnul cu favoriţi e un om rău şi n-ar fi avut de suferit dacă ar fi rămas numai cu mine, după cum ne înţelesesem. Dar, oricum, găseam că oamenii mari erau cîteodată foarte ciudaţi.

Abia ne-am revenit, că doamna în negru intră cu nişte pachete.

Întrebă dacă n-a fost nimeni în vizită.

— A fost domnul Arnould, răspunse liniştită doamna în alb, dar n-a stat decît o clipă.

Ştiam bine că-i o minciună ; dar geniul cel bun al doamnei în alb, care fără îndoială că stătea lîngă mine de cîteva minute, îmi puse degetul său invizibil pe buze.

De atunci nu l-am mai văzut pe domnul Arnould şi am putut s-o iubesc în linişte pe doamna în alb ; iată de ce nu mi-a mai lăsat nici o amintire. Şi pînă ieri, adică timp de treizeci de ani, n-am ştiut ce s-a mai întîmplat cu ea.

Ieri m-am dus la balul dat de ministrul Afacerilor Externe. Sînt de aceeaşi părere cu lordul Palmerston, care

spunea că viaţa ar fi mai uşor de trăit dacă n-ar exista petrecerile. Munca zilnică nu-mi depăşeşte nici puterile, nici priceperea, şi a ajuns chiar să-mi placă. Dar recepţiile oficiale mă doboară. Ştiam că va fi plicticos şi fără noimă să mă duc la balul ministrului ; ştiam, şi totuşi m-am dus, fiindcă aşa-i firea omului : gîndeşte ca un înţelept şi se comportă ca un nerod.

Abia intrasem în salonul cel mare, că au şi fost anunţaţi ambasadorul de *** şi doamna ***. Îl întîlnisem de mai multe ori pe ambasador, pe al cărui obraz subţire se citesc urme de oboseală, nu toate datorate activităţii diplomatice. A avut, se spune, o tinereţe furtunoasă, şi circulă pe seama lui, în cercurile de bărbaţi, fel de fel de zvonuri despre aventurile-i galante. Şederea lui în China, acum treizeci de ani, fusese deosebit de bogată în intrigi amoroase, despre care se povesteşte cu plăcere şi cu uşile închise, la cafeluţă. Soţia lui, căreia nu avusesem cinstea să-i fiu prezentat, părea să fi trecut de cincizeci de ani. Era îmbrăcată în negru : nişte splendide dantele îi învăluiau, într-un fel care stîrnea admiraţia, frumuseţea trecută, a cărei umbră se mai întrezărea încă. M-am simţit fericit cînd i-am fost recomandat : îmi place extrem de mult conversaţia femeilor în vîrstă. Am vorbit de mii de lucruri, în timp ce tinerele femei dansau în tactul muzicii de viori şi, din întîmplare, îmi vorbi şi de o casă de pe splaiul Malaquais, unde a locuit pe vremuri.

— Dumneavoastră eraţi doamna în alb ! am strigat eu.

— Da, aşa e, domnule, mi-a confirmat ea ; mă îmbrăcam totdeauna în alb.

— Şi eu, doamnă, eram bărbăţelul dumneavoastră.

— Cum ! domnule, sînteţi fiul acelui minunat doctor Nozière ? Ce mult vă plăceau prăjiturile. Vă mai plac încă ? Poftiţi la noi, să vă oferim nişte prăjituri. În fiecare sîmbătă seara dăm cîte un ceai intim. Cum se reîntîlnesc oamenii !

— Şi doamna în negru ?

— Eu sînt acum doamna în negru. Biata mea mătuşă a murit în timpul războiului. Spre sfîrşitul vieţii sale amintea deseori de dumneavoastră.

În timp ce stăteam de vorbă, un domn cu mustăți și favoriți albi salută respectuos pe ambasadoare, cu toată grația, puțin țeapănă, a unui bătrîn curtezan. Mi s-a părut că-i recunosc bărbia.

— Domnul Arnould, îmi spuse ea, un vechi prieten.

3

ÎȚI DAU TRANDAFIRUL ACESTA

Locuiam într-un apartament mare, plin de lucruri ciudate. Pe pereți erau agățate trofee de arme primitive, peste care atîrnau cranii și cîte o chică ; de plafon erau prinse niște bărci din cele făcute din trunchiuri scobite, împreună cu vîslele lor, alături de crocodili împăiați ; vitrinele erau pline de păsări, cuiburi, crengi de mărgean, și un număr nesfîrșit de mici schelete ce păreau pline de pizmă și rea-voință. Nu știam ce pact încheiase tata cu aceste ființe monstruoase ; acum știu : era pactul încheiat de un colecționar. El, atît de înțelept și de dezinteresat, visa să bage natura întreagă într-un dulap. Bine-înțeles, în interesul științei ; o spunea și o credea ; de fapt, nu era decît manie de colecționar.

Întregul apartament era plin de curiozități ale naturii. Numai salonașul nu fusese invadat nici de zoologie, nici de mineralogie, nici de etnografie, nici de teratologie ; acolo nu erau nici piei de șarpe, nici carapace de broaște țestoase, nici oseminte, nici săgeți de silex, nici securi de-ale pieilor roșii, ci numai trandafiri. Tapetele salonașului erau semănate numai cu trandafiri : înmuguriți, închiși, smeriți, toți la fel de drăguți.

Mama, care nu se împăca deloc cu zoologia comparată și cu măsurătoarea de cranii, își petrecea toată ziua în salonaș, la măsuța de lucru. Mă jucam la picioarele ei, pe covor, cu un miel care n-avea decît trei picioare, dar avusese odată patru, și din această cauză nu era demn să stea printre iepurii cu două capete, în colecția teratologică a tatii ; aveam și o paiață care dădea din mîini și mirosea a vopsea ; eram înzestrat, desigur, pe vremea aceea, cu multă imaginație, căci paiața și mieluțelul jucau pentru

mine rolul feluritelor personaje a mii de drame ciudate. Cînd se întîmpla ceva deosebit de interesant fie paiaței, fie mielului, îi povesteam și mamei. Dar degeaba. Se vede că oamenii mari nu înțeleg niciodată cum trebuie ceea ce le spun copiii mici. Mama era cu gîndul aiurea. Nu mă asculta cu destulă atenție. Asta a fost cusurul ei cel mai mare. Dar avea un fel de a mă privi, cu ochii ei mari, și de a-mi spune *prostuțule,* care dregea totul.

Într-o zi, pe cînd eram în salonaș, lăsă broderia din mînă, mă luă în brațe și, arătîndu-mi una din florile de pe tapet, îmi spuse :

— Îți dau trandafirul acesta.

Și, ca să-l recunosc, îi făcu o cruce cu acul de brodat.

Niciodată primirea unui dar nu m-a făcut mai fericit.

4

COPIII LUI EDOUARD

— Ce mutră de bandit are băiețașul meu, cu părul ăsta zburlit ! Tunde-l ca pe *copiii lui Edouard,* domnule Valence.

Domnul Valence, căruia mama îi spunea toate astea, era un bătrîn bărbier, șchiop și vioi, pe care numai ce-l vedeam și simțeam în nări mirosul scîrbos de fier încălzit ; mă mai feream de el fiindcă avea mîinile unse cu pomadă și fiindcă nu mă tundea niciodată fără să-mi cadă fire de păr pe ceafă. Așa că, de cîte ori încerca să-mi pună halatul alb și să-mi lege un șervet în jurul gîtului, eu mă împotriveam, iar el îmi spunea :

— Dar n-oi fi vrînd, micuțul meu prieten, să umbli cu părul ăsta, ca un sălbatic ; parcă ai scăpat de pe vasul *La Méduse.*

Istorisea cui vrei și cui nu vrei, cu glasul său răsunător de meridional, naufragiul vasului *La Méduse,* din care abia scăpase, după chinuri îngrozitoare. Cînd povestea de pluta de salvare, de acele inutile și desperate semnale, sau de mîncărurile gătite cu carne de om, vorbea ca unul

care vede numai partea frumoasă a lucrurilor : căci era un om vesel, domnul Valence !

În ziua aceea mă tunse cu prea mare încetineală, după părerea mea, și într-un chip pe care-l socotii foarte ciudat, îndată ce mă putui vedea în oglindă. Îmi zării atunci părul dat în jos, pe frunte, și tăiat scurt, de parcă aș fi avut o bonetă trasă pînă la sprîncene, și atîrnîndu-mi pe obraji ca urechile pleoștite ale unui cîine de vînătoare.

Mama era încîntată ; Valence mă tunsese ca pe *copiii lui Edouard*. Îmbrăcat cu o bluză de catifea neagră, nu mai lipsea, spunea ea, decît să fiu închis în turn, cu fratele meu mai mare...

— Să îndrăznească cineva, a adăugat ea, ridicîndu-mă în brațe, cu o semeție fermecătoare.

Și m-a dus strîns îmbrățișat pînă la trăsură. Căci ne duceam în vizită.

Am întrebat-o cine-i fratele mai mare pe care nu-l cunoșteam și ce era turnul acela, de care mi se făcuse frică.

Și mama, care avea răbdarea dumnezeiască și voioșia simplă a sufletelor care nu au altceva de făcut pe lumea asta decît să iubească, îmi povesti, într-un limbaj copilăresc și poetic, cum cei doi copii ai regelui Edouard, care erau copii frumoși și cuminți, au fost smulși de la mama lor și sugrumați într-o temniță din turnul Londrei de către fiorosul lor unchi, Richard.

Mama adăugă, inspirîndu-se, după toate aparențele, dintr-o pictură la modă, că, la apropierea ucigașilor, cățelul copiilor a început să latre, vestindu-i astfel să se ferească de ei.

Și sfîrși spunînd că povestea aceasta era destul de veche, dar atît de emoționantă și de frumoasă, încît constituie un nesecat izvor de inspirație pentru pictori și autori de piese, și că la teatru toți spectatorii plîng, după cum a plîns și ea.

I-am spus mamei că trebuie să fie un om foarte rău cel care a făcut-o să plîngă, pe ea și pe toți ceilalți.

Mama mi-a răspuns că, dimpotrivă, trebuie să fii un suflet mare și un mare talent pentru asta, dar eu n-am înțeles-o. Pe atunci încă nu știam nimic despre voluptatea lacrimilor.

Trăsura se opri pe Insula Saint-Louis, înaintea unei case vechi, unde nu mai fusesem niciodată. Urcarăm o scară de piatră, cu treptele roase și crăpate, care parcă se uitau urît la mine.

La prima cotitură, un cățel negru începu să chelălăie : „El e, mă gîndeam, cățelul copiilor lui Edouard". Și mă cuprinse pe neașteptate o frică nebună, pe care n-o puteam stăpîni. Cu siguranță că scara aceea ducea în turn și, cum aveam părul tuns ca o bonetă și purtam o bluză de catifea, eram, fără îndoială, un copil al lui Edouard. Voi fi ucis ! Nu voiam ; m-am agățat de rochia mamei și am țipat :

— Du-mă ! Du-mă de aici ! Nu vreau să urc pe scara din turn !

— Taci odată, prostule... Haide, hai, dragul mamei, nu-ți fie frică... Într-adevăr, copilul ăsta e prea nervos... Pierre, Pierre, prostuțul meu drag, bagă-ți mințile în cap !

Eu însă, agățat de fusta mamei, țeapăn, crispat, n-auzeam nimic ; țipam, urlam, mă înecam. Privirile mele, îngrozite, pluteau printre umbrele pe care le însufleția mereu frica ce mă cuprinsese.

La țipetele mele, se deschise o ușă pe palier și apăru un bătrîn ; cu toată spaima mea și cu toate că bătrînul purta o tichie grecească și un halat de casă, îl recunoscui îndată : nu era altcineva decît prietenul meu Robin, Robin, prietenul meu, cel care-mi aducea prăjiturele în fiecare săptămînă, în calota pălăriei. Era Robin în carne și oase ; dar nu puteam pricepe cum de se află în turn, neștiind că turnul era o casă, și că această casă, veche fiind, era firesc să fie locuită de un bătrîn.

Ne întîmpină cu brațele deschise ; în mîna stîngă ținea o tabacheră, iar între degetul gros și arătătorul mîinii drepte o priză de tabac. Da, era el.

— Intrați, scumpă doamnă ! Nevastă-mea se simte mai bine ; va fi încîntată să vă vadă. Dar domnișorul Pierre, după cît se vede, nu prea e în apele lui. I-e frică de cățelușa noastră ? Vino aici, Finette !

Mă liniștisem ; îi spusei :

— Stați într-un turn urît, domnule Robin.

La aceste cuvinte, mama mă pișcă de brat ; eu am înțeles foarte bine că asta înseamnă să nu-i cer prăjituri bunului meu prieten Robin, lucru pe care tocmai eram pe cale să-l fac.

După ce am intrat în salonul galben al domnului și doamnei Robin, Finette mi-a fost de un mare ajutor. M-am jucat cu ea și mi-a rămas bine întipărit în minte că această cățeluș a lătrat la ucigașii copiilor lui Edouard. De aceea, am împărțit cu ea prăjitura pe care mi-a dat-o domnul Robin. Dar nu te poți ocupa mult timp de unul și același lucru; mai ales cînd ești copil. Gîndurile mele săreau de la una la alta, aidoma păsărelelor din creangă în creangă, apoi se opriră din nou la copiii lui Edouard. După ce-mi făcusem o părere despre ei, m-am grăbit s-o împărtășesc și altora. Îl trăsei pe domnul Robin de mînecă.

— Ascultați, domnule Robin, știți, dacă mama ar fi fost în turnul Londrei, l-ar fi împiedicat pe unchiul cel fioros să-i înăbușe pe copiii lui Edouard cu propriile lor perne.

Mi se păru că domnul Robin n-a înțeles tocmai, tocmai ce gîndeam eu ; dar, cînd ne-am văzut din nou singuri, mama și cu mine, pe scară, m-a ridicat în brațe, spunîndu-mi :

— Monstrule ! Hai să te sărut !

5

CIORCHINELE DE STRUGURI

Eram fericit, eram foarte fericit. Mi-i închipuiam pe tata, pe mama și pe bona mea ca pe niște uriași foarte blînzi, martorii zilelor dintîi ale lumii, neschimbători, veșnici, unici în felul lor. Aveam convingerea că mă puteau feri de orice rău și, cînd eram lîngă ei, mă simțeam în deplină siguranță. Încrederea pe care mi-o inspira mama era fără de margini : cînd îmi amintesc de această dumnezeiască, fermecătoare încredere, îmi vine să-l sărut pe piciul acela care am fost cîndva ; și acei care știu bine cît de greu e să păstrezi pe lumea asta un sentiment în toată plenitudinea sa vor înțelege atracția mea pentru astfel de amintiri.

Eram fericit. Mii de lucruri, în acelaşi timp apropiate şi misterioase, puseseră stăpînire pe închipuirea mea, mii de lucruri care în sinea lor nu erau nimic, dar făceau parte din viaţa mea. Era micuţă viaţa mea : dar era o viaţă, adică centrul tuturor lucrurilor, buricul pămîntului. Nu zîmbiţi la ceea ce vă spun, sau zîmbiţi-mi ca nişte prieteni şi gîndiţi-vă : cine trăieşte pe lumea asta, fie chiar un căţeluş, se află în mijlocul tuturor lucrurilor.

Eram fericit că văd şi că aud. Mama nu deschidea şifonierul cu oglindă fără ca eu să încerc, de fiecare dată, o curiozitate deosebită şi plină de poezie. Cam ce se găsea în acest şifonier ? Dumnezeule ! ce putea să încapă acolo : rufărie, perniţe cu parfumuri, cartoane, cutii. O bănuiesc, astăzi, pe sărmana mea măicuţă că avea slăbiciune pentru cutii. Cîte feluri avea, şi ce multe, că nici nu le puteai număra. Şi cutiile acestea, de care n-aveam voie să mă ating, îmi insuflau adînci meditaţii. Şi jucăriile dădeau de lucru căpşorului meu ; cel puţin cele care mi se făgăduiau şi pe care le aşteptam ; căci acelea pe care le căpătasem nu mai ascundeau nici un mister şi, prin urmare, nu mai aveau farmec. Dar ce frumoase erau jucăriile la care visam ! Un alt lucru care mă minuna era mulţimea de linioare şi figuri ce se puteau scoate dintr-un creion sau condei. Desenam soldaţi ; făceam un cap oval şi puneam un chipiu deasupra. Numai după numeroase observaţii am băgat capul în chipiu, pînă la sprîncene. Mă impresionau florile, parfumurile, mesele luxos împodobite, hainele frumoase. Pălăriuţa cu pană şi ciorapii mei pestriţi îmi dădeau nu ştiu ce mîndrie. Dar ceea ce îmi plăcea mai mult decît fiecare lucru în parte era totalitatea lor : casa, aerul, lumina, cum să spun ? într-un cuvînt : lumea ! Mă învăluia de pretutindeni o dulce alintare. Nicicînd vreo păsărică nu a simţit o mai mare desfătare în puful cuibului ei.

Eram fericit, eram foarte fericit. Totuşi, invidiam un alt copil. Se numea Alphonse. Nu ştiam dacă mai avea vreun nume şi e foarte posibil să nu fi avut. Mama lui era spălătoreasă şi muncea la alţii. Alphonse hoinărea toată ziua prin curte sau pe chei ; eu îl priveam de la fereastră şi-i vedeam obrazul mînjit, claia de păr galben,

nădragii sparți în fund și ghetele scîlciate, pe care le tîrșîia prin băltoace. Aș fi vrut și eu să umblu nestingherit prin băltoace. Alphonse se vîra des prin bucătării și primea de la bucătărese multe palme și puține foi uscate de plăcintă. Uneori, rîndașii îl trimiteau să pompeze o căldare cu apă, și el o aducea mîndru, roșu la față și cu limba de-un cot. Și-l invidiam. Nu trebuia să învețe, ca mine, fabule de La Fontaine ; nu se temea că va fi certat pentru o pată pe bluză ! Nu era silit să spună *bună ziua, domnule ! bună seara, doamnă !* unor oameni ale căror zile sau seri, bune sau rele, nu-l interesau deloc ; și, dacă nu avea, ca mine, o corabie a lui Noe și un cal de tinichea cu mecanism, în schimb se juca în voie cu vrăbiile pe care le prindea, cu cîinii vagabonzi ca și el, și chiar cu caii din grajd, pînă ce birjarul îl gonea cu mătura. Era liber și îndrăzneț. Din curte, prin care se plimba ca un stăpîn, se uita la fereastra mea cum te uiți la o pasăre închisă în colivie.

Curtea răsuna de veioșie din pricina animalelor de tot felul și a oamenilor de serviciu ce mișunau pe-acolo. Era mare curtea ; corpul principal al casei, care o închidea spre miazăzi, avea fațada acoperită cu viță de vie, noduroasă și uscată, deasupra căreia se afla un cadran solar, cu cifrele șterse de soare și de ploaie ; acul acela de umbră care aluneca, fără să simți, pe piatră, mă uluia. Dintre toate fantomele pe care le rechem în minte, fantoma acestei curți învechite poate părea una dintre cele mai ciudate pentru parizienii de astăzi. Curțile de acum au cîte patru metri pătrați ; poți zări de-acolo o bucățică de cer, mare cît o batistă, deasupra a cinci etaje, cățărate unul peste altul. E un progres, dar nesănătos.

Se întîmplă într-o zi ca această curte veselă, unde gospodinele veneau dimineața să-și umple ulciorul la pompa de apă, iar bucătăresele își clăteau, de pe la ora șase, salatele, în niște panere de alamă, schimbînd cîte o vorbă cu rîndașii, se întîmplă, zic, să găsesc această curte cu tot pavajul scos. Nu fusese scos decît pentru a se pava din nou ; dar, cum între timp plouase, curtea era plină de noroi și Alphonse, care trăia acolo ca un satir

în pădurea lui, avea culoarea pămîntului din cap pînă-n picioare. Şi căra cu ardoare şi veselie cîte o piatră. Apoi, ridicînd capul şi zărindu-mă stînd sus, ca într-o temniţă, îmi făcu semn să vin la el. Tare aş mai fi vrut să mă joc şi eu de-a căratul pietrelor. Eu n-aveam pietre în camera mea, ca să le car. Nu ştiu cum, dar uşa apartamentului rămăsese deschisă. Coborîi în curte.

— Am venit şi eu, i-am spus lui Alphonse.

— Du piatra asta, mi-a răspuns.

Avea înfăţişare de sălbatic şi vocea spartă ; l-am ascultat. Deodată, mi se smulse piatra din mînă şi mă simţii luat pe sus. Era bona, care, indignată, mă trăgea după ea. Mă frecă cu săpun de Marsilia şi mă dojeni că m-am jucat cu o haimana, un vagabond, un derbedeu.

— Alphonse, mai adăugă şi mama, Alphonse e un prost-crescut ; nu-i vina lui, e nenorocul lui ; dar copiii bine-crescuţi nu trebuie să se joace cu cei prost-crescuţi.

Eram un copilaş foarte inteligent şi foarte chibzuit. Am reţinut cuvintele mamei şi ele s-au împletit, nu ştiu cum, cu ceea ce-am învăţat despre copiii blestemaţi, cînd mi s-a citit din *Biblia* cea veche, cu poze. Sentimentele mele faţă de Alphonse se schimbară cu totul. Nu-l mai invidiam, nu. Îmi insufla o teamă amestecată cu milă. „Nu-i vina lui, e nenorocul lui.“ Cuvintele mamei mă făceau să sufăr pentru el. Ai făcut bine, mamă, că mi-ai vorbit aşa ; ai făcut bine că m-ai făcut să văd, din fragedă copilărie, nevinovăţia celor săraci. Cuvintele tale erau înţelepte ; şi era de datoria mea să le păstrez nesterse, veşnic vii, de-a lungul vieţii.

De astă dată, cel puţin, vorbele îşi făcură efectul, şi soarta copilului blestemat mă înduioşă. Într-o zi, pe cînd chinuia în curte papagalul unei bătrîne chiriaşe, privii îndelung pe acest Cain, întunecat şi puternic, cu adînca smerenie a unui Abel, mic şi bun. Fericirea, vai ! crecază Abeli. Îmi bătcam capul cum să-i dau o mărturie a milei mele. Gîndeam să-i trimit un sărut ; dar obrazul lui sălbatic nu-mi părea făcut să primească sărutări şi inimă mea îi refuză acest dar. Am chibzuit mult timp ce pot să-i dau ; eram în mare încurcătură. Să-i dau lui Alphonse calul meu cu mecanism, care tocmai îşi pierduse şi coada

și coama, mi se păru totuși din cale-afară. Și apoi, oare prin dăruirea unui cal îți poți arăta mila ? Trebuia un dar potrivit pentru un blestemat ca el. O floare, poate ? Erau niște buchete în salon. Dar o floare e ca și un sărut. Mă îndoiam că lui Alphonse îi plac florile. Găsindu-mă în mare încurcătură, dădui o raită prin toată sufrageria. Deodată, am bătut voios din palme : găsisem !

Pe bufet, într-un pocal, se aflau niște minunați struguri de Fontainebleau. M-am cățărat pe un scaun și am luat un ciorchine mare și greu, care umplea pocalul pe trei sferturi. Boabele, de un verde palid, erau aurite pe o parte și nu era greu să-ți dai seama ce plăcere nespusă simți cînd ți se topesc în gură ; totuși, nu le-am gustat. Am alergat repede să caut un ghem de sfoară în măsuța de lucru a mamei. Nu aveam voie să iau nimic de-acolo. Dar trebuie să știi să fii și neascultător. Am legat ciorchinele de capătul unei sfori și, aplecîndu-mă peste pervazul ferestrei, l-am strigat pe Alphonse și am coborît încetișor ciorchinele în curte. Ca să-l vadă mai bine, afurisitul copil și-a dat la o parte șuvițele de păr galben, care-i cădeau peste ochi, și cînd ajunse la îndemîna lui îl smulse cu sfoară cu tot ; apoi, ridicînd capul, îmi scoase limba, îmi dădu cu tifla și fugi cu strugurele, arătîndu-mi dosul. Nu eram obișnuit ca micii mei prieteni să aibă astfel de purtări. Am fost, la început, foarte întărîtat. Dar mă liniști un lucru. „Am făcut bine, gîndeam, că nu i-am trimis nici o floare și nici un sărut."

La gîndul acesta îmi trecu toată pica, atît de adevărat e că atunci cînd ești mulțumit de tine, restul puțin interesează.

Totuși, la ideea că va trebui să-i mărturisesc mamei această aventură, mă simții grozav de abătut. N-aveam dreptate ; mama m-a dojenit, dar era veselă : îi rîdeau ochii.

— Trebuie să dai ce-i al tău și nu ce-i al altuia, îmi spuse, și trebuie să știi cum să dai.

— E secretul fericirii și puțini știu lucrul ăsta, adăugă tata.

El știa !

MARCELLE CEA CU OCHII DE AUR

Împlinisem cinci ani și-mi făcusem despre lumea asta o părere pe care apoi a trebuit să mi-o schimb ; păcat, era fermecătoare. Într-o zi, pe cînd mă apucasem să desenez niște omuleți, mă chemă mama, fără să se gîndească că mă întrerupe din lucru. Mamele sînt uneori cam nesăbuite.

De data asta, era vorba să mă gătească. Nu simțeam nevoia, știam bine cît de neplăcut e, mă împotriveam, făceam nazuri ; eram nesuferit.

Mama îmi spuse :

— Vine naşa : frumos ar fi să nu te găsească îmbrăcat !

Naşa mea ! n-o văzusem încă ; n-o cunoșteam deloc. Nici nu știam că există ; dar știam foarte bine ce este o naşă : citisem povești despre ele și le văzusem în poze ; știam că o naşă este o zînă.

M-am lăsat pieptănat și săpunit cît a vrut scumpa mea mămică. Gîndeam la naşa și eram din cale-afară de curios să știu cum arată. Dar, deși de obicei nu încetam cu întrebările, n-am pus nici una, cu toate că ardeam să aflu atîtea.

De ce ? Mă veți întreba de ce ? Vai ! Nu îndrăzneam ; fiindcă zînele, după cît mă pricepeam eu, iubeau tăcerea și misterul ; fiindcă sentimentele au acel ceva atît de prețios, că pînă și cea mai fragedă inimioară din lumea asta dorește, instinctiv, să-l păstreze pentru ea ; fiindcă sînt unele lucruri pe care nici copiii și nici oamenii mari nu le pot spune altora ; fiindcă, fără s-o cunosc, o iubeam pe naşa mea.

Are să vă uluiască ce-am să vă spun, dar viața are adesea, din fericire, unele surprize care te fac s-o mai îndur... Naşa mea era cît se poate de frumoasă. Cum am văzut-o, am recunoscut-o. Pe ea o așteptam ; era zîna mea. Mă uitam la ea, fără nici o surprindere, încîntat. De astă dată, și în mod neobișnuit, natura era la înălțimea visurilor despre frumusețe ale unui copilaș.

Naşa mă privea ; avea ochi de aur. Îmi zîmbi şi-i văzui dinţii, tot atît de mici ca ai mei. Vorbi : avea un glas limpede şi melodios, ca izvorul din pădure. Mă sărută : buzele ei erau fragede ; le simt şi acum pe obraz.

Mi-era nespus de plăcut să mă uit la ea ; această întîlnire trebuie să fi fost, pesemne, deosebit de încîntătoare ; căci amintirea rămasă de pe urma ei e lipsită de orice amănunt care s-o ştirbească cît de cît. E de o simplitate luminoasă. Cu buzele totdeauna întredeschise pentru un zîmbet şi pentru un sărut, în picioare, cu braţele deschise, aşa o văd mereu, neschimbată, pe naşa mea.

Ea mă ridică în braţe şi-mi spuse :

— Comoara mea, lasă-mă să văd ce culoare au ochii tăi.

Apoi, zbîrlindu-mi buclele de pe cap :

— E blond, dar o să fie brun.

Zîna mea citea viitorul. Totuşi, era prea îngăduitoare în prezicerile ei, ca să mi-l arate în întregime. Părul meu, astăzi, nu mai e nici blond, nici brun.

Îmi trimise, a doua zi, nişte jucării care nu mi s-au părut potrivite cu mine. Eu îmi aveam cărţile mele, pozele mele, borcănaşul meu cu pap, cutiile cu culori şi tot dichisul unui băieţel deştept şi plăpînd, sedentar încă de pe atunci, care începuse să cunoască în mod naiv, cu ajutorul jucăriilor sale, acel simţ al formelor şi al culorilor, pricina atîtor dureri şi bucurii.

Darurile alese de naşă nu se potriveau cu obiceiurile mele. Era echipamentul complet al unui sport-boy şi al unui mic gimnast : trapez, coarde, bare, greutăţi, haltere, tot ce trebuia pentru a exersa forţa unui copil şi a-i pregăti viitorul farmec bărbătesc.

Din nefericire, căpătasem de pe atunci năravul de a sta la birou, gustul tăieturilor făcute cu răbdare, seara, la lumina lămpii, o înţelegere pătrunzătoare pentru poze şi, cînd terminam cu desfătările mele de artist predestinat, plin de o furie a dezordinii, mă apucam de năzbîtii şi mă pierdeam în fel de fel de jocuri fără nici o regulă şi fără nici o măsură : de-a hoţul, de-a naufragiul, de-a incendiul. Toate aceste aparate din lemn de merişor lăcuit şi

din fier mi se părură reci, greoaie, fără fantezie și fără suflet, pînă ce naşa mea, învăţîndu-mă cum să le folosesc, le-a dat ceva din farmecul ei. Ea ridica halterele cu mult curaj şi, ducîndu-şi coatele înapoi, îmi arăta cum poţi să-ţi dezvolţi pieptul, trecînd barele pe la spate şi pe sub braţe.

Într-o zi, m-a luat pe genunchi şi mi-a promis o corabie, o corabie cu tot echipamentul, cu toate pînzele şi cu tunuri la sabord. Naşa vorbea de-ale marinei ca un adevărat lup de mare. Nu-i scăpa din vedere nici cafasul catargului, nici duneta, nici frînghia care susţine catargul, nici prăjina de deasupra catargului de cafas, nici prelungitoarea catargului. Nu mai termina cu aceste cuvinte ciudate, dar rostite, pare-se, cu o căldură plină de dragoste prietenească. Îi trezeau, fără îndoială, multe amintiri. O zînă, doar, plutește pe ape.

N-am primit corabia. Dar, încă de la o vîrstă fragedă, nu am simţit nevoia să fiu în posesia lucrurilor, pentru a mă bucura de ele ; iar corabia promisă de zînă m-a desfătat ore în şir. O vedeam. O văd încă. Nu mai e o jucărie. E o fantomă. Plutește în tăcere pe o mare ceţoasă, şi zăresc la bordul ei o femeie nemişcată, cu braţele ţepene, cu ochii mari şi goi.

Nu mi-a fost dat s-o mai văd pe naşa mea.

Aveam de pe atunci o părere îndreptăţită cu privire la rostul ei. Simţeam că era născută ca să placă şi să iubească, că asta era treaba ei pe lume. Nu mă înşelasem, vai ! Am aflat apoi că Marcelle (Marcelle era numele ei) nici n-a făcut vreodată altceva.

Abia cu mulţi ani mai tîrziu am aflat unele lucruri din viaţa ei. Marcelle şi mama mea s-au cunoscut la un pension de maici. Dar mama, mai în vîrstă cu cîţiva ani, era prea înţeleaptă şi prea aşezată ca să devină tovarăşa nelipsită a Marcellei, care punea în relaţiile ei prietenești o înfocare nemaipomenită şi un soi de nebunie. O tînără fată, care-i inspiră Marcellei sentimentele cele mai năstrușnice — fiica unui negustor — era o persoană grasă, tăcută, zeflemistă şi mărginită. Marcelle n-o pierdea din ochi, izbucnea în lacrimi pentru un cuvînt, pentru orice gest al prietenei sale, o copleşea cu jurăminte, îi făcea

necontenit scene de gelozie, și-i scria în sala de studiu epistole de cîte douăzeci de pagini, încît pînă la urmă fata cea grasă, pierzîndu-și răbdarea, îi spuse că s-a săturat și că voia să fie lăsată în pace.

Sărmana Marcelle s-a retras atît de abătută și de tristă, că mamei i se făcu milă de ea. Atunci a început prietenia lor, puțin timp înainte ca mama să părăsească pensionul. Își făgăduiră să se viziteze și s-au ținut de cuvînt.

Tatăl Marcellei era cel mai bun om din lume, un om fermecător, plin de haz, dar care nu prea era cu picioarele pe pămînt. A părăsit marina, fără nici un motiv, după douăzeci de ani de navigație. Lucru care i-a uluit pe toți. Ar fi trebuit să-i uluiască mai mult faptul că a stat atîta timp în serviciu. Averea lui era destul de modestă și nu se pricepea deloc în afaceri.

Într-o zi ploioasă, privind pe fereastră, își zări soția și fiica mergînd pe jos, incomodate de fuste și umbrelă. Pentru întîia oară își dădu seama că nu aveau trăsură și lucrul acesta îl îndureră mult. Imediat își valorifică acțiunile, vîndu bijuteriile soției, împrumută bani de la diferiți prieteni și alergă la Bade. Cum ponta îndoit după fiecare pierdere, ajunse firește la sume foarte mari, cu gîndul că are să cîștige cai, trăsură și lachei în livrea. După opt zile, se întoarse acasă fără o lăscaie, dar mai încrezător ca niciodată în miza îndoită.

Îi rămăsese o bucată de pămînt la Brie, pe care cultiva ananas. După un an, trebui să vîndă terenul ca să plătească serele. Atunci se lansă în invenții de mașini ; soția îi muri, fără ca el să bage măcar de seamă. Trimitea miniștrilor, Camerei, Academiei, societăților științifice, lumii întregi planuri și memorii. Memoriile erau uneori ticluite în versuri. Totuși mai căpăta ceva bani ; își ducea zilele. Era un miracol. Marcelle găsea lucrul acesta firesc și își cumpăra pălării cu toți gologanii care-i cădeau în mînă.

Oricît de tînără ar fi fost pe-atunci, mama nu înțelegea felul acesta de viață, și Marcelle o cam băga în sperieți. Dar o iubea pe Marcelle.

— Dacă ai ști, mi-a spus de o sută de ori mama, dacă ai ști cît de fermecătoare era pe-atunci !

— Ah ! mamă dragă, îmi închipui !

Totuși avu loc o ceartă între ele, și asta din cauza unui sentiment gingaș, care n-ar fi trebuit lăsat în umbră, acolo unde ascundem greșelile celor dragi nouă, sentiment care n-ar fi în căderea mea să-l analizez, așa cum ar putea s-o facă oricare altul. Nu-i în căderea mea, spun, și de altfel nici n-aș putea s-o fac, neavînd asupra acestui subiect decît niște cunoștințe cît se poate de vagi. Mama era atunci logodită cu un tînăr medic cu care s-a și căsătorit și care a devenit tatăl meu. Marcelle era fermecătoare ; v-am vorbit doar destul despre asta... Era din cap pînă în picioare numai iubire. Tata era tînăr. Se vedeau, își vorbeau. Mai știu eu ce ?... Mama s-a măritat și de atunci n-a mai văzut-o pe Marcelle.

Dar, după doi ani de surghiun, frumoasa cu ochii de aur a fost iertată. Și se împăcară atît de bine, încît părinții o rugară să-mi fie nașă. Între timp se măritase. Lucrul acesta, îmi închipui, a ajutat mult la împăcare. Marcelle își adora soțul, un monstru de harap mic care naviga de la vîrsta de șapte ani pe o navă comercială și pe care îl bănuiesc, fără doar și poate, că făcea comerț cu negri. Cum lăsase oarecare avere la Rio de Janeiro, a dus-o acolo și pe nașa mea.

Mama îmi spunea adesea :

— Nici nu-ți poți închipui cum arăta bărbatul Marcellei : o pocitanie, un maimuțoi, îmbrăcat în galben de sus pînă jos. Nu cunoștea nici o limbă. Știa cîte puțin din toate și se exprima numai prin strigăte, dînd din mîini și rotindu-și ochii în dreapta și în stînga. Ca să fiu dreaptă, avea niște ochi minunați. Și nu crede, copilul meu, adăuga mama, că s-a născut pe insule ; era francez, băștinaș din Brest, și se numea Dupont.

Trebuie să vă spun, în treacăt, că mama socotea „insule" tot ce e în afară de Europa ; și asta spre disperarea tatii, autor a diferite lucrări de etnografie comparată.

— Marcelle, continua mama, Marcelle era nebună după bărbatul ei. La început aveai impresia că-i stinghерești

de cîte ori te duceai să-i vezi. A fost fericită vreo trei sau patru ani ; spun fericită, fiindcă trebuie să ţii seama de gustul oamenilor. Dar, în timpul călătoriei pe care a făcut-o în Franţa... tu nu-ţi aduci aminte, erai prea mic...

— Vai, mamă, îmi aduc foarte bine aminte.

— Ei bine ! în timpul acestei călătorii, harapul ei a căpătat acolo, în insule, nişte obiceiuri groaznice : se îmbăta la cîrciumile frecventate de mateloţi, împreună cu tot felul de lepădături. Odată a fost înjunghiat cu cuţitul. Cum află, Marcelle se şi îmbarcă. Îşi îngriji bărbatul cu acea pasiune înfocată pe care o punea în tot ceea ce făcea. Dar într-o zi harapul vomită sînge şi muri.

— Marcelle nu s-a mai întors în Franţa, mamă ? De ce n-am mai văzut-o pe naşa mea ?

La întrebarea asta, mama îmi răspunse încurcată :

— Fiind văduvă, cunoscu la Rio de Janeiro nişte ofiţeri de marină, din pricina cărora a avut multe de suferit. Nu trebuie să gîndeşti ceva rău despre Marcelle, copilul meu. Era o femeie aparte, care nu se purta ca altele. Dar îmi venea greu s-o mai primesc în casă.

— Mamă, nu gîndesc nimic rău despre Marcelle : spune-mi numai ce s-a întîmplat cu ea.

— Fiul meu, a iubit-o un locotenent de marină, ceea ce e foarte firesc, şi a dat în vileag legătura lor, deoarece prea îi gîdila amorul propriu o astfel de cucerire. Şi am să-ţi spun cine e : astăzi e contraamiral şi ai luat de cîteva ori masa cu el.

— Ce ! e V..., grăsunul ăla roşcovan ? Să-l auzi, mamă, ce întîmplări deşucheate cu femei povesteşte după masă, amiralul ăsta !

— Marcelle îl iubea la nebunie. Îl urma peste tot. Îţi dai seama, copilul meu, că nu cunosc foarte bine povestea asta. Sfîrşitul însă a fost groaznic. Erau amîndoi în America, nu pot să-ţi spun precis unde, pentru că niciodată n-am reuşit să reţin denumirile geografice. Plictisindu-se de ea, o părăsi sub un motiv oarecare şi se întoarse în Franţa. În timp ce ea îl aştepta acolo, află, dintr-un ziar de mîna a doua din Paris, că-şi făcuse apariţia la teatru împreună cu o actriţă. Ea nu mai putu să

îndure şi, deşi suferindă de friguri, se îmbarcă. A fost ultima ei călătorie. A murit pe bord, copilul meu, şi sărmana ta naşă, înfăşurată în cearşaf, a fost aruncată în mare.

Asta mi-a povestit mama. Mai multe nu ştiu. Dar, de cîte ori cerul e de un cenuşiu gingaş şi vîntul scoate un oftat molcom, gîndul meu zboară către Marcelle şi-i spun :

— Sărmane suflet chinuit, sărmane suflet rătăcitor pe apele bătrînului ocean care a legănat cele dintîi iubiri de pe pămînt, scumpă fantomă, o ! naşă şi zînă a mea, fii binecuvîntată de cel mai credincios dintre iubiţii tăi, de singurul, poate, care-şi mai aminteşte de tine ! Fii binecuvîntată pentru darul pe care mi l-ai făcut în leagăn, aplecîndu-te numai asupra mea ; fii binecuvîntată pentru că m-ai făcut să cunosc, cînd abia începusem a gîndi, chinurile pe care frumuseţea o dă sufletelor doritoare s-o înţeleagă ; fii binecuvîntată de acela pe care, copil fiind, l-ai ridicat în sus ca să-i vezi culoarea ochilor ! Copilul acesta a fost cel mai fericit şi, dacă mi-e îngăduit să spun, cel mai bun dintre prietenii tăi. Lui i-ai dat cel mai mult, o ! femeie generoasă ! căci i-ai deschis cu cele două braţe ale tale lumea fără de sfîrşit a viselor.

7

ÎNSEMNARE FĂCUTĂ ÎN ZORI DE ZI

Iată ce-am cules într-o noapte de iarnă, iată întîiul buchet al amintirilor mele. Să-l las pradă vîntului ? Nu-i mai bine să-l strîng, să-l duc în hambar ? Îmi închipui că va fi o bună hrană a minţii.

Cel mai bun şi cel mai învăţat bărbat, domnul Littré, ar fi vrut ca fiecare familie să aibă arhivele sale şi istoria sa morală. „De cînd o filozofie sănătoasă, a spus el, m-a făcut să preţuiesc din plin tradiţia şi spiritul de conservare, am regretat adesea că, în timpul Evului mediu, familiile burgheze nu s-au gîndit să ţină nişte jurnale simple în care să însemneze principalele întîmplări din

viața casnică, și care să treacă din mînă în mînă cît timp va dura familia. Cît de prețioase ar fi fost aceste jurnale, dacă ar fi ajuns pînă în epoca noastră, oricît de scurte ar fi fost însemnările ! Cîte noțiuni și experiențe pierdute, care puteau fi salvate cu puțină grijă și strădanie a minții !"

Ei bine, în ce mă privește, voi împlini dorința înțeleptului bătrîn : voi păstra însemnarea asta și ea va începe cronica familiei Nozière. Să nu pierdem nimic din trecut. Doar cu trecutul se face viitorul !

ALTE IUBIRI

1

SCHITUL DIN GRĂDINA PLANTELOR

Încă nu știam să citesc, mai purtam pantaloni încheiați la spate, plîngeam cînd bona îmi ștergea nasul, dar eram mistuit de patima gloriei. Acesta este adevărul : la vîrsta cea mai fragedă nutream dorința să mă deosebesc cît mai curînd de ceilalți și să dăinui în memoria oamenilor. În acest scop căutam mijloacele cele mai potrivite, în timp ce-mi desfășuram soldații de plumb pe masa din sufragerie. Dacă aș fi putut, aș fi pornit să-mi cuceresc nemurirea pe cîmpul de bătaie și aș fi devenit și eu asemănător cu unul dintre acei generali pe care îi țineam în mînuțele mele și căruia îi hărăzeam victoria armelor pe o mușama.

Dar nu mi-era dat, parcă, să am calul meu, uniformă, un regiment și dușmani, lucruri fără de care nu există glorie militară. De aceea m-am gîndit să mă fac sfînt. Asta cere mai puține pregătiri pompoase și aduce după sine mult mai multe laude. Mama era evlavioasă. Evlavia ei — blîndă și gravă ca ea — mă emoționa profund. Îmi citea adesea Viețile sfinților, eu o ascultam desfătîndu-mă și-mi simțeam inima plină de admirație și de iubire. Știam, astfel, cum făceau oamenii care-și închinau lui Dumnezeu viața, ca ea să devină prețioasă și încărcată de merite. Știam ce parfum ceresc răspîndesc trandafirii martirajului. Dar martirajul era capătul unui drum la care nici prin gînd nu-mi trecea să mă opresc. Nu mă gîndeam nici la apostolat și nici la proorocie, căci nu-mi erau la îndemînă. M-am limitat doar la cumpătare.

Ca să încep odată, fără a-mi pierde timpul, am refuzat masa de prînz. Mama, care nu pricepea nimic din proaspăta mea vocație, mă crezu bolnav și mă privi cu atîta îngrijorare, încît mă făcu să sufăr. Dar posteam mai departe. Apoi, aducîndu-mi aminte de sfîntul Simion Stîlpnicul, care a trăit pe o columnă, m-am cocoțat pe capacul cazanului din bucătărie, în care se ținea apa, dar n-am putut să-mi petrec viața acolo, fiindcă Iulia, femeia, mă goni la iuțeală. Dîndu-mă jos, pornii cu ardoare pe drumul perfecțiunii și mă hotărîi să-l imit pe sfîntul Nicolae din Patras, care își împărțise averea celor săraci. Fereastra de la cabinetul tatălui meu dădea pe chei. Aruncai pe fereastra asta vreo zece gologani, care mi se dăduseră fiindcă erau noi și străluceau ; aruncai apoi niște bile, cîteva sfîrleze și titirezul meu, împreună cu biciul din piele de țipar.

— Copilul ăsta e năuc ! strigă tata, închizînd fereastra.

Mă cuprinse mînia și rușinea, ascultîndu-l cum mă judeca. Dar mă gîndeam că tatăl meu, nefiind sfînt cum eram eu, nu ar împărți cu mine gloria celor preafericiți întru Domnul și gîndul acesta îmi aduse o mare mîngîiere.

Cînd veni ora de plimbare, mi se puse pălăria pe cap ; smulsei repede pana, după pilda preafericitului Labru care, atunci cînd i se dădea o scufă veche și soioasă, avea grijă s-o tîrîie prin noroi înainte de a și-o pune pe cap. Mama, aflînd ce-am făcut cu bogățiile mele și cu pălăria, ridică din umeri și scoase un oftat adînc. Într-adevăr suferea din pricina mea.

În timpul plimbării, mergeam cu ochii în jos ca să nu-mi las privirile furate de lucrurile înconjurătoare, conformîndu-mă astfel unui precept ades întîlnit în Viețile sfinților.

La întoarcere din plimbare, rodnică întru desăvîrșirea sfințirii mele, îmi făcui un ciliciu din cîteva fire de păr de cal smulse dintr-un fotoliu vechi, pe care mi-l băgai la spate. Altă amărăciune mă aștepta, căci Iulia m-a surprins în clipa în care urmam în felul acesta pilda fiilor sfîntului Francisc. Oprindu-se la aparența lucrurilor, fără să pătrundă în spiritul lor, ea nu văzu, în simplitatea ei, decît că am stricat un fotoliu, și-mi dădu cîteva la fund.

Cînd mă gîndii apoi la dureroasele întîmplări din timpul zilei, îmi dădui seama cît de greu e să practici în familie sfinţenia. Înţelesei de ce sfinţii Antoniu şi Ieronim au plecat în deşert, printre lei ; şi hotărîi să mă retrag, începînd de a doua zi, într-un schit. Alesei, pentru a mă ascunde de lume, labirintul din Grădina Plantelor. Acolo voiam să trăiesc în meditaţie, îmbrăcat asemenea sfîntului Pavel Ermitul, într-o haină din foi de palmier. Gîndeam : „Se vor găsi în grădina asta destule rădăcini pentru hrana mea. Se va găsi o cabană în vîrful unui munte. Acolo voi fi în mijlocul tuturor animalelor de pe pămînt ; leul care a săpat cu ghearele mormîntul sfintei Maria Egiptcana va veni, fără îndoială, să mă caute şi pe mine, pentru a-şi face datoria de îngropăciune faţă de un pustnic din împrejurimi. Voi vedea, ca sfîntul Antoniu, pe omul cu picioare de ţap şi calul cu bustul de om. Şi poate că îngerii, intonînd imnuri, mă vor ridica cu ei în văzduh."

Hotărîrea mea vă va părea mai puţin ciudată cînd veţi afla că, de mult timp, Grădina Plantelor era pentru mine un loc sfînt, destul de asemănător cu paradisul terestru, pe care-l vedeam înfăţişat în *Biblia* mea cea veche, cu poze. Bona mă ducea deseori acolo şi, de fiecare dată, încercam sentimentul unei sfinte bucurii. Cerul însuşi mi se părea mai spiritualizat şi mai pur decît aiurea şi, în norii care pluteau deasupra coliviei papagalilor, peste cuşca tigrului, peste groapa ursului şi deasupra casei elefantului, vedeam parcă, nu prea desluşit, pe Dumnezeu-Tatăl, cu barba albă şi în haina albastră, cu braţul pregătit să mă binecuvînteze împreună cu antilopa şi gazela, iepurele şi turturica ; şi, pe cînd stăteam sub cedrul din Liban, vedeam pogorînd deasupra capului meu, printre ramuri, razele pe care Părintele etern le lăsa să-i scape printre degete. Animalele, care îmi mîncau din mînă, privindu-mă cu blîndeţe, îmi aduceau aminte de cele spuse de mama despre Adam şi zilele nevinovăţiei dintîi. Făpturile Creatorului adunate aci, ca altădată în casa plutitoare a patriarhului, se răsfrîngeau în ochii mei, împodobite toate de farmecul pe care i le dădeau anii copilăriei. Şi nimic nu-mi putea terfeli Paradisul meu. Nu mă supăra că se vedeau acolo bone, militari şi vînzători de suc de

lemn-dulce. Dimpotrivă, mă simțeam fericit lîngă cei smeriți și cei mici, eu, care eram cel mai mic dintre toți. Totul îmi părea limpede, binevoitor și bun, pentru că reduceam totul, cu o nevinovăție deplină, la idealurile mele de copil.

Am adormit cu hotărîrea de a mă duce să trăiesc în mijlocul acestei grădini, pentru a dobîndi merite care să mă facă deopotrivă cu sfinții, a căror înflorită istorie mi-o reaminteau.

A doua zi dimineață, hotărîrea mea era încă fermă. O făcui cunoscută și mamei. Ea izbucni în rîs.

— Cine ți-a dat ideea să te faci sihastru în labirintul din Grădina Plantelor ? mă întrebă ea rîzînd, în timp ce-mi piepăna părul.

— Vreau să fiu celebru, răspunsei, și să pun pe cărțile mele de vizită : *Sihastru și sfînt din calendar,* după cum tata pune pe ale lui : *Laureat al Academiei de medicină și secretar al Societății de antropologie.*

La această lovitură neașteptată, mama lăsă să-i cadă pieptenele, pe care mi-l trecuse prin păr.

— Pierre, strigă ea, Pierre, ce nebunie și ce păcat ! Sînt tare nenorocită ! Băiețelul meu și-a pierdut mințile la o vîrstă cînd alții încă n-o au.

Apoi, întorcîndu-se spre tata :

— L-ai auzit, dragule ; la șapte ani vrea să fie celebru !

— Scumpa mea, răspunse tata, ai să vezi că la douăzeci de ani va fi dezgustat de glorie.

— Dea Domnul ! spuse mama ; nu-mi plac vanitoșii.

Dumnezeu a dat și tatăl meu nu s-a înșelat. Ca și regele din Yvetot, trăiesc foarte bine fără glorie și n-am nici cea mai slabă dorință să gravez numele lui Pierre Nozière în memoria oamenilor.

Totuși, cînd mă plimb acum prin Grădina Plantelor împreună cu cortegiul meu de amintiri îndepărtate, amarnic de trist și de părăsit, mă cuprinde o dorință de neînțeles să povestesc unor prieteni necunoscuți cum visam odinioară să trăiesc aci ca un anahoret, ca și cum visul acesta copilăresc ar putea, strecurat printre gîndurile altora, să stîrnească un zîmbet dulce.

De asemenea, rămîne pentru mine întrebarea de a ști dacă într-adevăr am făcut bine renunțînd de la vîrsta de șase ani la viața militară ; căci, la drept vorbind, nu m-am

mai gîndit de atunci să mă fac soldat. Îmi pare puțin rău. Viața de militar e o viață plină de demnitate. Îți cunoști limpede datoria, care e cu atît mai precisă, cu cît nu raționamentul o precizează. Omul care are posibilitatea să gîndească la ceea ce face descoperă curînd că sînt prea puține fapte nevinovate. Trebuie să fii preot sau soldat ca să scapi de chinurile sufocante ale îndoielii.

Cît despre visul de a trăi ca un pustnic, l-am mai avut de cîte ori mi s-a părut că viața este cu desăvîrșire rea : adică în fiecare zi. Dar, în fiecare zi, natura mă trăgea de urechi și mă readucea la îndeletnicirile obișnuite ale celor umili.

2

MOȘ LE BEAU

În *Memoriile lui Heinrich Heine* se găsesc portrete de un realism izbitor, învăluite totuși într-o anumită poezie. Astfel este portretul lui Simon de Geldern, unchiul poetului. „Era, povestește Heinrich Heine, un original, cu o înfățișare din cele mai umile, dar și din cele mai bizare, un ins mic și calm, cu obrazul palid și sever, al cărui nas era drept ca un nas grecesc, deși în mod cert, cu o treime mai lung decît aveau grecii obiceiul să-și poarte nasurile... Umbla totdeauna îmbrăcat după moda veche, purta pantaloni scurți, ciorapi albi de mătase, pantofi cu catarame și, după strămoșescul obicei, o coadă destul de lungă. Cînd omulețul acesta tropăia cu pași mărunți de-a lungul străzilor, coada sălta de pe un umăr pe celălalt, făcînd tot felul de sărituri și părînd că rîde, în spate, de propriul ei stăpîn."

Omulețul acesta avea o inimă din cele mai mărinimoase și scurta sa redingotă, terminată în coadă de codobatură, flutura pe trupul celui din urmă cavaler. Totuși, cavalerul acesta n-a fost deloc rătăcitor. A stat acasă, la Düsseldorf, în Arca lui Noe. „Acesta era numele pe care-l purta căsuța părintească, din cauză că avea pe ușă o arcă frumos sculptată, pictată în culori țipătoare. Acolo se putea deda fără răgaz tuturor gusturilor sale, tuturor copi-

lăriilor sale de erudit, bibliomaniei și furiei scriptologice, mai ales pentru gazete politice și reviste necunoscute."

Din zel pentru binele public se simțea sărmanul Simon de Geldern îmboldit să scrie ! Se chinuia al dracului. Ce de eforturi desperate numai ca să urmărească un gînd. Folosea un stil vechi și rigid pe care-l învățase în școlile iezuiților.

„Tocmai unchiul acesta, ne spune Heinrich Heine, a avut o mare înrîurire asupra dezvoltării mele spirituale, lucru pentru care îi rămîn prea îndatorat. Oricît de felurit era modul nostru de a vedea, aspirațiile lui literare, jalnice de altfel, au contribuit, poate, să trezească în mine dorința de a scrie."

Figura bătrînului Geldern îmi reamintește o alta, care, neexistînd decît în amintirea mea, va părea șteasră și lipsită de farmec. La drept vorbind, n-aș fi în stare să fac vreodată un asemenea portret, în același timp fantastic și veridic, al cărui secret l-au deținut Rembrandt și Heine. Păcat ! Originalul ar merita un pictor iscusit.

Da, am avut și eu un Simon de Geldern al meu, care mi-a inspirat, din copilărie, dragostea pentru cele spirituale și nebunia scrisului. Se numea Le Beau ; lui îi datorez, poate, faptul că zmîngălesc hîrtia, de vreo cincisprezece ani încoace, cu visurile mele. Nu știu dacă se cuvine să-i mulțumesc pentru asta. În orice caz, nu i-a inspirat elevului său decît o manie nevinovată ca și a sa.

Avea mania cataloagelor. Cataloga, cataloga, cataloga ! Îl admiram și, la zece ani, găseam că-i mai frumos să faci cataloage decît să cîștigi bătălii. De atunci, s-a mai schimbat ceva în felul meu de a judeca ; dar, în fond, nu mi-am schimbat părerea pe cît s-ar putea crede. Moș Le Beau, cum i se zicea, îmi pare chiar și astăzi vrednic de laudă și de invidie și, dacă uneori mă trezesc zîmbind cînd mă gîndesc la bătrînul meu prieten, zîmbetul meu e plin de dragoste și de duioșie.

Moș Le Beau era tare bătrîn cînd eu eram tare tînăr ; ceea ce a permis să ne înțelegem atît de bine unul cu altul.

Toată făptura lui îmi inspira interes și încredere. Ochelarii încălecați pe vîrful nasului său mare și gros, obrazul trandafiriu și plin, jiletcile înflorate, haina lui de mătase vătuită din ale cărei buzunare căscate se revărsau

cărți vechi, întreaga lui ființă te făcea să-ți dai seama că ai de-a face cu un unchiaș blajin, însuflețit de un grăunte de nebunie. Purta o pălărie turtită, cu boruri largi, în jurul cărora părul lui alb se înfășura asemeni caprifoiului în jurul balustradelor unei terase. Tot ce spunea era simplu, scurt, variat, plin de imagini, întocmai ca o povestire pentru copii. Avea un fel firesc de a fi copilăros și mă distra fără nici un efort. Bun prieten al părinților mei și văzînd în mine un băiețel inteligent și liniștit, mă îmbia să vin la el acasă, unde nu mai venea nimeni în afară de șobolani.

Stătea într-o casă veche, clădită pieziș, pe o stradă îngustă și accidentată care ducea la Grădina Plantelor și unde cred că se îmbulziseră atunci toți fabricanții de dopuri și toți dogarii din Paris. Plutea în aer o duhoare de burduf de vin și de poloboace, pe care n-am s-o uit în viața mea. Însoțit de bătrîna servitoare Nanon, treceam mai întîi prin grădinița unui popă ; urcam apoi pe niște trepte, de unde intram într-o locuință cu totul ieșită din comun. Niște mumii înșirate de-a lungul anticamerei te luau în primire ; una dintre ele era închisă într-o raclă aurită, celelalte nu aveau decît fîșiile de pînză înnegrite din jurul corpului lor uscat ; în sfîrșit, una, de pe care s-au desfășat panglicile, privea cu ochi de smalț și-și arăta dinții albi. Scara nu era mai puțin înspăimîntătoare ; pe pereți atîrnau lanțuri, arcane și chei de închisoare, mai groase decît brațul.

Moș Le Beau era în stare, ca Bouvard, să pună și o spînzurătoare veche în colecția sa. Avea, cel puțin, scara lui Latude și o duzină de frumoase cătușe. Cele patru încăperi ale locuinței sale nu se deosebeau prea mult una de alta ; cărțile se ridicau în stive pînă la tavan și acopereau podelele, amestecîndu-se cu hărți, medalii, armuri, drapele, pînze afumate și niște sculpturi vechi, în lemn sau în piatră, stîlcite ca vai de lume. Se mai găseau acolo, pe o masă șchioapă și pe o ladă mîncată de cari, munți de faianțe pictate.

Tot ce se putea agăța spînzura de plafon în niște poziții vrednice de plîns. În acest muzeu haotic, obiectele se pierdeau sub același strat de praf și păreau că nu se țin

laolaltă decît prin nenumăratele fire de păianjen care le învăluiau.

Moș Le Beau, care înțelegea în felul său păstrarea operelor de artă, n-o lăsa pe Nanon să măture podelele. Cel mai ciudat lucru era că, în acest talmeș-balmeș, obiectele aveau înfățișarea fie mohorîtă, fie batjocoritoare ; toate te priveau cu răutate. Eram convins că acolo-i un popor vrăjit de spirite necurate.

Moș Le Beau stătea de obicei în camera de culcare, care era tot așa de ticsită ca și celelalte, dar nu atît de prăfuită ; căci bătrîna servitoare avea, prin excepție, permisiunea de a mai da cu mătura pe-acolo. O masă lungă acoperită cu cartonașe ocupa jumătate din cameră.

Bătrînul meu prieten, în halat de casă înflorat și cu o scufă de noapte pe cap, lucra la masa aceea, cu toată bucuria de care poate fi însuflețită o inimă naivă. Cataloga. Și eu, cu ochii larg deschiși, abia ținîndu-mi răsuflarea, îl admiram. Cataloga mai ales cărțile și medaliile. Se ajuta de o lupă și așternea pe fișele sale niște cuvinte, scrise mărunt, regulat și înghesuit. Îmi închipuiam că nimeni nu se poate dedica unei ocupații mai frumoase. Mă înșelam. S-a găsit un tipograf care să culeagă catalogul lui moș Le Beau ; l-am văzut lucrînd la corecturi. Punea niște semne misterioase pe marginea șpalturilor. Și atunci am înțeles că asta era cea mai frumoasă ocupație din lume și am rămas înlemnit de admirație.

Puțin cîte puțin căpătai curaj, mîngîindu-mă cu gîndul că va veni și pentru mine ziua cînd voi face corecturi. Dorința aceasta nu mi s-a împlinit. Nu-mi pare tare rău, deoarece am aflat de la un om de litere, unul dintre prietenii mei, că te plictisești de toate, chiar și de corecturi. Dar nu este mai puțin adevărat că bătrînului prieten îi datorez vocația mea. Prin înfățișarea puțin obișnuită a lucrurilor sale din casă, mi-a deprins mintea de copil cu formele vechi și rare, mi-a îndreptat-o spre trecut și a înzestrat-o cu o ingenioasă curiozitate ; prin exemplul unei munci intelectuale îndeplinită cu regularitate, fără mare osteneală și fără neliniști, mi-a dat încă din copilărie pofta de lucru și dorința de a mă instrui. Mulțumită lui, în sfîrșit, am devenit, în felul meu, un mare cititor, un zelos glosator

de texte vechi şi smîngălesc hîrtia cu nişte amintiri care nu vor fi nicicînd tipărite.

Aveam doisprezece ani cînd bătrînul acesta drag şi unic în felul său s-a stins încetişor din viaţă. Catalogul lui, după cum desigur vă închipuiţi, a rămas în şpalturi ; n-a fost niciodată publicat. Nanon a vîndut unor negustori de lucruri de ocazie mumiile şi ce mai era pe-acolo ; amintirile acestea au acum peste un sfert de veac.

Săptămîna trecută am văzut expusă în palatul Drouot una din acele mici Bastilii pe care patriotul Palloy le sculpta, în 1789, în pietrele fortăreţei distruse şi pe care le oferea, contra plată, primăriilor şi cetăţenilor. Piesa nu era foarte rară şi era şi greu de mînuit. Am examinat-o totuşi cu o curiozitate instinctivă, şi am încercat o uşoară emoţie citind, în josul unuia dintre turnuri, această menţiune pe jumătate ştearsă : Din cabinetul domnului Le Beau.

3

BUNICA NOZIÈRE

În dimineaţa aceea, tata avea obrazul răvăşit. Mama umbla de colo-colo şi vorbea în şoaptă. În sufragerie, o croitoreasă cosea veşminte negre.

Dejunul a fost trist ; mai tot timpul se auzeau şuşoteli. Eram sigur că se întîmplase ceva.

În sfîrşit, mama, îmbrăcată toată în negru şi voalată, îmi spuse :

— Vino, dragul meu.

O întrebai unde mergem ; îmi răspunse :

— Pierre, ascultă-mă cu atenţie. Bunică-ta Nozière... ştii, mama tatii... a murit azi-noapte. Mergem să ne luăm rămas-bun de la ea şi s-o sărutăm pentru ultima oară.

Şi văzui că mama plînsese. Iar eu resimţii o impresie foarte puternică, deoarece nici după atîţia ani nu s-a şters, şi atît de vagă, că mi-ar fi imposibil s-o exprim în cuvinte. N-aş putea să spun măcar dacă a fost o impresie tristă. Tristeţea, cel puţin, nu avea nimic crud. Un cuvînt, poate, un singur cuvînt, acela de romanesc, se poate alătura,

întrucîtva, de această impresie care, efectiv, nu conţinea nici un element din realitate.

Tot drumul mă gîndeam la bunica ; dar nu puteam să-mi dau seama ce i se întîmplase. A muri ! Nu bănuiam cam ce putea să fie. Ştiam numai că treceam prin clipe grave.

Printr-o iluzie explicabilă, în timp ce mă apropiam de casa în care se afla moarta, credeam că de jur-împrejur, în întreaga vecinătate, se simţea influenţa morţii bunicii mele, că tăcerea matinală a străzilor, chemările vecinilor şi ale vecinelor, mersul grăbit al trecătorilor, loviturile de ciocan ale potcovarului pe nicovală, toate aveau drept cauză moartea bunicii. La această idee, care preocupa întreaga mea fiinţă, asociam frumuseţea copacilor, dulceaţa aerului şi strălucirea cerului, remarcate pentru întîia oară.

Mă simţeam umblînd pe un drum plin de mister şi, după ce-am cotit strada şi am văzut grădiniţa şi pavilionul prea binecunoscute, am încercat un fel de decepţie că nu găsisem nimic extraordinar. Cîntau păsărelele.

Mi-era frică şi mă uitai la mama. Ochii ei se aţintiseră — cu o expresie de teamă religioasă — pe un punct spre care îmi îndreptai şi eu privirile.

Atunci zării prin geamurile şi perdelele albe ale camerei bunicii o lumină, o slabă şi palidă lumină, care tremura. Şi lumina aceea era atît de funebră, în mijlocul puternicei lumini a zilei, încît lăsai capul în jos ca să n-o mai văd.

Urcarăm pe scăriţa de lemn şi străbăturăm apartamentul dominat de tăcere. Cînd mama întinse mîna ca să deschidă uşa camerei, am vrut să-i opresc braţul... Intrarăm. O maică se sculă de pe un fotoliu şi ne făcu loc la căpătîiul patului. Bunica stătea acolo, întinsă, cu ochii închişi.

Capul ei se afundase atît de tare în pernă, încît mi se părea greu, greu ca un bolovan. Şi ce limpede o vedeam ! O boneţă albă îi ascundea părul ; părea mai puţin bătrînă decît de obicei, deşi nu mai avea culori în obraz.

Vai ! nu părea deloc să doarmă ! Dar de unde-i venea surîsul maliţios şi îndărătnic, care-ţi făcea rău privindu-l ?

Mi se păru că pleoapele tresăreau puţin, fără îndoială din pricina luminii tremurînde a celor două lumînări

aprinse, de pe masă, lîngă o farfurie cu apă sfințită, în care se pusese o crenguță de merișor.

— Sărut-o pe bunica, îmi spuse mama.

Întinsei buzele. Simții un fel de frig, care nu și-a găsit încă numele și nu-l va găsi niciodată.

Lăsai ochii în jos și o auzii pe mama plîngînd în hohote.

Nu știu, zău, ce s-ar fi întîmplat cu mine dacă servitoarea bunicii nu m-ar fi scos din cameră.

Mă luă de mînă, mă duse la un negustor de jucării și-mi spuse :

— Alege.

Alesei o arbaletă și mă distram aruncînd cu năut în frunzele copacilor.

Uitasem de bunica.

Abia seara, cînd îl văzui pe tata, îmi reveniră gîndurile de dimineață. Bietul meu tată era de nerecunoscut. Avea obrazul umflat, lucios, plin de pete roșii, ochii înecați în lacrimi, buzele convulsive.

N-auzea ce i se vorbea și era cînd abătut, cînd nerăbdător. Lîngă el, mama scria adrese pe scrisori cu chenar negru. Niște rude veniră s-o ajute. Mi s-a arătat cum să împăturesc scrisorile. Eram vreo zece inși în jurul unei mese mari. Era cald. Făceam un lucru nou ; asta îmi dădea importanță și mă distra.

După moartea ei, bunica trăi pentru mine o a doua viață, mai de seamă decît prima. Îmi aminteam, cu o incredibilă forță, de tot ceea ce o văzusem făcînd sau o auzisem spunînd cîndva, iar tata povestea în fiecare zi despre ea lucruri care o înviau în fața noastră, într-un asemenea mod, încît uneori, seara, după ce terminam masa, ni se părea că o văzusem mîncînd alături de noi. De ce nu i-am spus acestei umbre dragi ceea ce i-au spus Mîntuitorului pelerinii din Emmaus :

— Rămîi cu noi, căci s-a făcut tîrziu și se lasă întunericul.

Ah ! ce stafie drăguță era, în boneta ei de dantelă cu panglici verzi ! Nu ne intra în cap că s-a obișnuit cu lumea cealaltă. Moartea i se potrivea mai puțin decît oricui. Unui călugăr, da, îi șade bine să moară, sau unei frumoase eroine. Dar așa ceva nu se potrivește deloc cu

o bătrînică zîmbitoare şi sprintenă, care se supăra atît de drăguţ ca bunica noastră Nozière !

Am să vă spun ce-am descoperit eu singur, pe vremea cînd mai trăia.

Bunica era frivolă ; bunica era cam uşuratică ; bunică-mea nu era mai evlavioasă decît o păsărică. Trebuia s-o vezi făcîndu-ne cu ochiul cînd eu şi mama plecam duminica la biserică. Zîmbea de seriozitatea pe care o punea mama în toate treburile ce priveau atît lumea asta cît şi cealaltă. Îmi ierta uşor greşelile şi cred că era o femeie în stare să ierte greşeli mult mai grave decît ale mele. Avea obiceiul să spună despre mine :

— Ăsta are să fie o poamă, nu ca tată-său !

Înţelegea prin aceasta că mă voi folosi de tinereţea mea ca să dansez şi că voi fi îndrăgostit de o sută de mii de fecioare. Mă flata. Singurul lucru pe care l-ar aproba la mine, dacă ar mai fi pe lumea asta (ar avea astăzi vîrsta de o sută zece ani), este marea mea uşurinţă de a trăi şi o îngăduinţă fericită, pe care nu le-am plătit prea scump atunci cînd le-am cumpărat cu preţul cîtorva credinţe morale şi politice. Calităţile acestea aveau în ochii bunicii atracţia graţiilor fireşti. Muri fără să ştie că le poseda. Inferioritatea mea stă în aceea că eu ştiu că sînt îngăduitor şi sociabil.

Ea exista din secolul al XVIII-lea, bunică-mea ! Ceea ce se vedea foarte bine la ea ! Regret că nu i s-au scris memoriile. Să le fi scris ea însăşi, nu s-ar fi priceput. Dar n-ar fi trebuit ca tata să le scrie el, în loc să măsoare craniile papuaşilor şi ale boşimanilor ? Caroline Nozière s-a născut la Versailles, în ziua de 16 aprilie 1772 ; era fiica medicului Dussuel, a cărui inteligenţă şi caracter au fost apreciate de Cabanis. Dussuel a fost acela care, în 1786, l-a îngrijit pe delfin, atins de o uşoară scarlatină. În fiecare zi, o trăsură a reginei pleca la Luciennes să-l ia din căsuţa lui, unde trăia într-o mare sărăcie, cu cărţile şi ierbarul său, ca un discipol al lui Jean-Jacques. Într-o zi; trăsura s-a întors goală la palat ; medicul refuzase să vină. La vizita următoare, regina, enervată, îi spuse :

— Va să zică ne-aţi uitat, domnule !

— Doamnă, răspunse Dussuel, reproşul dumneavoastră mă jigneşte ; dar onorează natura şi trebuie să-l iert

unei mame. Să nu vă îndoiți, îl îngrijesc pe fiul dumneavoastră cu toată omenia. Dar ieri am fost reținut lîngă o femeie de la țară care năștea.

În 1789. Dussuel a publicat o broșură pe care n-o pot deschide decît cu respect și n-o pot citi fără să zîmbesc. Are drept titlu : *Urările unui cetățean* și drept epigraf : *Miseris succurrere disco* [1]. Autorul începe prin a spune că formulează, sub acoperișul său de paie, urări pentru fericirea francezilor. Trasează apoi, cu candoare, regulile fericirii publice ; sînt reguli pentru o libertate înțeleaptă, garantată de Constituție. Termină prin a recomanda oamenilor conștienți recunoștință față de Ludovic al XVI-lea, regele unui popor liber, și prevestește întoarcerea epocii de aur.

Trei ani mai tîrziu, i se ghilotinau bolnavii, care erau în același timp și prietenii săi, iar el însuși, suspect de o atitudine politică moderată, în baza ordinului comitetului din Sèvres, a fost închis la mănăstirea călugărilor franciscani reformați, care fusese transformată în închisoare. Ajunse acolo prăfuit din cap pînă-n picioare, semănînd mai curînd cu un calic bătrîn decît cu un medic filozof. Puse jos un săculeț conținînd operele lui Raynal și Rousseau, se lăsă să cadă pe un scaun și suspină :

— Asta-i recompensa pentru cincizeci de ani de virtute ?

O tînără femeie de o frumusețe răpitoare, pe care nu o văzuse la început, apropiindu-se de el cu un lighenaș și un burete, îi spuse :

— Cred că vom fi ghilotinați, domnule. Vreți ca pînă atunci să-mi permiteți să vă spăl fața și mîinile ? Arătați ca un sălbatic.

— Femeie simțitoare, exclamă bătrînul Dussuel, aici mi-a fost dat să vă-ntîlnesc, aici unde sălășluiesc crimele ! Vîrsta dumneavoastră, obrazul dumneavoastră, manierele dumneavoastră, totul îmi spune că sînteți nevinovată.

— Nu sînt vinovată decît că am plîns moartea celui mai bun dintre regi, răspunse frumoasa prizonieră.

— Ludovic al XVI-lea a avut virtuțile lui, spuse străbunul meu, dar cît de glorios ar fi fost dacă rămînea credincios sublimei noastre Constituții pînă la capăt !...

[1] Învăț să vin în ajutorul nefericiților (lat.).

— Cum ! domnule, țipă tînăra femeie, agitînd buretele din care picura apă, sînteți iacobin și din partidul hoților ? !

— Dar bine, doamnă, faceți parte din facțiunea dușmanilor Franței ? suspină Dussuel, spălat pe jumătate de obraz. Se poate găsi oare sensibilitate la o aristocrată ?

Ea se numea de Laville și purtase doliu după rege. Timp de patru luni cît au stat închiși împreună, ea nu încetă să-l certe și totodată să se străduiască a-i face unele servicii. Contrar așteptării lor, nu li s-a tăiat capul ; fură eliberați în urma unui raport al deputatului Battelier, și doamna de Laville deveni mai tîrziu cea mai bună prietenă a bunicii mele, care avea pe atunci douăzeci și unu de ani și era căsătorită de trei ani cu cetățeanul Danger, plutonier-major al unui batalion de voluntari din Rinul de Sus.

— E un bărbat foarte drăguț, spunea bunica, dar nu sînt sigură că l-aș recunoaște pe stradă.

Ne asigura că nu l-a văzut, în totul, mai mult de șase ore în cinci dăți. Se măritase cu el dintr-o copilărie : ca să poarte o coafură *națională*. În realitate, ea nu voia bărbat. Iar dînsul voia toate femeile. A plecat ; ea l-a lăsat să plece, fără să-i poarte nici urmă de pică.

În goana după glorie, Danger lăsa drept orice bunuri soției sale, în sertarul unui scrin, niște chitanțe de la fratele său, Danger de Saint-Elme, ofițer în armata lui Condé, și un pachet de scrisori de la diferiți emigranți. Era de ajuns pentru a o ghilotina pe bunică-mea și încă vreo cincizeci de persoane, pe deasupra.

Ei i se năzărise ceva și, la fiecare percheziție domiciliară care se făcea în cartier, își spunea : „Ar trebui totuși să ard hîrtiile lăsate de ticălosul de bărbatu-meu". Dar în iureșul ideilor care-i treceau prin cap, uita. Într-o dimineață luă totuși o hotărîre.

Nici că se putea alege mai bine momentul !...

Stînd în fața șemineului, tria hîrtiile din scrin, după ce le împrăștiase claie peste grămadă pe canapea. Și, liniștită, le aduna în două grămejoare, punînd într-una ce se putea păstra, și în cealaltă ce trebuia distrus. Citea un rînd de-aici, un rînd de colo, o pagină sau alta, și

mintea ei, sărind din amintire în amintire, ciugulea în treacăt cîte o fărîmă a trecutului, cînd, deodată, auzi deschizîndu-se uşa de la intrare. Imediat, printr-o revelaţie subită a instinctului, ştiu că-i vorba de o percheziţie domiciliară.

Luă în braţe toate hîrtiile şi le aruncă sub canapea a cărei husă atîrna pînă la pămînt. Şi, deoarece cîteva se mai vedeau de sub husă, le împinse cu piciorul sub mobilă. Un colţ de scrisoare cît vîrful unei urechi de pisicuţă albă se mai strecura în afară, cînd un delegat din Comitetul de siguranţă generală intră în cameră însoţit de şase oameni ai secţiei, înarmaţi cu puşti, săbii şi suliţe. Doamna Danger stătea în picioare, în faţa canapelei. Se gîndea că nu-i definitiv pierdută, că-i mai rămînea o şansă de unu la mie, şi era grozav de curioasă să ştie ce o să se întîmple.

— Cetăţeană, îi spuse preşedintele secţiei, eşti denunţată că întreţii corespondenţă cu duşmanii Republicii. Am venit să-ţi ridicăm toate hîrtiile.

Omul de la Comitetul de siguranţă generală se aşează pe canapea ca să scrie procesul-verbal de confiscare. Şi începură a scotoci prin toate mobilele, deschiseră broaştele cu un şperaclu şi goliră sertarele. Negăsind nimic, desfundară dulapurile din perete, răsturnară scrinurile, întoarseră tablourile şi străpunseră cu vîrful baionetelor fotoliile şi somierele ; dar degeaba ! Încercară pereţii lovindu-i cu patul puştii, explorară şemineurile şi smulseră cîteva scîndurele din parchet. Se trudiră în van. Apoi, după trei ore de căutări zadarnice, obosiţi, desperaţi, umiliţi, se retraseră, făgăduind că se vor mai întoarce. Nu-i venise nimănui în cap să se uite sub canapea.

După cîteva zile, pe cînd se înapoia de la teatru, bunica găsi la uşa casei sale un bărbat uscăţiv, numai piele şi os, palid, desfigurat de o barbă cenuşie şi murdară, care se aruncă la picioarele ei şi-i spuse :

— Cetăţeană Danger, sînt Alcide, salvaţi-mă !

Abia atunci îl recunoscu.

— Dumnezeule, spuse ea, se poate să fiţi dumneavoastră Alcide, profesorul meu de dans ? În ce stare vă văd, domnule Alcide !

— Sînt proscris, cetăţeană ; salvaţi-mă !

— Nu pot decît să încerc. Eu însămi sînt suspectată, şi bucătăreasa mea e iacobină. Veniţi după mine. Dar fiţi atent să nu vă vadă portarul. E ofiţer municipal.

Urcară scara şi buna şi drăguţa doamnă Danger se închise în apartamentul ei împreună cu deplorabilul Alcide, care tremura din pricina frigurilor şi repeta mereu, clănţănind din dinţi :

— Salvaţi-mă, salvaţi-mă !

Văzîndu-i mutra jalnică, bunicii îi veni să rîdă. Situaţia era totuşi critică.

— Unde să-l bag ? se întreba bunica, plimbîndu-şi privirea peste dulapuri şi scrinuri.

Neputîndu-i găsi vreun alt loc, avu ideea să-l vîre în patul ei.

Trase două saltele în afara celorlalte, făcînd astfel un spaţiu lîngă perete şi îl strecură acolo pe Alcide. Patul avea astfel un aspect răvăşit. Se dezbrăcă şi se culcă în pat. Apoi, sunînd bucătăreasa, spuse :

— Zoe, sînt suferindă ; dă-mi puţină friptură de pui, salată şi un pahar cu vin de Bordeaux. Zoe, ce s-a mai întîmplat astăzi ?

— Golanii ăştia de aristocraţi au făcut un complot, vor să fie ghilotinaţi pîn' la unu' ! Sanculoţii sînt cu ochii pe ei. *Are să meargă ! Are să meargă !* [1]... Portarul mi-a spus că un ticălos cu numele de Alcide e căutat peste tot în secţie şi că peste noapte vă puteţi aştepta la o percheziţie.

Alcide, între cele două saltele, asculta aceste vorbe dulci. Fu apucat, după plecarea bucătăresei, de un tremur nervos, care făcea să se scuture tot patul, şi respiraţia îi deveni atît de grea, încît umplu camera de un fluierat strident.

— Merge al dracului de bine, îşi spuse micuţa doamnă Danger.

După care mîncă aripa de pui, întinzîndu-i şi tristului Alcide vreo două degete din vinul de Bordeaux.

— Ah ! doamnă... ah ! Isus Cristoase ! exclamă Alcide.

Şi începu să geamă cu mai multă forţă, întrecînd măsura.

---

[1] În original : *Ça ira, ça ira*, refren al cîntecului cu acelaşi titlu, din timpul Revoluţiei franceze (n.tr.).

— Minunat ! își spuse doamna Danger : municipalitatea n-are decît să vină...

Tocmai ajunsese aici cu gîndurile, cînd un zgomot de paturi de puşcă trîntite la pămînt cu toată greutatea zdruncină palierul. Zoe aduse în cameră patru ofițeri municipali și treizeci de soldați din garda națională.

Alcide nu mai mișca și nu se mai auzea nici cea mai slabă răsuflare.

— Sculați-vă, cetățeană, spuse unul din gardă.

Un altul obiectă că cetățeana nu se putea îmbrăca de față cu bărbați.

Un cetățean, văzînd o sticlă de vin, o apucă, gustă din ea, și băură și toți ceilalți, turnînd vinul de-a dreptul pe gîtlej.

Un cumătru mai șugubăț se așeză pe pat, și luînd-o pe Doamna Danger de bărbie, îi spuse :

— Ce păcat că mutra asta drăguță aparține unei aristocrate și va trebui să i se taie gîtul ăsta fin !

— Ei bine, spuse doamna Danger, văd că sînteți oameni amabili. Terminați repede, căutați ce-aveți de căutat, că mor de somn.

Mai stătură în cameră două ore, ucigător de lungi ; trecură de douăzeci de ori, unul după altul, prin fața patului și se uitară dacă nu-i cineva dedesubt. Apoi, după ce mai spuseră mii de impertinențe, plecară.

Abia întorsese spatele ultimul dintre ei, că doamna Danger, aplecîndu-se peste spațiul dintre pat și perete; chemă :

— Domnule Alcide, domnule Alcide !

Un glas îi răspunse gemînd :

— Cerule ! ar putea să nă audă ! Isuse Cristoase ! Doamnă, fie-vă milă de mine !

— Domnule Alcide, urmă bunica, ce teamă mi-a fost din pricina dumitale ; nu te mai auzeam, credeam că ai murit și, la ideea că aș sta culcată aproape de un mort, mi-a venit să leșin de o sută de ori. Domnule Alcide, nu te-ai purtat ca lumea. Cînd nu ești mort, o spui, ce dracu ! N-am să-ți iert niciodată teama pe care mi-ai provocat-o.

Nu s-a purtat excelent bunică-mea cu bietul ei Alcide ? L-a ascuns a doua zi la Meudon și i-a scăpat frumușel viața.

Fiica filozofului Dussuel nu putea fi bănuită că ar crede în miracole şi nici că s-a aventurat pînă la hotarele lumii supranaturale. Nu avea o fărîmă de credinţă religioasă şi bunul său simţ, care nu mergea prea departe, era jignit de orice mister. Totuşi, persoana aceasta, atît de raţională, povestea oricui voia s-o asculte o întîmplare miraculoasă la care a fost martoră.

Vizitîndu-l pe tatăl ei la închisoarea din mănăstirea călugărilor franciscani reformaţi din Versailles, o cunoscuse pe doamna de Laville, care era prizonieră acolo. După ce a fost eliberată, a locuit pe strada Lancry, în aceeaşi casă cu bunică-mea. Cele două apartamente dădeau pe acelaşi palier.

Doamna de Laville stătea împreună cu tînăra ei soră, Amélie.

Amélie era înaltă şi frumoasă. Obrazul ei palid, înconjurat de podoaba părului negru, avea o expresie de o incomparabilă frumuseţe. Ochii, încărcaţi de langoare sau flăcări, căutau în jurul ei ceva necunoscut.

Era călugăriţă şi făcea parte din consiliul de canonici seculari din Argentière ; se spune că Amélie, în timp ce aştepta să-şi găsească un loc trainic în lumea noastră, încercase, ieşind din copilărie, suferinţele unei iubiri neîmpărtăşite şi pe care fusese silită s-o tăinuiască.

Părea copleşită de plictiseală. I se întîmpla să izbucnească în lacrimi fără vreun motiv aparent. Uneori stătea zile întregi într-o nemişcare stupidă, alteori devora cărţi evlavioase. Muşcată de propriile ei himere, se zvîrcolea în dureri de nedescris.

Arestarea surorii sale, supliciul multor prieteni de-ai săi, ghilotinaţi drept conspiratori, şi neîncetatele alarme sfîrşiră prin a-i ruina constituţia şubredă. Deveni de o slăbiciune, înspăimîntătoare. Tobele care chemau în fiecare zi secţiile la arme, bandele de cetăţeni cu bonete roşii şi înarmate cu suliţe care defilau prin faţa ferestrelor cîntînd *Ça ira !* o băgau într-o spaimă ce era urmată, alternativ, de lîncezeală şi de exaltare. Tulburările nervoase se manifestară cu o forţă teribilă şi produseră efecte stranii.

Amélie avea vise a căror luciditate îi uluia pe cei din jur.

Rătăcind noaptea, trează sau adormită, auzea zgomote îndepărtate, vaietele victimelor, uneori, stînd în picioare, întindea brațul și arătînd în umbră ceva invizibil, pronunța numele lui Robespierre.

— Are presimțiri sigure și prevestește toate nenorocirile, spunea sora ei.

Or, în noaptea de 9 spre 10 thermidor, bunică-mea, precum și tatăl ei stăteau în odaia celor două surori ; toți patru erau foarte tulburați, rezumînd gravele evenimente ale zilei și străduindu-se să ghicească sfîrșitul lor : tiranul fusese arestat, transportat la Luxembourg, portarul refuzase să-l primească, a fost dus apoi în birourile poliției, pe splaiul des Orfèvres, și puțin mai tîrziu eliberat de Comună și condus la primărie...

Oare mai era acolo, și ce atitudine luase, umilită sau amenințătoare ? Încercau toți patru o mare neliniște ; și nu auzeau altceva decît — cînd și cînd — galopul cailor, care purtau ștafetele lui Henriot, fugind de mîncau pămîntul. Erau în așteptare și schimbau în răstimpuri cîte o amintire, o îndoială, o dorință. Amélie rămăsese tăcută.

Deodată scoase un țipăt asurzitor.

Era ora unu și jumătate noaptea. Aplecată peste o oglindă, părea să contemple o scenă tragică.

Spunea :

— Îl văd, îl văd ! Cît e de palid ! Sîngele îi curge șiroaie din gură, i s-au strivit dinții și maxilarele. Slavă ție, Doamne ! Vampirul nu va mai bea decît propriul său sînge !...

Terminînd cuvintele acestea, pe care le pronunța ca pe o stranie melopee, scoase un strigăt de groază și căzu pe spate. Își pierduse cunoștința.

Chiar în aceeași clipă, în sala de consiliu a primăriei, Robespierre fu lovit de un glonte de revolver, care-i zdrobi maxilarul și puse capăt Terorii.

Bunică-mea, care era atee, credea cu tărie în această viziune.

— Cum explicați asta ?

— O explic prin aceea că bunică-mea, ca spirit ateu ce era, credea îndeajuns în diavol și în vîrcolaci. Cînd era tînără, toată vrăjitoria asta o amuza și era, cum se

spune, o mare prezicătoare. Mai tîrziu i se făcu frică de diavol, dar era prea tîrziu : era în mîinile lui, nu mai putea să nu creadă în el.

După noaptea de 9 thermidor viața deveni suportabilă pentru mica societate din strada Lancry. Bunică-mea se bucură mult de această schimbare ; dar îi era imposibil să poarte pică oamenilor Revoluției. Ea nu-i admira — n-a admirat pe nimeni altcineva decît pe mine — dar nu-i ura deloc și nu-i trecuse niciodată prin cap să le ceară socoteală pentru frica pe care i-au provocat-o. Asta poate din pricină că nici nu i-au provocat frică. Dar mai ales pentru că bunică-mea era o albastră, albastră în inima ei. Și, așa cum se spune, albaștrii vor fi totdeauna albaștri.

În timpul acesta, Danger își urma pe toate cîmpurile de bătaie strălucita sa carieră. Fericit ca întotdeauna, îmbrăcat în mare ținută, era în fruntea brigăzii sale, cînd fu ucis de o ghiulea de tun, la 20 aprilie 1808, în frumoasa luptă de la Abensberg.

Bunica află din *Monitor* că era văduvă și că Bravul general Danger *s-a acoperit de glorie.*

Exclamă :

— Ce nenorocire ! un bărbat atît de frumos !

Se căsători, în anul următor, cu domnul Hippolyte Nozière, funcționar principal la Ministerul de Justiție, un om pur și jovial, care cînta din flaut dimineața, de la ora șase la nouă, și seara, de la cinci la opt. De astă dată a fost o căsătorie reușită. Se iubeau și, nemaifiind foarte tineri, știură să fie îngăduitori unul față de celălalt. Caroline îi iertă lui Hippolyte veșnicul său flaut. Și Hippolyte îi iertă Carolinei toate păsărelele pe care le avea în cap. Au fost fericiți.

Bunicul meu, Nozière, este autorul unei *Statistici a închisorilor*, Paris, Imprimeria națională, 1817—1819, 2 vol. in —4° ; și a *Fiicelor din Momus, cîntece noi,* Paris, la autor, 1821, in —18°.

Guta îi declară un război necruțător ; dar nu-i putu lua nimic din veselie, chiar atunci cînd îl împiedica să mai cînte din flaut ; în cele din urmă, îl învinse. Nu l-am cunoscut. Dar am aci portretul său : îl poți vedea într-o

haină albastră, cîrlionţat ca un miel şi cu bărbia pierdută într-o cravată imensă.

— Îl voi regreta pînă în ultima zi, spunea bunicămea la optzeci de ani, văduvă de vreo cincisprezece ani.

— Aveţi dreptate, doamnă, i-a răspuns un vechi prieten. Nozière avea toate calităţile pentru a fi un soţ bun.

— Toate calităţile şi toate defectele, cu voia dumneavoastră, a continuat bunica.

— Ca să fii un soţ desăvîrşit, trebuie să ai şi defecte ?

— Bineînţeles, a urmat bunica, înălţînd din umeri ; trebuie să n-ai nici un fel de viciu, şi ăsta e un mare defect !

A murit la 4 iulie 1853, în cel de-al opzeci şi unulea an al vieţii sale.

4

DINTELE

Dacă am pune tot atîta grijă ca să ne ascundem de lume cîtă avem de obicei ca să ne arătăm în lume, am scăpa de multe necazuri. Am făcut de timpuriu cea dintîi experienţă în această privinţă.

Era într-o zi ploioasă. Primisem în dar tot dichisul necesar unui poştaş : şapcă, bici, hăţuri, zurgălăi. Erau o mulţime de zurgălăi. Înhămai ; adică mă înhămai pe mine de mine însumi, căci eram totodată poştaşul, caii şi carul. Traseul meu începea din bucătărie şi ducea pînă în sufragerie, de-a lungul unui culoar. Sufrageria ţinea loc — şi destul de bine — unei pieţe dintr-un sat, iar bufetul de mahon, unde făceam popas ca să schimb caii, devenise, fără vreo sforţare din parte-mi, hanul *La Calul bălan*. Culoarul era un drum larg, pe care dădeai mereu de alte privelişti şi întîlniri neprevăzute. Închis într-un mic spaţiu întunecat, mă bucuram de un orizont întins şi treceam, între pereţii prea bine cunoscuţi, prin acele surprize care dau farmec călătoriilor. Eram pe atunci un mare magician. Evocam, pentru plăcerea mea, fiinţe dragi şi rînduiam natura după bunul meu plac. Am avut, mai tîrziu, neno-

rocirea să pierd darul acesta preţios pe care l-am folosit cît am putut în ziua aceea ploioasă, cînd am fost poştaş.

Folosirea acestui dar ar fi fost de ajuns pentru a mă mulţumi ; dar poţi fi vreodată mulţumit ? Îmi veni pofta să-i uimesc, să-i uluiesc, să-i înmărmuresc pe spectatori. Şapca mea de catifea şi zurgălăii nu făceau doi bani dacă nu le admira nimeni. Cînd i-am auzit pe tata şi pe mama în camera vecină, am dat buzna acolo, făcînd o gălăgie teribilă. Tata mă măsură cîteva clipe cu privirea ; apoi înălţă din umeri şi spuse :

— Copilul ăsta nu mai ştie ce să facă. Ar trebui să-l dăm la un pension.

— E prea mic încă, răspunse mama.

— Ei, şi ! spuse tata, are să ştea între cei mici.

Am auzit prea bine cuvintele astea ; dar ce-au mai spus după aceea mi-a scăpat, în parte, şi dacă pot să le redau acum întocmai e fiindcă, după aceea, le-am auzit repetîndu-mi-se de mai multe ori.

Tata adăugă :

— Neavînd nici fraţi, nici surori şi stînd singur, capătă poftă să viseze, şi mai tîrziu va avea de suferit. Singurătatea i-a aprins imaginaţia, şi-am observat că are capul plin de himere. Fiind la şcoală, împreună cu alţi copii de vîrsta lui, va căpăta experienţa lumii. Va învăţa de la ei ce sînt oamenii ; asta nu poate învăţa de la dumneata şi nici de la mine, care sîntem îngerii lui păzitori. Colegii se vor purta cu el cum te porţi cu egalii, de care uneori trebuie să-ţi fie milă şi să-i aperi, iar alteori să-i convingi sau să le ţii piept. Cu ei împreună va face ucenicia vieţii sociale.

— Dragul meu, îi spuse mama, nu ţi-e teamă că printre copii sînt şi unii răi ?

— Chiar şi cei răi, răspunse tata, îi vor fi de folos, dacă este inteligent, fiindcă are să înveţe cum să-i deosebească de cei buni şi ăsta e un lucru foarte necesar. De altfel, chiar dumneata ai să vizitezi şcolile din cartier şi ai să alegi una frecventată de copii a căror educaţie corespunde aceleia pe care i-ai dat-o lui Pierre. Firea oamenilor e pretutindeni aceeaşi ; dar „hrana“ lor, cum spuneau strămoşii noştri, se deosebeşte mult dintr-un loc în-

tr-altul. O creştere bună, aplicată mai multor generaţii, dă naştere unei flori de o gingăşie deosebită, şi floarea aceasta pentru care s-au depus străduinţe timp de un secol poate să se piardă în cîteva zile. Contactul cu copiii lipsiţi de educaţie ar putea duce, fără nici un folos pentru ei, la degenerarea educaţiei fiului nostru. Noblețea gîndurilor vine de la Dumnezeu ; aceea a manierelor se dobîndeşte prin exemplu şi se fixează prin ereditate. Ea întrece în frumuseţe noblețea numelui. E firească şi se afirmă prin harul ei propriu, pe cînd cealaltă e dovedită de nişte hîrţoage, printre care nu te mai descurci.

— Ai dreptate, dragul meu, răspunse mama. Chiar de mîine încep să caut un pension bun pentru copilul nostru. Şi am să aleg unul din cele mai înfloritoare, aşa cum m-ai povăţuit, fiindcă grija banilor tulbură gîndurile învăţătorului şi-l acreşte. Ce-ai spune, dragul meu, de un pension condus de o femeie ?

Tata nu răspunse.

— Ce-ai spune ? repetă mama.

— E o chestiune la care ar trebui să mă mai gîndesc.

Stînd în fotoliul său, în faţa biroului, tata examina de cîteva minute un fel de oscior ascuţit la un capăt şi foarte ros la celălalt. Îl învîrtea între degete ; desigur i se învîrtea şi în cap, deoarece, cu toţi zurgălăii mei, încetasem să mai exist pentru el.

Mama, cu coatele pe speteaza fotoliului, îşi urma ideea, pe care o exprimase puţin mai înainte.

Doctorul îi arătă osciorul acela scîrbos şi spuse :

— Uite aici dintele unui om care a trăit pe vremea mamutului, în timpul erei glaciare, într-o cavernă odinioară pustie şi mohorîtă, astăzi pe jumătate acoperită de viţă de vie sălbatică şi de micşunele, şi lîngă care s-a ridicat de cîţiva ani casa ceea albă şi frumoasă, unde am locuit vreo două luni în timpul verii, în anul cînd ne-am căsătorit. Au fost două luni fericite. Ai dat acolo peste un pian vechi, şi toată ziua cîntai din Mozart, scumpa mea. Mulţumită ţie, o muzică gingaşă şi fermecătoare îşi lua zborul prin fereastră şi însufleţea valea, de unde omul din cavernă nu auzea decît răgetul tigrilor.

Mama îşi rezemă capul de umărul tatii, care continuă :

— Omul acesta nu cunoștea decît frica și foamea. Semăna cu o fiară. Avea fruntea teșită. Mușchii de pe arcada sprîncenelor, cînd se contractau, făceau niște riduri hidoase ; niște fălci enorme te izbeau cînd te uitai la el : dinții îi ieșeau afară din gură. Uite-l pe ăsta cît e de lung și ascuțit.

Așa au fost cei dintîi oameni. Dar, pe nesimțite, prin neîncetate și măreațe eforturi, omenirea, devenind mai puțin nenorocită, deveni și mai puțin sălbatică ; organele oamenilor se schimbară prin întrebuințare. Obișnuința gîndirii dezvoltă creierul, și fruntea se mări. Dinții, care nu se mai străduiau să sfîșie carnea crudă, crescură mai puțin lungi pe niște fălci nu tot atît de puternice. Obrazul omenesc căpătă o frumusețe sublimă și se născu surîsul pe buzele femeii.

Aici, tata sărută obrazul mamei care zîmbea : apoi, ridicînd încetișor deasupra capului dintele omului din caverne, exclamă :

— Omule din vremuri străvechi, a cărui rămășiță grosolană și înfiorătoare stă în fața mea, amintirea ta mă răscolește pînă în adîncul ființei ; te respect și te iubesc, o ! strămoș al meu ! Primește, în trecutul nepătruns în care sălășluiești, omagiul recunoștinței mele, căci știu cît de mult îți datorez. Știu de cîte mizerii m-au ferit străduințile tale. Tu nu te-ai gîndit la viitor, e adevărat : o slabă licărire de inteligență tremura în creierul tău întunecat ; tu nu puteai gîndi decît cum să te hrănești și unde să te ascunzi. Erai totuși om. Un ideal confuz te trăgea spre ceea ce e frumos și bun pentru oameni. Ai dus o viață nenorocită, dar n-ai trăit în zadar, și viața atît de înfiorătoare pe care ai moștenit-o ai transmis-o, ceva mai puțin rea, copiilor tăi. Ei s-au căznit, la rîndul lor, s-o facă mai bună. Cu toții s-au apucat de cîte un meșteșug : unul descoperi piatra de moară, celălalt inventă roata. Toți s-au străduit și efortul continuu al atîtor minți de-a lungul vremurilor a produs minuni, care fac ca astăzi viața să fie frumoasă. Și, de cîte ori născoceau un meșteșug sau puneau bazele unei industrii, dădeau naștere, prin însuși acest fapt, la frumusețe morale, și creau virtuți. Ei au dat femeilor văluri și bărbații au cunoscut prețul frumuseții.

Zicînd aceasta, tata puse dintele preistoric pe birou şi o îmbrăţişă pe mama.

Apoi a continuat, spunînd :

— De altfel, noi le datorăm strămoşilor absolut tot, chiar şi dragostea.

Am vrut să ating dintele acesta, care-i inspirase tatii atîtea cuvinte pe care nu le înţelegeam. M-am apropiat de birou şi am întins mîna. Dar, la clinchetul pe care-l stîrniră zurgălăii, tata întoarse capul spre mine, mă privi cu severitate şi spuse :

— Mai domol ! Misiunea nu s-a terminat ; am fi mai puţin generoşi decît oamenii cavernelor dacă, la rîndul nostru, nu ne-am strădui să facem copiilor noştri viaţa mai sigură şi mai bună decît a noastră. Sînt două mijloace pentru asta : să iubim şi să învăţăm. Cu ştiinţa şi iubirea se clădeşte lumea.

— Fără îndoială, dragul meu, spuse mama ; dar cu cît mă gîndesc mai mult, cu atît sînt mai convinsă că unei femei ar trebui să-i fie încredinţat un băieţel de vîrsta lui Pierre al nostru. Am auzit vorbindu-se de o domnişoară Lefort. Mîine mă duc să vorbesc cu ea.

5

REVELAŢIA POEZIEI

Domnişoara Lefort, care ţinea în cartierul Saint-Germain un pension pentru copii mai mici, consimţi să mă primească între orele zece şi douăsprezece dimineaţa, iar după-amiaza între două şi patru. Îmi făcusem dinainte o idee înfiorătoare despre pensionul acesta, şi cînd bona mă tîrî acolo pentru prima oară, mă socotii pierdut.

Astfel că am fost nemaipomenit de surprins cînd am intrat şi am văzut, într-o cameră mare, vreo cinci sau şase fetiţe şi vreo zece băieţi, care rîdeau, se strîmbau şi arătau în fel şi chip că nu le pasă de nimic în afară de zburdălniciile lor. Mă gîndeam că s-au obişnuit cu răul.

Pe de altă parte, văzui că domnişoara Lefort era profund întristată. Ochii ei albaştri erau înlăcrimaţi, iar buzele întredeschise.

Niște bucle spălăcite îi atîrnau, după moda englezească, de-a lungul obrajilor, asemeni crengilor de salcie plîngătoare. Privea fără să vadă și părea pierdută în vis.

Blîndețea acestei domnișoare îndurerate și veselia copiilor îmi inspirară încredere ; la gîndul că-mi voi împărți soarta cu mai multe fetițe, toate temerile mele se risipiră, puțin cîte puțin.

Domnișoara Lefort, după ce îmi dădu o tăbliță și un creion, mă așeză lîngă un băiețel de vîrsta mea, care avea o înfățișare distinsă și ochi pătrunzători.

— Mă cheamă Fontanet, îmi spuse el, dar pe tine ?

Apoi mă întrebă cu ce se ocupă tata. I-am spus că-i medic.

— Al meu e avocat, răspunse Fontanet, e mai bine.

— De ce ?

— Nu-ți dai seama că-i mai frumos să fii avocat ?

— Nu.

— Atunci ești un prost.

Fontanet avea imaginație bogată. Mă sfătui să cresc viermi de mătase și-mi arătă o frumoasă tablă a lui Pitagora, făcută de el însuși. Îl admiram și pe Pitagora și pe Fontanet. Eu nu știam decît fabule.

La plecare, primii de la domnișoara Lefort o notă bună ; n-am reușit să descopăr la ce folosește. Mama mă lămuri că asta este ceva propriu onorurilor : nu folosesc la nimic. Apoi mă întrebă ce-am făcut în prima zi. I-am spus că m-am uitat la domnișoara Lefort.

Începu să rîdă de mine ; dar eu spusesem adevărul. De cînd mă știu am fost înclinat să privesc viața ca pe un spectacol. N-am fost niciodată un adevărat observator, căci, pentru observație, trebuie un sistem după care să te conduci, iar eu n-am nici un sistem. Observatorul își îndreaptă ochii ba ici, ba colo ; spectatorul își lasă privirile furate. Sînt născut spectator și cred că am să păstrez toată viața nevinovăția asta a hoinarilor din marile orașe, pe care orice îi amuză și care păstrează, la vîrsta ambițiilor, curiozitatea dezinteresată a copiilor mici. Dintre toate spectacolele la care am luat parte, singurele care m-au plictisit au fost acelea de teatru, cînd mă uitam la scenă. Dimpotrivă, reprezentațiile vieții m-au distrat în-

totdeauna, începînd cu acelea pe care le-am văzut în pensionul domnişoarei Lefort.

Continuai deci să mă uit la profesoara mea şi, confirmîndu-mi-se părerea că era într-adevăr tristă, îl întrebai pe Fontanet de unde vine această tristeţe. Fără a se referi la ceva anume, Fontanet o atribuia remuşcărilor şi îşi amintea că odată a văzut sentimentul remuşcării oglindindu-se pe obrazul domnişoarei Lefort, într-o zi de demult, cînd ea îi confiscase, fără nici un drept, sfîrleaza de merişor şi comisese aproape îndată după asta şi un alt atentat : pentru a înăbuşi plînsetele celui spoliat, îi trăsese pe cap boneta cu urechi de măgar.

Fontanet înţelegea că un suflet mînjit de asemenea fapte trebuia să-şi fi pierdut pentru totdeauna voioşia şi liniştea ; dar motivele invocate de Fontanet nu mi se păreau îndestulătoare şi căutai altele.

Era greu, la drept vorbind, să cauţi ceva în clasa domnişoarei Lefort, din cauza gălăgiei care domnea aci fără întrerupere. Elevii se avîntau în nişte bătălii înverşunate, de faţă cu domnişoara Lefort, vizibilă, dar absentă. Aruncau unii într-alţii cu atîtea cărţi de religie şi coji de piine, că se făcea întuneric şi o nesfîrşită înlănţuire de pocnete umplea clasa. Numai copiii mici, împreunîndu-şi mîinile şi picioarele şi scoţînd limba de un cot, se uitau în plafon, cu un zîmbet împăciuitor.

Uneori, domnişoara Lefort, intrînd pe neaşteptate în învălmăşeală, cu un aer de somnambulă, pedepsea pe cîte un nevinovat ; apoi revenea la tristeţea sa, în care se închidea ca într-un turn. Gîndiţi-vă bine, vă rog, la starea de spirit a unui băieţel de opt ani, care, în mijlocul acestei zarve de neînţeles, scrie de şase săptămîni pe tăbliţă :

Foamea îl bagă în mormînt pe necunoscutul Malfilâtre.

Asta era leçţia mea. Cîteodată îmi strîngeam capul cu mîinile, cît puteam de tare, ca să nu-mi pierd ideile ; dar una singură era desluşită : ideea tristeţei domnişoarei Lefort. Eram preocupat mereu de amărîta mea profesoară. Fontanet îmi stîrnise curiozitatea cu nişte poveşti straniі. Îmi spusese că nu se poate trece dimineaţa prin faţa came-

rei domnișoarei Lefort fără a auzi strigăte jalnice, amestecate cu zornăit de lanțuri.

— Îmi aduc aminte, adăugă el, că mai demult, să tot fie vreo lună de atunci, a citit la toată clasa, plîngînd, o poveste, care părea a fi în versuri.

Povestirea lui Fontanet era străbătută de un fior de groază, care mă pătrunse și pe mine. M-am convins chiar a doua zi că spusele lui nu erau imaginare, cel puțin în privința lecturii cu glas tare ; căci, în ce privește lanțurile care-l făceau pe Fontanet să pălească, n-am aflat niciodată nimic, și astăzi îmi închipui că zornăitul acela de lanțuri trebuie să fi fost în realitate un hîrșîit de vătraie și fărașe.

A doua zi, iată ce s-a întîmplat :

Domnișoara Lefort bătu în masă cu o riglă ca să se facă tăcere, tuși și rosti cu voce surdă :

— *Sărmana Jeanne !*

După o pauză, adăugă :

— *Dintre fecioarele cătunului, Jeanne era cea mai frumoasă.*

Fontanet îmi dădu una cu cotul în coșul pieptului și pufni în rîs. Domnișoara Lefort aruncă spre el o privire mînioasă ; apoi, cu glasul și mai trist, parcă ar fi intonat un psalm de pocăință, continuă povestea sărmanei Jeanne. E posibil și chiar sigur că povestea aceea era în versuri de la un capăt la altul ; dar sînt silit să v-o spun așa cum mi-a rămas în minte. Se vor recunoaște, sper, ici și colo, în proza mea, mădularele risipite ale poetului.

Jeanne era logodită ; jurase credință unui tînăr și viteaz muntean. Oswald era numele fericitului păstor. Totul era gata pregătit pentru nuntă, însoțitoarele Jeannei îi aduseră vălul și cununa. Ce fericită era Jeanne ! Dar iată că o cuprinse o moleșeală. Obrajii i se acoperiră de o paloare de moarte. Oswald coborî din munți. Alergă la ea și o întrebă : „Nu ești soția mea ?“ Ea răspunse cu glasul stins : „Scumpe Oswald, adio ! Mor !“ Sărmana Jeanne ! Mormîntul i-a fost patul nupțial, și clopotele bisericii din cătun, care trebuiau să sune la cununie, sunară la îngropăciunea ei.

Era în povestirea aceasta un mare număr de cuvinte pe care le auzeam pentru întîia oară şi al căror înţeles nu-l ştiam ; dar, în ansamblu, povestirea mi se păru atît de tristă şi atît de frumoasă încît, ascultînd-o, mă trecu un fior neîncercat pînă atunci ; farmecul melancoliei mi se dezvălui prin vreo treizeci de versuri, al căror înţeles precis mi-ar fi fost cu neputinţă să-l redau. Fiindcă nu-i nevoie să înţelegi multe ca să simţi multe — afară, doar, cînd eşti bătrîn. Lucruri obscure pot fi lucruri impresionante şi e foarte adevărat că sufletelor tinere le place ceea ce este vag.

Lacrimile izbucniră din inima mea prea plină şi Fontanet nu putu, nici prin strîmbăturile sale, nici bătîndu-şi joc de mine, să-mi oprească plînsul. Totuşi, atunci nu mă îndoiam de superioritatea lui Fontanet. A trebuit să ajungă subsecretar de stat ca să încep să mă îndoiesc de el.

Lacrimile mele îi plăcură domnişoarei Lefort ; mă chemă la dînsa şi-mi spuse :

— Pierre Nozière, ai plîns : poftim crucea de onoare. Află că eu am făcut poezia asta. Am un caiet gros, pe care l-am umplut cu versuri tot atît de frumoase ca şi astea ; dar n-am găsit încă un editor care să le publice. Nu-i îngrozitor, ba chiar de neconceput ?

— Ah ! domnişoară, i-am spus, sînt foarte mulţumit. Ştiu acum care-i pricina tristeţii dumneavoastră. O iubiţi pe sărmana Jeanne care a murit în cătunul ei, şi vă gîndiţi mereu la ea, nu-i aşa ? De aceea sînteţi tristă şi niciodată nu vedeţi ce facem în clasă ?

Vorbele mele, din nefericire, nu-i plăcură, căci se uită mînioasă la mine şi-mi spuse :

— Jeanne e o ficţiune. Iar tu eşti un prost. Dă-mi înapoi crucea şi treci la loc.

M-am întors la locul meu plîngînd. De astă dată îmi plîngeam de milă şi mărturisesc că aceste lacrimi noi nu mai aveau duioşia lacrimilor pe care mi le storsese sărmana Jeanne. Un lucru îmi mări şi mai mult tulburarea : habar n-aveam ce este o ficţiune ; Fontanet nu ştia nici el mai mult.

Ajuns acasă, o întrebai pe mama.

— O ficțiune, îmi răspunse mama, este o născocire.

— Ah ! mamă, îi spusei, ce nenoricire că Jeanne e o simplă născocire !

— Care Jeanne ? mă întrebă mama.

— *Dintre fecioarele cătunului, Jeanne era cea mai frumoasă.*

Și îi spusei povestea Jeannei așa cum mi-o aduceam aminte.

Mama nu-mi răspunse ; dar o auzii șoptindu-i tatii la ureche :

— Ce prostii îl învață pe copilul ăsta !

— Sînt, într-adevăr, niște prostii gogonate, spuse tata. Și de ce ai vrea, mă rog, ca o fată bătrînă să se priceapă la pedagogie ? Am un sistem de educație pe care ți-l voi expune într-o zi. După acest sistem, trebuie să deprinzi un copil de vîrsta lui Pierre al nostru cu obiceiurile animalelor, cu care copiii se aseamănă atît prin instincte cît și prin inteligență. Pierre este capabil să înțeleagă fidelitatea unui cîine, devotamentul unui elefant, răutățile unei maimuțe : asemenea lucruri trebuie să-i povestești și nu despre Jeanne, cătunul și clopotele acelea, care n-au nici un Dumnezeu.

— Ai dreptate, răspunse mama ; copilul și animalul se înțeleg foarte bine, amîndoi sînt foarte aproape de natură. Dar crede-mă, dragul meu, e un lucru pe care copiii îl înțeleg mai bine decît vicleniile maimuței : sînt faptele frumoase ale oamenilor mari. Eroismul, chiar pentru un băiețaș, este limpede ca lumina zilei ; povestește-i lui Pierre despre moartea cavalerului d'Assas, și are să înțeleagă, cu ajutorul Celui-de-Sus, tot așa de bine ca și dumneata, ca și mine.

— Vai ! suspină tata, dimpotrivă, eu cred că eroismul se înțelege în diferite chipuri, potrivit vremii, locului și persoanelor. Dar ce importanță are ? Ceea ce contează într-un sacrificiu este sacrificiul însuși. Dacă obiectul devotamentului tău este o iluzie, devotamentul rămîne totuși o realitate ; și această realitate este cea mai minunată podoabă sub care omul își poate ascunde sărăcia morală. Draga mea, generozitatea ta naturală te-a făcut să înțelegi aceste adevăruri mai bine decît le-am înțeles eu însumi

cu ajutorul experienței și al reflecției. Le voi introduce în sistemul meu.

Astfel discutau doctorul și mama.

Opt zile după aceea, în mijlocul gălăgiei, scriam pentru ultima dată pe tăbliță mea :

Foamea îl bagă în mormînt pe necunoscutul Malfilâtre.

Fontanet și cu mine părăsirăm în același timp pensionul domnișoarei Lefort.

6

TEUTOBOCHUS

Cine a crescut, de mic copil, pe splaiurile Parisului, în fața muzeului Luvru și a grădinilor Tuileries, aproape de palatul Mazarin, pe malul glorios al Senei, care curge între turnurile, foișoarele și clopotnițele bătrînului Paris, greu îmi vine să-mi închipui că ar putea rămîne sărac cu duhul. Acolo, începînd din strada Guénégaud și pînă în strada Bac, în prăvălioarele librarilor, anticarilor și negustorilor de stampe, se găsesc cu nemiluita cele mai frumoase lucruri de artă și cele mai ciudate mărturii ale trecutului. Grația bizară și vesela harababură a fiecărei vitrine ademenesc ochii și mintea trecătorului. Cel care știe să vadă nu pleacă mai departe fără să ia cu sine vreo idee, întocmai ca pasărea ce-și ia zborul ducînd un pai pentru cuibul ei.

Deoarece se găsesc acolo arbori și cărți, și trec mereu femei, e cel mai frumos loc din lume.

Pe vremea copilăriei mele, mai mult decît acum, piața aceasta a curiozităților era înzestrată din belșug cu mobile și stampe vechi, tablouri și cărți de demult, mescioare sculptate pentru vaze, vaze înflorate din porțelan de China, obiecte smălțuite, faianțe ornamentate, podoabe de aur pentru odăjdii, stofe cu fire de aur, tapiserii cu figuri, cărți cu poze și ediții princeps legate în marochin. Aceste lucruri plăcute erau oferite amatorilor rafinați și pricepuți, care nu veneau încă în concurență cu agenții de schimb și cu actrițele. Fontanet și cu mine ne obiș-

nuisem de multă vreme cu ele, încă de pe cînd purtam gulere mari, brodate, pantaloni scurți și pulpele goale.

Fontanet locuia în colțul străzii Bonaparte, unde tatăl lui avea cabinetul de avocat. Apartamentul părinților mei era lipit de una din aripile hotelului Chimay. Eu și Fontanet eram și vecini, și prieteni. Ducîndu-ne împreună, în zilele de vacanță, să ne jucăm în grădina Tuileries, treceam pe acest doct splai Voltaire, și acolo, umblînd cu un cerc în mînă și o minge în buzunar, ne uitam în dughenele acelea întocmai ca și domnii bătrîni și ne făceam, în felul nostru, diferite păreri asupra tuturor acestor lucruri ciudate, care veneau din trecut, din misteriosul trecut.

Ei, da ! hoinăream, frunzăream cărți vechi, ne uitam la poze.

Și ne interesau foarte mult. Dar Fontanet, trebuie s-o spun, nu avea, ca mine, respect pentru toate vechiturile astea. El rîdea de anticele gulere de ofițeri și de sfinții episcopi cu nasul julit. Fontanet era, încă de pe atunci, omul progresului pe care l-ați auzit la tribuna Camerei. Lipsa lui de respect mă făcea să mă cutremur. Nu-mi plăcea deloc cînd îl auzeam spunind că străbunii din aceste portrete bizare sînt niște mutre caraghioase. Eu eram conservator. Și asta a lăsat urme în mine, și întreaga-mi filozofie m-a făcut să rămîn prietenul bătrînilor arbori și al preoților de țară.

Mă mai deosebeam de Fontanet prîn aceea că eram înclinat să admir ceea ce nu înțelegeam. Adoram cărțile de farmece ; și totul, sau aproape totul, era pentru mine asemeni unei cărți de farmece. Fontanet, dimpotrivă, nu simțea plăcere să se uite la un lucru decît dacă știa că folosește la ceva. Spunea : „Vezi, uite aici e o balama, uite cum se deschide. Aici e un șurub, ăsta se scoate". Fontanet judeca drept. Trebuie să adaug că era capabil să se entuziasmeze privind tablouri cu războaie. *Trecerea Berezinei* îi dădea emoții. Dugheana armurierului ne interesa și pe unul și pe celălalt. Cînd îl vedeam, în mijlocul suliților, al scuturilor și al platoșelor, pe domnul Petit-Prêtre, îmbrăcat într-un șorț de serj verde, cum se ducea, șchiopătînd ca Vulcan, pînă în fun-

dul atelierului ca să ia o sabie străveche, pe care o punea apoi pe masa de lucru şi o strîngea într-o menghină de fier pentru a-i lustrui lama şi a-i repara mînerul, aveam siguranţa că participam la un spectacol grandios ; domnul Petit-Prêtre mi se părea de o sută de coţi. Stăteam muţi, lipiţi de geam. Ochii negri ai lui Fontanet străluceau, iar obrazul lui brun şi fin se însufleţea.

Seara, amintirea aceasta ne aprindea imaginaţia şi mii de proiecte entuziaste încolţeau în capetele noastre.

Fontanet îmi spuse odată :

— Ce-ar fi dacă am lua nişte carton şi o bucată de staniol din cel cu care se învelește ciocolata şi ne-am făuri nişte arme ca acelea ale lui Petit-Prêtre !...

Ideea era frumoasă. Dar n-am reuşit s-o realizăm cum trebuie. Am făcut o cască, pe care Fontanet a luat-o drept bonetă de magician.

Atunci i-am spus :

— Dacă am fonda un muzeu !...

Minunată idee ! Dar, pentru moment, nu aveam de pus în muzeul nostru decît vreo cincizeci de bile şi vreo duzină de sfîrleze.

Deodată, lui Fontanet îi trecu prin minte o nouă trăsnaie. Strigă :

— Hai să compunem o *Istorie a Franţei,* cu toate amănuntele, în cincizeci de volume.

Propunerea asta mă încîntă şi o primii bătînd din palme şi cu ţipete de bucurie. Căzurăm de acord s-o începem a doua zi dimineaţă, deşi aveam de învăţat o pagină din *De Viris.*

— Cu toate amănuntele ! repetă Fontanet. Trebuie să punem toate amănuntele !

Tocmai aşa înţelegeam şi eu. Cu toate amănuntele !

După ce am fost trimis la culcare, un sfert de oră şi mai bine n-am putut adormi, atît eram de frămîntat la gîndul sublim al unei *Istorii a Franţei* în cincizeci de volume, cu toate amănuntele.

Am şi început această istorie. Drept să vă spun, nu mai ştiu de ce am început-o cu regele Teutobochus. Dar aşa cerea planul nostru. Primul nostru capitol ne puse în prezenţa regelui Teutobochus, înalt de treizeci de pi-

cioare, după cum s-a putut stabili în mod sigur prin măsurarea osemintelor sale găsite din întîmplare. De la cel dintîi pas, să te vezi față în față cu un asemenea gigant ! Întîlnirea a fost teribilă. Chiar și Fontanet rămase uluit.

— Trebuie să sărim peste Teutobochus, îmi spuse el.

Dar eu n-am avut curajul.

Istoria Franței în cincizeci de volume se opri la Teutobochus.

De cîte ori, vai ! n-am început din nou în viață această aventură a cărții și a gigantului ! De cîte ori, pe punctul de a întreprinde o operă grandioasă, sau de a conduce nu știu ce vastă lucrare, nu m-am oprit brusc din cauza unui Teutobochus, care se cheamă, în termeni vulgari, soartă, întîmplare, necesitate ! M-am hotărît să le mulțumesc și să-i binecuvîntez pe toți acești Teutobochus care, barîndu-mi drumurile prea îndrăznețe spre glorie, m-au lăsat în grija celor două credincioase păzitoare ale mele, obscuritatea și mediocritatea. Amîndouă sînt bune cu mine și mă iubesc. Trebuie ca și eu să mă port la fel cu ele !

Cît despre Fontanet, subtilul meu prieten Fontanet, avocat, consilier general, administrator al mai multor societăți, deputat, e o minunăție să-l vezi cum se joacă și aleargă printre picioarele tuturor acestor Teutobochus ai vieții publice ; în locul lui, mi-aș fi frînt gîtul de mii de ori.

7

AUTORITATEA DOMNULUI ABATE JUBAL

Mîndru, dar cu inima plină de teamă, am intrat în clasa a opta preparatorie. Profesorul din această clasă, domnul abate Jubal, nu avea, propriu-zis, o figură îngrozitoare prin ea însăși ; n-avea aerul unui om crunt ; ba aducea mai mult a domnișoară. Dar stătea pe o ca-

tedră mare, înaltă și neagră, și asta îl făcea să pară înfricoșător. Avea glas și priviri blînde, păr creț, mîini albe, și era plin de bunăvoință. Aducea cu o oaie, mai mult, poate, decît îi șade bine unui profesor.

Mama, văzîndu-l într-o zi la vorbitor, murmură : „E destul de tînăr !" Și asta, spus pe un anumit ton.

Cînd mă văzui silit să-l admir, începu să nu-mi mai fie teamă de el. Asta s-a întîmplat în timp ce-mi spuneam lecția ; era vorba de niște versuri ale abatelui Gauthier cu privire la cei dintîi regi ai Franței.

Spuneam fiecare vers dintr-o răsuflare, ca și cum ar fi fost un singur cuvînt :

Căci primul dintre regi a fost dar Faramon
În Galia de franci a fost pus domn pe tron
Clodion în Cambraie — apoi domni Meroveu...

Aici mă oprii brusc și repetai *Meroveu, Meroveu, Meroveu.* Rima aceasta, amestecînd utilul cu plăcutul, îmi aduse aminte că atunci cînd domni *Meroveu...* Lutèce... ferită-a fost *mereu.* Dar de ce anume ? Mi-era cu neputință s-o spun, fiindcă uitasem de-a binelea. Trebuie să mărturisesc că treaba aceasta nu m-a impresionat prea mult. Pe Lutèce mi-o închipuiam ca pe o doamnă bătrînă. Eram destul de mulțumit că a fost ferită, dar prea puțin mă sinchiseam de ce anume. Din nefericire, domnul abate Jubal părea că ține morțiș să-i spun de ce necazuri a fost ferită. Făceam : „Ăăă... Meroveu !... ăăă, ăăă, ăăă". Aș fi lăsat-o baltă dacă așa ar fi fost obiceiul în clasa a opta preparatorie. Vecinul meu, Fontanet, își bătea joc de mine, iar domnul Jubal își pilea unghiile. În sfîrșit :

— Încît Lutèce de Atila ferită-a fost mereu,

îmi spuse el. Fiindcă ai uitat versul acesta, domnule Nozière, ar fi trebuit să-l refaci, în loc să rămîi cu gura căscată. Ai fi putut spune :

Năvala lui Atila-n Lutèce se oprea mereu,

sau așa :

Lutèce, de sumbru-Atila, ferită e mereu,

sau mai elegant :

Lutèce scăpă de-Atila, biciul lui Dumnezeu.

Se pot schimba cuvintele, numai metrul să-l respecți.

Căpătai o notă proastă, dar domnul abate Jubal își cîștigă un mare prestigiu în ochii mei, datorită ușurinței cu care versifica. Prestigiul acesta avea să crească și mai mult.

Domnul Jubal, pe care funcțiunile sale îl țineau legat de gramatica lui Noël și Chapsal și de *Istoria Franței* a abatelui Gauthier, nu neglija totuși educația morală și religioasă.

Într-o zi, nu știu cu ce ocazie, luîndu-și un aer grav, ne spuse :

— Copiii mei, dacă ar trebui să primiți un ministru, v-ați grăbi să-i faceți onorurile casei ca unui reprezentant al suveranului. Ei bine ! ce onoruri ar trebui să dați preoților, care reprezintă pe Dumnezeu pe acest pămînt ? Cu cît Dumnezeu este mai presus de regi, cu atît preoții sînt mai presus de miniștri.

Nu primisem niciodată un ministru și îmi spuneam că multă vreme nu voi primi. Aveam chiar siguranța că dacă s-ar întîmpla să vină unul acasă la noi, mama m-ar trimite, în ziua aceea, să mănînc cu slugile, așa cum, din nefericire, făcea la fiecare masă de gală. Nu mi-ar fi trecut prin gînd că preoții n-ar trebui respectați cît se poate de mult : și, punînd în aplicare acest adevăr față de domnul abate Jubal, resimțeam o adîncă tulburare. Îmi adusei aminte că, în prezența lui, i-am prins lui Fontanet, la spate, o paiață de hîrtie. Era asta o dovadă de respect ? I-aș fi legat lui Fontanet o paiață de hîrtie la spate, în prezența unui ministru ? Desigur că nu. Și totuși, legasem paiața aceea, e adevărat fără știrea domnului abate Jubal, dar în prezența lui, care este mai mare decît un ministru. Ba, paiața mai scotea și

limba. Spiritul mi se luminase. Trăiam chinuit de remuşcări. Mă hotărîsem să-l respect pe domnul abate Jubal, şi dacă de atunci mi s-a mai întîmplat să strecor, în timpul lecţiilor, cîteva pietricele în ceafa lui Fontanet, sau să desenez nişte omuleţi chiar pe catedra domnului abate Jubal, o făceam cel puţin cu mulţumirea de a şti cît de mare este păcatul meu.

Mi-a fost dat, cîtva timp după aceea, să măsor măreţia spirituală a domnului abate Jubal.

Eram în capelă şi-mi aşteptam împreună cu doi sau trei camarazi rîndul la spovedanie. Se-ntuneca. Lumina candelei făcea să tremure stelele de aur ale bolţii întunecate. În fundul stranei, Fecioara pictată devenea din ce în ce mai ştearsă, ajungînd să semene cu o vedenie. Altarul era încărcat cu vase aurite, pline cu flori ; un miros de tămîie plutea în aer ; se întrezăreau, ca prin ceaţă, mii de lucruri, şi plictisul, chiar plictisul, această molimă periculoasă a copiilor, căpăta o nuanţă de blîndeţe în atmosfera acestei capele care, aici, lîngă altar, mi se părea că aduce a paradis.

Asfinţise. Deodată îl văzui pe abatele Jubal îndreptîndu-se cu o lanternă spre strană. Făcu o plecăciune adîncă, apoi, deschizînd porţile grilajului, urcă treptele altarului. Mă uitam la el cum desfăcea un pachet, din care ieşeau ghirlande de flori artificiale, asemănătoare ciorchinilor de cireşe pe care femei bătrîne le vindeau pe străzi, în luna iulie. Şi mă minunam văzîndu-l pe profesorul meu cum se apropie de Preacurata Fecioară. Şi v-aţi băgat în gură nişte ţinte, domnule abate, cît aţi putut apuca cu trei degete ; la început m-am înspăimîntat crezînd că vreţi să le înghiţiţi, dar dumneavoastră vi le-aţi pregătit numai ca să le aveţi la îndemînă. Căci v-aţi urcat apoi pe un taburet şi aţi început să prindeţi în cuie ghirlande, în jurul firidei Sfintei Fecioare. Din cînd în cînd vă dădeaţi jos de pe taburet pentru a aprecia de la distanţă efectul strădaniei dumneavoastră, şi eraţi mulţumit, aveaţi obrajii roşii, ochiul vă era limpede ; aţi fi surîs chiar, dacă nu v-ar fi împedicat ţintele dintre dinţi. Şi eu vă admiram din toată inima. Cu toate că lanterna, care era jos, vă lumina nările într-un fel caraghios, eu vă găseam foarte frumos. Am priceput atunci de ce sînteţi mai presus de

miniștri, după cum ne-ați dat a înțelege printr-un abil discurs. Mă gîndeam că a te urca, înzorzonat cu pene, pe un cal alb ca să cîștigi o bătălie, nu era un lucru atît de frumos și de dorit ca acela de a atîrna ghirlande pe zidurile unei capele. Atunci mi-am dat seama că vocația mea era să vă imit.

V-am imitat chiar în seara aceea, tăind cu foarfeca mai toată hîrtia pe care am putut pune mîna și din care am făcut ghirlande. Pregătirea lecțiilor a cam avut de suferit. Mai ales exercițiile de franceză au suferit considerabil.

Erau niște exerciții după manualul unui domn Coquempot, o carte cumplită. Nu mi-e necaz pe el, și dacă autorul ar fi avut un nume mai greu de ținut minte, l-aș fi uitat de mult. Dar cum să uiți un Coquempot ! N-aș vrea să întorc împotriva lui faptul acesta cu totul întîmplător. Totuși, fie-mi permis să mă mir că cineva poate fi silit să facă niște exerciții atît de chinuitoare ca să învețe o limbă așa-zisă maternă și pe care eu o învățasem foarte ușor de la mama, numai auzind-o vorbind. Căci vorbea minunat mama mea !

Dar domnul abate Jubal era pătruns de utilitatea lui Coquempot, și cum nu putea fi de aceeași părere cu mine, îmi trînti o notă proastă. Anul școlar se termină fără vreun incident demn de a fi luat în seamă. Fontanet își făcu în pupitru o cresctorie de omizi. Atunci, din amor propriu, începui și eu să cresc omizi, deși mi-era groază de ele. Fontanet îl ura pe Coquempot și ura asta ne-a apropiat și mai mult. Numai ce auzeam de Coquempot că și schimbam priviri complice pe deasupra băncilor, avînd niște mutre foarte grăitoare. Într-asta consta răzbunarea noastră ! Fontanet îmi mărturisi că dacă se mai învață după Coquempot și într-a opta, se va angaja ca marinar pe o navă. Hotărîrea asta îmi plăcu și-i făgăduii lui Fontanet că și eu voi face la fel. Ne jurarăm unul altuia prietenie.

În ziua distribuirii premiilor, Fontanet și cu mine eram de nerecunoscut. Și asta, datorită faptului că eram pieptănați. Vestoanele noastre noi, pantalonii albi, cortul de pînză, afluența părinților, estrada împodobită cu drapele, toate îmi inspirau emoție ca la marile spectacole. Cărțile și

cununile alcătuiau un morman plin de strălucire, în care căutam cu înfrigurare să ghicesc partea ce mi se cuvenea, tremurînd în banca mea. Dar Fontanet, mai înţelept, nu-şi cerceta soarta. Păstra un calm admirabil. Rotindu-şi privirile iscoditoare în toate părţile, Fontanet se uita la nasurile diforme ale taţilor şi la pălăriile caraghioase ale mamelor, cu o stăpînire de sine de care eu nu mă simţeam în stare.

Deodată, muzica sparse văzduhul. Directorul, purtînd peste sutană mica pelerină de ceremonie, apăru pe estradă în fruntea profesorilor, alături de un general în mare ţinută. Îi recunoscui pe toţi. Luară loc, după rang, în spatele generalului : mai întîi subdirectorul, apoi profesorii de la clasele mari ; apoi domnul Schuwer, profesorul de muzică ; domnul Trouillon, profesorul de caligrafie, şi sergentul Morin, profesorul de gimnastică. Domnul abate Jubal apăru cel din urmă şi se aşeză în spate de tot, pe un mic taburet care, din lipsă de loc, nu stătea decît cu trei picioare pe estradă, iar cu al patrulea străpungea pînza cortului. Domnul abate Jubal nu putu să păstreze mult timp nici măcar locul acesta modest. Noii sosiţi îl împinseră înapoi, într-un colţ, unde dispăru sub un drapel. Cînd se puse şi o masă în faţă, se termină de tot cu el. Fontanet se prăpădea de rîs. Cît despre mine, eram uluit că un astfel de om, pe care nu-l întrecea nimeni cînd era vorba de flori şi de poezie şi care, pe deasupra, mai era şi reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt, a putut fi uitat într-un colţ, ca un baston sau o umbrelă.

8

ŞAPCA LUI FONTANET

În fiecare sîmbătă ne duceau la spovedanie. Dacă ar putea cineva să-mi spună de ce, mi-ar face plăcere. Obiceiul acesta îmi stîrnea mult respect şi multă plictiseală. Nu-mi închipui că preotul era foarte interesat să-mi asculte păcatele ; dar mie, de asta sînt sigur, mi-era foarte neplăcut să i le spun. Cea dintîi greutate era să le descopăr. Nu ştiu dacă mă credeţi sau nu, dar vă spun că la zece ani nu eram încă stăpîn pe resursele mele sufle-

teşti şi n-aveam o metodă de analiză care să-mi fi permis să-mi explorez în mod raţional profunzimile conştiinţei.

Totuşi, trebuia să am păcate ; căci, dacă nu-s păcate, nu-i nici spovedanie. Mi se dăduse, ce-i drept, o cărţulie care cuprindea toate păcatele din lume. Nu aveam decît să aleg. Dar şi alegerea era grea. Erau atît de multe şi atît de obscure cu privire la pungăşie, simonie, prevaricaţiune, depravare şi concupiscenţă ! Găseam în această cărţulie : „Sînt vinovat că am pierdut speranţa. Sînt vinovat că am ascultat vorbe urîte." Dar şi astea mă puneau într-o încurcătură destul de mare.

De aceea, mai întotdeauna mă opream la capitolul distracţiilor. Distracţii la slujba religioasă, distracţii în timpul meselor, distracţii la „adunări" ; mărturiseam tot şi golul demn de plîns din conştiinţa mea îmi inspira o ruşine fără de margini.

Mă simţeam umilit că nu aveam păcate.

Într-o zi, în sfîrşit, m-am gîndit la şapca lui Fontanet : pusesem mîna pe un păcat, eram salvat !

Începînd din ziua aceea, în fiecare sîmbătă, mulţumită şepcii lui Fontanet, mă descărcam la picioarele preotului de povara unui păcat.

Datorită faptului că vătămam un bun al altuia, această şapcă îmi inspira, în fiecare sîmbătă, timp de cîteva minute, o adîncă nelinişte cu privire la salvarea sufletului meu. Umpleam şapca cu nisip ; o aruncam în copaci, de unde trebuia s-o dea jos zvîrlind cu pietre în ea ca într-un fruct necopt încă ; o transformam într-o cîrpă cu care ştergeam figurile făcute cu creta pe tabla neagră ; o aruncam, prin răsuflătoare, în pivniţe în care nu se putea intra şi cînd, la ieşirea din clasă, dibaciul Fontanet reuşea totuşi s-o găsească, nu mai era decît o zdreanţă scîrboasă.

Dar o zînă veghea asupra destinului ei, căci, contrar aşteptărilor, a doua zi dimineaţa ea apărea pe capul lui Fontanet ca o şapcă curată, ca lumea, aproape elegantă. Şi asta în fiecare zi. Zîna aceasta era sora mai mare a lui Fontanet. Dacă n-ar fi făcut decît atît, şi tot putea fi socotită drept o bună gospodină.

Nu o dată, pe cînd îngenuncheam la picioarele sfîntului tribunal, şapca lui Fontanet înota, din vina mea, în

fundul bazinului din curtea de onoare. Situaţia mea era atunci destul de delicată.

Şi ce sentiment îmi stîrnise înverşunarea împotriva acestei şepci ? Răzbunarea.

Fontanet mă persecuta din cauza unui ghiozdan de un format vechi şi curios, pe care unchiul meu, strîngător de felul lui, mi-l dăduse, spre marea mea nenorocire. Ghiozdanul era prea mare pentru mine şi eu prea mic pentru el. Mai mult : nici nu semăna a ghiozdan, pentru simplul motiv că nici nu era. Era o servietă veche, care se umfla ca un acordeon şi căreia cizmarul unchiului meu îi pusese o curea.

Servieta mi-era nesuferită, şi nu fără pricină. Dar astăzi, nu cred să fi fost atît de urîtă încît să fi meritat atîtea mizerii, cîte a avut de îndurat. Era din marochin roşu, cu o horbotă lată de aur şi avea, deasupra unei broaşte de aramă, o coroană şi nişte armuri rupte. O mătase decolorată, care fusese pe vremuri albastră, îi servea de căptuşeală. Dacă ar mai exista şi acum, cu ce atenţie aş examina-o ! Căci, aducîndu-mi aminte de coroană, care trebuie să fi fost o coroană regală, şi de scutul pe care se puteau vedea încă (numai să nu fi visat) trei flori de crin rase cu un briceag, dar nu pe de-a-ntregul, bănuiesc astăzi că servieta aceasta trebuie să fi fost, la începuturile ei, servieta unui ministru al lui Ludovic al XVI-lea.

Dar Fontanet, care nu se gîndea şi la trecutul ei, nu putea s-o vadă pe spatele meu fără să arunce în ea cu bulgări de zăpadă sau cu castane sălbatice, după anotimp, sau cu mingea, în tot timpul anului.

De fapt, camarazii mei, şi chiar Fontanet, nu purtau pică servietei decît pentru un singur motiv : că era ciudată. Nu semăna cu celelalte : de aici toate necazurile pe care mi le-a pricinuit. Copiii au simţul brutal al uniformităţii. Ei nu suferă nimic aparte sau original. Tocmai la particularitatea asta nu s-a gîndit îndeajuns unchiul meu cînd mi-a făcut acest buclucaş dar. Ghiozdanul lui Fontanet era îngrozitor ; cei doi fraţi ai săi mai mari îl tîrîseră rînd pe rînd pe băncile liceului şi nici nu mai putea fi murdărit ; pielea era toată jupuită şi crăpată : cataramele căzute fuseseră înlocuite cu sfori ; şi, cum nu

avea nimic deosebit, Fontanet nu avu de suferit vreo neplăcere. Iar eu cînd intram în curtea pensionului, cu ghiozdanul în spinare, eram îndată asurzit de huiduieli, înconjurat, îmbrîncit şi întins pe jos cît eram de lung. Fontanet zicea că ne jucăm de-a broasca ţestoasă şi se urca pe carapacea mea. Nu că ar fi fost prea greu, dar mă simţeam tare umilit. Cum mă sculam în picioare, săream glonţ la şapca lui.

Şapca lui era totdeauna nouă, iar ghiozdanul meu, din păcate, nu putea fi distrus. Şi furia mea şi a lui se înlănţuiau printr-o fatalitate neînduplecată, precum crimele din străvechea familie a Atrizilor.

9

ULTIMELE CUVINTE ALE LUI DECIUS MUS

Azi-dimineaţă, hoinărind pe chei în căutare de cărţi vechi, am găsit în dugheana în care se vinde cu două parale bucata un volum desperecheat din Tit-Liviu. Răsfoindu-l, dădui din întîmplare peste această frază : „Rămăşiţele armatei romane ajunseră la Canusium mulţumită întunericului nopţii", şi cuvintele îmi redeşteptară în minte pe domnul Chotard. Or, cînd încep să mă gîndesc la domnul Chotard, nu-l las cu una, cu două. Mă mai gîndeam încă la el pe cînd mă întorceam acasă, la ora dejunului. Şi, fiindcă îmi flutura un zîmbet pe buze, am fost rugat să spun pricina.

— Pricina, copiii mei, e domnul Chotard.

— Cine e Chotard ăsta, care te face să zîmbeşti ?

— Vă spun. Iar dacă vă plictisesc, faceţi-vă că mă ascultaţi şi eu am să cred că încăpăţînatul povestitor, ce sînt, nu-şi vorbeşte numai sieşi.

Aveam paisprezece ani şi eram într-a treia. Profesorul meu, care se numea Chotard, avea pieliţa obrazului rumenă ca a unui călugăr bătrîn ; şi, de fapt, asta şi era.

Fratele Chotard, după ce fusese una din cele mai blînde oiţe din turma sfîntului Francisc, aruncase rasa călugărească, în 1830, şi îmbrăcase haina de mirean, pe

care însă n-a reușit s-o poarte niciodată ca lumea. Ce l-a împins pe fratele Chotard la lucrul ăsta ? Unii spun că pricina ar fi fost dragostea ; alții zic că a fost spaima, și că, după cele *trei zile glorioase*, poporul suveran aruncînd cîțiva coceni de varză călugărilor capuțini din ***, fratele Chotard sări zidurile mănăstirii, ca să-i ferească pe prigonitori de un păcat atît de mare ca acela de a maltrata un călugăr capuțin.

Acest frate bun era un om învățat. Își luă toate gradele, dădu lecții și trăi atît de mult și de bine, încît atunci cînd eu și camarazii mei apărurăm în fața catedrei sale avea părul cărunt, obrajii rumeni și nasul roșu.

Ce profesor bătăios aveam într-a treia ! Trebuia să-l vezi, cînd, cu textul în mînă, conducea la Philippi pe soldații lui Brutus. Ce curaj ! Ce măreție sufletească ! Ce eroism ! Dar își alegea perioada în care să-și manifeste eroismul și care, în orice caz, nu era cea a timpurilor noastre. De felul lui, domnul Chotard era un om neliniștit și fricos. Ușor de speriat.

Se temea de hoți, de cîini turbați, de tunet, de trăsuri și de tot ce poate, de aproape sau de departe, să pricinuiască vreun neajuns unui om de treabă.

E adevărat, ce-i drept, că numai trupul îi era printre noi ; sufletul lui trăia în antichitate. Omul acesta minunat se afla la Termopile, împreună cu Leonida ; pe marea de lîngă Salamina, în corabia lui Temistocle ; pe cîmpiile de la Cannes, lîngă Paul-Emile ; cădea însîngerat în lacul Trasimene, unde, apoi, un pescar avea să găsească inelul său de cavaler roman. Îl înfrunta la Pharsala pe Cezar și chiar pe zei ; își învîrtea sabia ruptă deasupra cadavrului lui Varus, în pădurea Hercynia. Era într-adevăr un luptător nemaipomenit.

Hotărît să-și vîndă scump pielea pe țărmul fluviului Aegos-Potamos și mîndru că bea pînă la fund din cupa de eliberator în asediata Numantie, domnul Chotard nu se dădea în lături să recurgă, împreună cu viclenii căpitani, la stratageme din cele mai perfide.

— Una dintre stratagemele care trebuie a fi recomandate, ne spuse într-o zi domnul Chotard, comentînd un text al lui Elian, este de a atrage armata inamică într-un defileu și de a o zdrobi sub ploaie de bolovani.

Nu ne spunea dacă armata inamică ar fi fost atît de îndatoritoare să accepte o asemenea manevră. Dar mă grăbesc să evoc ceasul în care figura lui Chotard s-a întipărit pentru totdeauna în mintea elevilor săi.

Ne dădea ca subiecte de compunere, atît latine cît şi franceze, bătălii, asedii, ceremonii de ispăşire şi de împăcare cu Dumnezeu, şi citind temele corectate ale elevilor îşi desfăşura toată elocvenţa. Prin stilul şi cuvintele ambelor limbi răzbătea aceeaşi înfocare marţială. Uneori i se întîmpla să-şi întrerupă cursul ideilor pentru a ne împărţi pedepse meritate ; dar timbrul vocii sale rămînea eroic pînă şi în aceste întîmplări neprevăzute ; astfel că, rostind rînd pe rînd, cu acelaşi ton, fie cuvintele unui consul care-şi încurajează trupele, fie ale unui profesor dintr-a treia, care distribuie pedepse scrise, el provoca în minţile elevilor o zăpăceală cu atît mai mare, cu cît nu se putea şti dacă vorbeşte consulul sau profesorul. I se întîmplă într-o zi să se întrecă pe sine însuşi printr-un discurs de pomină. Discursul acesta îl ştiam cu toţii pe de rost ; avui grijă să mi-l scriu în caiet, fără să scap nimic.

Iată-l, aşa cum l-am auzit, aşa cum îl mai aud încă, căci mi se pare că vocea gravă a domnului Chotard îmi răsună şi acum în urechi şi le umple cu solemnitatea ei.

ULTIMELE CUVINTE ALE LUI DECIUS MUS

Gata să se devoteze zeilor mani şi împingînd cu pintenii armăsarul său impetuos, Decius Mus se întoarse pentru ultima oară către camarazii săi de arme şi le spuse :

— Dacă nu faceţi mai multă linişte, vă pun pe toţi la popreală. Pentru patrie, devin nemuritor. Mormîntul mă aşteaptă. Voi muri pentru salvarea tuturor. Domnule Fontanet, ai să-mi copiezi zece pagini, de la început. Astfel a hotărît, în înţelepciunea sa, Jupiter Capitolinus, veşnicul păzitor al Cetăţii veşnice. Domnule Nozière, dacă îi mai dai şi acum lui Fontanet, după cum mi se pare, să-şi copieze lecţia, aşa cum îi stă în obicei, am să-i scriu tatii. Este drept şi necesar ca un cetăţean să se jertfească pentru binele comun. Invidiaţi-mă şi nu mă plîngeţi. E

o neghiobie să rîzi fără motiv. Domnule Nozière, joi vei fi consemnat. Pilda mea va trăi veşnic printre voi. Domnilor, care vă hliziţi, sînteţi de o necuviinţă pe care n-o pot tolera. Am să-l informez pe director de conduita voastră. Şi voi vedea, din sînul Elizeului, care primeşte umbrele eroilor, fecioarele Republicii atîrnînd ghirlande de flori la picioarele statuilor mele.

Aveam, pe vremea aceea, o uriaşă poftă de rîs. Şi-am rîs din toată inima cînd am auzit ultimele cuvinte ale lui Decius Mus şi cînd, după ce ne-a dat cel mai puternic motiv de rîs, domnul Chotard a adăugat că-i o neghiobie să rîzi fără motiv ; mi-am băgat capul într-un dicţionar şi am uitat unde mă mai aflu. Aceia care n-au fost scuturaţi la cincisprezece ani de un rîs nebun, sub o grindină de pedepse scrise, au cunoscut o voluptate mai puţin.

Dar nu trebuie să se creadă că nu făceam altceva în clasă decît să-mi pierd vremea cu fleacuri. Eram în felul meu un adevărat mic umanist. Eram atras cu o putere irezistibilă de tot ce era nobil şi vrednic de admirat în *beletristică,* cum i se spune atît de potrivit.

Aveam de pe atunci gustul latinei literare şi al francezei literare, pe care nu l-am pierdut nici pînă acum, cu toate sfaturile şi exemplele celor mai fericiţi dintre contemporanii mei. Mi s-a întîmplat în această privinţă ceea ce se întîmplă de obicei oamenilor care-şi văd dispreţuite convingerile. M-am mîndrit cu ceea ce nu era decît ridicol. Am rămas cu încăpăţînare la literatura mea şi am rămas un clasicist. Aş putea fi tratat drept aristocrat şi mandarin ; dar cred că şase sau şapte ani de cultură literară dau minţii noastre, bine pregătită ca s-o primească, noblеţe, forţă elegantă, frumuseţe, care nu se pot obţine prin alte mijloace.

În ce mă priveşte, am gustat, cu delicii, pe Sofocle şi Vergiliu. Domnul Chotard, o mărturisesc, domnul Chotard, ajutat de Tit-Liviu, îmi inspira nişte visuri sublime. Imaginaţia copiilor este miraculoasă. Şi ce splendide închipuiri trec prin capul acestor mici ştrengari ! Cînd domnul Chotard nu mă făcea să rîd nebuneşte, mă umplea de entuziasm.

De fiecare dată, de cîte ori rostea rar, cu glasul său gros de bătrîn moralist plicticos, această frază : „Rămăşiţele armatei romane ajunseră la Canusium mulţumită întunericului nopţii", vedeam trecînd în linişte, la lumina lunii, pe cîmpiile pustii, pe un drum mărginit de morminte, soldaţi cu feţe livide, mînjite de sînge şi de praf, cu căştile deformate, cu platoşele pătate şi strîmbate, cu săbiile rupte. Şi viziunea aceasta, pe jumătate înceţoşată, care se ştergea pe îndelete, era atît de gravă, atît de mohorîtă şi atît de falnică, încît îmi tresărea inima în piept de suferinţă şi de admiraţie.

10

STUDIUL CLASICILOR

Şi acum vă voi spune ce-mi aduce aminte, în fiecare an, cerul tulbure al toamnei, primele mese luate seara, la lumina lămpii, şi foile îngălbenite de pe copacii fremătînd ; vă voi spune ce văd cînd trec prin grădina Luxemburgului în primele zile ale lui octombrie, prin grădina cuprinsă de o uşoară tristeţe şi mai frumoasă ca niciodată ; e doar timpul cînd frunzele încep să cadă una cîte una pe umerii albi ai statuilor. Văd atunci în această grădină un băieţaş, cu mîinile în buzunare şi cu ghiozdanul la spate, care se duce la liceu, ţopăind ca o vrabie. Îl văd numai în închipuire, căci nu-i decît o umbră ; sînt eu, cel de acum douăzeci şi cinci de ani. Şi, drept să spun, îmi place să-l privesc pe acest băieţaş ; cînd trăia aievea, nici nu-l luam în seamă, dar acum, cînd nu mai e, tare mi-e drag. La urma urmei, făcea mai mult decît celelalte *eu*-uri pe care le-am trăit după aceea. Era destul de aiurit ; dar nu era rău şi trebuie să recunosc, ce-i drept e drept, că nu mi-a lăsat nici o amintire proastă. S-a pierdut un nevinovat : e firesc să-mi pară rău după el ; e firesc să-l revăd cu ochii minţii şi ca sufletului meu să-i fie pe plac reînvierea amintirii lui.

Acum douăzeci şi cinci de ani, pe o vreme ca asta, traversa, înainte de ora opt, această frumoasă grădină,

ducîndu-se la şcoală. Avea inima strînsă : începea iar şcoala.

Totuşi, tropăia înainte, cu ghiozdanul în spate şi cu sfîrleaza în buzunar. Se bucura nespus la gîndul că are să-şi revadă colegii. Avea atîtea lucruri de spus şi de auzit ! Nu trebuia să ştie oare dacă Laboriette a vînat cu adevărat în pădurea Vulturului ? Nu trebuia să le spună că el a călărit prin munţii din Auvergne ? Cînd faci o astfel de ispravă, n-o faci ca apoi s-o tăinuieşti. Şi, pe urmă, e atît de bine să-ţi regăseşti colegii ! Cît de nerăbdător era să-l vadă iar pe Fontanet, prietenul lui, care-l lua atît de drăguţ peste picior, Fontanet care, nu mai mare decît un şoricel, dar mai iscusit decît Ulise, se înfigea peste tot în primul loc, cu o graţie atît de firească !

Parcă plutea la gîndul că are să-l revadă pe Fontanet. Astfel traversa Luxemburgul, în aerul proaspăt al dimineţii. Tot ce el vedea atunci, văd şi eu astăzi. E acelaşi cer şi acelaşi pămînt ; lucrurile şi-au păstrat sufletul lor de odinioară, sufletul lor care mă înveseleşte, mă întristează şi mă tulbură ; numai el nu mai este.

De aceea, pe măsură ce îmbătrînesc, mă interesez din ce în ce mai mult de fiecare început de an şcolar.

Dacă aş fi fost intern la vreun liceu, amintirea şcolii ar fi fost crudă pentru mine şi aş fi alungat-o. Dar părinţii nu m-au supus la o astfel de caznă. Eram extern la un liceu vechi, puţin monahal, şi cam dosnic ; vedeam în fiecare zi strada şi casa şi nu eram rupt, ca internii, de viaţa publică şi de viaţa de toate zilele. Aşa că n-am cunoscut sentimentele sclavului ; sentimentele mele s-au dezvoltat la lumina blîndeţii şi a forţei, pe care libertatea le dă oricui crede în ea. Nu ştiam ce este ura. Curiozitatea era un lucru bun : voiam să cunosc cît mai mult şi să iubesc cît mai mult. Tot ceea ce vedeam în drum, pe stradă, oamenii, animalele, lucrurile, mă ajuta, mai mult decît s-ar putea crede, să simt viaţa, în toată simplitatea şi forţa ei.

Nimic nu contribuie mai mult decît strada în a face pe un copil să înţeleagă mecanismul vieţii sociale. Trebuie să fi văzut dimineaţa lăptăresele, pe sacagii, pe cărbunari ; trebuie să fi intrat în dugheana băcanului, a cîrnăţarului şi a cîrciumarului ; trebuie să fi văzut

trecînd soldaţii, cu muzica în frunte : trebuie să fi tras în piept aerul străzii, ca să simţi că legea muncii este o lege divină şi că fiecare trebuie să-şi îndeplinească datoria pe lumea asta. De atunci, de pe cînd făceam acele drumuri dimineaţa şi seara, de acasă la liceu şi de la liceu acasă, am păstrat un interes plin de afecţiune pentru meserii şi meseriaşi.

Totuşi, trebuie să mărturisesc că n-am simţit pentru tot ce-am văzut aceeaşi atracţie. Librarii, care expun poze în vitrina prăvălioarei, au fost din primul moment preferaţii mei. De cîte ori, cu nasul lipit de geam, n-am citit de la un capăt la celălalt explicaţiile înşirate sub aceste mici drame înfăţişate în poze !

Am văzut o mulţime de poze într-un timp cît se poate de scurt ; erau unele fantastice, care-mi puneau la contribuţie imaginaţia şi dezvoltau în mine această însuşire fără de care nu poţi afla nimic, nici chiar în materie de experienţe şi în domeniul ştiinţelor exacte. Erau unele care, reprezentînd vieţile oamenilor într-o formă naivă şi surprinzătoare, mă făcură să văd pentru întîia oară lucrul cel mai îngrozitor, sau mai bine zis singurul lucru îngrozitor, destinul. Într-un cuvînt, datorez foarte mult acelor poze.

Mai tîrziu, la paisprezece ani, la cincisprezece ani, nu mă mai opream niciodată în faţa băcăniilor, ale căror cutii de fructe zaharisite îmi păruseră totuşi, multă vreme, demne de admirat. Îi dispreţuiam pe negustorii de mărunţişuri şi nu mă mai străduiam să ghicesc sensul enigmaticului Y, din aur strălucitor, de pe firma lor. Abia de mă opream să descifrez naivele rebusuri, care împodobeau gardurile vechilor cîrciumi şi pe care se vedea cîte o gutuie sau cîte o cometă în fier forjat.

Spiritul meu, care se rafinase, nu mai dădea importanţă decît prăvălioarelor de stampe, vitrinelor de vechituri şi anticariatelor.

O, bătrîni evrei din strada Cherche-Midi, naivi anticari de pe cheiuri, cîtă recunoştinţă vă datorez, vouă, dascălii mei.! Ca şi profesorii universitari, ba într-o măsură mai mare decît ei, voi mi-aţi făcut educaţia intelectuală. O, voi, oameni de treabă, voi aţi dezvăluit în faţa ochilor mei fermecaţi misterioasele forme ale vieţii tre-

cute, feluritele monumente preţioase ale gîndirii umane. Cotrobăind prin prăvălioarele voastre, contemplînd standurile voastre prăfuite, încărcate de biete relicve ale înaintaşilor noştri şi ale frumoaselor lor gînduri, mă lăsam pătruns, pe nesimţite, de cea mai sănătoasă filozofie.

Da, prieteni, umblînd cu cărţile vechi mîncate de molii, printre fiarele ruginite şi obiectele de lemn roase de cari pe care le vindeaţi ca să aveţi cu ce trăi, am căpătat de mic copil sentimentul adînc că totul trece şi că totul e supus pieirii. Am descoperit atunci că fiinţele nu erau decît chipurile schimbătoare ale iluziei universale şi, de atunci, am fost înclinat spre tristeţe, blîndeţe şi milă.

Şcoala în aer liber m-a iniţiat, după cum vedeţi, în ştiinţele înalte. Şcoala de acasă mi-a fost şi mai folositoare. Mesele în familie, atît de plăcute, cu cana cu apă limpede dinainte, cu faţa de masă albă, cu chipurile liniştite în jur, cina de fiecare zi, cu convorbirile sale intime, dau copilului gustul şi înţelegerea obiceiurilor casei, a obiceiurilor mărunte şi sfinte ale vieţii. Dacă un copil a avut fericirea să aibă, ca mine, asemenea părinţi inteligenţi şi buni, cuvintele pe care le aude la masă îi formează o judecată dreaptă şi o inimă drăgăstoasă. El mănîncă în fiece zi din această pîine binecuvîntată, pe care părintele spiritual a rupt-o şi a împărţit-o pelerinilor din hanul de la Emmaus. Şi îşi spune, ca şi ei: „Arde inima în mine".

La mesele pe care le iau internii la refector nu te întîlneşti cu asemenea blîndeţe şi virtuţi. Ah ! ce şcoală bună e şcoala de acasă !

Totuşi, aş fi greşit înţeles dacă s-ar crede că disprefuiesc studiile clasice. Socotesc că pentru formarea spiritului nimic nu-i mai valoros decît studiul celor două antichităţi, după metodele vechilor umanişti francezi. Cuvîntul *umanism*, care înseamnă armonie, se potriveşte bine culturii clasice.

Băieţaşul de care v-am vorbit adineauri cu atîta simpatie — care mi se va ierta, poate, la gîndul că nu-i o simpatie faţă de mine însumi, ci că se adresează unei umbre — băieţaşul care traversa Luxemburgul, ţopăind ca o vrabie, era, vă rog să mă credeţi, un destul de bun

umanist. În sufletul lui de copil simţea admiraţie pentru măreţia romană şi grandioasele imagini ale poeziei antice. Tot ceea ce vedea şi simţea în plină libertate, ca extern care întîrzie prin faţa prăvălioarelor şi mănîncă la masă cu părinţii, nu-l făcea deloc nesimţitor la frumoasa limbă care se învaţă la liceu. Departe de asta: se arăta tot atît de antic şi tot atît de ciceronian, aproape, cît poţi fi în mijlocul unei cete de tocilari condusă de nişte preacinstiţi dascăli pedanţi.

Nu se da în vînt după glorie şi numele lui nu strălucea pe lista premianţilor ; dar muncea mult pentru că asta îl distra, după cum spunea La Fontaine. Traducerile sale erau bine aduse din condei, iar compoziţiile latine ar fi meritat chiar laudele domnului inspector, dacă n-ar fi fost cele cîteva greşeli de sintaxă, care le stîrbeau din frumuseţe. Nu v-am spus oare că la doisprezece ani povestirile lui Tit-Liviu îi storceau lacrimi generoase ?

Dar abia cînd ajunse la Grecia văzu frumuseţea în simplitatea ei magnifică. Ajunse tîrziu acolo. Mai întîi însă inima îi fu întristată de fabulele lui Esop. I le-a explicat un profesor cocoşat, cocoşat la trup şi la suflet. Îl vedeţi oare pe Thersit conducînd pe tinerii galatiţi în tufişurile muzelor ? Băieţaşul nu putea să priceapă aşa ceva. S-ar putea crede că pedagogul cocoşat, dedicîndu-se în mod special explicaţiei fabulelor lui Esop, era potrivit pentru treaba asta ! Nu, nu ! nu era un cocoşat ca toţi cocoşaţii, ci un vlăjgan fără spirit şi fără suflet, dedat la rele şi nespus de nedrept cu oamenii. Nu era în stare de nimic, nici măcar să-ţi spună ce gîndeşte un cocoşat. De altfel, aceste nesuferite fabule mici, atribuite lui Esop, ne-au parvenit stîlcite de un călugăr bizantin care avea sub tonsură un creier strîmt şi sterp. Nu ştiam, cînd eram în clasa a cincea, care e originea lor, şi mă sinchiseam prea puţin să ştiu ; dar le judecam întocmai cum le judec şi astăzi.

După Esop, am trecut la Homer. Am văzut-o pe Thetis ridicîndu-se ca un nor gros, alb, deasupra mării, am văzut-o pe Nausicaa şi tovarăşele ei, şi palmierul din Delos, şi cerul, şi pămîntul, şi marea, şi zîmbetul înlăcrimat al Andromacăi... Am înţeles, am simţit. Mi-a fost imposibil, timp de şase luni, să părăsesc vreo clipă *Odi-*

seea. Din pricina asta am suferit numeroase pedepse. Dar ce-mi păsa mie de pedepsele scrise ? Pluteam împreună cu Ulise *pe marea violetă !* Apoi i-am descoperit pe tragici. N-am înţeles mare lucru din Eschil ; dar Sofocle, Euripide mi-au deschis lumea încîntătoare a eroilor şi eroinelor şi m-au iniţiat în poezia nefericirii. La fiecare tragedie pe care o citeam, încercam noi bucurii, noi lacrimi şi noi fiori.

Alcesta şi Antigona mi-au dat cele mai nobile visuri pe care le poate avea un copil. Cu capul vîrît în dicţionar, pe pupitrul meu mînjit cu cerneală, vedeam chipuri divine, braţe de ivoriu atîrnînd peste tunici albe, şi ascultam glasuri mai frumoase decît cea mai frumoasă muzică.

Şi asta îmi atrase noi pedepse. Date pe bună dreptate : mă ocupam numai de lucruri ce erau în afara programului. Vai ! am rămas cu obiceiul acesta. În orice clasă a vieţii aş fi pus pentru restul zilelor mele, tare mi-e frică, oricît de bătrîn aş fi, că mă va întîmpina aceeaşi dojană pe care o primeam de la profesorul meu dintr-a doua : „Domnule Pierre Nozière, dumneata te ocupi de lucruri în afara programului".

Dar mai ales în serile de iarnă, la ieşirea din liceu, mă îmbătam pe stradă de lumină şi de cîntec. Citeam la lumina felinarelor şi în faţa vitrinelor luminate ale magazinelor versurile pe care mi le recitam apoi cu jumătate de glas, în timp ce mergeam. Atmosfera serilor de iarnă invadase străzile strîmte ale cartierului, pe care umbra începea să le învăluie.

Mi se întîmpla să mă ciocnesc uneori de vreun băiat de la o plăcintărie, care, cu coşul pe cap, se lăsa purtat de un vis, aşa cum mă lăsam dus şi eu de visul meu, sau se întîmpla să simt deodată în obraz răsuflarea caldă a unui biet cal, care-şi trăgea căruţa. Realitatea nu-mi tulbura visul, pentru că iubeam mult vechile străzi din cartierul meu, ale căror pietre m-au văzut crescînd. Într-o seară, la lumina lămpii unui vînzător de castane, am citit nişte versuri din *Antigona* şi nu pot, după un sfert de veac, să-mi reamintesc aceste versuri :

O, mormînt ! o, pat nupţial !...

fără să-l văd înaintea ochilor pe vînzătorul din Auvergne, care sufla într-o pungă de hîrtie, şi fără să simt lîngă mine căldura sobei în care se coceau castanele. Şi amintirea acestui om de treabă se amestecă armonios în memoria mea cu lamentările fecioarei din Teba.

Astfel am învăţat o mulţime de versuri. Astfel am căpătat cunoştinţe folositoare şi preţioase. Astfel i-am studiat eu pe clasici.

Metoda asta era bună pentru mine ; n-ar face doi bani pentru altul. Nu m-aş grăbi s-o recomand cuiva.

De altfel, trebuie să vă mărturisesc că, hrănit cu Homer şi Sofocle, cînd am început retorica, m-am dovedit lipsit de gust. Profesorul mi-a spus-o şi eu o cred. Gustul pe care îl ai sau pe care îl arăţi la şaptesprezece ani e foarte rar cel mai potrivit. Ca să mi-l rafinez, profesorul mi-a recomandat studiul atent al operelor complete ale lui Casimir Delavigne. N-am ascultat de sfaturile lui. Sofocle a dat spiritului meu o anumită turnură, de care nu m-am mai putut dezbăra. Profesorul de retorică nu-mi părea şi nu-mi pare nici acum să fi fost un om priceput în ale literaturii ; dar, deşi o fire mohorîtă, avea un caracter drept şi o inimă nobilă. Dacă ne-a predat cîteva erori literare, cel puţin ne-a arătat, prin propriul lui exemplu, ce este un om cinstit.

Lucrul acesta are, desigur, valoarea lui. Domnul Charron era respectat de toţi elevii săi ; copiii cîntăresc cu mare precizie valoarea morală a învăţătorilor lor. Ceea ce gîndeam, acum douăzeci şi cinci de ani, despre cocoşatul acela nedrept şi despre cinstitul Charron, gîndesc şi acum.

Dar iată că noaptea învăluie platanii din Luxemburg şi mica fantomă pe care am evocat-o se pierde în umbră. Adio, micuţule *eu*, pe care te-am pierdut şi te-aş fi regretat întotdeauna dacă nu te-aş fi regăsit, mai frumos, în fiul meu !

II

PĂDUREA DE MIRT

Fusesem un copil foarte inteligent, dar la vreo şaptesprezece ani devenii cam năuc. Eram atît de timid, că nu

puteam nici să salut, nici să mă așez pe scaun, cînd mai era cineva de față, fără ca sudoarea să-mi inunde fruntea. În fața femeilor mă apuca un fel de spaimă. Respectam literă cu literă preceptul din *Imitația lui Isus Cristos*, învățat în nu știu ce clasă inferioară și pe care l-am reținut pentru că respectivele versuri, care erau ale lui Corneille, mi se păruseră ciudate :

Femeia ocolește-o. prielnică-n veci nu ți-i,
Meteahna ta dușmanul afla-va prin femeie.
Pe cel Atotputernic să-l rogi doar pentru-aceea
Al cărei suflet poartă podoabele virtuții.
Ia-ți bun rămas degrabă, din drum de te-o abate,
Și numai întru Domnul iubește-le pe toate !

Urmai sfatul bătrînului călugăr ; și dacă-l urmai, o făcui fără voia mea. Aș fi vrut să văd multe femei și să nu mă despart atît de repede de ele.

Printre prietenele mamei mele se afla una lîngă care m-aș fi simțit deosebit de bine și cu care aș fi dorit să vorbesc cît mai mult. Era văduva unui pianist care murise tînăr și celebru, Adolphe Gance. Se numea Alice. Niciodată nu i-am văzut bine nici părul, nici ochii, nici dinții. Cum să vezi bine ceea ce plutește, strălucește, scînteiază, te ametește ! Dar mi se părea mai frumoasă decît visul și de un farmec supranatural. Mama avea obiceiul să spună că, dacă o analizai trăsătură cu trăsătură, nu găseai nimic extraordinar. De cîte ori mama își exprima această părere, tata dădea din cap a neîncredere. Fiindcă, fără îndoială, proceda ca și mine minunatul meu tată : nu o cerceta pe doamna Gance trăsătură cu trăsătură. Și, oricum ar fi fost fiecare trăsătură luată în parte, ansamblul era fermecător. Să n-o credeți pe mama : vă asigur că doamna Gance era frumoasă. Doamna Gance mă atrăgea : frumusețea e dulce : doamna Gance îmi inspira frică : frumusețea e teribilă.

Într-o seară, pe cînd tata primea musafiri, doamna Gance intră în salon cu un aer blajin, care-mi dădu puțin curaj. Cîteodată, cînd se afla între bărbați, aveai impresia că e o doamnă care se plimbă și dă de mîncare păsărelelor. Apoi, deodată, lua o înfățișare mîndră ; obrazul îi devenea

aspru și mișca evantaiul cu o încetineală de om plictisit. Nu-mi puteam explica de ce. Astăzi îmi explic de minune : doamna Gance era cochetă, asta-i tot.

Deci vă spuneam că, intrînd într-o seară în salon, arunca fiecăruia și chiar celui mai umil, care eram eu, cîte o frîntură de surîs. O urmăream cu privirea ; mi se părea că am surprins în ochii ei frumoși o expresie de tristețe ; mă tulbură. Eram, după cum vedeți, o fire simțitoare. Cineva o rugă să cînte la pian. Cîntă o nocturnă de Chopin ; n-am auzit niciodată ceva mai frumos. Mi se părea că simt chiar degetele Alicei, degetele ei lungi și albe, de pe care își scosese adineauri inelele, cum îmi ating urechile cu mîngîieri divine.

După ce termină, mă apropiai instinctiv și, fără să-mi dau seama, o însoții pînă la locul său și mă așezai lîngă ea. Simțind parfumul care se degaja din pieptul ei, închisei ochii. Mă întrebă dacă-mi place muzica ; glasul ei îmi dădu fiori. Deschisei ochii și văzui că mă privea : privirea asta mă făcu să mă pierd. Și, tulburat cum eram, îi răspunsei :

— Da, domnule...

Dacă pămîntul nu s-a deschis în clipa aceea ca să mă înghită, e fiindcă natura este indiferentă la dorințele cele mai arzătoare ale oamenilor.

Îmi petrecui toată noaptea în cameră, strigîndu-mi idiot și brută și dîndu-mi cu pumnii în cap. Nici dimineața, după ce reflectasem îndelung, n-am reușit să mă împac cu mine însumi. Îmi ziceam : „Să vrei să spui unei femei că-i frumoasă, că-i prea frumoasă, și că știe să scoată din pian suspine, hohote de plîns și lacrimi adevărate și să nu-i poți spune decît aceste două cuvinte : «Da, domnule», înseamnă că ești lipsit, mai mult decît e îngăduit, de darul de a-ți exprima gîndul. Pierre Nozière, ești un infirm, fugi de lume, ascunde-te undeva !"

Vai, nu puteam nici măcar să mă ascund cum trebuie. Eram nevoit să apar în clasă, la masă, la plimbare. Îmi ascundeam brațele, picioarele, gîtul, ce puteam. Dar tot eram văzut și mă simțeam foarte nenorocit. Cînd eram împreună cu colegii mei, aveam cel puțin posibilitatea să le dau cîte un pumn și să mai primesc și eu cîțiva în schimb ; e și asta un fel de a te purta. Dar în fața prie-

tenelor mamei mele, eram vrednic de plîns. Simţeam cît e de adevărat preceptul din *Imitaţia :*

Femeia ocoleşte-o, prielnică-n veci nu ţi-i.

„Ce sfat salvator ! îmi spuneam. Dacă aş fi fugit de doamna Gance în seara aceea nenorocită, în care a cîntat o nocturnă cu atîta poezie şi a împrăştiat în jurul ei fiori de voluptate, dacă atunci aş fi fugit de ea, nu m-ar fi întrebat : «Îţi place muzica ?» şi nu i-aş fi răspuns : «Da, domnule».“

Aceste două cuvinte : „Da, domnule“, îmi sunau neîncetat în urechi. Amintirea lor stăruia mereu sau mai bine zis, datorită unui îngrozitor fenomen de conştiinţă, mi se părea că, timpul oprindu-se în loc, rămăsesem pentru totdeauna ţintuit de clipa în care articulasem aceste cuvinte ireparabile : „Da, domnule“. Nu mă chinuia remuşcarea. Remuşcarea e o nimica toată pe lîngă ce simţeam eu. Rămăsei cu o neagră melancolie care ţinu timp de şase săptămîni : pînă şi părinţii îşi dădură seama cît eram de nătărău.

Şi se mai adăuga ceva la neghiobia mea : pe cît eram de îndrăzneţ la minte, pe atît de timid eram în purtări. De obicei inteligenţa tinerilor e cam necioplită. A mea era neînduplecată. Credeam că sînt stăpîn pe adevăr. Eram violent şi revoluţionar, cînd eram singur.

Singur, ce zglobiu eram, ce om de petreceri ! M-am schimbat mult de atunci. Acum, nu mi-e prea frică de contemporanii mei. Mă aşez, pe cît e posibil, între acei care au mai mult spirit decît mine şi cei care au mai puţin, şi mă bizui pe inteligenţa celor dintîi. Acum nu prea mă simt sigur cînd sînt cu mine însumi... Dar, să vă povestesc ce mi s-a întîmplat cînd aveam şaptesprezece ani. Vă daţi seama că amestecul acesta de timiditate şi îndrăzneală făcea din mine o fiinţă cu totul absurdă.

Şase luni după înfricoşătoarea aventură pe care v-am povestit-o şi după ce terminasem, cu oarecare succes, studiile de retorică, tata mă trimisese să-mi petrec vacanţa în aer liber. Mă recomandă unuia dintre cei mai sfioşi şi mai demni confraţi, unui bătrîn medic de ţară, care-şi făcea meseria la Saint-Patrice.

Acolo m-am dus. Saint-Patrice este un sătuleț de pe coasta normandă, așezat lîngă o pădure și care coboară domol spre o plajă cu nisip, prinsă între două stînci abrupte. Plaja asta era pe-atunci sălbatică și pustie. Marea, pe care o vedeam pentru întîia oară, și pădurea, a cărei liniște îmi părea atît de dulce, îmi pricinuiră la început un fel de încîntare. Zbuciumul apei și al frunzișului era în armonie cu freamătul inimii mele. Alergam călare prin pădure ; mă zvîrcoleam, pe jumătate gol, pe prund, plin de dorința necunoscutului, pe care-l ghiceam pretutindeni și nu-l găseam nicăieri.

Singur toată ziua, plîngeam fără pricină ; mi se întîmpla, uneori, să simt cum, deodată, îmi crește inima, încît credeam că mor. În sfîrșit, încercam o mare tulburare ; dar există pe lumea asta o asemenea liniște care să valoreze cît neliniștea pe care o simțeam ? Nu. Martoră mi-e pădurea ale cărei crengi îmi loveau obrazul ; faleza, unde mă duceam să văd cum coboară soarele în mare ; nimic nu-i mai de preț decît răul care mă chinuia atunci, nimic nu-i mai prețios decît primele visuri ale oamenilor ! Dacă dorința înfrumusețează toate lucrurile către care se îndreaptă, dorința necunoscutului înfrumusețează întregul univers.

Am avut totdeauna, pe lîngă destul rafinament, ciudate naivități. N-aș fi cunoscut, poate mult timp încă, pricina tulburărilor și a vagilor mele dorinți. Dar mi-a deschis ochii un poet.

Căpătasem gust pentru poezie încă din liceu și, din fericire, l-am păstrat. La șaptesprezece ani îl adoram pe Vergiliu și-l înțelegeam atît de bine, de parcă nu mi l-ar fi explicat profesorii mei. Totdeauna, în vacanță, aveam cu mine un volum *Vergiliu* în buzunar. Era o cărticică prăpădită și micuță, editată de englezul Bliss ; o mai am și acum. O păstrez cu toată grija cu care sînt în stare să păstrez ceva ; de fiecare dată cînd o deschid, pică din ea flori veștejite. Cele mai vechi sînt cele din pădurea de la Saint-Patrice, unde, la șaptesprezece ani, am fost atît de fericit și de nefericit.

Într-o zi, pe cînd mă plimbam singur la marginea pădurii, desfătîndu-mă cu mireasma fînului cosit, iar vîntul care sufla dinspre mare îmi săra buzele, încercai

un sentiment puternic de oboseală ; mă așezai jos și privii mult timp la norii de pe cer.

Apoi, din obișnuință, deschisei pe Vergiliu și citii : *Hic, quos durus amor...*

„Acolo, acei pe care o dragoste nemiloasă i-a făcut să piară de un dor nemîngîiat, trec sfioși pe alei misterioase și pădurea de mirt își întinde umbrele în jur..."

„Și pădurea de mirt își întinde umbrele în jur..." Vai, cunoșteam această pădure de mirt, o simțeam întreagă în mine. Dar nu-i știam numele. Vergiliu îmi lumină pricina răului. Mulțumită lui, aflai că iubesc.

Nu aflai încă pe cine iubesc. Dar în iarna următoare, cînd am văzut-o din nou pe doamna Gance, m-am lămurit pe deplin. Sînteți, fără îndoială, mai isteți decît am fost eu. Ați ghicit mai demult că o iubesc pe Alice. Admirați această fatalitate ! Iubeam tocmai o femeie față de care mă făcusem caraghios și care trebuia să gîndească despre mine tot ce se putea mai rău. Aveam de ce să fiu desperat. Dar pe-atunci desperarea nu-mi stătea în caracter ; părinții noștri, folosindu-se prea mult de ea, o irosiseră. Nu am făcut nimic îngrozitor sau măreț. Nu m-am dus să mă ascund sub bolțile în ruină ale unei vechi mănăstiri, nu mi-am plimbat melancolia pe șesuri pustii ; n-am chemat asupră-mi vînturile Nordului. Nu am fost decît foarte nenorocit și... mi-am luat bacalaureatul.

Chiar fericirea mea era crudă : o vedeam și o auzeam pe Alice și gîndeam : „Ea e singura femeie din lume pe care o pot iubi ; sînt singurul om pe care ea nu-l poate suferi". Cînd descifra notele de pian, eu îi întorceam paginile și mă uitam la părul ei mătăsos, răsfirat pe ceafa-i albă. Dar, ca să nu risc să-i mai spun încă o dată : „Da, domnule", mi-am jurat să nu-i mai spun nici un cuvînt. Curînd s-au petrecut unele schimbări în viața mea și i-am pierdut urma, dar fără să-mi fi călcat jurămîntul.

Am întîlnit-o în vara asta pe doamna Gance, la băi, în munți. O jumătate de veac apasă astăzi asupra frumuseții care mi-a stîrnit primele tulburări, și cele mai delicioase. Dar această frumusețe ruinată își mai păstrează

și acum farmecul. Mă dezlegai eu însumi, acum, cînd aveam părul albit, de jurămîntul adolescenței :

— Bună ziua, doamnă, îi spusei doamnei Alice Gance.

Și de astă dată, vai ! nici privirea, nici glasul nu mi-au mai fost tulburate de emoția anilor mei tineri.

Ea mă recunoscu fără mare greutate. Amintirile noastre se împleteau și stăteam de vorbă, ajutîndu-ne unul pe altul să dăm oarecare farmec vieții banale de hotel.

Curînd, alte legături se înnodară, de la sine, între noi, legături menite să fie foarte trainice ; aceeași oboseală și aceleași necazuri le-au dat naștere. Ședeam de vorbă în fiecare dimineață, pe o bancă verde, la soare, despre reumatismele noastre, despre morții noștri. Și aveam destule de spus. Ca să ne mai înveselim, amestecam trecutul cu prezentul.

— Ce frumoasă ați fost, doamnă ! îi spusei într-o zi, și cît de admirată ați fost.

— E adevărat, îmi răspunse ea zîmbind. Pot s-o spun, astăzi, cînd am ajuns o femeie bătrînă : plăceam. Amintirea asta mă consolează de bătrînețe. Am fost obiectul unor omagii destul de măgulitoare. Dar are să vă surprindă, desigur, dacă am să vă spun care a fost, dintre toate omagiile, acela care m-a impresionat cel mai mult.

— Sînt curios s-o aflu.

— Ei bine, vă spun : într-o seară (e mult de atunci), un băiețel de școală fu atît de tulburat cînd se uită la mine, încît îmi răspunse la întrebarea pe care i-o pusesem : „Da, domnule !“ N-am cunoscut o altă dovadă de admirație care să mă fi măgulit atît, și care să-mi fi dat o mai mare satisfacție decît acest „Da, domnule !“ și aerul cu care a fost rostit.

12

UMBRA

Mi s-a întîmplat, la douăzeci de ani, o aventură extraordinară. Fiind trimis de tata în Maine-ul de Jos să rezolv o chestiune de familie, am plecat într-o după-amiază din frumosul orășel Ernée, ca să mă duc, la vreo șapte leghe de-acolo, să vizitez în sărăcăcioasa parohie Saint-Jean casa, acum pustie, care a adăpostit mai bine de două

sute de ani familia mea din partea tatii. Era în luna decembrie. Ningea de dimineață. Drumul, care șerpuia între două garduri vii, era desfundat în multe locuri, și ne venea foarte greu, mie și calului, să ocolim mocirlele.

Dar, la vreo cinci sau șase kilometri de Saint-Jean, drumul nu mi s-a mai părut atît de prost și, cu toate că se pornise un vînt turbat și zăpada îmi șfichiuia obrajii, am luat-o la galop. Arborii care mărgineau drumul fugeau îndărăt, pe lîngă mine, în noapte, ca niște umbre schiloade și chinuite. Erau îngrozitori arborii aceia negri, cu vîrfurile retezate, acoperiți de tumori și răni, cu brațele răsucite. Li se spunea, în Maine-ul de Jos, cioturi. Mă cam înfricoșam, gîndindu-mă la cele ce-mi povestise în ajun un vicar din Saint-Marcel d'Ernée. Unul dintre acești arbori, îmi spusese vicarul, unul dintre acești bătrîni mutilați din Bocage, un castan decapitat de mai bine de două sute de ani și găunos ca o clopotniță, a fost despicat de sus pînă jos de un trăsnet, la 24 februarie 1849. Atunci, s-a putut zări, prin despicătură, un schelet de om, în picioare, avînd lîngă el o pușcă și niște mătănii. Pe capacul unui ceas găsit la picioarele omului se putea citi numele lui : Claude Nozière. Acest Claude, fratele bunicului tatălui meu, fusese toată viața contrabandist și brigand. În 1794 a luat parte la revolta șuanilor, în banda lui Treton, poreclit Piciorde-argint. Grav rănit, urmărit, hărțuit de soldații republicani, s-a dus să se ascundă și să moară în scorbura aceea. Nici prietenii, nici dușmanii n-au știut ce s-a întîmplat cu el ; și, după o jumătate de veac, bătrînul șuan a fost dezgropat de lovitura unui trăsnet.

Mă gîndeam la el, în timp ce priveam cum fug cioturile de amîndouă părțile drumului și îndemnam calul să grăbească pasul. Era noapte tîrzie cînd am sosit la Saint-Jean.

Pătrunsei în hanul a cărui firmă bătută de vînt își zornăia trist lanțurile în întuneric. Și, după ce am dus eu însumi calul în grajd, intrai într-o sală joasă și mă aruncai într-un fotoliu vechi, așezat în colțul căminului. În timp ce mă încălzeam astfel, putui să văd, la lumina flăcărilor, obrazul hangiței. Un obraz de bătrînă înfiorătoare. Pe fața acoperită de pe acum de o pulbere pămîntie nu se vedea decît un nas mîncat și niște ochi morți, cu pleoape însîn-

gerate. Mă cercetă cu neîncredere, ca pe un străin. De aceea, ca s-o liniștesc, îi spusei numele de care cu siguranță că auzise. Răspunse, dînd din cap, că nu mai exista nici un Nozière prin partea locului. Totuși, consimți să-mi pregătească cina. Aruncă niște vreascuri în vatră și ieși.

Eram trist și obosit și mă chinuia o neliniște de nespus. Întunecate și crunte amintiri mă năpădiseră. Aținii o clipă ; dar, pe jumătate adormit cum eram, continuai să ascult în colțul de lîngă sobă gemetele vîntului, ale cărui pale îmi suflau pe cizme cenușa din vatră.

După cîteva clipe, cînd deschisei ochii, văzui ceea ce n-am să uit niciodată ; văzui lămurit, în fundul odăii, pe peretele văruit, o umbră nemișcată : era umbra unei tinere fete. Profilul ei era atît de blînd, atît de pur și de fermecător, că simții, cînd îl văzui, cum toată oboseala și tristețea se topesc într-un suav sentiment de admirație.

Am privit-o, îmi pare, vreo cîteva secunde ; se poate totuși să mă fi lăsat vrăjit un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, căci nu am nici un mijloc ca să apreciez durata reală. Întorsei apoi capul, ca să văd pe aceea care avea o umbră atît de frumoasă. Nu era nimeni în odaie... nimeni, în afară de bătrîna cîrciumăreasă care își vedea de treabă, întinzînd o față albă de masă.

Mă uitai din nou la perete : umbra nu mai era acolo.

Atunci îmi văzui inima încleștată de o dragoste chinuitoare și avui simțămîntul unei pierderi care-mi lăsă o mîhnire fără de margini.

Mă străduii un timp să-mi adun mințile, și întrebai :

— Mătușă ! Spune-mi, mătușă, cine a fost acolo, uite-acum ?

Hangița, surprinsă, spuse că n-a zărit pe nimeni.

Alergai la ușă. Zăpada, care cădea din belșug, acoperise tot pămîntul și nu se vedea nici urmă de pași pe ea.

— Mătușă, ești sigură că nu-i nici o femeie în casă ?

Îmi răspunse că nu era decît dînsa.

— Dar umbra aceea ? strigai.

Ea tăcu.

Atunci încercai să determin, după cele mai riguroase principii ale fizicii, locul corpului a cărui umbră o văzusem și, arătînd cu degetul :

— Era acolo, acolo, îți spun...

Bătrîna se apropie, cu un sfeşnic în mînă, şi, oprindu-şi asupra mea ochii ei îngrozitori, din care pierise orice căutătură omenească, îmi spuse :

— Văd, în clipa asta, că nu mă înşelaţi şi că sînteţi un adevărat Nozière. Sînteţi oare fiul lui Jean, medicul din Paris ? L-am cunoscut pe unchiul său, pe flăcăul René. Şi el vedea o femeie pe care n-o mai vedea nimeni altul. S-ar putea ca Domnul să fi pedepsit întreaga familie pentru nelegiuirea lui Claude şuanul, care a păcătuit cu nevasta brutarului.

— Vorbeşti de Claude, o întrebai eu, al cărui schelet a fost găsit în scorbura unui arbore, împreună cu o puşcă şi mătănii ?

— Tinere dragă, mătăniile nu i-au mai folosit la nimic, a fost osîndit la muncile iadului din pricina unei femei.

Bătrîna nu mi-a spus mai mult. Abia am putut să mă ating de pîinea, ouăle, slănina şi cidrul pe care mi le servise. Ochii mi se îndreptau necontenit spre peretele pe care văzusem umbra. Vai ! o văzusem într-adevăr ! Era delicată şi mai clară decît ar fi trebuit să fie o umbră pe care ar fi făcut-o, în mod firesc, lumina tremurîndă din vatră şi flacăra fumegîndă a unui sfeşnic.

A doua zi mă dusei să văd casa pustie unde au trăit, pe vremea lor, Claude şi René ; cutreierai satul, îl întrebai pe preot, dar nu aflai nimic despre tînăra fată a cărei umbră o văzusem.

Şi nici astăzi nu ştiu dacă trebuia s-o cred pe bătrîna cîrciumăreasă. Nu ştiu dacă nu cumva vreo fantomă vizita, în apriga singurătate din Bocage, pe ţăranii din mijlocul cărora am ieşit şi dacă Umbra ereditară, care hărţuia pe fioroşii şi fanaticii mei strămoşi, nu se arătase cu o nouă graţie visătorului lor nepot.

Am văzut oare în hanul din Saint-Jean demonul familiar al Nozière-ilor, sau mai degrabă mi-a fost vestit, în această noapte de iarnă, că voi avea partea cea mai bună din lumea asta şi că prea îngăduitoarea natură îmi acordase cel mai preţios dintre daruri, darul de a visa ?

CARTEA SUZÀNNEI

Cititorului

Amintirile lui Pierre Nozière se opresc la povestirea pe care tocmai ați terminat-o. Am socotit că trebuie să-i mai adăugăm vreo cîteva pagini scrise de aceeași mînă. Cartea Suzannei *e extrasă toată din hîrtiile rămase de la prietenul nostru. S-a luat, pentru a alcătui această carte, tot ceea ce în caietele lui Pierre Nozière era mai mult sau mai puțin legat de anii copilăriei fiicei sale. Astfel, s-a putut întocmi un nou capitol al acestei cronici de familie, pe care își propusese s-o țină în mod regulat și din care n-a lăsat decît fragmente.*

EDITORUL

COCOŞUL

Suzanne nu pornise încă pînă atunci în căutarea frumosului. A început să-l caute la trei luni şi douăzeci de zile, dar cu multă îndîrjire.

Şi asta s-a întîmplat în sufragerie. Odaia aceasta dă o falsă impresie de vechime din cauza farfuriilor de faianţă, a şipurilor de gresie, a ibricelor de cositor şi a sticluţelor de Veneţia, care stau înşirate pe etajere. Toate astea fuseseră aranjate, aşa cum stăteau acolo, de mama Suzannei, care, ca orice pariziancă, avea patima bibelourilor. Suzanne, în rochiţa ei albă, brodată, părea şi mai fragedă între vechiturile acelea şi, văzînd-o acolo, îţi spuneai : „Ce făptură drăguţă şi primăvăratică e !"

Puţin îi pasă ei de vesela strămoşilor, de vechile portrete înnegrite şi de farfuriile mari de aramă, atîrnate pe pereţi. Sînt sigur că mai tîrziu toate aceste antichităţi îi vor da nişte idei fantastice şi vor face să încolţească în capul ei vise ciudate, absurde şi fermecătoare. Va avea şi ea viziuni. Va pune şi ea la încercare, dacă firea îi va permite, această suavă imaginaţie cu privire la detaliu şi la stil, care înfrumuseţează viaţa. Îi voi spune nişte poveşti fantastice, care nu vor fi mai departe de adevăr decît altele, dar care vor fi mai frumoase şi îi vor plăcea la nebunie. Doresc tuturor celor pe care îi iubesc să aibă un grăunte de nebunie. Asta îţi înveseleşte inima. În aşteptare, Suzanne nici măcar nu zîmbeşte micului Bachus, aşezat pe butoi. La trei luni şi douăzeci de zile omu-i serios.

Dar veni o dimineaţă, o dimineaţă cu cerul de un cenuşiu delicat. Zorelele, amestecîndu-se prin viţa săl-

batică, își arătau împrejurul ferestrei stelele lor de felurite nuanțe. Terminaserăm micul dejun, soția și cu mine, și vorbeam ca oamenii care n-au ce să-și spună. Era una din acele ore cînd ți se pare că timpul curge ca un fluviu liniștit. Parcă l-ai vedea mînîndu-și valurile și fiecare cuvînt rostit e o pietricică aruncată în apă. Sînt convins că vorbeam de culoarea ochilor Suzannei. E un subiect ce nu se mai sfîrșește.

— Au un albastru de ardezie.

— Au o nuanță de aur vechi și de supă de ceapă.

— Au reflexe verzi.

— Așa este, sînt minunați.

În clipa aceea intră Suzanne ; de astă dată aveau culoarea timpului de afară, care era de un cenușiu atît de străveziu. Intră, în brațele bonei. Eleganța mondenă ar fi cerut să fi fost în brațele doicii. Dar Suzanne face ca mielul lui La Fontaine și ca toți micii : ea suge la mamă-sa. Știu prea bine că într-un astfel de caz și cînd e prea multă rusticitate în jurul tău, trebuie să salvezi cel puțin aparențele și să ai o doică fără lapte. O doică fără lapte are o bonetă cu niște ace cu gămălie mari și cu panglici ca și oricare altă doică ; nu-i lipsește decît laptele. Laptele, asta îl privește doar pe copil, pe cînd toată lumea vede panglicile și acele cu gămălie. Cînd o mamă are slăbiciunea să-și alăpteze copilul, își ia, de ochii lumii, o doică fără lapte.

Dar mama Suzannei umblă cu capu-n nori și nici nu s-a gîndit la acest frumos obicei.

Bona Suzannei e o țărăncuță, abia sosită din satul ei, — după ce-a crescut acasă vreo șapte sau opt frățiori — și care, de dimineață pînă seara, fredonează cîntece din Lorena. I s-a dat o zi liberă, să vadă Parisul ; s-a întors încîntată : văzuse niște ridichi minunate. Restul nu i se părea urît, însă ridichiile o încîntau ; scrise și la țară despre ele. Simplitatea asta o face aidoma cu Suzanne, care, la rîndul ei, pare că nu observă în toată natura înconjurătoare decît lămpile și carafele.

Cînd a apărut Suzanne, întreaga sufragerie s-a înveselit. Toată lumea i-a zîmbit Suzannei ; Suzanne ne-a surîs la toți : există totdeauna un mijloc să te înțelegi cu cei

pe care îi iubești. Mama întinse brațele sale mlădioase, și mînecile capotului fluturau în voie, în dimineața aceea de vară. Atunci Suzanne întinse brațele ei mici de marionetă, cam țepene în mînecuțele lor de pichet. Ea își răsfiră degetele și se văzură cinci raze trandafirii la capătul fiecărei mînecuțe. Mama ei, fascinată, o luă pe genunchi ; eram toți trei foarte fericiți ; poate, fiindcă nu ne gîndeam la nimic. Dar asta nu putea dura mult. Suzanne, plecată peste masă, deschise ochii atît de mari, că se făcură rotunzi de tot, și scutură brațele sale mici ca și cum ar fi fost de lemn, așa cum, de altfel, și păreau. Era surpriză și admirație în privirea ei. Și pe micuțul obraz năuc — grav și în același timp mișcător — se văzu alunecînd parcă o undă de spirit.

Scoase un țipăt de pasăre rănită.

Poate că a înțepat-o vreun ac de siguranță, gîndi mamă-sa, fără să se despartă, din fericire, de realitățile vieții.

- Acele astea englezești se desprind fără să simți măcar, și Suzanne avea vreo opt !

Nu, nu un ac o înțepase. Ci dragostea de frumos.

— Dragoste de frumos la trei luni și douăzeci de zile ?

— Dar mai bine uitați-vă la ea : scăpată pe jumătate din brațele mamei, își frămînta pumnii pe masă și, ajutîndu-se de umeri și genunchi, suflînd, tușind, salivînd din abundență, reuși să cuprindă cu brațele o farfurie. Un bătrîn meseriaș de la țară, de lîngă Strasbourg (trebuia să fi fost cam sărac cu duhul, Dumnezeu să-i odihnească oasele !) pictase pe farfuria asta un cocoș roșu.

Suzanne voia să ia cocoșul ; nu ca să-l mănînce, ci fiindcă îl găsea frumos. Mama ei, căreia îi dădusem această explicație simplă, îmi răspunse :

— Tare ești prost ! Dacă Suzanne ar fi putut pune mîna pe cocoș, l-ar fi dus îndată la gură, în loc să-l privească. Într-adevăr, oamenii de spirit nu au deloc bun-simț !

— Fără îndoială, așa ar fi făcut, răspunsei eu ; dar ce dovedește asta, decît că facultățile sale felurite și de pe-acum atît de numeroase au ca principal organ gura ? Ea și-a folosit gura înainte de a-și folosi ochii și a făcut

bine ! Acum, gura ei are experienţă ; delicată şi sensibilă, ea constituie cel mai bun mijloc de cunoaştere pe care-l are pînă acum la dispoziţie. Pe bună dreptate o foloseşte. Îţi spun că fata dumitale este înţelepciunea însăşi. Da. ar fi dus cocoşul la gură ; dar l-ar fi dus cum duci un lucru frumos, şi nu un lucru hrănitor. Bagă de seamă că acest obicei, care există de fapt la copiii mici, rămîne, în mod figurat, şi în limbajul oamenilor mari. Nu spunem că savurăm un poem, un tablou, o operă ?

În timp ce exprimam acestei idei greu de susţinut, pe care lumea filozofică le-ar accepta totuşi, dacă ar fi emise într-un limbaj neinteligibil, Suzanne lovi farfuria cu pumnii, o zgîrie cu unghia, îi vorbi (şi ce drăguţ gîngurit misterios !), apoi o întoarse, cu mari smucituri.

Ea nu punea cine ştie ce îndemînare în treaba asta : nu ! şi mişcările ei erau lipsite de precizie. Dar o mişcare, oricît de simplă ar părea, e foarte greu de făcut cînd nu eşti obişnuit. Şi ce obiceiuri vreţi să aibă cineva care n-are decît trei luni şi douăzeci de zile ? Gîndiţi-vă cît de stăpîn trebuie să fie cineva pe nervii, pe oasele şi muşchii săi ca să ridice numai degetul cel mic. Ca să stăpîneşti toate sforile marionetelor domnului Thomas Holden nu e, prin comparaţie, decît un fleac. Darwin, care era un observator pătrunzător, se minuna cum de copiii mici pot rîde şi plînge. Şi a scris un volum destul de gros ca să explice cum o fac. N-avem pic de milă „noi ăştia, savanţii", cum spune domnul Zola.

Dar nu sînt, din fericire, un savant atît de mare ca domnul Zola. Sînt superficial. Nu fac experienţe asupra Suzannei, şi mă mulţumesc s-o observ, cînd pot s-o fac, fără s-o supăr.

Ea zgîria cocoşul şi era în mare încurcătură, neputînd pricepe cum un lucru care se vede nu poate fi apucat. Asta depăşea înţelegerea ei, pe care, de altfel, o depăşeşte orice. Tocmai lucrul acesta o face pe Suzanne adorabilă. Copiii mici trăiesc într-un veşnic miracol ; nu văd decît minuni în jur, iată de ce e atîta poezie în privirea lor. Deşi alături de noi, ei locuiesc în alte regiuni decît noi. Necunoscutul, divinul necunoscut, îi învăluie.

— Prostuţă mică ! îi spuse mama.

— Draga mea, fiica dumitale este ignorantă, dar judecă. Cînd vezi un lucru frumos, vrei să fie al tău. E o înclinaţie firească, de care legile au ţinut seama. Ţiganii lui Béranger, care spune că a *vedea este a avea*, sînt nişte înţelepţi dintr-o speţă foarte rară. Dacă toţi oamenii ar gîndi ca ei, n-ar mai exista civilizaţie şi am trăi goi, fără nici un meşteşug, întocmai ca locuitorii din Ţara de Foc. Nici dumneata nu eşti de acord cu ei ; dumitale îţi plac vechile tapiţerii pe care se văd berze sub arbori şi acoperi cu ele toţi pereţii casei. Nu te dojenesc, departe de asta. Dar înţelege-o şi pe Suzanne cu cocoşul ei.

— O înţeleg, ea e ca micuţul Pierre, care a cerut să i se dea luna dintr-o găleată de apă. Nu i s-a dat. Dar, dragul meu, să nu-mi spui că ea a luat un cocoş pictat drept un cocoş adevărat, fiindcă nu a văzut niciodată unul adevărat.

— Nu, dar ea ia o iluzie drept o realitate. Şi artiştii sînt oarecum răspunzători pentru greşeala ei. De multă vreme ei caută să imite, cu ajutorul liniilor şi al culorilor, formele lucrurilor. De cîte mii de ani a murit omul acela de treabă din caverne care a gravat după natură un mamut pe o bucată de fildeş ! Mare minune că după atît de multe şi lungi eforturi în arta imitaţiei, au ajuns să seducă fiinţa asta mititică de trei luni şi douăzeci de zile ! Aparenţele ! Pe cine nu seduc ele ? Ştiinţa însăşi, cu care sîntem mereu pisaţi, trece oare mai departe de ceea ce i se pare ? Ce găseşte oare domnul profesor Robin în fundul microscopului său ? Aparenţe, şi nimic alta decît aparenţe. „Sîntem zadarnic tulburaţi de minciuni", a spus Euripide...

Aşa grăit-am atunci şi, pregătindu-mă să comentez versul lui Euripide, aş fi găsit, fără îndoială, semnificaţii profunde, la care fiul vînzătoarei de ierburi nu se gîndise niciodată. Dar ambianţa devenise cu totul nepotrivită pentru speculaţii filozofice, căci nereuşind să desprindă cocoşul din farfurie. Suzanne căzu pradă mîniei, se făcu roşie ca un bujor, nările i se lărgiră ca la cafri, umerii obrajilor se ridicară pînă la ochi iar sprîncenele îi ajunseră în creştet. Fruntea, înroşită deodată, tulburată, accidentată de cocoaşe şi de gropiţe, de încreţituri, care se întretăiau,

semăna cu un sol vulcanic. Gura i se lărgi pînă la urechi şi dintre gingii îi scăpară urlete sălbatice.

— Minunat ! strigai eu. Iată cum izbucneşte pasiunea ! Pasiunile nu trebuie hulite ! Tot ce este mare pe lumea asta, lor li se datoreşte. Fiica mea, sînt mulţumit de tine. Să ai pasiuni puternice, să le laşi să crească şi să creşti împreună cu ele. Şi dacă, mai tîrziu, vei deveni stăpîna lor neînduplecată, forţa lor va fi forţa ta şi grandoarea lor frumuseţea ta. Pasiunea, asta-i toată bogăţia morală a omului.

— Ce tăraboi ! strigă mama Suzannei. Nu te mai poţi înţelege deloc aici, între un filozof care aiurează şi un copilaş care ia un cocoş pictat drept nu ştiu ce lucru adevărat. Sărmanele femei au nevoie de mult bun-simţ ca să poată trăi laolaltă cu bărbatul şi copiii lor !

— Fiica dumitale, îi răspunsei eu, a căutat pentru întîia oară frumosul. Fascinaţia prăpastiei, ar spune un romantic ; este, aş spune eu, exerciţiul firesc al spiritelor nobile. Dar nu trebuie să porneşti în căutarea lui prea devreme şi cu mijloace prea neîndestulătoare. Draga mea, ai nişte farmece irezistibile ca să linişteşti durerile Suzannei. Adoarme-ţi fetiţa !

2

SUFLETE NECUNOSCUTE

Întreaga fire, cît cuprinde,
Miracol, celor mici, le pare.
Cum nasc, în suflet le pătrunde
A lumii vrajă-ncîntătoare.

E în privirea lor o rază
Răsfrîntă ca un magic semn ;
Iluzia le dă îndemn,
Şi slabele puteri cutează.

Necunoscutul rost divin
I-afundă-n ape-adînci, în spume.

În van îi chemi, rămîn străini,
Căci ei trăiesc în altă lume.

Puri, ochii lor deschişi rămîn.
Ce vise stranii în răsfrîngeri !
Şi ce frumoşi, pierduţii îngeri
În universul prea bătrîn !

În timp ce noi luptăm cu gîndul,
Sprinţar visează mintea lor ;
Misterul vieţii, descifrîndu-l,
Dintr-un fior în alt fior.

3

STEAUA

Suzanne a împlinit astă-seară a douăsprezecea lună din viaţa ei şi, de un an, de cînd e pe acest bătrîn pămînt, a făcut numeroase experienţe. Un om capabil să descopere în doisprezece ani atît de multe lucruri şi atît de folositoare cîte a descoperit ea în douăsprezece luni ar fi un om-minune. Copiii mici sînt nişte genii necunoscute ; ei iau în stăpînire lumea cu o energie supraomenească. Nimic nu-i mai de preţ ca acest prim imbold al vieţii, acest întîi elan al inimii.

Vă puteţi dumeri oare cum de aceste mici fiinţe văd, pipăie, vorbesc, observă, compară, au amintiri ? Vă puteţi dumeri cum de merg, cum de se duc şi vin ? Vă puteţi dumeri cum de se joacă ? Asta-i mai ales miaculos, că se joacă, căci jocul este principiul tuturor artelor. Cîteva păpuşi şi cîteva cîntece şi iată-l pe Shakespeare aproape în întregime.

Suzanne are un coş mare, plin cu jucării, din care numai unele sînt jucării prin natură şi destinaţie, după cum sînt animalele de lemn alb şi copilaşii de cauciuc. Celelalte n-au devenit jucării decît printr-o întorsătură deosebită a sorţii lor : sînt portmonee vechi, cîrpe, funduri de cutii, un metru, un toc de foarfece, o buiotă, un mers al trenurilor şi o piatră. Şi unele şi altele arată ca vai de

lume. În fiecare zi, Suzanne le scoate una cîte una ca să le dea mamei sale. Nu se oprește la nici una în chip deosebit, și, în general, nu face nici o deosebire între aceste mărunțișuri și restul lucrurilor. Lumea este pentru ea o jucărie imensă, tăiată în bucăți și pictată.

Dacă am vrea să pătrundem această concepție despre natură și să raportăm la ea toate actele, toate gîndurile Suzannei, am putea admira logica acestui sufleţel ; dar o judecăm după ideile noastre, nu după ale ei. Și, pentru că nu are felul *nostru* de a gîndi, se decide că ea nu gîndește. Ce nedreptate ! Eu, care am adoptat adevăratul punct de vedere, descopăr continuitate în gîndire, acolo unde altul nu vede decît treceri incoerente de la un gînd la altul.

Totuși, nu mă las amăgit ; nu sînt un tată idolatru ; recunosc că fiica mea nu are pentru ce să fie admirată mai mult decît un alt copil. Nu folosesc, cînd vorbesc despre ea, expresii exagerate. Spun doar mamei sale :

— Draga mea, avem o fetiță foarte drăguță.

Ea îmi răspunde în felul cum răspundea doamna Primerose cînd vecinii îi făceau un asemenea compliment :

— Dragul meu, Suzanne e așa cum a făcut-o Dumnezeu : e destul de frumoasă dacă-i și destul de bună.

Și, spunînd acestea, o învăluie pe Suzanne într-o privire lungă, mîndră și nevinovată, în care ghicești, sub pleoapele lăsate în jos, o strălucire de orgoliu și dragoste.

Stărui, îi spun :

— Nu poți zice că nu-i drăguță.

Dar ea are mai multe motive ca să nu fie de acord cu mine, motive pe care le descopăr mult mai ușor decît ar putea s-o facă ea însăși.

Ea vrea să audă spunîndu-i-se încă o dată și încă o dată că are un copilaș drăguț. Dacă ar spune-o ea, ar crede că-i lipsită de bună-cuviință și că nu-i destul de delicată. S-ar teme, mai ales, să nu jignească nu știu ce putere nevăzută, obscură, pe care n-o cunoaște, dar pe care o simte acolo, în umbră, gata să pedepsească copilașii ale căror mame se umflă în pene.

Și ce om fericit nu s-ar teme de el, de acest spectru care cu siguranță se ascunde între perdelele camerei ? Cine oare, seara, strîngîndu-și în brațe femeia și copilul,

ar îndrăzni să întrebe în prezența monstrului nevăzut : „Inimioarele mele, ne putem vedea de părticica de bucurie și de frumusețe ce ne-au fost hărăzite ?“ De aceea îi spun soției mele :

— Ai dreptate, draga mea, ai totdeauna dreptate. Fericirea se adăpostește aici, sub acest mic acoperiș. Sst ! Să nu facem zgomot : ar putea să-și ia zborul. Mamele din Atena se temeau de Nemesis, această zeiță mereu de față, dar niciodată vizibilă, despre care nu știau nimic altceva decît că întruchipa gelozia zeilor. Nemesis, vai ! a cărei mînă se recunoștea pretutindeni, în orice clipă, în acel lucru banal și misterios, accidentul. Mamele ateniene !... Îmi place să-mi imaginez pe una din ele, adormindu-și, la țîrîitul greierului, sub un laur, lîngă altarul casei, sugaciul ei gol ca un mic zeu.

Îmi închipui că se numea Lysilla, că se temea de Nemesis, cum te temi și dumneata, draga mea, și că, întocmai ca dumneata, departe de a umili celelalte femei prin strălucirea ei de un fast oriental, nu se gîndea decît să i se ierte bucuria și frumusețea... Lysilla ! Lysilla ! ai trecut pe acest pămînt fără să lași măcar o umbră a chipului tău, o adiere cît de slabă a sufletului tău încîntător ? E ca și cum nici n-ai fi fost vreodată !

Mama Suzannei rupe firul capricios al acestor gînduri :

— Dragul meu, de ce vorbești așa de femeia aceea ? A avut și ea timpul ei, după cum noi îl avem pe al nostru. Așa-i viața.

— Crezi, prin urmare, dragostea mea, că ceea ce a fost ar putea să nu mai fie ?

— Da, desigur. Nu sînt ca dumneata, care te miri de orice, dragul meu.

Și cuvintele astea le rostește pe un ton liniștit, în timp ce așterne pătuțul Suzannei. Dar Suzanne se împotrivește cu încăpățînare să se culce.

Împotrivirea aceasta ar trece în istoria romană drept o frumoasă trăsătură a vieții unui Titus, Vespasian sau Alexandru Sever. Împotrivirea asta duce însă la dojenirea Suzannei. Iată ce înseamnă justiția umană ! La drept

vorbind, dacă Suzanne vrea să rămînă în picioare, o face nu ca să vegheze la salvarea Imperiului, ci ca să cotrobăiască în sertarul unei vechi şi pîntecoase comode olandeze, cu mînere groase de aramă.

Se cufundă în el ; se ţine cu o mînă de mobilă şi cu alta trage nişte scufe, pieptare, rochii, pe care, cu o mare sforţare, le aruncă la picioare, scoţînd ţipete felurite, cînd abia auzite, cînd sălbatice. Spatele ei, acoperit de o broboadă cu franjuri, e de un ridicol înduioşător ; faţa ei mititică, pe care o întoarce din cînd în cînd spre mine, exprimă o mulţumire mai impresionantă încă.

Nu m-am putut stăpîni. Am uitat-o pe Nemesis şi-am strigat :

— Ia uite-o : e adorabilă cum stă cufundată în sertar !

Cu un gest îndărătnic şi sfiicios în acelaşi timp, mama ei îmi pune un deget pe gură. Apoi se duce lîngă sertarul răvăşit. Eu însă îmi continui gîndurile :

— Draga mea, dacă Suzanne e de admirat pentru ce ştie, ea nu-i mai puţin de admirat pentru ce nu ştie. Mai ales ceea ce nu ştie îi dă atîta poezie.

La aceste cuvinte, mama Suzannei îşi întoarse privirile spre mine, zîmbindu-mi puţin strîmb, ceea ce e un semn de zeflemea, apoi exclamă :

— Poezia Suzannei ! fiica dumitale şi poezia ! Dar bine ! fiicei dumitale nu-i place decît la bucătărie ! Ce voioasă a mai fost acum cîteva zile, cînd s-a văzut în mijlocul cojilor de legume ! Asta se numeşte la dumneata poezie ?

— Fără îndoială, draga mea, fără îndoială. Întreaga natură se oglindeşte în ea cu o puritate atît de minunată, că nu există nimic murdar pentru ea, nici măcar coşul cu cojile de legume. De aceea ai găsit-o acum cîteva zile topită de încîntare în mijlocul foilor de varză, al cojilor de ceapă şi al cozilor de crevete. Era răpitoare, doamnă. Îţi spun că ea transformă natura cu o putere îngerească şi că tot ce vede şi tot ce atinge se umple pentru ea de harul frumuseţii.

În timpul acestui discurs, Suzanne părăsi scrinul şi se apropie de fereastră. Mama ei o urmă şi o luă în braţe. Noaptea era liniştită şi caldă. O umbră transparentă învăluia pletele delicate ale salcîmului, ale cărui flori, căzute pe jos, le vedeam făcînd potoci albe în curtea noastră. Cîinele dormea cu labele afară din cuşcă. Pămîntul era scăldat pînă departe într-un albastru ceresc. Tăceam toţi trei.

Atunci, în tăcerea aceea, în tăcerea augustă a nopţii, Suzanne ridică braţul cît de sus putu şi, cu vîrful degetului, pe care nici nu-l putea întinde ca lumea, arătă o stea. Degetul acesta, de o micime miraculoasă, se îndoia din cînd în cînd, ca şi cum ar fi chemat.

Şi Suzanne vorbi către stea !

Glasul ei nu îngîna nici un cuvînt. Vorbirea ei, obscură şi fermecătoare, era ca un cîntec ciudat, un gîngurit dulce şi profund misterios, adică tocmai ceea ce trebuia, în sfîrşit, pentru a exprima simţirea unui suflet de copilaş cînd se oglindeşte în el un astru.

— E nostimă mititica, spuse mama ei, sărutînd-o.

4

TEATRUL DE PĂPUŞI

Ieri am dus-o pe Suzanne la teatrul de păpuşi. Ne-a făcut mare plăcere la amîndoi ; e un teatru apropiat de înţelegerea noastră. Dacă aş fi autor dramatic, aş scrie pentru marionete. Nu ştiu dacă aş avea destul talent ca să mă bucur de succes ; cel puţin, sarcina nu m-ar înspăimînta prea mult. Nu m-aş încumeta niciodată să compun fraze pentru gura savantă a frumoaselor actriţe de la *Comedia Franceză*. Şi apoi teatrul, aşa cum îl înţeleg oamenii mari, e ceva mult prea complicat pentru mine. Nu înţeleg nimic din intrigile bine ţesute. Toată arta mea ar consta în a descrie pasiuni şi aş alege pe cele mai simple. Asta n-ar face doi bani pentru *Gymnase*, *Vaudeville* sau *Comedia Franceză*, dar ar fi excelent pentru teatrul de păpuşi.

Vai ! să vezi acolo ce simple şi puternice sînt pasiunile ! În mod obişnuit se foloseşte bastonul. E sigur că bastonul dispune de o mare forţă comică. Piesa capătă, datorită acţiunii lui, o admirabilă vigoare ; ea se precipită spre *marele deznodămînt fatal*. Astfel numesc lyonezii, care au creat tipul lui Guignol, învălmăşeala generală cu care se termină toate piesele din repertoriul său. E un lucru veşnic şi fatal acest *mare deznodămînt !* E 10 august, e 9 thermidor, e Waterloo !

Cum vă spuneam, ieri am dus-o pe Suzanne la teatrul de păpuşi. Piesa pe care am văzut-o păcătuieşte, fără îndoială, pe-alocuri ; mai ales că are şi unele neclarităţi ; dar nu poate să nu placă unui spirit meditativ, căci îi dă mult de gîndit. După cît am înţeles eu e o piesă filozofică ; caracterele sînt reale, iar acţiunea puternică. Am să v-o povestesc aşa cum am auzit-o.

Cînd s-a ridicat cortina, l-am văzut apărînd pe Guignol. L-am recunoscut : era chiar el. Obrazul său lat şi blajin mai păstra încă urmele vechilor lovituri de baston, care-i turtiseră nasul, fără să-i ştirbească cu nimic simpatica nevinovăţie din privire şi surîs.

Nu purta nici pelerina de serj, nici boneta de bumbac la care lyonezii nu se puteau uita în 1815, pe aleea Brotteaux, fără să rîdă. Dar, dacă vreun supravieţuitor dintre băieţaşii de atunci care i-au văzut împreună pe Guignol şi pe Napoleon, pe ţărmul Ronului, ar fi venit — înainte de a muri de bătrîneţe — să se aşeze alături de noi, la Champs-Elysées, ar fi recunoscut faimoasa *barba caprei* a scumpei sale marionete, codiţa care se mişcă atît de caraghios pe ceafa lui Guignol. Restul costumului, haina verde şi bicornul negru erau croite după vechea tradiţie pariziană, care face din Guignol un fel de valet.

Guignol ne privi cu ochii săi mari şi am fost imediat cucerit de aerul său naiv şi obraznic şi de vădita sărăcie a duhului care dă totdeauna viciului o nevinovăţie de neclintit. Era, desigur, acolo, ca suflet şi expresie, adevăratul Guignol, pe care unchiaşul Mourguet din Lyon îl însufleţea cu atîta fantezie ! Parcă-l auzeam răspunzînd proprietarului său, domnul Canezou, care-l dojenea că „spune poveşti de-ţi vine să dormi de-a-n-picioarelea" :

— Ai dreptate : să mergem la culcare.

Guignol al nostru nu spusese încă nimic ; coada i se bălăbănea pe ceafă, atît. Dar lumea și începuse să rîdă.

Gringalet, fiul său, se apropie de el și-i dădu una cu capul în burtă, cu o grație firească. Publicul nu se supără : dimpotrivă, izbucni în rîs. Un astfel de început este culmea artei. Și, dacă nu știți de ce îndrăzneala asta a avut succes, am să vă spun : Guignol este valet și poartă livrea. Gringalet, fiul său, poartă bluză ; el nu servește pe nimeni și nu servește la nimic. Superioritatea asta îi permite să se poarte rău cu tată-său, fără să calce bunacuviință.

Ceea ce domnișoara Suzanne înțelese la perfecție, fără ca prietenia sa față de Gringalet să fie cu nimic știrbită. Gringalet este, într-adevăr, un personaj simpatic. E pipernicit și plăpînd ; dar istețimea lui e nesecată. Cine îl burdușește pe jandarm, dacă nu el ? La șase ani, domnișoara Suzanne are o părere bine formată asupra reprezentanților autorității ; e împotriva lor și rîde cînd se trage cu bastonul în jandarm. N-are dreptate, fără îndoială. Totuși, nu mi-ar plăcea dacă n-ar comite această nedreptate. Îmi place ca la orice vîrstă să fii puțin răzvrătit. Cel care vă vorbește este un cetățean liniștit, care respectă autoritățile și e foarte supus legilor ; totuși, dacă în fața lui se joacă o festă unui jandarm, unui subprefect sau unui agent rural, el este cel dintîi care rîde. Dar rămăsesem la cearta dintre Guignol și Gringalet.

Domnișoara Suzanne dă dreptate lui Gringalet. Eu îi dau dreptate lui Guignol. Ascultați-mă și judecați și dumneavoastră : Guignol și Gringalet au umblat multă vreme ca să ajungă într-un sat misterios, pe care l-au descoperit ei singuri și unde ar da buzna mulți oameni îndrăzneți și lacomi, dacă ar afla de el. Dar satul acesta este mai bine ascuns decît a fost, timp de o sută de ani, castelul *Frumoasei din pădurea adormită*. E și puțină magie la mijloc, căci în locurile acelea viețuiește un vrăjitor care păstrează o comoară pentru cel ce va ieși victorios din mai multe încercări, la care numai gîndindu-te

şi te cutremuri de spaimă. Cei doi călători intră în ţinutul fermecat, dar starea sufletească a unuia nu se potriveşte deloc cu a celuilalt. Guignol e obosit ; se culcă. Fiul îl dojeneşte pentru această slăbiciune.

— Aşa o să punem noi mîna pe comorile după care am venit ? îl întreabă.

Şi Guignol îi răspunde :

— Există oare pe lume o comoară mai scumpă decît somnul ?

Îmi place răspunsul. Văd în Guignol un înţelept care ştie cît de zadarnice sînt toate lucrurile şi care năzuieşte la odihnă ca la singurul bun după strădaniile vinovate sau sterpe ale vieţii. Dar domnişoara Suzanne îl ia drept un burtă-verde care doarme cînd se nimereşte şi care va pierde din vina lui bogăţiile după care umblă, lucruri scumpe, de bună seamă : panglici, prăjituri sau flori. Ea îl laudă pe Gringalet pentru rîvna cu care vrea să cucerească aceste minunate comori.

Încercările, am spus, sînt îngrozitoare. Trebuie să dai piept cu un crocodil şi să ucizi Diavolul. I-l arăt Suzannei :

— Dom'şoară Suzon, uite Diavolul !

Ea îmi răspunde :

— Ăsta e un negru !

Răspunsul acesta, impregnat de raţionalism, mă exasperează. Eu însă, care ştiu despre ce e vorba, iau parte cu interes la lupta dintre Diavol şi Gringalet. Luptă înfiorătoare, care se termină prin moartea Diavolului. Gringalet a ucis Diavolul !

Sincer vorbind, nu-i lucrul cel mai bun pe care l-a făcut şi înţeleg de ce pe spectatorii mai spiritualişti decît domnişoara Suzon îi lasă rece, ba chiar puţin înfricoşaţi. Odată ce Diavolul a murit, adio păcate ! Poate că frumuseţea, acest aliat al Diavolului, se va duce odată cu el ! Poate că nu vom mai vedea florile cu care ne îmbătăm şi ochii care ucid ! Şi atunci ce se va întîmpla cu noi pe lumea asta ? Vom rămîne, cel puţin, cu posibilitatea de a fi virtuoşi ? Mă îndoiesc. Gringalet nu s-a gîndit îndeajuns că răul este necesar binelui, după cum umbra este necesară luminii ; că virtutea constă numai în efort şi că dacă nu au diavoli cu care să se lupte, sfinţii vor fi

tot atît de inactivi ca și păcătoșii. Va fi o plictiseală de moarte. Vă spun că, omorînd pe Diavol, Gringalet a făcut o faptă nechibzuită.

Polichinelle a venit să ne facă o plecăciune, cortina a căzut, băieţaşii şi fetiţele au plecat şi eu am rămas pe gînduri. Domnişoara Suzon, care mă vede cugetînd, îşi închipuie că sînt trist. Mai totdeauna e de părere că oamenii care gîndesc sînt nefericiţi. Mă ia de mînă cu milă şi gingăşie şi mă întreabă de ce sînt îndurerat.

Îi mărturisesc că sînt supărat fiindcă Gringalet l-a ucis pe Diavol.

Atunci îmi trece braţele ei mititele în jurul gîtului şi, apropiindu-şi buzele de urechea mea :

— Vreau să-ţi spun ceva : Gringalet l-a ucis pe negru, dar nu l-a ucis de tot.

Cuvintele astea mă liniştesc ; mă conving că Diavolul n-a murit şi plecăm mulţumiţi.

PRIETENII SUZANNEI

1

ANDRÉ

L-aţi cunoscut pe doctorul Trévière. Vă aduceţi aminte de faţa lui latră, sinceră şi luminoasă, şi de frumoşii lui ochi albaştri. Avea o mînă şi o inimă de mare chirurg. Era admirat pentru prezenţa de spirit în împrejurări din cele mai grele. Într-o zi, pe cînd făcea în amfiteatru o operaţie dificilă, pacientul, pe jumătate operat, căzu într-o stare de extremă slăbiciune. Îngheţase ; nu i se mai simţea pulsul ; omul se prăpădea. Atunci Trévière îl apucă cu amîndouă mîinile şi strîngîndu-l la piept, scutură, cu forţa unui luptător, corpul sîngerînd şi mutilat. Apoi prinse din nou scalpelul şi-l mînui cu acea îndrăzneală prudentă ce-l caracteriza. Circulaţia sîngelui se restabilise ; bolnavul era salvat.

După ce îşi scotea şorţul, Trévière devenea acelaşi om naiv şi blajin. Plăcea la toată lumea pentru rîsul lui zgomotos. Cîteva luni după operaţia de care tocmai am amintit, îşi făcu o zgîrietură, pe cînd îşi ştergea bisturiul, zgîrietură pe care n-o luă în seamă şi care-i inoculă o infecţie purulentă ; muri după două zile, la vîrsta de treizeci şi şase de ani. Lăsă în urma lui o soţie şi un copil, pe care-i adora.

În zilele însorite, sub brazii din Bois de Boulogne, se putea vedea o tînără femeie în doliu, care croşeta şi ridica ochii din cînd în cînd, uitîndu-se la un băieţel aşezat în patru labe între o sapă, o roabă şi nişte mici grămăjoare de pămînt. Era doamna Trévière. Soarele dezmierda paloarea fragedă a obrazului ei şi un surplus de vitalitate pornea în efluvii din inima-i, adesea apăsată, şi din ochii-i căprui cu strălucirări de aur. Îşi sorbea

din priviri copilul, care, ca să-i arate *plăcinţelele* de pămînt făcute de el, ridica spre ea capul roşcovan şi ochii albaştri, capul şi ochii tatălui său.

Fusese rotofei şi trandafiriu. Dar pe măsură ce creştea, se făcea din ce în ce mai subţirel, iar obrajii, stropiţi de pistrui, deveniră palizi. Mama lui era îngrijorată. De multe ori, pe cînd alerga vesel împreună cu micii săi tovarăşi de joacă prin pădure, şi trecea pe dinaintea scaunului ei, pe care stătea şi broda, îl apuca din zbor, îi ridica bărbia şi, fără să-i spună nimic, încrunta din sprîncene văzîndu-i faţa gălbioară ; apoi dădea din cap, abia simţit, în timp ce el îşi continua joaca. Noaptea, la cel mai mic zgomot, se scula şi alerga la pătuţul lui, în picioarele goale, rămînînd mult timp aplecată deasupra pătucului. Cîţiva medici, foşti colegi ai bărbatului ei, o liniştiră. Copilul nu era decît firav. Trebuia să trăiască în aer liber, la ţară.

Doamna Trévière îşi făcu bagajele şi plecă la Brolles, unde părinţii soţului său erau agricultori. Se ştie că Trévière era fiu de ţăran şi că, pînă la doisprezece ani, gonea mierlele din cuiburi pe cînd se întorcea de la şcoală.

Avură loc îmbrăţişări sub şuncile atîrnate de grinzile din sala afumată. Bunica Trévière, stînd pe vine în faţa jeraticului din căminul cel mare, nemişcîndu-se de lîngă foc, privea cu ochi neîncrezători la pariziancă şi la bona ei. Dar îl găsi pe băieţel „tare drăgălaş şi leit tată-său". Cît despre bunicul Trévière, uscat şi ţeapăn în vesta lui de stofă groasă, era foarte mulţumit că-l vede pe nepotusău, André.

Nici nu terminaseră bine cina că André se şi apucă să-i tragă nişte pupături zgomotoase bunicului, a cărui bărbie îl înţepa, ce-l mai înţepa ! Apoi, urcîndu-se de-a dreptul pe genunchiul unchiaşului, îi băgă un pumn în obraz, întrebîndu-l de ce e scofîlcit.

— Fiindcă nu mai am dinţi.

— De ce nu mai ai dinţi ?

— Fiindcă se înnegriseră şi i-am semănat în pămînt să văd dacă nu cumva au să crească alţii albi.

Şi André rîdea din toată inima. Obrajii bunicului erau cu totul altfel decît obrajii mamei sale !

Se pregătise pariziencei și micuțului odaia de onoare, unde se afla patul nupțial — în care acești oameni de treabă nu se culcaseră decît o singură dată — și dulapul de stejar, îndesat cu rufe și încuiat. Pătuțul, care folosise altădată copilului ce se născuse în casa aceea, fusese scos din pod pentru nepoțel. Îl așezară în colțul cel mai ferit, sub o policioară plină cu borcane de dulceață. Doamna Trévière, ca o bună gospodină ce era, și ca să știe ce lucruri sînt pe acolo, se învîrti de nu știu cîte zeci de ori încolo și încoace, pe dușumeaua de brad ce trosnea întruna. Dar avu dezamăgirea să nu descopere nici măcar un cuier.

Grinzile plafonului și pereții erau văruiți în alb. Doamna Trévière nu prea se uita la tablourile în culori, care mai înveseleau această cameră frumoasă ; totuși zări, deasupra patului nupțial, o gravură reprezentînd copii în veston negru și pantaloni albi, cu brasardă la mînecă, și cîte o lumînare în mînă, defilînd într-o biserică gotică. Citi dedesubt această însemnare gravată — numai numele, data și semnătura erau completate cu mîna — : *Subsemnatul certific că Pierre-Agénor Trévière a făcut prima sa împărtășanie în biserica parohială din Brolles, la 15 mai 1849. Gontard, preot.*

Văduva citi și scoase un suspin, unul din acele suspine ale femeilor tari și cu judecata sănătoasă, care, împreună cu lacrimile de iubire sînt cele mai frumoase comori de pe pămînt. Cei pe care îi iubim n-ar trebui să moară.

După ce-l dezbrăcă pe André, îi spuse :

— Hai, fă-ți rugăciunea.

El murmură :

— Mamă, te iubesc.

Și, după ce-și făcu astfel închinăciunea, capul îi căzu greu pe pernă și, cu pumnii strînși, adormi în pace.

Cînd se deșteptă, făcu o descoperire : curtea. Surprins, minunîndu-se, încîntat, se uita la găini, la vacă, la bătrînul cal chior și la porc. Mai ales porcul îl cuceri. Și vraja dură zile și zile. La ora prînzului, nu putea fi scos de acolo decît cu mari chinuri, plin de paie și de bălegar, cu pînză de păianjen în păr și cu zeamă de balegă în

ghetuțe, cu mîinile negre, genunchii zdreliți, obrajii roșii, rîzînd, fericit.

— Nu te apropia de mine, monstru mic ce ești ! îi striga mamă-sa.

Și urmau îmbrățișări, care nu se mai terminau.

Stînd la masă, pe marginea băncuței și mușcînd dintr-o pulpă enormă de pasăre, avea aerul unui mic Hercule ce-și devorează mămăliuca.

Mînca fără să-și dea seama ce face, uita să bea și trăncănea întruna.

— Mamă, ce-i asta o pasăre verde ?

— Asta nu poate să fie decît un papagal, răspunse la repezeală parizianca.

Astfel fu învățat André să dea numele de papagal rățoilor bunicului său, iar povestirile lui erau, din cauza asta, peste măsură de încîlcite.

Dar nu primea cu ușurință ceea ce i se spunea.

— Mamă, știi ce mi-a spus bunicul ? Mi-a spus că ouăle le fac găinile. Dar eu sînt sigur că nu. Eu știu foarte bine că ouăle le face negustorul de fructe din bulevardul de Neuilly ; și după aceea se duc ouăle la găini ca să le încălzească. Cu ce-ai vrea, mamă, să facă găinile ouă, cînd nu au mîini ?

Și André continuă să cerceteze mai departe natura. Plimbîndu-se prin pădure cu mamă-sa, încerca toate emoțiile lui Robinson Crusoe. Într-o zi, pe cînd doamna Trévière, stînd sub un stejar la marginea drumului, lucra la dantela sa, André găsi o cîrtiță. O cîrtiță e destul de mare. E adevărat că aceea era moartă. Avea și sînge pe bot. Mamă-sa îi strigă :

— André, n-ai vrea să lași odată scîrboșenia ceea ? Uite, privește repede aici, în copac.

Și zări o veveriță care sălta pe crengi. Mama avea dreptate : o veveriță vie e mai drăguță decît o cîrtiță moartă.

Dar fugise prea repede și André tocmai întreba dacă veveritele au aripi, cînd, deodată, un trecător, cu o înfățișare bărbătească și deschisă, cu barbă neagră și frumoasă, își scoase pălăria de pai și se opri înaintea doamnei Trévière.

— Bună ziua, doamnă, ce mai faceți ? Ce mică-i lumea ! Al dumneavoastră e piciul ? E foarte drăguț. Mi s-a spus că locuiți aici, la moș Trévière... Scuzați-mă. Îl cunosc de-atîta timp !

— Am venit aici fiindcă băiețelul meu avea nevoie de aer. De dumneata, domnule, îmi aduc aminte că locuiai pe meleagurile astea, pe vremea cînd trăia încă soțul meu.

Glasul tinerei văduve se stinse și trecătorul spuse pe un ton grav :

— Știu, doamnă.

Și înclină capul, foarte firesc, ca și cum ar fi salutat în trecere amintirea unui mare doliu.

Apoi, după o clipă de tăcere, urmă :

— Bune vremuri au fost ! Ce oameni de treabă erau pe atunci, și s-au dus. Sărmanii mei peisagiști ! Sărmanul meu Millet ! Oricum însă, am rămas prietenul pictorilor, cum îmi spuneau toți, acolo, la Barbizon. Îi cunosc pe toți. Sînt niște oameni de treabă.

— Și fabrica dumitale ?

— Fabrica mea ? Merge și fără mine.

André veni în goană și se băgă între ei.

— Mamă, mamă ! Sînt niște vaci ale Domnului sub o piatră mare. Sînt cel puțin un milion, zău !

— Taci din gură și du-te la joacă, îi răspunse aspru mamă-sa.

Prietenul pictorilor continuă cu voce caldă :

— Ce plăcere să vă revăd ! Prietenii mă întreabă adesea ce mai face frumoasa doamnă Trévière. Am să le spun că e mereu și mai mult ca oricînd frumoasa doamnă Trévière. La revedere, doamnă !

— Bună ziua, domnule Lassalle !

André apăru din nou.

— Mamă, nu toate animalele sînt ale Domnului ? Sînt și animale ale Diavolului ? Mamă, nu-mi răspunzi... De ce ?

Și o trase de rochie. Ea îl dojeni.

— André, cînd vorbesc cu cineva, să nu mă întrerupi. Mă-nțelegi ?

— De ce ?

— Fiindcă nu-i politicos.

Au urmat cîteva lacrimi, care s-au terminat cu un surîs printre sărutări. Şi a mai trecut una din zilele frumoase. Sînt asemenea zile, la şes, cînd cerul înnorat lasă să răzbată cîteva raze de soare, care te întristează şi te încîntă.

Cîtva timp după aceea, domnul Lassalle făcu o vizită tinerei văduve ; ploua tare şi el purta cizme.

— Bună ziua, doamnă. Ei, moş Trévière, mai zdravăn ca niciodată ?

— Şandramaua mai ţine, dar picioarele nu mai fac două parale.

— Şi dumneata, mătuşă, tot cu nasul în oală ? Guşti ciorba. Bună bucătăreasă mai eşti !

Tonul familiar o făcu pe bătrînă să surîdă ; şi luminile ochilor pierduţi între pometii zbîrciţi începură să licărească.

Îl luă pe André pe genunchi şi-l ciupi de obraji. Dar copilul se desprinse brusc şi se duse să încalece pe picioarele bunicului său.

— Tu eşti calul. Eu sînt surugiul. Die ! Mai iute, mai iute !...

Vizita trecu fără ca văduva şi vizitatorul să fi schimbat două cuvinte, dar privirile lor se încrucişară de mai multe ori, ca nişte fulgere care ţîşnesc între cer şi pămînt în nopţile calde de vară.

— Tată, îl cunoşti bine pe omul acesta ? întrebă tînăra femeie, prefăcîndu-se a fi nepăsătoare.

— Îl cunosc de pe vremea cînd încă nu purta pantaloni. Şi cine din ţinuturile acestea nu-l cunoştea pe tată-său ? Oameni foarte de treabă, cît se poate de cinstiţi şi fără mofturi. Sînt şi oameni cu stare. Domnul Philippe... (aşa-i zicem : domnul Philippe) n-are mai puţin de şaizeci de muncitori în uzina lui.

André crezu că e momentul să exprime ce simţea

— E un urîcios, domnul ăsta, spuse el.

Mamă-sa i-o tăie scurt, spunîndu-i că ar face mai bine să tacă, decît să îndruge prostii.

De atunci, întîmplarea a vrut ca doamna Trévière să-l întîlnească pe domnul Lassalle la orice colţ de drum.

Deveni neliniştită, distrată, visătoare. Uită de dantela începută şi luă obiceiul să stea cu bărbia sprijinită în căuşul mîinilor.

Într-o seară de toamnă, pe cînd o straşnică furtună, care venea dinspre mare, trecu cu urlete prelungi peste casa lui moş Trévière şi peste tot ţinutul, tînăra femeie se grăbi să-i dea drumul bonei, care tocmai făcea focul, şi să-l culce pe André. În timp ce-i scotea ciorapii de lînă şi-i pipăia cu mîinile picioruşele reci, ascultînd bubuiturile surde ale vîntului şi plesnetul ploii în geamuri, micuţul îşi înnodă braţele în jurul gîtului mamei sale, aplecată deasupra lui.

— Mamă, mi-e frică, spuse.

Iar ea, sărutîndu-l :

— Fii liniştit ; dormi, scumpul meu.

Apoi se duse de se aşeză lîngă foc, ca să citească o scrisoare.

Pe măsură ce citea, obrajii i se roşeau şi un val de căldură i se ridica din piept. Şi, după ce termină de citit, se întinse în fotoliu şi rămase cu mîinile nemişcate, pierdută în vis. Se gîndea :

„Mă iubeşte ; e atît de bun, de sincer, de cinstit ! Serile de iarnă sînt destul de triste cînd eşti singură. S-a purtat atît de delicat cu mine ! Cu siguranţă că-i un om foarte inimos. O dovedeşte, nu mai departe, felul în care m-a cerut."

Atunci, ochii săi întîlniră gravura primei împărtăşanii. *Subsemnatul certific că Pierre-Agénor Trévière...*

Lăsă ochii în jos. Şi gîndi din nou :

„O femeie singură nu ştie să crească bine un băiat... André va avea un tată."

— Mamă !

Chemarea asta, venită din pătuţ, o făcu să tresară.

— Ce mai vrei de la mine, André ? Eşti foarte neastîmpărat astă-seară !

— Mamă, mă gîndeam la ceva.

— Mai bine ai dormi... La ce te gîndeai ?

— Tătucu a murit, nu-i aşa ?

— Da, sărmanul meu copil.

— Atunci, n-are să se mai întoarcă ?

— Din păcate nu, scumpul meu.

— Ei, bine, mamă, e minunat totuşi ! Vezi, mămă, te iubesc atît, încît te iubesc pentru amîndoi. Chiar dacă s-ar întoarce, nu l-aş mai putea iubi deloc.

Mama, tulburată, îşi privi cîtva timp copilul şi apoi căzu din nou în fotoliu, unde rămase nemişcată, cu capul în mîini.

Trecuseră mai bine de două ore de cînd André dormea, în huietul furtunii, cînd mama, apropiindu-se de el, suspină şi murmură încetişor :

— Dormi, n-are să se mai întoarcă.

Şi totuşi, după două luni, se întoarse. Se întoarse sub înfăţişarea domnului Lassalle, cu capul lui mare şi pîrlit de soare, ca noul stăpîn al casei. Şi micuţul André începu iar să pălească, să slăbească şi să lîncezească.

Acum s-a vindecat. O iubeşte pe bonă, cum o iubea înainte pe mamă-sa. Nu ştie că bona are un ibovnic.

2

PIERRE

— Ce vîrstă are băieţelul dumneavoastră, doamnă ?

La întrebarea asta, mama se uită la băieţaşul ei cum te uiţi la un ceasornic să vezi cît e ora. Şi răspunse :

— Pierre ! Are douăzeci şi nouă de luni, doamnă.

Ar fi putut să spună tot atît de bine doi ani şi jumătate ; dar cum micuţul Pierre e plin de duh şi face mii de lucruri neaşteptate pentru vîrsta lui, se teme că mamele celelalte ar fi mai puţin geloase dacă ar spune despre el că-i puţin mai mare decît este, şi, prin urmare, c-ar fi ceva mai puţin uluitor. Mai e încă un motiv pentru care nu vrea să-l îmbătrînească pe Pierre al ei, cu o singură zi măcar. Pentru că ar vrea să rămînă totdeauna micuţ de tot, un copilaş aşa cum e acum. Ştie prea bine că pe măsură ce se va face mai mare, va fi mai puţin copilul ei, simte că, încetul cu încetul, îi scapă. Vai ! nerecunoscătorii ăştia mici nici nu vor altceva decît să scape de noi ! Prima despărţire începe chiar la naştere. Şi cu

toate că-i eşti mamă, n-ai decît sînul şi cele două braţe ca să-l ţii lîngă tine.

Şi aşa se face că Pierre n-are decît douăzeci şi nouă de luni. E, de altfel, o vîrstă frumoasă şi care-mi inspiră, în ce mă priveşte, multă consideraţie ; am mai mulţi prieteni de vîrsta asta, a căror purtare faţă de mine e cît se poate de frumoasă. Dar nici unul dintre aceşti tineri prieteni nu are atîta imaginaţie ca Pierre. Pierre îşi adună gîndurile cu mare uşurinţă şi are oarecare fantezie.

Îşi reaminteşte unele idei foarte vechi. Recunoaşte fetiţele pe care nu le-a văzut de mai mult de o lună. Descoperă, în pozele colorate ce i se dau, mii de lucruri deosebite, care îl farmecă şi-l tulbură. Cînd răsfoieşte cartea cu ilustraţii preferată, din care n-a rupt decît jumătate din foi, obrajii i se roşesc şi o lumină strălucitoare îi joacă în ochi.

Mamei îi e teamă cînd vede paloarea şi ochii lui ; e neliniştită că prea multă muncă va obosi un cap atît de micuţ şi moale ; se teme de friguri, se teme de multe. Se teme să nu-i poarte nenoroc copilului, de care e aşa de mîndră. Parcă şi-ar dori ca băieţelul, cu care se făleşte atît, să semene cu copilul brutarului pe care-l vede în fiecare zi pe pragul dughenei, cu un obraz enorm şi lat, cu nişte ochi albaştri, inexpresivi, cu o gură ce se pierde între fălci, cu înfăţişarea unui animal sănătos.

Aşa, cel puţin, nu-ţi provoacă nici o neliniştе ! Pe cînd Pierre îşi schimbă culoarea în fiece clipă ; mînuţele lui frig, şi are un somn agitat în leagăn.

Nici medicului nu-i place de fel ca micuţul nostru prieten să se uite prea mult la poze. E de părere că nu trebuie să-şi tulbure mintea.

El spune :

— Să-l creşteţi ca pe un căţeluş. Nu-i chiar aşa de greu !

Dar se înşală : dimpotrivă, e foarte greu. Doctorul habar n-are de psihologia unui băieţel de douăzeci şi nouă de luni. Şi apoi, doctorul e sigur că un căţeluş se poate creşte în aşa fel încît să-şi păstreze calmul ? Am văzut odată un căţel, cam de vreo şase săptămîni, care visa toată noaptea şi trecea, în somn, de la veselie la

lacrimi cu o iuțeală chinuitoare. Și camera răsuna de ecourile celor mai gălăgioase sentimente. Calm e ăsta ?

Deloc ! Și micuțul animal pățea și el ca Pierre : slăbea. Și totuși trăi. Pierre poartă și el într-însul germenii unei vieți generoase. Nu suferă de vreo boală. Dar am vrea să-l vedem mai puțin slab și mai puțin palid.

Parisul nu-i convine acestui micuț parizian. Nu pentru că nu i-ar plăcea. Dimpotrivă, se amuză prea mult, e atras de prea multe forme, culori și mișcări ; are prea multe de simțit și de înțeles ; și toate astea îl obosesc.

În luna iulie, mamă-sa l-a luat, foarte palid și slăbuț cum era, și s-a dus cu el într-un colțișor al Elveției, unde nu se vedeau decît brazi pe coastele munților, iar în fundul văilor numai iarbă și vaci.

Se odihni la pieptul acestei doici, mare și blîndă, timp de trei luni, în care timp nu văzu decît imagini surîzătoare în jur și înfulecă cît putu de multă pîine neagră. Și văzui întorcîndu-se, în primele zile ale lui octombrie, un alt Pierre, regenerat ; micuțul Pierre era bronzat, cu părul aurit, înzdrăvenit, aproape dolofan, cu mîinile înnegrite, cu vocea și rîsul gros.

— Uitați-vă la Pierre al meu. e îngrozitor, spunea mama, bucuroasă ; are culorile unui copilaș de douăzeci și nouă de parale !

Dar nu durară mult culorile acestea. Copilașul păli, deveni iar nervos, mofturos ; avea o fire mai deosebită, prea delicată. Parisul își exercita din nou influența asupra lui. Vreau să spun Parisul spiritual, care nu-i nicăieri și-i pretutindeni. Parisul care îți formează gustul și intelectul, care-ți dă neliniști și te face să cauți mereu ceva deosebit, chiar și atunci cînd ești încă micuț de tot.

Și iată-l din nou pe Pierre îngălbenind și roșind, în timp ce se uita la poze. Spre sfîrșitul lui decembrie, l-am găsit nervos, cu ochii enormi și cu mînuțele uscate. Dormea prost și nu voia să mănînce.

Medicul spunea :

— N-are nimic : siliți-l să mănînce.

Dar cum ? Mamă-sa, săraca, încercase de toate şi nimic nu-i reuşise. Plîngea din pricina asta, dar Pierre tot nu mînca.

Moş Crăciun îi aduse lui Pierre paiaţe, cai şi un număr mare de soldaţi. A doua zi dimineaţa, mama, în capotul de casă, stînd în faţa căminului, cu mîinile atîrnînd, privea cu neîncredere toate aceste jucării, cu figuri schimonosite.

„Au să-l enerveze şi mai mult ! îşi spunea ea. Sînt prea multe."

Şi, încetişor, de frică să nu-l trezească pe Pierre, luă în braţe paiaţa, care i se părea că are aerul răutăcios, soldaţii de care îi era teamă, crezîndu-i în stare să-i insufle fiului său gustul bătăliilor, în viitor, luă chiar şi blîndul cal roşu şi, călcînd în vîrful picioarelor, se duse să ascundă toate jucăriile în dulap.

Nelăsînd în cămin decît o cutie de lemn alb, un dar de om sărac, o stînă de vreo treizeci de parale, se apropie de pătuţ şi-şi privi fiul dormind. Era femeie, şi izul de înşelăciune pe care îl avea fapta ei bună o făcea să zîmbească. Dar, văzînd pleoapele învineţite ale copilaşului, se gîndi din nou :

„E îngrozitor cum nu reuşesc să-l fac să mănînce pe copilaşul ăsta !"

Abia îmbrăcat, micuţul Pierre deschise cutia şi văzu oi, vaci, cai, copaci, nişte copaci ondulaţi. Era, ca să fim exacţi, mai degrabă o fermă decît o stînă.

Îi văzu pe fermier şi pe fermieră. Fermierul ducea o coasă şi fermiera o greblă. Se îndreptau spre fîneaţă să strîngă finul ; dar nu se vedea că umblă. Fermiera avea pe cap o pălărie de pai şi purta o rochie roşie. Pierre îi dădu cîteva sărutări şi ea îi mînji obrazul. Observă o casă : era atît de mică şi atît de joasă, că fermiera n-ar fi putut să încapă în ea ; dar, după uşă, Pierre recunoscu că era într-adevăr o casă.

Cum se reflectau oare în ochii primitivi şi proaspeţi ai unui copilaş aceste figuri pictate ? Greu de spus, dar parcă era vrăjit. Le strîngea în pumnişori, care se năclă-

iau : le aşeza pe măsuţa lui ; le striga pe nume, cu glas pătimaş : *dada ! tutu ! mumu !* Ridicînd unul din aceşti ciudaţi copaci verzi, cu trunchiul neted şi drept, şi cu frunzişul de surcele în formă de con, strigă : *Un brad !*

Pentru mamă-sa a fost o revelaţie. Ea n-ar fi ghicit niciodată. Şi totuşi, un copac verde, în formă de con, pe un trunchi drept, este desigur un brad. Dar a trebuit să i-o spună Pierre ca să-şi dea şi ea seama.

— Îngeraşule !

Şi-l îmbrăţişă atît de tare, că stîna era cît pe-aci să se răstoarne.

În timpul acesta, Pierre descoperi o asemănare a copacilor din cutie cu copacii pe care-i văzuse acolo, în munţi, în aer liber.

Mai vedea şi altele, pe care mamă-sa nu le vedea. Toate aceste lucruşoare de lemn colorat îi evocau imagini impresionante. Şi-l făceau să se simtă iar în mijlocul naturii alpine ; era pentru a doua oară în Elveţia, care-l hrănise cu atîta generozitate. Atunci, ideile legîndu-se una de alta, se gîndi la mîncare şi spuse :

— Aş vrea lapte cu pîine.

Bău şi mîncă. Pofta de mîncare se redeşteptă. Cină seara aşa cum dejunase dimineaţa. A doua zi, cînd revăzu stîna, i se făcu iar foame. Ce înseamnă să ai imaginaţie ! Cincisprezece zile mai tîrziu era un omuleţ grăsuţ. Mamă-sa era încîntată. Spunea :

— Uitaţi-vă la el : ce obrăjori ! Un adevărat copilaş de treisprezece parale ! Stîna sărmanului domn X... a făcut minunea asta.

3

JESSY

Trăia la Londra, sub domnia Elisabetei, un savant cu numele de Bog, foarte celebru sub numele de Bogus, din pricina tratatului său *Erori umane,* pe care nimeni nu-l citise.

Bogus, care lucra la tratat de douăzeci şi cinci de ani, nu-l dăduse încă publicităţii ; dar manuscrisul, pus la

punct și așezat pe pervazul unei ferestre, nu cuprindea mai puțin de zece volume in-folio. Primul trata despre eroarea de a se naște, izvorul tuturor celorlalte. În volumele următoare se întîlneau erorile băieților și ale fetițelor, ale adolescenților, ale bărbaților maturi și ale bătrînilor, precum și cele ale persoanelor de diverse profesiuni, ca : oamenii de stat, negustorii, soldații, bucătarii, publiciștii ș.a. Ultimele volume, încă neterminate, cuprindeau erorile republicii, rezultat al tuturor erorilor individuale și profesionale. Și atît de strînsă era înlănțuirea de idei în această frumoasă lucrare, încît nu s-ar fi putut scoate o pagină, fără a distruge tot restul. Demonstrațiile reieșeau una după alta și rezulta, în mod neîndoios, din ultima demonstrație, că răul este esența vieții și că dacă viața s-ar putea cîntări, atunci s-ar putea afirma cu o precizie matematică cum că răul se află pe pămînt într-o cantitate egală cu viața.

Bogus nu făcuse greșeala să se însoare. Trăia în căsuța sa, singur, cu o bătrînă guvernantă, Kat, adică Ecaterina, și pe care o striga Clausentina, fiindcă era din Southampton.

Sora filozofului, un spirit mai puțin transcendental decît fratele ei, trecînd din eroare în eroare, iubise un negustor de stofe din cartierul City, se căsătorise cu el și dăduse naștere unei fetițe pe care o chema Jessy.

Ultima sa eroare fusese aceea de a muri după zece ani de căsnicie și de a pricinui astfel moartea negustorului de stofe, care nu putu să-i supraviețuiască. Bogus a luat la el pe orfană, din milă, dar și cu speranța că-i va furniza un bun exemplu de erori infantile.

Fetița avea pe atunci șase ani. În primele opt zile după ce se mută la doctor, nu făcu altceva decît să plîngă și să nu scoată un cuvînt. În dimineața celei de-a noua zi, îi spuse lui Bog :

— Am văzut-o pe mama ; era îmbrăcată din cap pînă în picioare în alb ; avea niște flori în poala rochiei, le-a împrăștiat pe patul meu, dar dimineața nu le-am mai găsit. Dă-mi, te rog, florile mamei.

Bog notă această eroare, dar recunoscu în comentariul lui că era o eroare nevinovată și, într-un fel, drăgălașă.

La cîtva timp după aceea, Jessy îi spuse lui Bog :

— Unchiule Bog, tu eşti bătrîn şi urît ; dar te iubesc mult şi trebuie să mă iubeşti şi tu pe mine.

Bog luă pana ; dar, recunoscînd, după un oarecare efort mintal, că nu mai avea aerul foarte tînăr şi că n-a fost niciodată prea frumos, nu notă cuvintele copilului. O întrebă numai :

— De ce trebuie să fii iubită, Jessy ?

— Pentru că sînt mică.

„E adevărat, se întrebă Bog, e adevărat că trebuie să iubim pe cei mici ? S-ar putea ; căci, de fapt, simt o mare nevoie să fie iubiţi. Prin asta s-ar scuza eroarea comună a mamelor care dau copiilor mici lapte şi dragoste. E un capitol din tratatul meu, pe care va trebui să-l reiau."

În dimineaţa zilei sale onomastice, doctorul, intrînd în sala în care îşi ţinea cărţile şi hîrtiile şi pe care o numea biblioteca sa, simţi un miros plăcut şi zări o vază cu garoafe pe marginea ferestrei.

Erau trei flori, dar trei flori de un roşu aprins, care se lăsau mîngîiate de o lumină veselă. Şi totul îţi surîdea în această odaie a savantului : vechiul fotoliu tapisat, masa de nuc ; cotoarele străvechi ale cărţilor îţi zîmbeau parcă, în pielea lor de viţel roşcat, în pergamentul şi în pielea de purcea. Bogus, uscat ca şi pieile, începu şi el să zîmbească. Îmbrăţişîndu-l, Jessy îi spuse :

— Vezi, unchiule Bog, vezi : aici e cerul (şi-i arăta prin geamurile ferecate cu plumb, albastrul transparent al văzduhului) ; aici, mai jos, e pămîntul, pămîntul înflorit (şi-i arăta vasul cu garoafe) ; aici, mai jos, unde-s cărţile mari şi negre, se află infernul.

Cărţile mari şi negre erau tocmai cele zece tomuri ale tratatului despre Erorile umane, înşiruite în fereastră, pe pervaz. Eroarea aceasta a lui Jessy îi reaminti doctorului opera, pe care o neglijase de cîtva timp ca să se plimbe pe străzi şi prin parcuri cu nepoată-sa. Copilul descoperea mii de lucruri demne de a fi iubite şi-l făcea şi pe Bogus să le descopere în acelaşi timp, pe el, care în viaţa lui nu scosese nasul afară. Deschise din nou manuscrisele, dar nu-şi mai recunoscu opera, în care nu întîlnea nici flori, nici pe Jessy.

Din fericire, îi veni în ajutor filozofia, sugerîndu-i ideea transcendentală că Jessy nu era bună de nimic. El îmbrăţişă cu atît mai vîrtos acest adevăr, cu cît era strict necesar structurii operei sale.

Într-o zi, pe cînd medita asupra acestui subiect, o găsi pe Jessy în sala de studiu, înaintea ferestrei unde erau garoafele, băgînd o aţă în ac. O întrebă ce vrea să coasă.

Jessy îi răspunse :

— Cum ? tu nu ştii, unchiule Bog, că rîndunelele au plecat ?

Bogus nu ştia nimic, nefiind vorba de aşa ceva nici în Plinius, nici în Avicenna. Jessy continuă :

— Kat mi-a spus ieri.

— Kat ? strigă Bogus, copilul acesta vrea să vorbească de respectabila Clausentina !

— Kat mi-a spus ieri : „Rîndunelele au plecat anul acesta mai devreme ca de obicei ; asta prezice o iarnă timpurie şi grea". Aşa mi-a spus Kat. Apoi, am văzut-o pe mama în rochie albă, purtînd o lumină în păr ; numai că nu mai avea flori ca ultima dată. Mi-a spus : „Jessy, ar trebui scoasă din cufăr blana unchiului Bog şi reparată, dacă cumva e ruptă". M-am deşteptat şi, îndată ce m-am sculat, am scos blana din cufăr ; fiindcă s-a rupt în cîteva locuri, vreau s-o cos.

A venit iarna şi a fost aşa cum anunţaseră rîndunelele. Bogus, în blană, şi ţinînd picioarele la foc, căuta să dreagă cîteva capitole din tratatul său. Dar, de fiecare dată cînd reuşea să împace noile sale experienţe cu teoria răului universal, Jessy îi încurca ideile aducîndu-i o cană de bere blondă sau numai arătîndu-şi ochii şi zîmbetul.

Cînd se întoarse vara, unchiul şi nepoata se plimbau adesea pe cîmp ; Jessy se întorcea cu braţele pline de ierburi, el îi spunea cum se numeşte fiecare, ea le clasa seara, ţinînd seama de calităţile lor. Fetiţa dovedi, în timpul acestor plimbări, un spirit judicios şi o inimă fermecătoare. Or, într-o seară, pe cînd întindea pe masă ierburile culese ziua, îi spuse lui Bogus :

— Acum, unchiule Bog, cunosc pe nume toate plantele pe care mi le-ai arătat. Uite, aici sînt cele care vindecă şi aici cele care alină. Vreau să le păstrez, să le pot

recunoaște întotdeauna și să le pot arăta și altora. Mi-ar trebui o carte mare, în care să le pun la uscat.

— Ia-o pe asta, spuse Bog.

Și-i arătă primul tom din tratatul *Erorilor umane*.

După ce primul volum se îmbogăți cu cîte o plantă pe fiecare filă, luă și al doilea și, în decursul a trei veri, capodopera doctorului fu transformată toată într-un ierbar.

I

DOAMNEI D ***

Paris, 15 decembrie 188...

Iată că se apropie Anul Nou. Cum în această zi se împart daruri, şi se fac urări, mai mult decît toţi se bucură copiii. Şi e foarte firesc. Ei simt o mare nevoie să fie iubiţi. Şi apoi, gîndiţi-vă că prichindeii ăştia încîntători nu au nimic al lor. Chiar şi cei care s-au născut într-o casă îmbelşugată nu au altceva decît ceea ce li se dă. Şi, în sfîrşit, ei nu-ţi dau şi ţie daruri în schimb : aşa că e o mare plăcere să le dăruieşti ceva.

Nimic nu-i mai interesant decît să alegi jucării şi cărţi care să le placă. Am să scriu într-o zi un eseu filozofic asupra jucăriilor. E un subiect care mă ispiteşte, dar de care nu îndrăznesc să mă apropii, fără o îndelungată şi serioasă pregătire.

Astăzi, mă voi ocupa de cărţile destinate să recreeze pe copii şi, pentru că aţi binevoit să mă invitaţi la dumneavoastră, am să vă expun, doamnă, cîteva păreri de-ale mele cu privire la subiectul acesta.

Mai întîi se pune întrebarea : Trebuie să dăm copiilor, de preferinţă, cărţi scrise special pentru ei ?

Pentru a răspunde la această întrebare ne ajunge experienţa. Se observă un lucru : de cele mai multe ori, copiii simt o mare aversiune faţă de cărţile confecţionate anume pentru ei. Aversiunea aceasta se explică foarte uşor. De la primele pagini, copiii simt că autorul a făcut eforturi să intre în universul lor, în loc să-i aducă pe ei în sfera lui, aşa încît, urmîndu-l, ei nu vor găsi lucruri noi, necunoscute, de care sufletul omenesc, la orice vîrstă, e atît de setos. Încă de pe-acum îi stăpîneşte curiozitatea care va face din ei oameni de ştiinţă şi poeţi. Vor

să li se dezvăluie universul, misteriosul univers. Autorul care-i silește să-și îndrepte atenția spre propria lor ființă și să-și contemple propria lor copilărie îi plictisește groaznic.

Și totuși, din nefericire, cam asta ne străduim să facem cînd scriem, cum se spune, pentru cei de vîrstă fragedă. Vrem să devenim aidoma celor mici. Devenim copii, dar ne lipsește și nevinovăția, și grația lor. Îmi aduc aminte de *Un liceu în flăcări*, care mi s-a oferit cu cele mai bune intenții din lume. N-aveam decît șapte ani și mi-am dat seama că-i o curată neghiobie. O a doua carte ca *Un liceu în flăcări* m-ar fi dezgustat pentru totdeauna de citit, pe mine, care adoram cărțile.

O să-mi spuneți că trebuie să ne apropiem totuși de gîndirea minților fragede.

Fără îndoială că da, numai că, folosind mijloacele obișnuite, anume acelea de a afecta naivitatea, de a lua un ton fericit, de a spune, fără nici un farmec, lucruri care n-au nici o importanță, în sfîrșit, de a înlătura tot ce seduce sau convinge inteligența adulților, înseamnă a da greș.

Nimeni nu se apropie mai mult de inteligența copiilor decît marile genii. Operele care plac cel mai mult băieților și fetițelor sînt tocmai generoasele lor opere, marile lor creațiuni, în care armonioasa îmbinare a părților formează un tot luminos, opere scrise într-un stil viguros, încărcat de înțelesuri.

Am oferit de mai multe ori unor copii foarte mici niște cînturi din *Odiseea*, într-o traducere frumoasă. Copiii erau încîntați. *Don Quijote*, cu cîteva tăieturi mai mari, poate constitui cea mai plăcută lectură, în care s-ar putea cufunda o minte de doisprezece ani. Cît despre mine, cum am început să citesc, am pus mîna pe generoasa carte a lui Cervantes, și atît de mult am iubit-o și atît de adînc am pătruns-o, încît aș putea să spun că, în bună parte, veselia mea de astăzi o datorez acestei lecturi.

Chiar și *Robinson Crusoe*, care a devenit de un veac încoace cartea clasică a copiilor, a fost scrisă, la timpul ei, pentru oameni gravi, pentru negustorii din cartierul City al Londrei, ca și pentru marinarii majestății sale. Autorul își pune acolo întreaga artă, toată dreapta sa

judecată, vasta știință, experiența. Adică tocmai ceea ce stîrnește interesul școlarilor.

Capodoperele pe care le-am citat aici conțin drame și personaje. Cea mai frumoasă carte din lume nu are înțeles pentru un copil, dacă ideile sînt exprimate într-un mod abstract. Facultatea de a abstrage și de a înțelege abstracția se dezvoltă la oameni tîrziu și foarte inegal. Profesorul meu din clasa a șasea, care, fără nici o imputare, nu era nici un Rollin și nici un Lhomond, ne spunea să citim în vacanță, pentru a ne destinde, *Petit Carême* de Massillon. Profesorul meu din clasa a șasea voia să ne facă să credem că el însuși se destindea cu această lectură și, în felul acesta, să ne uimească. Un copil pe care l-ar interesa *Petit Carême* ar fi un monstru. Cred, de altfel, că nu există nici o vîrstă la care ar putea să placă asemenea lucrări.

Cînd scrieți pentru copii, nu vă făuriți o manieră specială. Gîndiți foarte bine, scrieți foarte bine. Totul să trăiască, totul să fie măreț, generos, plin de vigoare, în povestirea voastră. În asta constă unicul secret, pentru a place cititorilor voștri.

Cu acestea v-aș fi spus totul, dacă de douăzeci de ani încoace n-ar exista în Franța și, sînt sigur, în lumea întreagă, ideea că nu trebuie să dăm copiilor decît cărți de știință, ca nu cumva poezia să le sucească mintea.

Ideea este atît de adînc înrădăcinată în spiritul publicului de astăzi, încît Perrault nu se mai retipărește decît pentru artiști și bibliofili. De pildă, edițiile scoase de Perrin și Lomerre. Legate integral în marochin încrustat cu litere de aur, ele iau drumul bibliotecilor de amatori.

În schimb, cataloagele ilustrate ale cărților destinate copiilor ca daruri de Anul Nou, ca să-i încînte pe cititori, le înfățișează niște raci mari, păianjeni, cuiburi de omizi, aparate de gaz. E descurajant să fii copil. La fiecare sfîrșit de an, noi și familiile noastre sîntem înecați de tratate vulgarizatoare ale științei, nenumărate ca valurile oceanului. Nu mai pricepem nimic, sîntem ca zăpăciți. Nici stil frumos, nici gînduri nobile, nici artă, nici gust, nimic omenesc. Numai reacții chimice și stări fiziologice.

Mi s-a arătat ieri *Alfabetul minunilor industriei!* În zece ani, vom fi cu toții electricieni.

Domnul Louis Figuier, care de fapt este un om de treabă, își uită firea sa blajină numai la gîndul că băieții și fetițele din Franța ar mai avea posibilitatea să cunoască basmul *Piele-de-măgar*. A compus o prefață numai și numai ca să-i povățuiască pe părinți să smulgă din mîinile copiilor *Poveștile lui Perrault* și să le ofere, în schimb, lucrările doctorului Ludovicus Ficus, prietenul său. „Ia închide, te rog, cartea asta, domnișoară Jeanne, și dă la o parte, te rog, *Pasărea măiastră* care-ți place atît de mult și care te face să plîngi, și apucă-te repede să-mi studiezi ceva despre eterizare. Frumos ți-ar ședea ca la șapte ani să nu ai încă o părere bine formată asupra puterii anestezice a protodixului de azot!" Domnul Louis Figuier a descoperit că zînele sînt niște ființe imaginare. Din pricina asta nu poate suferi să li se vorbească copiilor despre ele. El le vorbește despre îngrășămîntul din excremente, care n-are nimic imaginar. Ei bine, doctore, zînele există tocmai fiindcă sînt imaginare. Ele există în imaginațiile naive și fragede, receptive, în mod firesc, la poezia mereu tînără a tradițiilor populare.

Cea mai măruntă cărțulie, care inspiră o idee poetică și sugerează un sentiment frumos, care mișcă, în sfîrșit, inima, valorează infinit mai mult pentru copii și tineret decît toate hîrțoagele voastre îmbîcsite cu noțiuni de mecanică.

Povești pentru copii mici și mari, povești frumoase în versuri sau în proză, scrieri care ne fac să rîdem sau să plîngem și care încîntă sufletele noastre, sînt foarte necesare.

Chiar astăzi am primit cu multă bucurie o carte care se numește *Lumea fermecată* și care conține o duzină de povești cu zîne.

Amabilul și învățatul bărbat care le-a strîns, domnul de Lescure, arată, în prefața sa, cărei nevoi eterne a sufletului îi răspunde feeria.

„Nevoia — spune el — de a uita lumea, realitatea, decepţiile, ocările, atît de dure pentru inimile mîndre, loviturile brutale, atît de dureroase pentru sensibilităţile delicate, e o nevoie universală. Visul, mai mult decît rîsul, e ceea ce deosebeşte pe om de animal şi-l ridică deasupra lui."

Ei bine, nevoia aceasta de a visa o încearcă şi copilul. El îşi simte imaginaţia în plină acţiune şi de aceea vrea poveşti.

Povestitorii refac lumea în felul lor şi dau celor slabi, celor simpli, celor mici, ocazia de a o reface în acelaşi mod. Rolul lor, aşadar, e foarte plăcut. Îi ajută pe oameni să imagineze, să simtă, să iubească.

Să n-aveţi nici o teamă că i-ar înşela cumva pe copii, împuindu-le capul cu pitici şi cu zîne. Copilul ştie foarte bine că în natură nu se găsesc asemenea apariţii încîntătoare. În schimb, ştiinţa voastră amuzantă îi înşală ; ea înrădăcinează erori greu de înlăturat. Băieţeii, care nu pun nimic la îndoială, avînd toată încrederea în domnul Jules Verne, îşi închipuie că poţi ajunge în lună călare pe un obuz şi că un organism se poate sustrage, fără nici un pericol, legilor gravităţii.

Aceste caricaturi ale nobilei ştiinţe a spaţiilor cereşti, ale vechii şi venerabilei astronomii, sînt departe de a fi adevărate, după cum sînt şi departe de a fi frumoase.

Ce folos trag copiii dintr-o asemenea ştiinţă fără metodă, de la o literatură fals-practică, o literatură care nu vorbeşte nici inteligenţei, nici sentimentelor ?

Ar trebui să se revină la frumoasele legende, la poezia poeţilor şi a popoarelor, la tot ceea ce dă fiorul frumosului.

Vai ! societatea noastră e plină de farmacişti, cărora le e teamă de imaginaţie. Şi nu au dreptate. Cu toate minciunile ei, imaginaţia sădeşte frumuseţea şi virtutea în lume. Numai imaginaţia te poate face măreţ. O, mame ! nu vă temeţi că are să vă strice copiii ; dimpotrivă, îi va feri de greşeli vulgare şi de erori grosolane.

2

DIALOG DESPRE POVEŞTILE CU ZÎNE

Laure, Octave, Raymond

Laure

A pălit fîşia de purpură a apusului. Orizontul se acoperă de o lumină portocalie, iar deasupra noastră cerul e de un verde deschis. Iată şi cea dintîi stea ; e albă de tot şi tremură... Dar mai descopăr una, şi încă una : în curînd vor fi nenumărate. Arborii din parc sînt negri, şi par mai mari. Drumeagul, care coboară acolo, între garduri de spini — îi cunosc fiecare pietricică — îmi pare, la ora aceasta, nesfîrşit, aventuros şi misterios şi, fără să vreau, îl văd, în închipuirea mea, pornind spre ţinuturi aidoma celor din vis. Ce noapte frumoasă ! Şi ce plăcere să respiri ! Te ascult, dragă vere : vorbeşte-ne de poveştile cu zîne, căci ai doar atîtea lucruri ciudate să ne spui. Dar, te rog, să nu-mi ponegreşti zînele. Te previn că-mi plac nespus de mult. Atît de mult încît m-am supărat pe fetiţa mea, cînd m-a întrebat dacă zînele şi căpcăunii sînt „ceva adevărat".

Raymond

E un copil al veacului. A cunoscut îndoiala înaintea măselei de minte. Nu fac parte din şcoala acestei filozoafe în fustă scurtă, eu cred în zîne. Zînele există, dragă verişoară, pentru că le-au imaginat oamenii. Tot ce se imaginează devine real ; numai ce se imaginează este real. Dacă un bătrîn călugăr ar veni şi mi-ar spune : „L-am văzut pe diavol, are coadă şi coarne", i-aş răspunde bătrînului călugăr : „Părinte, chiar dacă, întîmplător, n-ar fi existat diavoli, dumneata i-ai creat ; acum, de bună seamă, există. Păzeşte-te de ei !" Dragă verişoară, să crezi în zîne, în căpcăuni şi în alte asemenea.

Laure

Să vorbim numai de zîne, să lăsăm celelalte. Mi-ai spus nu demult că de poveştile noastre cu zîne albastre

se ocupă oamenii de știință. Ți-o repet, am o frică grozavă să nu ni le pocească. Să scoți Scufița Roșie din *nursery* și s-o duci la Academie ! Imaginează-ți numai grozăvia asta !

Octave

Îi credeam pe oamenii de știință de azi mai îngîmfați ; dar văd că sînt buni la inimă și nu disprețuiesc nici chiar povestirile cît se poate de absurde și nemaipomenit de copilăroase.

Laure

Poveștile cu zîne sînt și absurde și copilăroase, asta-i sigur. Dar mi-e greu să mă împac cu ideea : îmi sînt atît de dragi !

Raymond

Ba ai să te împaci, dragă verișoară, ai să te împaci cu ideea asta, n-ai nici o teamă. Și *Iliada* e copilăroasă și totuși e cel mai frumos poem pe care-l poți citi. Poezia cea mai pură e aceea a popoarelor tinere. Popoarele sînt ca privighetoarea din cîntec : cîntă bine cît timp au inima veselă. Îmbătrînind, devin grave, savante, îngrijorate de soarta lor, și cei mai buni poeți nu-s decît niște străluciți oratori emfatici. Desigur, povestea *Frumoasei din pădurea adormită* e ceva copilăros. Din care cauză seamănă cu un cînt din *Odiseea*. Această frumoasă simplitate, această divină ignoranță din primii ani ai vieții, pe care zadarnic le-ai căuta în operele literare ale clasicismului, le găsești, în schimb, cu întreaga lor mireasmă a florilor involte, în poveștile și cîntecele populare. Mă grăbesc să adaug, ca și Octave, că aceste povești sînt absurde. Dacă n-ar fi absurde, n-ar fi încîntătoare. Bine ai spus că lucrurile absurde sînt singurele lucruri plăcute, singurele frumoase, singurele care dau farmec vieții și care ne împiedică să murim de plictiseală. Un poem, o statuie, un tablou, care sînt raționale, îi fac pe toți oamenii să caște, chiar și pe cei raționali. Uite, vezi, verișoară dragă, volanele rochiei

dumitale, cutele ei, creţurile, fundele, tot acest joc al stofei este absurd, dar delicios. Te felicit.

Laure

Nu-mi vorbi de cîrpe ; nu te pricepi. Sînt de acord cu dumneata că nu trebuie să fim totdeauna raţionali în artă. Dar în viaţă...

Raymond

În viaţă numai pasiunile sînt frumoase, şi pasiunile sînt absurde. Cea mai frumoasă şi cea mai puţin raţională dintre toate este dragostea. Există o pasiune mai puţin absurdă decît celelalte, avariţia ; de aceea este şi îngrozitor de urîtă. „Numai nebunii mă amuză", spunea Dickens. Vai de acei care nu seamănă uneori cu Don Quijote şi care nu iau niciodată morile de vînt drept nişte uriaşi ! Acest mărinimos Don Quijote era propriul său vrăjitor. El ridica lumea pînă la generozitatea inimii sale.

Asta nu înseamnă că trebuie să te laşi înşelat. Se înşală acei care nu văd înaintea lor nimic frumos şi nimic măreţ.

Octave

Mi se pare, Raymond, că această absurditate, pe care o admiri atît, îşi are izvorul în imaginaţie şi că ceea ce ai spus acum într-o formă strălucită şi paradoxală s-ar putea traduce în mod foarte simplu astfel : imaginaţia face dintr-un om emoţionat un artist şi dintr-un om curajos un erou.

Raymond

Ai exprimat foarte precis una din laturile gîndirii mele ; dar aş vrea să ştiu ce înţelegi prin cuvîntul imaginaţie şi dacă, în mintea dumitale, înseamnă facultatea cuiva de a-şi reprezenta lucruri care sînt sau care nu sînt.

Octave

Sînt un om care nu ştie decît să semene varză, şi vorbesc de imaginaţie ca un orb despre culori. Dar cred că

nu e demnă de acest nume decît imaginaţia care dă naştere unor forme noi sau unor suflete noi, într-un cuvînt, atunci cînd ea devine creatoare.

Raymond

Imaginaţia, aşa cum o defineşti, e departe de a fi o facultate umană. Omul este de-a dreptul incapabil să imagineze ceea ce n-a văzut, n-a auzit, n-a simţit, sau n-a gustat. Nu vreau să fiu la modă şi mă ţin de bătrînul meu Condillac. Toate ideile ne vin prin simţuri, şi imaginaţia constă nu în a crea, ci în a îmbina ideile.

Laure

Cum poţi să vorbeşti astfel ? Eu, cînd vreau, pot vedea şi îngeri.

Raymond

Vezi nişte copii cu aripi de gîscă. Grecii vedeau centauri, sirene, monştri cu chip de femeie şi trup de pasăre răpitoare, fiindcă văzuseră înainte oameni, cai, femei, peşti şi păsări. Swedenborg, care e plin de imaginaţie, îi descrie pe locuitorii planetelor, pe cei de pe Marte, Venus, Saturn. Ei bine, el nu le atribuie nici o însuşire care nu s-ar găsi şi pe pămînt ; dar îmbină aceste calităţi în modul cel mai extravagant, şi e într-un permanent delir. Să vedem, în schimb, de ce e în stare o imaginaţie foarte naivă : Homer, sau, mai bine zis, necunoscutul rapsod, face să se ivească din marea albă o tînără femeie „ca un nor". Ea vorbeşte şi se plînge cu o cerească seninătate ! „Vai ! copile, spune ea, de ce te-am hrănit ?... Ţi-am dat naştere în casa mea, ţie, care eşti hărăzit unei triste soarte. Dar mă voi duce pe Olimpul înzăpezit... Mă voi duce în casa de aramă a lui Zeus, îi voi îmbrăţişa genunchii, şi cred că-l voi îndupleca." Cea care vorbeşte e Tetis : o zeiţă. Natura a dat femeia, marea, norul ; poetul le-a îmbinat. Toată poezia, toată feeria e în aceste îmbinări fericite.

Iată cum prin rămurişul întunecat o rază de lună alunecă pe scoarţa argintată a mestecenilor. Raza tremură,

nu-i o rază, e rochia albă a unei zîne. Copiii care o vor zări vor lua-o la fugă, cuprinşi de o spaimă fermecătoare.

Aşa s-au născut zînele şi zeii. Nu există, în lumea supranaturală, un atom care să nu fi existat mai întîi în lumea naturală.

Laure

Cum mai amesteci şi tu zeiţele lui Homer cu zînele lui Perrault !

Raymond

Şi unele şi altele au aceeaşi origine şi sînt de aceeaşi natură. Regi, Feţi-Frumoşi, Ilene-Cosînzene, căpcăuni care amuză şi-i sperie pe cei mici au fost altădată zei şi zeiţe şi au umplut de groază sau de bucurie copilăria omenirii. *Degeţel*, *Piele-de-măgar* şi *Barbă-Albastră* sînt povestiri vechi şi venerabile ce vin de departe, de foarte departe.

Laure

De unde ?

Raymond

Ei ! Ştiu şi eu ? Unii au ţinut şi mai ţin încă să ne dovedească că ele sînt originare din Bactriana ; că ar fi fost imaginate sub terebinţii de pe aceste sălbatice meleaguri, de strămoşii nomazi ai elinilor, latinilor, celţilor şi germanilor. Teoria asta a fost adoptată şi susţinută de savanţi foarte serioşi care, atunci cînd se înşală, cel puţin n-o fac cu una cu două. E nevoie de un cap solid ca să poată elabora, în mod ştiinţific, asemenea năzbîtii. Un poliglot poate, el singur, să bată cîmpii în douăzeci de limbi. Savanţii de care vă vorbesc nu bat niciodată cîmpii. Dar anumite fapte — acelea referitoare la poveşti, fabule şi legende, pe care le socotesc indo-europene — le pricinuiesc o încurcătură din care nu ştiu cum să iasă. După ce i-au trecut toate sudorile spre a dovedi că *Piele-de-măgar* vine din Bactriana şi că *Romanul Vulpii* este

propriu seminției lui Jafet, unii călători găsesc *Romanul Vulpii* la zuluși și *Piele-de-măgar* la papuași. Teoria lor suferă îngrozitor. Dar teoriile nu sînt create și aduse pe lume decît ca să sufere din cauza faptelor care se bagă în ele, să li se dezarticuleze mădularele, unul cîte unul, să fie umflate și apoi să crape ca baloanele. Totuși, e foarte posibil ca poveștile cu zîne, și mai ales acelea ale lui Perrault, să-și aibă obîrșia în cele mai vechi tradiții ale omenirii !

Octave

Te întrerup, Raymond. Deși nu cunosc prea bine știința contemporană, fiindcă mă ocup cu agricultura și mai puțin cu învățătura, totuși îți spun că am citit o cărticică despre căpcăuni, foarte bine scrisă, în care se arată că ei nu sînt de fapt decît ungurii [1] care au răscolit Europa în evul mediu și că legenda lui *Barbă-Albastră* a fost concepută pornind de la preaadevărata viață a monstruosului mareșal de Raiz, condamnat la spînzurătoare în timpul domniei lui Carol VII.

Raymond

Dragul meu Octave, află că acum sînt alte păreri în privința asta, și cărticica dumitale, opera baronului Walckenaer, e bună de făcut cornete. E adevărat că ungurii s-au abătut asupra Europei pe la sfîrșitul veacului al XI-lea. Erau barbari, dar forma numelui lor în limbile romanice contravine derivației propuse de baronul Walckenaer. Diez dă cuvîntului *ogre* (căpcăun) o origine mai veche : el arată că vine din latinescul *orcus* care, după Alfred Maury, este de origine etruscă. *Orcus* este infernul, zeul nesățios care se înfruptă din carne de om și o preferă pe aceea a copiilor din leagăn. Cît privește pe Gilles de Raiz, el a fost într-adevăr spînzurat la Nantes, în anul 1440. Dar nu fiindcă a strîns de gît șapte femei ;

[1] Legătura dintre căpcăuni și unguri se datorează, desigur, unei similitudini fonetice în limba franceză, căpcăunii fiind *ogres*, iar ungurii *Hongrois* (n. tr.).

preaadevărata lui istorie nu seamănă deloc cu povestea asta, şi ar fi să i se facă o nedreptate lui Barbă-Albastră, confundîndu-l cu ticălosul acela de mareşal. Barbă-Albastră nu-i chiar aşa de negru cum e zugrăvit.

Laure

Cum, nu-i aşa de negru ?

Raymond

Ba nu-i negru deloc, pentru că... e soarele.

Laure

Soarele îşi ucide nevestele şi e ucis la rîndul său de un dragon şi un muşchetar ! E ridicol ! Nu cunosc nici pe Gilles de Raiz al dumitale, nici pe ungurii dumitale ; dar mi se pare mai raţional să crezi, ca şi bărbatul meu, că un fapt istoric...

Raymond

Ei ! Verişoară dragă, ţi se pare raţional să te înşeli. Întreaga omenire este ca dumneata. Dacă eroarea ar părea absurdă tuturor oamenilor, nimeni nu s-ar mai înşela. Bunul simţ dă naştere tuturor judecăţilor false. Bunul simţ ne învaţă că pămîntul este nemişcat, că soarele se învîrteşte în jurul lui şi că oamenii care trăiesc la antipozi umblă cu capul în jos. Să nu te încrezi în bunul simţ, verişoară dragă. În numele lui s-au comis tot felul de prostii şi tot felul de crime. Să fugim de el, şi să ne întoarcem la Barbă-Albastră, care este soarele. Cele şapte femei pe care le ucide sînt cele şapte aurore. Într-adevăr, în fiecare zi a săptămînii soarele răsare şi astfel pune capăt unei aurori. Trebuie să-ţi mărturisesc că astrul cîntat de imnurile vedice a luat în povestea galică înfăţişarea destul de fioroasă a unui mic tiran feudal ; dar a păstrat un atribut care dovedeşte vechea sa origine şi care te ajută să recunoşti în acest răutăcios boiernaş un vechi zeu al soarelui. Barba căreia îi datorează numele,

această barbă de culoare albastră, îl identifică cu Indra vedică, zeul firmamentului, un zeu radios, care aduce ploaie, tună și fulgeră și care are o barbă de azur.

Laure

Spune-mi, te rog, vere dragă, dacă cei doi cavaleri, din care unul era dragon și celălalt mușchetar, sînt și ei zei indieni.

Raymond

Ai auzit vorbindu-se de acwini și de dioscuri ?

Laure

Niciodată.

Raymond

Acwinii la hinduși și dioscurii la elini închipuiau cele două crepuscule. Astfel, în mitul grec, dioscurii Castor și Pollux o eliberează pe Elena, lumina răsăritului, pe care Theseu, soarele, o ține prizonieră. Dragonul și mușchetarul din poveste nu fac nici ei altceva atunci cînd o eliberează pe doamna Barbă-Albastră, sora lor.

Octave

Nu pot nega că aceste interpretări sînt ingenioase ; dar cred că-s lipsite de orice temei. Înainte m-ai trimis la plimbare cu ungurii mei. La rîndul meu, am să-ți spun că sistemul dumitale nu e nou și că răposatul bunicul meu, cititor pasionat al lui Dupuis, Volney și Dulaure, vedea, la originea tuturor cultelor, zodiacul. Acest om de treabă îmi spunea, spre marea indignare a mamei mele, sărmana, că Isus Cristos era soarele, și cei doisprezece apostoli erau cele douăsprezece luni ale anului. Dar știi, domnule savant, cum i-a înfundat un om de spirit pe Dupuis, Volney, Dulaure și pe bunicul meu ? A aplicat teoria lor la istoria lui Napoleon I și a demonstrat, în felul acesta, că Napoleon n-a existat, că istoria sa a fost un mit. Eroul acesta, care

s-a născut într-o insulă, luptă victorios în ţinuturi orientale şi meridionale, îşi pierde puterea iarna în Nord şi dispare în Ocean, este, spunea autorul al cărui nume l-am uitat, în mod evident, soarele. Cei doisprezece mareşali ai săi sînt cele douăsprezece semne ale zodiacului, şi cei patru fraţi ai săi, cele patru anotimpuri. Mi-e teamă, Raymond, să nu procedezi şi tu faţă de Barbă-Albastră ca acel om de spirit faţă de Napoleon I.

Raymond

Autorul despre care vorbeşti avea spirit, după cum spui, şi ştiinţă de carte ; se numea Jean-Baptiste Pérès. A murit ca bibliotecar la Agen, în 1840. Ciudata lui cărticică *Cum şi în ce fel se arată că Napoleon n-a existat niciodată* a fost tipărită, dacă nu mă înşel, în 1817.

E, într-adevăr, o critică foarte ingenioasă a sistemului lui Dupuis. Dar teoria, a cărei aplicaţie izolată, deci neconvingătoare, am făcut-o, e bazată pe gramatica şi mitologia comparată. Fraţii Grimm, după cum ştiţi, au cules poveştile populare din Germania. Exemplul lor a fost urmat aproape în toate ţările şi avem astăzi culegeri de poveşti scandinave, daneze, flamande, ruse, engleze, italiene, zuluse etc. Citind aceste poveşti, din izvoare atît de diferite, se observă cu surprindere că toate sau aproape toate au la bază un număr restrîns de tipuri. Cutare poveste scandinavă pare copiată aidoma după cutare poveste franceză care, la rîndul ei, reproduce trăsăturile principale ale cutărei poveşti italiene. Or, nu-i de crezut că aceste asemănări ar fi efectul schimburilor succesive între diferitele popoare. S-a presupus deci, după cum v-am spus mai adineauri, că ginţile omeneşti cunoşteau aceste povestiri înainte de a se fi despărţit şi că le-au ticluit în timpul odihnei imemoriale din leagănul lor comun. Dar, cum nu s-a auzit de nici un ţinut şi nici o epocă în care zuluşii, papuaşii şi hinduşii ar fi păscut boii împreună, trebuie să ne gîndim că aceste zămisliri ale minţii omeneşti, din timpul copilăriei sale, sînt pretutindeni aceleaşi, că aceleaşi privelişti au lăsat aceleaşi urme în toate capetele primitive, şi că oamenii, supuşi deopotrivă foametei, dragostei şi fricii, avînd cerul deasupra capului şi pămîntul

sub picioare, au imaginat toți aceleași mici drame, pentru a vedea mai bine lumea în care trăiesc și soarta lor.

Nici poveștile îngînate de doică n-au fost la origine altceva decît o reprezentare a vieții și a lucrurilor, potrivite astfel încît să placă unor ființe naive. Această reprezentare a avut loc, probabil, într-un fel puțin deosebit, de la om la om, de la neam la neam.

Acestea fiind spuse, cred că ar fi mai înțelept să ne oprim la tradiția indo-europeană și să ne întoarcem pînă la strămoșii noștri din Bactriana, fără să ne mai sinchisim de celelalte ginți omenești.

Octave

Te-am urmărit cu plăcere. Dar nu crezi că un subiect atît de încurcat nu poate fi lăsat, fără riscuri, la voia întîmplării, în timpul unei convorbiri oarecare ?

Raymond

La drept vorbind, cred că meandrele unei convorbiri familiare sînt mai puțin periculoase pentru subiectul meu decît bogatele argumentări logice ale unui studiu scris. Să nu utilizezi contra mea această mărturisire, pe care o voi retrage, ți-o spun dinainte, îndată ce voi vedea pe obrazul dumitale că te gîndești s-o folosești împotrivă-mi. De acum înainte nu voi proceda decît prin afirmații. Îmi voi acorda plăcerea de a fi sigur de cele ce voi spune. Socotește-te prevenit. Adaug că dacă mă voi contrazice, ceea ce probabil se vă întîmpla, voi urmări cu aceeași dragoste cele două fire adverse ale gîndirii mele, ca să fiu sigur că nu voi fi nedrept cu acela dintre ele care e bun. În sfîrșit, voi fi aspru, tăios și, dacă se poate, fanatic.

Laure

Vom vedea dacă atitudinea pe care vrei s-o adopți ți se va potrivi sau nu. Dar cine te silește s-o iei ?

Raymond

Experiența. Ea îmi arată că scepticismul, oricît de înrădăcinat ar fi, încetează acolo unde începe fie cuvîntul,

fie fapta. Îndată ce vorbeşti, afirmi. Şi trebuie să iei poziţie. Mă voi resemna în felul acesta. Vă voi scuti astfel de toţi „poate", „dacă îmi este îngăduit să spun", „într-o măsură oarecare" şi celelalte văluri ale limbajului, pe care numai un Renan le poate folosi cu graţie.

Octave

Fii aspru, tăios. Dar pune, te rog, puţină ordine în expunere. Ca să aflăm şi noi care e teza dumitale, acum cînd ai una.

Raymond

Toţi acei care ştiu să-şi îndrepte mintea înspre cercetările de erudiţie generală au recunoscut, în poveştile cu zîne, mituri antice şi zicători antice. Max Muller a spus (cred că pot cita corect cuvintele sale) : „Poveştile cu zîne sînt graiul modern al mitologiei, şi dacă trebuie să devină subiectul unui studiu ştiinţific, în primul rînd se cuvine a căuta originea fiecărui basm modern într-o legendă mai veche şi originea fiecărei legende într-un mit primitiv".

Laure

Ei bine, asta-i treaba pe care ai făcut-o, vere ?

Raymond

Dacă aş fi făcut treaba asta nemaipomenită, n-aş mai avea un fir de păr pe cap şi n-aş mai gusta plăcerea de a te vedea decît prin patru perechi de ochelari, sub reflexul protector al unei viziere verzi. Treaba asta n-a fost făcută ; dar s-au strîns destule materiale care permit învăţaţilor să se convingă cum că poveştile cu zîne nu sînt nişte închipuiri goale, din contra, „în cele mai multe cazuri, ele se ţin, cum spune Max Muller, cu toate rădăcinile lor, de obîrşia însăşi a vechii limbi şi a vechiului mod de gîndire". Zeii cei bătrîni, neputincioşi, căzuţi în mintea copiilor, şi de care oamenii nu se mai preocupă, sînt încă

buni să amuze băieţaşii şi fetiţele. La asta folosesc bunicii. Mai există oare ceva care să se potrivească mai bine cu bătrîneţea acestor foşti seniori ai pămîntului şi ai cerului ? Poveştile cu zîne sînt nişte frumoase poeme religioase uitate de oameni şi de care îşi amintesc pioasele străbunice cu memoria bună. Poemele acestea par copilăroase acum, dar îşi au farmecul lor pe buzele fleşcăite ale bătrînei torcătoare care le povesteşte nepoţilor aşezaţi pe vine în jurul ei, înaintea vetrei.

Triburile de oameni albi s-au despărţit ; unele şi-au găsit sălaş sub un cer străveziu, de-a lungul albelor promontorii pe care le scaldă cîntînd marea albastră ; altele s-au afundat în acele melancolice ceţuri de pe ţărmurile mărilor de Nord, care amestecă cerul cu pămîntul şi nu te lasă să întrevezi decît chipuri confuze şi monstruoase. Altele s-au oprit în stepele monotone unde pasc caii lor slăbănogi ; altele s-au culcat pe zăpada îngheţată, avînd deasupra capului un firmament de metal şi diamante. Şi-apoi altele au pornit să culeagă flori de aur pe un pămînt de granit. Şi fiii Indiei au băut din toate fluviile Europei. Dar pretutindeni, în colibă, sub cort, sau înaintea focului de ierburi de pe cîmp, copila de altădată, devenită bunică la rîndul ei, repetă celor mici poveştile auzite în copilărie. Erau aceleaşi personaje şi aceeaşi aventură ; numai că povestitoarea dădea naraţiunii sale, fără să ştie, culorile aerului pe care-l respirase atîta timp şi ale pămîntului care o hrănise şi care în curînd avea s-o primească în sînul lui. Tribul îşi relua mersul, îndurînd oboseala, înfruntînd pericole, lăsînd în urma sa, în partea de răsărit, pe bunica culcată între morţi, tineri şi bătrîni. Dar poveştile uşor depănate de buzele ei, acum îngheţate, zburau ca fluturii lui Psyché, şi aceste plăpînde nemuritoare, aşezîndu-se iar pe gura bătrînelor ţesătoare, scînteiau în ochii larg deschişi ai noilor sugaci ai străvechei ginţi. Şi cine i-a învăţat basmul *Piele-de-măgar* pe băieţii şi fetiţele Franţei, dulcii Franţe cum spune cîntecul ? Mama-mea-gîsca, răspund învăţaţii satului, Mama-mea-gîsca, aceea care torcea fără-ncetare şi fără-ncetare vorbea. Şi savanţii au început cercetările. Ei au recunoscut pe Mama-mea-gîsca în regina Pédauque pe care maeştrii iconari au zugrăvit-o pe faţada bisericii

Sainte-Marie de Nesles din eparhia de Troyes, pe fațada bisericii Sainte-Bénigne din Dijon, pe fațada bisericii Saint-Pourçain din Auvergne și Saint-Pierre de Nevers. Au identificat-o cu regina Bertrade, soția și cumătra regelui Robert ; cu regina Berthe cea cu piciorul mare, mama lui Carol cel Mare ; cu regina din Saba, care, fiind idolatră, avea piciorul cu copita despicată ; cu Freya, cu picior de lebădă, cea mai frumoasă dintre zeițele scandinave ; cu sfînta Lucia, al cărei corp, ca și numele, era numai lumină. Dar asta înseamnă s-o iei de prea departe și să găsești plăcere în a te pierde. Cine este Mama-mea-gîsca dacă nu bunica noastră, a tuturor, și bunicile străbunicilor noastre, femei simple, cu brațele noduroase, care-și făceau treburile lor de fiecare zi cu o smerită măreție și care, stafidite de ani, neavînd — ca greierii — nici carne, nici sînge, stăteau la colțul vetrei, sub grinda afumată, și înșirau broscoilor din casă vorbe fără de sfîrșit care îi făceau să vadă mii și mii de lucruri ? Și poezia rustică, poezia cîmpiilor, a pădurilor și a fîntînilor ieșită din gura știrbă a bătrînei era plină de prospețime.

...ca apele acelea limpezi, frumoase,
Curgînd ne-ncetat din izvoare spumoase.

Pe canavaua strămoșilor, pe vechiul fond indian, Mama-mea-gîsca broda chipuri familiare, castelul și turnurile sale mari, coliba, cîmpul care ne hrănește, pădurea misterioasă și frumoasele domnițe, zînele atît de cunoscute de țărani și pe care Jeanne d'Arc putea să le vadă, seara, sub castanul cel gros de lîngă fîntînă...

Ei bine, verișoară dragă, n-am vorbit destul de frumos de poveștile dumitale cu zîne ?

Laure

Vorbește, vorbește, te-ascult.

Raymond

Uite, eu, dacă ar trebui să aleg, aș da din toată inima o bibliotecă întreagă de filozofie, numai să mi se lase *Piele-de-măgar*. Nimeni, dintre toți scriitorii noștri, în

afară de La Fontaine, nu a simțit ca Mama-mea-gîsca poezia țărînei, farmecul sănătos și adînc al lucrurilor domestice.

Dar dați-mi voie să prind și să adun laolaltă cîteva observații importante, pe care nu trebuie să le lăsăm să se piardă în meandrele discuției. Primele limbi erau alcătuite numai din imagini și însufleteau tot ce numeau. Ele înzestrau cu simțire omenească astrele, norii, *vacile cerului*, lumina, vînturile, aurora. Din cuvîntul figurat, viu, însuflețit, a țîșnit mitul și povestea s-a născut din mit. Povestea s-a transformat neîncetat, căci schimbarea este prima condiție a existenței. Ea a fost preluată în înțelesul și în litera ei, neîntîlnind, din fericire, oameni de spirit care s-o reducă la o alegorie și s-o ucidă din prima lovitură. Oamenii de treabă vedeau în *Piele-de-măgar* pe Piele-de-măgar însuși, nici mai mult nici mai puțin. Perrault n-a căutat nici el altceva. A venit știința, care a îmbrățișat dintr-o privire calea lungă a mitului și a basmului și a spus : „Piele-de-măgar va fi aurora". Dar trebuia să adauge că, îndată ce-a fost imaginat Piele-de-măgar, ea a luat o fizionomie particulară și a trăit de sine stătător.

Laure

Încep să văd limpede în cele ce spui. Dar, pentru că ai vorbit de Piele-de-măgar, am să-ți mărturisesc că e ceva în povestea asta care mă uimește la culme. Oare e indian acela care i-a dat tatălui Pielii-de-măgar acea patimă odioasă pentru fiică-sa ?

Raymond

Să pătrundem sensul mitului și incestul de care-ți este greață va deveni de-a dreptul inocent. Piele-de-măgar este aurora ; este fiica soarelui, deoarece naște din lumină. Cînd se spune că regele e îndrăgostit de fiică-sa, asta înseamnă că soarele, cînd răsare, aleargă după aurora. Tot astfel, în mitologia vedică, Prajâpati, regele

creației, proteguitorul oricărei ființe vii, identic cu soarele. o urmărește pe fiică-sa, Ușaa, aurora, care fuge de el.

Laure

Oricît de soare ar fi, regele tău mă scandalizează și nu pot să-i iert pe cei care l-au imaginat.

Raymond

Erau inocenți și, prin urmare, imorali... Nu te alarma, verișoară, corupția e rațiunea de a fi a moralei, după cum violența face necesară legea. Sentimentul regelui pentru fiică-sa, respectat cu o naivitate religioasă de tradiție și de Perrault, atestă venerabila vechime a poveștii și-i stabilește obîrșia tocmai la triburile patriarhale ale Ariadnei. Incestul era privit fără scîrbă în acele familii nevinovate de păstori la care tatăl se numea *cel ce apără*, fratele *cel ce ajută*, sora *cea care consolează*, fiica *cea care mulge vacile*, soțul *cel tare* și soția *cea tare*. Acești boari din țara soarelui nu inventaseră pudoarea. Femeia, la ei, fiind lipsită de mister, nu era periculoasă. Voința patriarhului era singura lege care îngăduia sau nu bărbatului să ia cu sine soția în carul tras de doi boi albi. Dacă, prin forța lucrurilor, împreunarea tatălui și a fiicei era rară, această împreunare nu era condamnată. Tatăl Pielii-de-măgar n-a stîrnit scandal. Scandalul e caracteristic pentru societățile civilizate, și este chiar una dintre distracțiile lor cele mai plăcute.

Octave

Te las să vorbești. Dar sînt foarte sigur că explicațiile tale n-au nici o valoare. Morala este înnăscută în om.

Raymond

Morala este știința despre moravuri ; ea se schimbă o dată cu moravurile. Ea e diferită în fiecare țară și nicăieri nu rămîne aceeași nici zece ani.

Morala ta, Octave, nu este morala tatălui tău. Cît despre ideile înnăscute, ele sînt o mare himeră.

Laure

Domnilor, să lăsăm, vă rog, morala şi ideile înnăscute, care sînt nişte lucruri foarte plicticoase, şi să ne întoarcem la tatăl Pielii-de-măgar, care este soarele.

Raymond

Vă amintiţi că soarele hrănea în grajdul său, printre cei mai nobili cai înzorzonaţi cu podoabe scumpe, „înotînd în aur şi broderii, un măgar pe care natura îl făcuse cu totul şi cu totul deosebit de ceilalţi, aşa încît, spune povestea, pe aşternutul său de paie, în fiece dimineaţă, în locul murdăriilor, se găseau taleri care străluceau la soare şi ludovici de aur de tot felul".

Ei bine, acest măgar oriental, măgar sălbatic, catîr sau zebră, este armăsarul soarelui, şi ludovicii de aur care acoperă aşternutul de paie sînt discurile luminoase pe care astrul le revarsă pe pămînt, cînd străbate prin frunzare. Pielea lui este ea însăşi un simbol distinct care reprezintă norii. Aurora se acoperă cu un văl de nori şi dispare. Vă amintiţi de scena aceea drăguţă cînd Piele-de-măgar este văzută, în rochia ei de culoarea cerului, de către frumosul prinţ care şi-a lipit ochiul de gaura cheii ? Prinţul acesta, fiul regelui, este o rază de soare...

Laure

Care răzbate prin uşă, adică printre doi nori, nu-i aşa ?

Raymond

Nici nu s-ar putea spune mai frumos, verişoară dragă, şi văd că te pricepi admirabil la mitologia comparată. Să luăm povestea cea mai simplă dintre toate, istoria aceea a unei fete tinere care lasă să-i scape din gură doi trandafiri, două perle şi două diamante. Această fată tînără este aurora care face să se deschidă florile şi le scaldă în

rouă şi lumină. Sora ei cea rea, care scuipă broaşte rîioase, este ceaţa. Cenuşăreasa, înnegrită de cenuşa din cămin, este aurora întunecată de nori. Tînărul prinţ, care o ia de soţie, e soarele.

Octave

Aşa că femeile lui Barbă-Albastră sînt aurorele, Piele-de-măgar este o aurora, tînăra fată care lasă să-i scape din gură trandafiri şi perle este o aurora, Cenuşăreasa este o aurora. Nu ne-ai arătat decît aurore.

Raymond

Pentru că aurora, măreaţa aurora a Indiei, este cel mai bogat izvor al mitologiei ariene. Ea e celebrată, sub denumiri şi forme multiple, în imnuri vedice. De cu noapte, e chemată, e aşteptată cu o speranţă în care se amestecă teama.

„Vechea noastră prietenă Aurora se va întoarce ? Puterile nopţii vor fi ele învinse de zeul luminii ?" Dar ea vine, luminoasa, tînără fată, „ea se apropie de fiecare casă", şi fiecare se bucură în inima lui. Ea este fiica lui Dyaus, divina păstoriţă, care mînă în fiece dimineaţă la păscut vacile cerului, ale căror ugere grele lasă să pice pe ţărîna uscată roua proaspătă şi fecundă.

Aşa cum s-a cîntat sosirea ei, se va cînta şi fuga ei, şi imnul va celebra victoria soarelui :

„Iată încă o faptă energică şi bărbătească ce-ai făptuit, o, Indra ! Loveşti pe fiica lui Dyaus, o femeie greu de învins. Da, pe fiica lui Dyaus, glorioasa Aurora, tu, Indra, mare erou, ai rupt-o în bucăţi.

Aurora se aruncă jos din carul ei sfărîmat, temîndu-se ca Indra, taurul, să n-o lovească.

Carul ei zăcea acolo, sfărîmat în bucăţele ; iar ea, ea a fugit departe de tot."

Hindusul primitiv îşi făcea despre aurora o imagine schimbătoare, dar totdeauna vie, şi răsfrîngerile acestei imagini, palide şi schimonosite, sînt încă vizibile în poveştile despre care am vorbit acum, ca şi în *Scufiţa Roşie*. Culoarea bonetei pe care o poartă nepoata Mamei-mari

este cel dintîi semn al originii sale cereşti. Misiunea ce i se dă de a duce o plăcintă şi o oală cu unt o apropie de aurora din Veda, care este o mesageră. Cît despre lupul care o mănîncă...

Laure

E un nor.

Raymond

Nu, nu verişoară dragă, e soarele.

Laure

Soarele, un lup ?

Raymond

Lupul nesăţios, cu părul strălucitor, Vrika, lupul vedic. Nu uita că doi zei solari, Apollo Lycian al grecilor şi Apollo Soranus al latinilor, au drept emblemă lupul.

Octave

Cum de s-a putut compara soarele cu un lup ?

Raymond

Cînd soarele seacă bazinele de apă, pîrleşte păşunile şi usucă pielea de pe spinarea slăbită a boilor care abia îşi trag sufletul şi umblă cu limba scoasă, nu-i un lup nesăţios ? Pielea lupului luceşte, luminile ochilor îi ard ; îşi arată dinţii albi, are fălci şi şale zdravene : el purcede de la soare prin strălucirea perilor şi a ochilor şi prin puterea distrugătoare a fălcilor sale. Nu prea ţi-e teamă de soare, Octave, în ţinutul acesta umed, unde înfloresc merii ; dar mica Scufiţă-Roşie, care vine de departe, a străbătut ţinuturi călduroase.

Laure

Aurora moare şi renaşte. Dar mica Scufiţa-Roşie moare şi nu se mai întoarce. N-a făcut bine cînd s-a

apucat să culeagă alune, ascultîndu-l pe lup ; totuşi, ăsta-i un motiv ca să fie mîncată de lup fără nici o milă ? N-ar fi fost mai bine dacă ar fi ieşit din burta animalului, ca aurora din noapte ?

Raymond

Mila ta, verişoară dragă, nu-i lipsită de înţelepciune. Moartea micii Scufiţe-Roşii nu poate rămîne definitivă. Mama-Gîscă nu reţinuse bine sfîrşitul poveştii.

La vîrsta ei, uşor doar poţi uita.

Dar bunicile din Germania şi Anglia ştiu bine că Scufiţa-Roşie moare şi renaşte ca aurora. Ele povestesc că un vînător a spintecat burta sălbăticiunii şi a scos un copil trandafiriu, care a deschis ochii mari şi a spus :

„Vai ! ce frică mi-a fost, era un întuneric înăuntru !"

Răsfoiam nu demult, în odaia fetei dumitale, un caiet din acelea cu figuri colorate pe care englezul Walter Crane le zugrăveşte cu atîta fantezie şi umor. Acest gentleman are o imaginaţie pe cît de savantă, pe atît de familiară ; el are înţelegere pentru legende şi dragoste de viaţă ; el respectă trecutul şi-i place prezentul. Acesta-i spiritul englez. Caietul pe care-l răsfoiam conţine textul şi desenele pentru *Little Red Riding Hood* (*Mica Scufiţă-Roşie* engleză). Lupul o înghite, dar un fermier în haină verde, pantaloni galbeni şi cizme răsfrînte îl atinge pe lup cu un glonte între ochii strălucitori, spintecă cu un cuţit de vînătoare burta sălbăticiunii şi iese un copil proaspăt ca un trandafir.

Some sportsman (he certainly was a dead shot)
Had aimed at the Wolf when she cried ;
So Red Riding Hood got safe home did she not ?
And lived happily there till she died. [1]

[1] *Un vînător (ţintaş prea încercat)*
Ochind pe lup, l-a nimerit.
Şi astfel Scufiţa-Roşie-a scăpat
Şi fericită a trăit. (engl.)

Acesta-i adevărul, verişoară, şi dumneata l-ai ghicit. Cît despre *Frumoasa din pădurea adormită*, a cărei aventură este plină de o poezie naivă şi profundă...

Octave

Este aurora !

Raymond

Nu. *Frumoasa din pădurea adormită*, *Motanul încălţat* şi *Degeţel* ţin de o altă categorie de legende ariene, de acelea care simbolizează lupta între vară şi iarnă, reînnoirea naturii, eterna aventură a universalului Adonis, de acel trandafir al lumii care se vestejeşte şi reînfloreşte fără încetare. Frumoasa din pădurea adormită nu este alta decît Asteria — luminoasa soră a lui Laton — nu este alta decît Cora şi decît Proserpina. Imaginaţia poporului a fost bine inspirată cînd a dat luminii forma aceleia pe care lumina o mîngîia în chipul cel mai drăgăstos, forma unei frumoase fecioare. În ce mă priveşte, o iubesc pe prinţesa din Pădurea adormită la fel ca pe Euridice a lui Vergiliu şi pe Brunhild din Edda care, una muşcată de un şarpe, cealaltă înţepată de un spin, sînt readuse din umbra eternă, grecoaica de către un poet, scandinava de către un războinic, amîndoi îndrăgostiţi. E soarta comună a tuturor eroilor luminoşi, să dispară la atingerea unui obiect ascuţit, spin, gheară sau fus. Într-o legendă din Dekan, culeasă de miss Frere, o fetiţă e înţepată de o unghie pe care o *Rakchasa* [1] a lăsat-o înfiptă într-o uşă ; imediat cade neînsufleţită. Trece un rege, o sărută şi fetiţa recapătă căldura vieţii. Caracteristic pentru aceste drame ale iernii şi ale verii, ale umbrei şi ale luminii, ale nopţii şi ale zilei este că ele reîncep fără încetare. Povestea spusă de Perrault, tocmai cînd o crezi terminată, o ia de la început. Frumoasa se mărită cu prinţul şi are din această căsătorie doi copii, micuţa Zi şi micuţa Aurora, Aithra şi Hemeros ai lui Hesoid sau, dacă vreţi, Phoebus şi Artemis. În lipsa prinţului, masa sa, Muma-pădurii, o *Rakchasa*, adică spaima nopţii, ameninţă să-i mănînce pe cei doi

[1] Demon indian (n. tr.).

copii regali, cele două tinere lumini, care scapă la întoarcerea regelui-soare... Frumoasa din pădurea adormită are, în partea de apus a Franței, o soră rustică, a cărei pățanie este povestită cu naivitate într-un cîntec foarte vechi, pe care am să vi-l spun :

Cînd eram la tata,
Zdrențărică,
O fetiță mică,
Mă trimise în pădure,
Zdrențărică !
Să culeg alune vrea,
a ! a ! a ! a ! a ! a !
Zdrențăriță,
Saltă zdrențele pe ea !

Mă trimise în pădure,
Să culeg alune vrea !
Nalți erau copacii
Dar frumoasa mititică...

Nalți erau copacii
Dar frumoasa mititică,
În deget îi intră
Un spin și-o înțepă.

În deget îi intră
Un spin și-o înțepă,
Și-atît de tare-o necăji
Că frumoasa adormi.

Și-atît de tare-o necăji
Că frumoasa adormi...
Și pe drum, iată, veniră
Trei cavaleri cheflii...

Întîiul dintre ei
Zise : „Uite fata !“
Și-al doilea din cei trei
Zise : „Doarme fața !“

Și-al doilea din cei trei,
Zdrențărică,
Zise : „Doarme fata"
Iar ultimul din ei.
Zdrențărică,
Zise : „Va fi iubita mea !"
a ! a ! a ! a ! a !
Zdrențărică,
Saltă zdrențele pe ea !

Aici, legenda divină a căzut pe ultima treaptă a degradării și, dacă ar lipsi legendele intermediare, ar fi cu neputință să se recunoască în această rustică Zdrențărică lumina cerească care tînjește în timpul iernii și se însuflețește primăvara. Epopeea Persiei, *Schahnameh,* ne face cunoștință cu un erou, a cărui soartă se aseamănă cu aceea a Frumoasei din pădurea adormită. Isfendiar, care nu poate fi rănit de nici o sabie, trebuie să moară din cauza unui spin, care-i va intra în ochi. Istoria lui Balder, din Edda scandinavă, are cu această Frumoasă din pădurea adormită analogii încă mai surprinzătoare.

Întocmai ca zînele de lîngă leagănul fiicei regelui, toți zeii jură înaintea copilului divin Balder să facă nevătămător pentru el tot ce se află pe acest pămînt. Dar vîscul, care nu crește pe țărînă, a fost uitat de nemuritori, după cum a fost uitată de rege și de regină bătrîna care torcea în vîrful turnului. Un fus a înțepat-o pe frumoasă ; o ramură de vîsc l-a ucis pe Balder.

„Astfel, Balder, mort, zăcea întins la pămînt, iar în jurul lui zăceau maldăre de săbii, torțe, sulițe și lăncii, cu care zeii, ca să se distreze, încercaseră zadarnic să-l atingă pe Balder ; nici o armă nu-l vătămase, numai ramura fatală de vîsc, pe care Lok, acuzatorul, o dăduse lui Hoder și pe care Hoder i-o aruncase fără nici un gînd rău, stătea înfiptă în pieptul lui."

Laure

Toate astea sînt foarte frumoase ; dar nu ai nimic de spus despre cățeluța Puf care doarme în patul prințesei ?

După mine, are o înfățișare foarte fină. Puf a fost crescută doar pe genunchii marchizelor, și-mi închipui că doamna de Sévigné a mîngîiat-o cu mîinile ei, care au așternut pe hîrtie atîtea scrisori frumoase.

Raymond

Ca să-ți fiu pe plac, îi vom găsi cățelușei Puf niște strămoși în ceruri ; vom face ca seminția ei să fie coborîtoare din Saramâ, cățeaua care umblă în căutarea aurorei, și cîinele Seirios, paznicul stelelor. Asta, dacă nu mă înșel, constituie o înaltă noblețe. Nu-i mai rămîne cățelușei Puf decît să facă dovada strămoșilor săi pentru a fi admisă stareță de călugărițe la mănăstirea Remiremont-canină. Un d'Hozier, în patru labe, ar fi singurul autorizat să stabilească această filiațiune. Mă voi mulțumi să indic una dintre ramurile acestui mare arbore genealogic. Ramură finlandeză a cățelușului Flô, căruia stăpîna sa îi spune de cîte trei ori :

„Du-te, cățelușul meu, Flô, și vezi dacă se face în curînd ziuă."

A treia oară, apar zorile.

Octave

Te admir ce ușor găsești un loc în cer pentru toate animalele și toți oamenii din povești. Romanii nu trimiteau cu mai multă ușurință pe împărații lor printre constelații. Cu voia dumitale, marchizul de Carabas ar trebui să fie socotit cel puțin soarele în persoană.

Raymond

Nu te îndoi, Octave. Personajul acesta sărac, umil, care crede în bogăție și putere, este soarele care se ridică în ceață și strălucește în miezul limpede al zilei. Notează un amănunt : marchizul de Carabas iese din apă ca să se îmbrace în haine strălucitoare. Nu s-ar putea înfățișa răsăritul soarelui printr-un simbol mai grăitor.

Laure

Dar în poveste, marchizul este un personaj care nu-i în stare să facă singur un pas, pe el trebuie să-l mîi de la spate ; cum motanul gîndeşte şi acţionează, s-ar cuveni să fie şi el o fiinţă cerească, deopotrivă cu căţeluşa Puf.

Raymond

Chiar şi este, şi, asemenea stăpînului său, reprezintă soarele.

Laure

Îmi pare foarte bine. Dar are şi el actele în regulă ? Poate să-şi dovedească nobleţea ?

Raymond

Aşa cum spune Racine :

Nu totdeauna nunta de facle-i luminată.

S-ar putea ca *Motanul încălţat* să descindă din acei motani care au tras carul Freyei, Venus a scandinavilor. Dar motanii de pe jgheaburile streşinilor nu spun nimic despre asta. Se cunoaşte un foarte bătrîn motan solar, motanul egiptean, identic cu Râ, care vorbeşte într-un ritual funerar, tradus de domnul de Rougé, şi care spune : „Sînt marele motan care mă aflam pe aleea arborelui vieţii, în An, în noaptea marii bătălii". Dar motanul acesta este un Kouschit, un fiu al lui Cham. Motanul încălţat e din seminţia lui Jafet şi nu văd cum ar putea fi pus unul alături de celălalt.

Laure

Acest mare motan Kouschit, care vorbeşte atît de obscur în ritualul vostru funerar, avea desagă şi era încălţat ?

Raymond

Ritualul nu o spune. Cizmele motanului marchizului sînt la fel cu cizmele de şapte leghe pe care le încalţă Degeţel şi care simbolizează rapiditatea luminii. Degeţel a fost la început, după savantul domn Gaston Paris, unul dintre acei zei arieni, păstori şi hoţi de boi cereşti, ca acel Hermes-copil, căruia pictorii de ulcioare îi dau un pantof drept leagăn. Imaginaţia populară l-a aşezat pe Degeţel pe cea mai mică stea din Ursa-Mare. Fiindcă veni vorba de cizme, voi ştiţi că Jacquemart, care făcea stampe atît de frumoase, a strîns o bogată colecţie de încălţări. Dacă cineva ar vrea să facă, după exemplul lui, un muzeu de încălţăminte mitologică, nu i-ar ajunge o singură vitrină. Pe lîngă cizmele de şapte leghe, pantoful lui Hermes-copilul şi pe lîngă cizmele jupînului motan, ar mai trebui puse aripile de la călcîiele lui Hermes-tînărul, sandalele lui Perseu, încălţămintea de aur a Atenei, pantofii de sticlă ai Cenuşăresei, pantofii cei strîmţi ai Mariei, mica rusoaică. Toate aceste încălţări exprimă în felul lor viteza luminii şi mersul aştrilor.

Laure

Cred că din greşeală, nu-i aşa, s-a spus că pantofii Cenuşăresei erau din sticlă. E de neînchipuit nişte încălţări făcute din acelaşi material cu o carafă. Încălţări din blană singipie, adică încălţări căptuşite cu blană, poţi să-ţi închipui mai uşor, cu toate că e destul de proastă ideea să le dai unei fete, ca să se ducă cu ele la bal. Cenuşăreasa trebuie să aibă, în încălţările ei, picioarele ca nişte labe de gîscă. Trebuie să fi fost turbată după dans, dacă ţopăia în nişte încălţări atît de călduroase. Dar fetele tinere cam toate sînt aşa ; ar dansa şi cu pingele de plumb.

Raymond

Verişoară dragă, ţi-am atras doar atenţia să nu te încrezi în bunul simţ. Cenuşăreasa nu avea pantofi de blană, ci de sticlă transparentă ca un geam de Saint-Gobain, ca apa de izvor, ca un cristal. Pantofii aceştia erau

fermecați : atît e de-ajuns ca să lămurească totul. O trăsură iese dintr-un dovleac. Dovleacul era fermecat. Or, e foarte firesc ca o trăsură fermecată să iasă dintr-un dovleac fermecat. Dacă ar fi altminteri, ar trebui să fim surprinși. Cenușăreasa rusă are o soră care-și taie degetul gros ca să poată încălța pantoful ; sîngele i-l mînjește și prințul descoperă astfel șiretlicul eroic al ambițioasei.

Laure

Perrault se mulțumește să spună că cele două surori rele au făcut tot ce le-a fost posibil ca să le intre piciorul în pantof, dar n-au izbutit. Îmi place mai mult așa.

Raymond

Cam tot așa înțelegea și Mama-mea-gîsca Dar, dacă ai fi slavă, ai fi și puțin crudă, și ți-ar fi cu totul pe plac degetul tăiat.

Octave

Uite de cît timp ne vorbește Raymond despre povești cu zîne și nu ne-a spus încă nici un cuvînt despre însești zînele !

Laure

Asta-i adevărat. Dar e mai bine să lăsăm zînele să plutească în mister.

Raymond

Te temi, verișoară dragă, că aceste capricioase ființe, bune și rele, tinere și bătrîne, după cum vor să fie, stăpîne peste fire, care par totdeauna gata să se topească în ea, nu se vor lăsa în prada curiozității noastre și ne vor scăpa în clipa cînd vom crede că am pus mîna pe ele. Ele-s făcute dintr-o rază de lună. Numai foșnetul frunzelor trădează trecerea lor, și glasul lor se amestecă cu murmurul fîntînilor. Dacă îndrăznești să apuci pulpana rochiei

lor de aur, te trezești în mînă cu un pumn de frunze uscate. N-aș comite impietatea de a le urmări ; numai numele lor ne va destăinui secretul firii lor.

Fée[1] în limba franceză, *fata* în italiană, *haba* în spaniolă, *fada* și *fade* în portugheză și provensală, *fadette* în dialectul din Berry, pe care l-a făcut celebru George Sand, provin din latinescul *fatum*, care înseamnă soartă. Zînele sînt rezultatul concepției celei mai trandafirii și celei mai tragice, celei mai secrete și celei mai universale despre viața omenească. Zînele sînt sorțile noastre. Înfățișarea de femeie se potrivește sorții, care e capricioasă, seducătoare, ademenitoare, plină de farmec, tulburătoare și periculoasă. E prea adevărat că fiecare dintre noi are o zînă drept nașă care, cînd se apleacă peste leagănul nostru, ne face daruri minunate sau îngrozitoare, pe care apoi le păstrăm toată viața. Luați ființele, întrebați-vă cine sînt, cine le face și ce fac ; veți afla că rațiunea supremă a existenței lor, fericite sau nefericite, este zîna. Claude place fiindcă știe să cînte frumos ; cîntă frumos fiindcă coardele sale vocale sînt armonios construite, cine le-a aranjat astfel în gîtul lui Claude ? Zîna. De ce pe fiica regelui a înțepat-o fusul bătrînei ? Deoarece era prea vioaie și puțin cam zăpăcită... pentru că așa au hotărît zînele să fie.

E tocmai ceea ce ne spune povestea, și înțelepciunea omenească nu trece dincolo de asta. De ce, verișoară dragă, ești frumoasă, spirituală și bună ? Fiindcă o zînă ți-a dat bunătatea, alta spiritul, alta grația. S-a întîmplat așa cum au spus ele. O misterioasă naștă hotărăște la nașterea noastră toate faptele, toate gîndurile vieții noastre, și noi vom fi fericiți și buni numai în măsura în care a vrut ea. Libertatea este o iluzie, iar zîna un adevăr. Dragii mei, virtutea este, ca și viciul, o necesitate pe care n-o poți înlătura... Ah ! nu protestați. Cu toate că-i involuntară, virtutea nu-i mai puțin frumoasă și n-ar merita să fie mai puțin adorată.

Bunătatea cuiva îți place nu pentru strădania care s-a depus pentru obținerea ei, ci pentru binele pe care-l face.

Gîndurile frumoase emană din suflete frumoase ; ele răspîndesc propria lor substanță, după cum parfumurile

[1] Zînă (n. tr.).

sînt particulele florilor care se evaporă. Un suflet nobil te face să respiri numai noblețe, după cum un trandafir miroase numai a trandafir. Așa au vrut zînele. Mulțumește-le, verișoară dragă.

Laure

Nu te mai ascult. Înțelepciunea dumitale este îngrozitoare. Cunosc puterea zînelor ; cunosc capriciile lor ; nu m-au cruțat mai mult decît pe altele de beteșuguri ascunse, suferințe și oboseală. Dar știu că deasupra lor, deasupra întîmplărilor vieții, plutește cugetul etern care ne-a inspirat credința, speranța și mila. Noapte bună, vere dragă.

PIERRE NOZIÈRE

Cartea întîi

COPILĂRIA

I

SFÎNTA SCRIPTURĂ ŞI GRĂDINA BOTANICĂ

Prima idee pe care mi-am format-o despre univers mi-a dat-o vechea mea Biblie cu poze. Se afla în ea un şir de stampe din secolul al XVII-lea, în care paradisul terestru avea prospeţimea şi bogăţia unui peisaj olandez. Puteai vedea acolo cai de Brabançon, iepuri, purceluşi, găini, oi cu coada stufoasă. Iar Eva îşi plimba printre dobitoacele de la facerea lumii frumuseţea-i flamandă. Cel mai mult îmi plăceau caii.

Pe a şaptea foaie (o mai văd şi acum) era reprezentată corabia lui Noe în clipa cînd se îmbarcau animalele, perechi-perechi. Corabia lui Noe din Biblia mea era un fel de caravelă lungă, avînd deasupra un castel de lemn cu un acoperiş în două ape. Era aidoma cu arca lui Noe care mi se dăruise de Anul nou şi care răspîndea o mireasmă plăcută de răşină. Şi asta constituia pentru mine o temeinică dovadă a autenticităţii Scripturii.

Nu mă mai săturam nici de paradis, nici de potop. Simţeam de asemenea o mare bucurie privindu-l pe Samson cum smulge porţile Gazei. Oraşul acesta Gaza, cu turnurile, clopotniţele şi rîul lui, cu pîlcurile de păduri care-l înconjurau, era fermecător. Iar pe Samson îl vedeam pornind cu cîte o poartă sub fiecare braţ. Mă gîndeam mult la el. Îl consideram prietenul meu. În privinţa asta, ca şi în multe altele, nu m-am schimbat. Îl mai iubesc şi acum. Era foarte puternic şi foarte modest. Nu avea urmă de răutate în el ; a fost primul romantic şi, desigur, nu cel mai puţin sincer.

Mărturisesc că nu mă lămuream destul de bine cum se înlănţuiau evenimentele din vechea mea Biblie şi că

războaiele filistenilor şi ameleciţilor mă încurcau de multe ori. Ceea ce admiram mai mult la aceste popoare era acoperămîntul pe care şi-l puneau pe cap, şi care era atît de felurit de la un om la altul, încît şi azi îmi mai stîrneşte mirarea. Puteai vedea coifuri, cununi, pălării, căciuli şi turbane minunate. N-am să uit în viaţa mea ce avea pe cap Iosif pe vremea cînd trăia în Egipt. Un turban, dacă vreţi, chiar un turban larg de tot, să zicem, dar avea pe deasupra o căciulă ţuguiată din care ieşea o egretă cu două pene de struţ — ceva măreţ !

Noul Testament din Biblia mea avea un farmec mai intim : mi-a rămas o amintire delicioasă despre grădina de zarzavat în care Isus îi apare Magdalenei. „Şi ea se gîndea, spune textul, că acela era stăpînul grădinii." În sfîrşit, la capitolul celor şapte fapte de milostenie, Isus Cristos — săracul, prizonierul şi pelerinul — vede venind spre el o doamnă împodobită, precum Ana de Austria, cu un guler mare de dantelă de Veneţia. Un cavaler, purtînd o pălărie de fetru cu pene, cu mîna în şold, cu o capă pe umeri, şi elegant încălţat în cizme răsfrînte, stă pe peronul unui castel cu ziduri de cărămidă şi face semn unui micuţ paj, — în mîini cu un ulcior şi o cupă de argint — să-i toarne puţin vin sărmanului încununat de aureolă. Cît de atrăgătoare, de misterioase şi de familiare erau toate acestea ! Iar Isus Cristos, într-un chioşc de verdeaţă din faţa unui pavilion clădit pe vremea regelui Henric, sub cerul nostru umed şi diafan, părea mult mai apropiat de oameni şi de lumea noastră !

În fiece seară răsfoiam vechea mea Biblie, la lumina lămpii, şi mă fura somnul, deliciosul somn al copilăriei, invincibil ca dorinţa, şi mă ducea, cu inima plină încă de sfintele imagini, în umbra sa călduţă. Iar patriarhii, apostolii, maicile, cu guleraşe de dantelă cu ochiuri largi, îşi prelungeau în visele mele viaţa lor supranaturală. Biblia îmi devenise realitatea cea mai sensibilă şi mă străduiam să-i adaptez cît mai bine universul din jur.

Universul, după părerea mea, nu se întindea mult mai departe de cheiul Malaquais, acolo unde am început să respir pentru prima oară, aşa cum spune duioasa

fecioară de Alba. Şi respiram cu desfătare aerul zilei, care scaldă această mîndră şi glorioasă regiune, unde se află : Tuileries, Luvrul şi palatul Mazarin. Împlinisem vîrsta de cinci ani şi nu explorasem încă acele părţi ale universului situate dincolo de Luvru, pe malul drept al Senei. Malul cestălalt îmi era mult mai bine cunoscut, aici locuiam doar. Mergînd de-a lungul străzii Petits-Augustins şi ajungînd la capătul ei, mi-am zis : iată, aici se termină lumea.

Strada Petits-Augustins se numeşte astăzi strada Bonaparte. Pe vremea cînd era la capătul lumii, am văzut că, în această parte marginea abisului era păzită de un mistreţ monstruos şi de patru giganţi de piatră, în mantii lungi, care şedeau cu cîte o carte în mîini, pe marginea unui bazin plin cu apă, într-un pavilion, în mijlocul unei cîmpii înconjurate de arbori, aproape de o biserică imensă. Nu mă înţelegeţi ? nu ştiţi ce vreau să spun ?... Vai ! bietul mistreţ al casei Bailli, după o viaţă în care n-a cunoscut decît dispreţ, s-a stins demult. Noile generaţii nu l-au mai văzut pe acest captiv, îndurînd injuriile tuturor şcolarilor. Nu l-au văzut cum stătea culcat, cu ochii mijiţi, într-o dureroasă resemnare. La colţul străzii Bonaparte, în locul unde fusese remiza, vopsită în galben şi împodobită cu fresce, reprezentînd harabale trase de cai vînăt-rotaţi — şi în care era adăpostit — se ridică o casă cu cinci etaje. Cînd trec acum pe lîngă havuzul din piaţa Saint-Sulpice, cei patru giganţi de piatră nu-mi mai inspiră nici un fel de spaimă misterioasă. Acum cunosc — ca toată lumea — şi numele, şi geniul, şi istoria fiecăruia : îi cheamă Bossuet, Fénelon, Fléchier şi Massillon.

De asemenea, şi în partea occidentală atinsesem limitele universului... Înălţimile răvăşite din Chaillot, colina Trocadero, în stare de sălbăticie pe-atunci, acoperită de o puzderie de floricele albe şi aromitoare, de mentă, erau într-adevăr la marginea lumii, la buza abisului, unde puteai vedea : omul gol, cu un singur picior, care mergea, sărind, omul-peşte şi omul fără cap, avînd obrazul la piept. În preajma podului, care în acea parte închidea universul, cheiurile erau mohorîte, cenuşii, colbăite. Nu se vedea nici o trăsură, doar cîţiva

plimbăreți. Ici-colo, feriți de parapet, niște copii se jucau de-a soldații ; în timp ce ascuțeau bețigașe, priveau la apă cum curge. La picioarele cavalerului roman din colțul drept al Cîmpului lui Marte, o femeie bătrînă, stînd pe vine rezemată de parapet, vindea colțunași cu mere și lapte de cocos. Laptele îl ținea într-un șip, care, în loc de dop, purta o lămîie, parcă ar fi fost o pălăriuță. Praful și tăcerea se lăsau peste toate aceste lucruri. Acum podul Iena leagă între ele noile cartiere. El a pierdut aspectul mohorît și dezolat pe care-l avea în copilăria mea. Praful, suflat de vînt pe șosea, nu mai este praful de altădată. Cavalerul roman vede chipuri noi și moravuri noi. Dar nu se întristează : e de piatră.

Dar ceea ce îmi plăcea mai mult — și cunoșteam și mai bine — erau malurile rîpoase ale Senei ; bătrîna mea doică Nanette mă ducea în fiecare zi la plimbare pe acolo. Și astfel revedeam corabia lui Noe din vechea mea Biblie cu stampe. În ruptul capului nu m-aș fi îndoit că n-ar fi nava Samariteanului, cu palmierul ei, de unde ieșea — miracol ! — un fum subțire și negru. Se înțelege de la sine : cum se terminase potopul, s-a făcut din corabie un stabiliment de băi.

În partea de răsărit, am vizitat Grădina Botanică și-am urcat de-a lungul Senei pînă la podul Austerlitz. Acolo era ultimul hotar. Chiar și cei mai îndrăzneți exploratori ai naturii sfîrșesc prin a da peste un punct dincolo de care nu mai pot înainta. Mi-era cu neputință să merg mai departe de podul Austerlitz. Aveam picioare micuțe, iar picioarele doicii mele Nanette erau bătrîne ; cu toată curiozitatea mea și a ei — căci amîndurora ne plăceau plimbările frumoase — ne așezam pe o bancă, lîngă un copac, cu vederea spre pod, sub privirile unei vînzătoare ambulante de prăjituri din Nanterre. Nanette nu era mai înaltă decît mine. Era o sfîntă, purta o rochie din indian, imprimată cu ramuri și flori, iar pe cap o bonetă cu ciucuri. Cred că imaginea pe care și-o făcea despre lume era tot așa de naivă ca a băiețelului de lîngă ea. Cînd vorbeam, ne înțelegeam de minune. E adevărat că ea nu mă asculta niciodată. Nici nu era necesar. Răspunsurile ei însă veneau totdeauna la țanc. Ne iubeam cu multă duioșie.

În timp ce Nanette stătea pe bancă şi visa, zîmbind cu blîndeţe unor lucruri obscure şi familiare, eu săpam cu hîrleţul la piciorul unui copac sau, mai curînd, mă uitam la podul care, după părerea mea, se afla la marginea lumii cunoscute.

Dar ce se afla dincolo ? Întocmai ca savanţii, eram silit să fac simple presupuneri. Îmi veni, însă, în minte o ipoteză atît de rezonabilă încît o socoteam o certitudine : anume, că dincolo de podul Austerlitz se întindeau miraculoasele ţinuturi din Biblie. Era pe malul drept o colină pe care o recunoşteam, căci o mai văzusem în stampele mele, dominînd băile din Betsabe.

Iar dincolo, aşezam Locurile Sfinte şi Marea Moartă ; şi mă gîndeam că, dacă aş fi putut merge mai departe, l-aş fi găsit şi pe Domnul Dumnezeul nostru, în mantie albastră, cu barba albă fluturînd în bătaia vîntului, şi pe Isus, mergînd pe ape, şi poate şi pe Iosif, preferatul inimii mele, care mai trăia, desigur, deorece era foarte tînăr cînd a fost vîndut de fraţii săi.

Ideile mele erau întărite de consideraţia că Grădina Botanică nu era altceva decît paradisul terestru — puţin cam învechit, dar în nici un caz schimbat prea mult. De asta mă îndoiam cel mai puţin : aveam doar dovezi. Văzusem paradisul terestru în Biblia mea şi mama îmi spusese : „Paradisul terestru e o grădină foarte plăcută, cu arbori frumoşi, în care trăiesc toate animalele de la facerea lumii". Or, Grădina Botanică era aidoma paradisului terestru din Biblia mea, aşa cum mi-l descrisese şi mama, numai că, în urma progresului artelor şi din pricina pierderii nevinovăţiei dintîi, s-au pus nişte grilaje în jurul animalelor. Iar îngerul de la intrare, cu sabia lui scînteietoare în mînă, fusese înlocuit de un soldat în pantaloni roşii.

Mă felicitam că am făcut o descoperire atît de importantă. O ţineam secret. N-am încredinţat-o nici tatii, pe care-l întrebam, totuşi, în fiece minut, despre originea, cauzele şi scopul lucrurilor, atît cele vizibile cît şi cele invizibile. Dar în ceea ce priveşte identificarea paradisului terestru cu Grădina Botanică tăceam mîlc.

Tăcerea mea avea mai multe cauze. Mai întîi, cînd ai cinci ani, îţi vine foarte greu să explici unele lucruri. E vina persoanelor mari care nu pricep deloc ce

vor să spună copiii mici. Apoi, simțeam o deosebită satisfacție că eram singurul care cunoștea adevărul. O luasem înaintea întregii lumi. Mă mai păștea și gîndul că, dacă am să divulg ceva, voi fi luat în rîs, cei mari își vor bate joc de mine și frumoasa mea idee va fi nimicită, ceea ce mi-ar fi provocat o mare supărare. Și să vă spun drept, simțeam instinctiv că era cam șubredă. Deși, poate, în adîncul inimii și în taina conștiinței mele obscure, o socoteam îndrăzneață, temerară, amăgitoare și reprobabilă. Ce mai încîlceală ! Dar nimeni nu și-ar putea imagina toate complicațiile din capul unui copil de cinci ani.

Plimbările noastre în Grădina Botanică constituie ultima amintire pe care am păstrat-o despre buna mea Nanette, care era atît de bătrînă, pe cînd eu eram atît de tînăr, și atît de micuță pe cînd eu eram tot atît de micuț. Nu aveam încă șase ani împliniți cînd ne-a părăsit cu părere de rău, regretată și de părinții mei și de mine. Nu m-a părăsit pentru că a murit, ci pentru nu mai știu ce, pentru a pleca nu știu unde. A dispărut astfel din viața mea, așa cum se povestește că zînele, după ce se ascund sub chipul unei bătrîne cumsecade și stau de vorbă cu oamenii de la țară, se topesc apoi în văzduh.

II

NEGUSTORUL DE OCHELARI

Pe vremea aceea, aerul zilei era dulce la respirat ; orice adiere de vînt îți dădea un fior delicios ; ciclul anotimpurilor, în succesiunea lor regulată, oferea mereu surprize îmbucurătoare, și tot universul îți surîdea în fermecătoarea lui prospețime. Și așa era fiindcă nu aveam decît șase ani. Dar începuse să-mi dea pinteni încă de pe atunci acea mare curiozitate care urma să fie chinul și bucuria vieții mele și care avea să mă consacre căutării a ceea ce nu se găsește niciodată.

Cosmografia mea — căci aveam o cosmografie — era imensă. Consideram splaiul Malaquais, pe care se înălța camera mea, drept centrul lumii. Camera verde, în care mama așeza pătuțul meu alături de al ei, o priveam — ți-

nînd seama de blînda-i maiestate şi de sfinţenia ei familială — ca fiind locul asupra căruia cerul îşi vărsa razele şi harul său — aşa cum se vede în icoane. Şi acei patru pereţi, pe care îi cunoşteam atît de bine, erau totuşi plini de mister.

Noaptea, din culcuşul meu, vedeam figuri ciudate : deodată, camera mea, atît de bine încuiată şi călduţă, în care se stingeau ultimele flăcări din cămin, se deschidea larg invaziei unei lumi supranaturale. Legiuni de diavoli încornoraţi încingeau hore în jurul meu, apoi, încet-încet, o femeie de marmură neagră înainta tiptil, plîngînd ; abia mult mai tîrziu am aflat că drăcuşorii aceia jucau în capul meu şi că femeia lentă, tristă şi neagră era propria mea gîndire.

Potrivit sistemului meu, căruia trebuie să-i recunoaştem candoarea care face farmecul teogoniilor primitive, pămîntul nu era decît aria largă din jurul casei mele. În fiece zi, întîlneam, în acel du-te-vino de pe stradă, oameni ocupaţi cu un joc foarte complicat şi foarte amuzant : jocul vieţii. Mă gîndeam : „Ce de-a oameni există ! Or fi mai mulţi de-o sută !"

Deşi nu mă îndoiam cîtuşi de puţin că munca, diforhităţile şi suferinţele lor îi amuzau într-un fel, nu credem totuşi că trăiau într-o ambianţă absolut fericită, şi la adăpost de orice nelinişte — aşa cum trăiam eu. La drept vorbind, nu-i socoteam atît de reali ca mine, nu eram foarte convins că aveam de-a face cu nişte veritabile fiinţe ; şi cînd îi vedeam de la fereastră, trecînd — mici de tot — pe puntea Saints-Pères, îmi păreau mai curînd nişte jucării decît persoane, astfel că mă simţeam aproape tot atît de fericit privindu-i, ca şi copilul gigant din poveste care, şezînd pe un munte, se distrează cu brazii şi cabanele, cu vacile şi oile, cu păstorii şi păstoriţele.

În sfîrşit, îmi închipuiam toată Creaţia ca un fel de cutie mare de Nürnberg, al cărei capac se închidea în fiecare seară, după ce micuţii bărbaţi şi micuţele femei erau aşezate cu grijă înăuntru.

Pe vremea aceea, dimineţile erau blînde, plăcute şi limpezi ; frunzele verzi, neprihănite, foşneau la uşoara adiere a vîntului. Pe chei, pe frumosul meu chei Malaquais,

pe care doamna Mathias — venită după plecarea Nanettei — doamna Mathias, cu ochi de jar și inima de ceară, mă plimba în anii copilăriei mele, mă uitam în vitrinele prăvălioarelor și vedeam cum sclipeau arme scumpe și cum străluceau ca niște flori porțelanuri fine de Saxa. Sena, care curgea în fața mea, mă fermeca prin grația naturală a apelor, principiul tuturor lucrurilor și izvorul vieții. Admiram, candid, încîntătorul miracol al fluviului, cărînd ziua vapoare și reflectînd cerul, iar noaptea acoperindu-se de pietre scumpe și flori de lumină. Voiam ca această apă frumoasă să fie totdeauna la fel, pentru că o iubeam. Mama îmi spunea că fluviile se îndreaptă spre Ocean și că apele Senei curg fără încetare ; dar eu respingeam această idee ca fiind nemaipomenit de tristă. Dădeam dovadă poate că-mi lipsește spiritul științific, dar îmbrățișam o iluzie dragă mie ; căci, dintre toate relele acestei lumi, nimic nu-i mai dureros decît curgerea universală a lucrurilor.

Palatele Luvru și Tuileries, care se înălțau dinaintea ochilor mei cu înfățișarea lor maiestuoasă, constituiau pentru mine obiectul unei mari îndoieli. Nu-mi puteam închipui că aceste monumente ar fi opera unor zidari obișnuiți, și totuși filozofia mea despre natură nu-mi permitea să accept că ele s-au ridicat de la sine, ca prin farmec. După lungi meditații, am ajuns la convingerea că aceste palate au fost construite de niște doamne frumoase și niște mîndri cavaleri, îmbrăcați în catifea, satin, dantele, acoperiți de bijuterii de aur, pietre prețioase, și cu pene la pălărie.

Ar putea provoca surprindere faptul că la șase ani am putut avea o idee atît de puțin precisă despre lume. Dar trebuie să se țină seama că aproape nu ieșisem din Paris, unde doctorul Nozière, tatăl meu, era reținut tot anul.

Făcusem, e adevărat, vreo două sau trei scurte călătorii pe calea ferată, dar nu m-am ales cu nimic din punct de vedere geografic. Geografia era o știință foarte neglijată pe vremea ceea. Va stîrni de asemenea mirare și faptul că aveam despre lumea morală o concepție atît de puțin conformă cu realitatea lucrurilor.

Dar gîndiți-vă că eram fericit și că ființele fericite nu prea știu ce-i viața. Suferința este marea educatoare a

oamenilor. Graţie ei, oamenii au învăţat artele, poezia şi morala ; suferinţa le-a inspirat eroismul şi mila ; ea a dat preţ vieţii, îngăduindu-le să şi-o sacrifice ; da, ea, această augustă şi înţelegătoare suferinţă, care i-a acordat iubirii un caracter infinit.

Aşteptînd aceste lecţii, am fost martorul unui eveniment îngrozitor care mi-a schimbat radical concepţia fizică şi morală despre univers.

Dar e absolut necesar ca mai întîi să vă povestesc despre un negustor de ochelari ; acesta îşi expunea cutiile pe cheiul Malaquais, de-a lungul zidului acelui frumos palat Chimay care deschide, cu o graţie atît de nobilă — spre curtea de onoare — cele două canaturi sculptate ale unei porţi cu fronton Ludovic al XIV-lea.

Eram foarte apropiaţi sufleteşte unul de altul. În fiecare zi, doamna Mathias, cînd mă ducea la plimbare, se oprea în faţa standului său. Îl întreba cu bunăvoinţă în glas :

„Domnule Hamoche, cum vă mai merge ?“ După care, stăteau puţin de vorbă.

Iar eu îi ascultam şi, în acelaşi timp, mă uitam rînd pe rînd la toate soiurile de ochelari, la ochelarii de soare, la pince-nez-uri, apoi la tălerașul de lemn cu medalii şi eşantioane mineralogice, la toată această avere a negustorului, care mi se părea a fi o mare comoară. Mă uimea mai ales numărul mare de lentile albastre expuse în micile vitrine ale domnului Hamoche şi, şi astăzi încă, mai cred că domnia-sa dădea o prea mare importanţă lentilelor albastre în optica uzuală.

Dealtfel, incolore sau albastre, sticlele de ochelari moţăiau liniştite în cutiile lor ; nimeni nu se uita la ele, după cum nu se uita nici la medalii şi nici la eşantioanele mineralogice, iar rugina devora ramele.

„Ei, vă merg mai bine afacerile, nu ?“ întreba doamna Mathias.

Domnul Hamoche, încrucişîndu-şi braţele, mohorît, cu privirea pierdută, nu răspundea.

Era un omuleţ complet chel, cu capul mare, ochi întunecaţi, pătimaşi, palid la obraz şi cu o barbă lungă, neagră, de un negru-albăstrui.

Costumul — ca și întreaga lui înfățișare — părea ciudat. Purta o redingotă lungă din postav de un verde măsliniu, care se îngălbenise la umeri și pe spate și ale cărei pulpane îi ajungeau pînă la glezne. Și avea pe cap un joben — cel mai înalt joben care s-a văzut vreodată — spart într-o mulțime de locuri, și foarte lucios, un fantastic monument al mizeriei și al vanității. Nu, nu, afacerile nu mergeau deloc ! Domnul Hamoche nu prea semăna cu o persoană care vinde ochelari, și ochelarii lui nu prea semănau cu ochelari care se cumpără.

Mai mult ca sigur că numai printr-o întorsătură nefericită a soartei devenise negustor de ochelari ; acolo, lîngă zidul palatului Chimay, își luase parcă atitudinea lui Napoleon la Sfînta-Elena. Era doar și el un titan doborît de trăsnet.

Judecînd după puținul care mi-a rămas în minte, convorbirile lui cu bătrîna mea bonă se învîrteau în jurul unor stranii și îndepărtate aventuri. Vorbea de o lungă călătorie pe Oceanul Pacific, de tabere sub cedrii roși și de chinezi, fumători de opium.

Mai istorisea cum a fost înjunghiat cu cuțitul de un spaniol, pe o străduță din Sacramento, și cum l-au jefuit de aur niște malaezi. Îi tremurau mîinile și repeta neîncetat cuvîntul tragic : *Aur.*

Domnul Hamoche se dusese și el, ca atîția alții, după aur în California. Visase la zăcăminte aurifere acoperite de o pojghiță subțire de pămînt și la prodigiosul sol pe care era destul să-l zgîrii puțin ca să dai de adevărate comori.

Vai ! s-a întors de la Sierra-Nevada numai cu friguri, sărăcie, ură și dezgustul fără leac față de muncă și mizerie.

Doamna Mathias îl asculta, cu mîinile împreunate pe șorț, și îi răspundea clătinînd din cap :

„Dumnezeu nu-i totdeauna drept".

Și plecam, ea și cu mine, tulburați și gînditori, spre Champs-Élysées. Oceanul Pacific, California, spaniolii, chinezii, malaezii, zăcămintele de aur, munții de aur, rîurile de aur, toate astea, bineînțeles, nu încăpeau în lumea concepută de minte ; or, din povestirile negustorului de

ochelari, învățasem că pămîntul nu se termină, cum credeam eu, în piața Saint-Sulpice și la podul pe Iena.

Domnul Hamoche îmi deschisese mintea, și nu mă puteam uita la obrazul lui, subțire, emfatic și febril, fără să simt fiorul necunoscutului. Mă învățase că pămîntul e mare, atît de mare că te poți pierde, și că e plin de lucruri vagi și teribile. Lîngă el simțeam că viața nu-i un joc și că aduce suferințe reale. Asta, mai ales, mă uluia nespus de mult. În sfîrșit, vedeam bine cît de nefericit era domnul Hamoche.

„E un nefericit!" spunea doamna Mathias. Iar mama spunea și ea, uneori: „Bietul om! trăiește în mizerie!"

Așa s-a făcut că mi-am pierdut încrederea inițială în bunătatea naturii. Fără îndoială, nimeni nu va fi surprins cînd voi spune că nu am mai regăsit-o de atunci încoace.

Deși mă neliniștea, domnul Hamoche mă interesa foarte mult. Se întîmpla să-l întîlnesc cîteodată seara, pe scară. Nu era ceva extraordinar, căci domnul Hamoche stătea în mansarda casei noastre. Cînd începea să se întunece, se cățăra treaptă cu treaptă, cu cîte o cutie lungă și neagră sub fiecare braț, în care se aflau desigur ochelarii și mineralele. Cele două cutii păreau două mici sicrie; mi-era teamă de el, de parcă nenorocitul ar fi fost un cioclu...

Oare nu el îmi furase încrederea și siguranța? Acum mă îndoiam de toate: deși locuia sub același acoperiș cu noi, în binecuvîntata noastră casă, omul acela nu era totuși fericit.

Mansarda avea vederea spre curte, și bona îmi spusese că nu se putea sta în picioare în camera lui, decît dacă scoteai capul afară, prin ferestruică. Cum nu eram întotdeauna serios pe vremea ceea, rîdeam din toată inima la gîndul că domnul Hamoche, cu țilindrul său pe cap — nu-l lepăda nici cînd se afla acasă — fantastic de înalt cum era, ajungea deasupra acoperișului, deasupra hornurilor și că nu-i lipsea decît o săgeată de zinc care să se învîrtească de cîte ori bătea vîntul.

La șase ani, mintea e foarte nestatornică. Nu mă mai gîndisem de mult la negustorul de ochelari, la pălăria și la cele două sicrie ale lui, cînd într-o zi — mi-amintesc că era o zi de primăvară — pe la orele șase și jumătate,

pe cînd stăteam la masă... Se lua cina devreme pe cheiul Malaquais, în vremea ceea... Într-o zi, cum spuneam, doamna Mathias, care se bucura de o mare considerație în casă, îl informă pe tata :

— Negustorul de ochelari e grav bolnav, e sus, în mansardă, are febră mare.

— Mă duc să-l văd, îi răspunse tata, sculîndu-se.

După un sfert de oră se întoarse.

— Ce are ? întrebă mama.

— Încă nu se poate spune nimic, răspunse tata, punîndu-și iar șervetul de masă cu liniștea celui obișnuit cu toate nenorocirile oamenilor. Cred că are o febră cerebrală. O excitație nervoasă foarte intensă. Cum era de așteptat, nici nu vrea să audă de spital. Totuși va trebui internat ; numai la spital poate fi îngrijit.

Întrebai :

— Are să moară ?

Tata, fără să-mi răspundă, înălță ușor din umeri.

A doua zi, era o vreme însorită ; mă aflam singur în sufragerie. Prin fereastra care dădea spre curte, piuitul gălăgios al vrăbiilor intra odată cu valurile de lumină și mireasma liliacului cultivat de portar, mare amator de grădinărit.

Aveam o corabie a lui Noe, foarte nouă, care năclăia degetele și emana acel miros îmbietor de jucărie proaspătă, ce-mi plăcea atît de mult. Aranjam pe masă animalele perechi-perechi și caii, urșii, elefanții, corbii, oile și vulpile începuseră să se îndrepte doi cîte doi spre corabia care avea să le salveze de potop.

Nici nu ne dăm seama cîte vise stîrnesc jucăriile în fantezia copiilor. Defilarea aceasta liniștită, minusculă, a tuturor animalelor Creației îmi inspira într-adevăr o idee mistică și înduioșătoare despre natură. Eram copleșit de tandrețe și de dragoste. Gustam o bucurie inexprimabilă că trăiesc.

Deodată un zgomot surd pricinuit de căderea unui lucru răbufni în curte, un zgomot puternic și greu parcă, încît înghețai de spaimă.

De ce oare, și în virtutea cărui instinct m-am înfiorat ? Nu auzisem niciodată un asemenea zgomot. Cum de-am

simţit instantaneu toată grozăvia lui ? Mă reped la fereastră. Văd în mijlocul curţii ceva înspăimîntător. Un pachet inform, şi totuşi omenesc, o zdreanţă însîngerată. Toată casa se umplu de ţipete de femei şi de voci lugubre. Bătrîna mea bonă intră, palidă, în sufragerie :

— Dumnezeule ! negustorul de ochelari s-a aruncat pe fereastră, într-un acces de fierbinţeală !

Din ziua ceea, am încetat pentru totdeauna să mai cred că viaţa e un joc şi lumea o cutie de Nürnberg. Cosmogonia micuţului Pierre Nozière avea să ajungă, în abisul erorilor umane, alături de harta lumii cunoscută de strămoşii noştri şi de sistemul lui Ptolemeu.

III

DOAMNA MATHIAS

Doamna Mathias era un fel de femeie la toate, bonă de copii pe deasupra, şi care, din pricina vîrstei înaintate şi a unui caracter nesuferit, îşi atrăsese multă consideraţie. Tata şi mama, care o ataşaseră pe lîngă micuţa mea persoană, nu-i spuneau decît „doamna Mathias", şi mare mi-a fost surprinderea cînd am aflat într-o zi că avea şi un nume de botez, un nume de fată tînără, un nume mic şi că o chema Virginia. Asupra doamnei Mathias s-au abătut tot felul de nenorociri, după care a rămas cu mîndria de a le fi suportat. Această femeie cu obrajii scofîlciţi şi ochii de jar, cu şuviţele de păr cenuşiu care îi ieşeau, răsucindu-se, de sub bonetă, brună, uscăţivă, cu gura surpată, cu bărbia înaintînd ameninţător şi cu tăcerea ei mohorîtă îl scîrbea pe tata.

Mama, care avea pentru casă o grijă de matcă, mărturisea totuşi că nu îndrăznea să-i facă vreo observaţie acestei femei vîrstnice, care se uita la ea, mută şi cu o privire de lupoaică hăituită. Doamna Mathias era temută de toată lumea. Numai mie, singurul din casă, nu mi-era frică de ea. O cunoşteam, o ghiceam, o ştiam slabă.

La opt ani, am înţeles mai bine un suflet de om decît tata la patruzeci, deşi tata era un spirit contemplativ, avea destul simţ de observaţie pentru un idealist, şi, pe dea-

supra, cîteva noţiuni de fizionomie, scoase din Lavater. Mi-aduc aminte că l-am auzit odată discutînd îndelung despre masca lui Napoleon, adusă de pe insula Sfînta-Elena de doctorul Antommarchi, a cărei copie din ipsos, spînzurată în cabinetul său, a constituit groaza copilăriei mele.

Dar trebuie să adaug că aveam asupra lui un mare avantaj : o iubeam pe doamna Mathias şi doamna Mathias mă iubea pe mine. Eu eram inspirat de simpatie, pe cînd el se conducea numai după ştiinţă. Şi nici nu-şi dădea prea mare silinţă să pătrundă firea doamnei Mathias. Nefăcîndu-i nici o plăcere s-o vadă, nici nu se uita la ea, şi astfel nu a observat-o îndeajuns ca să remarce că, în mijlocul măştii sale austere cu care se prezenta în lume, avea plantat un nas mic şi catifelat, de o rotunjime inocentă.

Nasul, într-adevăr, nu se lăsa remarcat la prima vedere. Trecea aproape neobservat în mijlocul acelui tablou de dezolare profundă care era obrazul doamnei Mathias. Şi totuşi era demn de interes. Aşa cum îl văd, în străfundul memoriei, mă emoţionează prin nu ştiu ce expresie de duioşie şi suferinţă, de umilinţă şi durere. Am fost singurul om din toată lumea care a dat atenţie nasului ei ; abia începusem să-l percep cum trebuie, şi nu mai era decît o amintire îndepărtată, pe care eu singur o păstram.

Mai ales acum mă gîndesc la el cu afecţiune. Vai ! doamnă Mathias, ce n-aş da să te văd din nou aşa cum erai în viaţa dumitale pămînteană, cînd tricotai ciorapi, cu o andrea după ureche, sub boneta cu ciucuri, şi cu ochelarii aceia enormi încălecaţi pe vîrful nasului — un nas prea slab ca să-i suporte. Ochelarii dumitale alunecau mereu, şi mereu îi săltai la loc, cu un gest nerăbdător, căci niciodată n-ai ştiut să te supui, rîzînd, necesităţii, şi sufletul dumitale, trăind în mijlocul mizeriilor domestice, era mai totdeauna indignat.

Ah ! doamnă Mathias, doamnă Mathias, ce n-aş da să te văd iar aşa cum ai fost, sau, cel puţin, să ştiu ce s-a mai întîmplat cu dumneata în cei treizeci de ani de cînd ai părăsit această lume — unde ai avut parte de prea puţine bucurii, unde ai ocupat un loc atît de neînsemnat —, pe care o iubeai atît de mult. Căci am simţit-o :

dumitale îţi plăcea viaţa şi te agăţai de cele pămînteşti cu încăpăţînarea şi disperarea nefericiţilor. Dacă aş avea ştiri despre dumneata, doamnă Mathias, aş fi mulţumit şi împăcat. În sicriul, rezervat celor săraci, în care ai dispărut într-o frumoasă zi de primăvară — după cît îmi amintesc —, într-una din acele zile frumoase pe care le gustai atît de mult, scumpă doamnă, ai luat cu dumneata mii de lucruri care-mi aparţineau mie tot atît cît îţi aparţineau şi dumitale, mii de lucruri emoţionante, o întreagă lume de gînduri, făurite în acea strînsă întovărăşire a bătrîneţii dumitale şi a copilăriei mele. Ce-ai făcut cu ele, doamnă Mathias ? Acolo unde eşti, îţi mai aduci aminte de lungile noastre plimbări ?

În fiece zi, după dejun, ieşeam împreună ; ajungeam pînă la bulevardele pustii, pînă la cheiurile triste, Javel şi Billy, pînă la mohorîta cîmpie Grenelle, în care vîntul sufla cu amărăciune praful de pe jos. Îmi ţinea mînuţa strîns în mîna ei aspră, care-mi dădea siguranţă în timp ce-mi plimbam ochii pe imensitatea de temut a lucrurilor. Între femeia bătrînă, băieţaşul visător şi melancolicele peisaje de periferie se înjghebaseră profunde armonii. Copaci colbăiţi, cîrciumi spoite în roşu, un invalid care trecea cu o cocardă la chipiu, o vînzătoare ambulantă de plăcintă cu mere, sprijinită de parapet, înconjurată de sticle cu lapte de cocos astupate cu lămîi, asta era lumea în care doamna Mathias se simţea la largul ei. Doamna Mathias era o femeie din popor.

Or, într-o zi de vară, pe cînd mergeam de-a lungul cheiului d'Orsay, o rugai să coborîm pe mal ca să vedem mai de-aproape macaralele care descărcau nisip — ceea ce ea consimţi imediat. Îmi făcea totdeauna pe plac, orice aş fi vrut, pentru că mă iubea, şi sentimentul acesta îi lua orice posibilitate de împotrivire. La marginea apei, ţinîndu-mă de fusta ei de indian înflorat, priveam cu multă curiozitate la maşina care, mişcîndu-se cu o răbdare de pescăruş, lua de pe vapor coşurile pline, apoi, plimbîndu-şi în semicerc lungul gît, le vărsa pe mal. Pe măsură ce nisipul se aduna, bărbaţi în pantaloni de pînză albastră, goi pînă la brîu, avînd pielea de culoarea cărămizilor, îl aruncau cu lopata într-un ciur.

Trăsei de fusta de indian :

— Doa'nă Mathias, de ce fac asta ? spune-mi, doa'nă Mathias !

Ea nu răspunse. Se aplecase ca să ridice ceva de jos. Am crezut mai întîi că-i un ac. Găsea zilnic cîte două, trei ace, pe care şi le înfigea la piept. Dar de astă dată nu era un ac. Era un briceag, pe a cărui teacă de aramă se vedea coloana Vendôme.

— Arată-mi, arată-mi briceagul, doa'nă Mathias, dă-mi-l ! De ce nu mi-l dai ?

Nemişcată, mută, se uita cu încordare la briceag, avînd o expresie cam rătăcită, care mă sperie.

— Doa'nă Mathias, ce ai ? spune-mi !

Ea murmură, cu o voce stinsă, pe care n-o mai auzisem :

— Avea şi el unul la fel.

— Cine ? doa'nă Mathias, cine avea unul la fel ?

O trăsei iar de fustă, iar ea mă privi cu ochi stinşi, în care nu se vedea decît roşu şi negru, foarte surprinsă, de parcă n-ar fi ştiut că mă aflam şi eu acolo, şi-mi răspunse :

— El, Mathias, cine altul ? Mathias !

— Care Mathias ?

Îşi petrecu mîna peste pleoape, care rămaseră boţite şi supte, băgă cu grijă briceagul în poşetă, sub o batistă, şi îmi răspunse :

— Mathias, bărbatul meu.

— Cum, eşti măritată cu el ?

— Da, din nefericire, m-am căsătorit cu el. Eram bogată atunci, aveam o moară la Aunot, lîngă Chartres. Mi-a mîncat şi făina, şi măgarul, şi moara, tot ! M-a adus la sapă de lemn, şi cînd a văzut că nu mai am nimic, m-a părăsit. A fost militar, grenadir al împăratului, şi s-a ales cu o rană la Waterloo. Armata l-a stricat !

Am rămas uluit ; am reflectat o clipă şi am întrebat-o :

— Bărbatul tău nu-i un soţ cum e tăticu, nu, doa'nă Mathias ?

Doamna Mathias nu mai plîngea ; îmi răspunse cu un fel de mîndrie :

— Doi bărbaţi ca Mathias nu există, avea tot ce vrei, omul ăsta ! Era înalt, voinic, frumos, isteţ şi vesel ! Şi totdeauna bine îmbrăcat, totdeauna cu un trandafir la butonieră. Era un bărbat foarte atrăgător !

IV

SCRIITORUL PUBLIC

În casa noastră modestă pe care mama o gospodărea cu atîta înţelepciune, doamna Mathias nu era propriu-zis nici femeie la toate, nici bonă la copil, deşi se ocupa de menaj şi mă ducea la plimbare în fiecare zi. Vîrsta ei înaintată, expresia mîndră a feţei, firea ei neîncrezătoare şi violentă îi dădeau în timpul serviciilor pe care le făcea un aer de totală independenţă ; în treburile cele mai familiare din casă, doamna Mathias îşi păstra figura tragică a persoanelor care au trecut prin mari nenorociri : amintirea lor îi era dragă şi o păstra cu grijă în adîncul sufletului. Cu buzele strînse din obişnuinţa de a tăcea, nu povestea niciodată întîmplările din viaţa ei — pentru că nu-i plăcea.

În mintea mea de copil o vedeam ca o casă mistuită de foc într-un trecut îndepărtat. Ştiam numai că s-a născut — ea îmi spusese — în anul în care a murit regele, că era fiica unor fermieri bogaţi din Beauce, că a rămas orfană de mic copil şi că s-a măritat în 1815, la douăzeci şi doi de ani, cu căpitanul Mathias, un bărbat frumos, care, pe jumătate în solda bourbonilor, le vorbea pe şleau cavalerilor de Lys, numindu-i în mod politicos tovarăşii lui Ulise. Părinţii mei erau puţin mai informaţi. Ei nu ignorau faptul că Mathias, căpitanul, mîncase bănuţii fermierei la Rocher de Cancale şi că, după ce-şi adusese nevasta la sapă de lemn, a început să umble după alte femei. În primii ani ai monarhiei din iulie, doamna Mathias îl întîlnise odată, cu totul întîmplător, ieşind dintr-o cîrciumă de pe strada Rambuteau ; era proaspăt bărbierit, avea obrazul rumen şi părul alb, şi purta un trandafir la butonieră ; dădea consultaţii negustorilor urmăriţi de portărei.

Redacta acte, cu sticla de vin alb pe masă, amintindu-şi de prima sa ocupaţie, cînd fusese practicant la un birou de notariat, înainte de a se angaja în armată. Doamna Mathias pusese din nou mîna pe el ; îl dusese acasă la ea cu o bucurie triumfală. Dar n-a rămas multă vreme ; într-o zi dispăru, luînd cu el, după cum s-a zvonit, o duzină de scuzi, ascunşi de doamna Mathias sub saltea. De atunci nu mai avusese nici o ştire despre el. Se spunea că s-o fi stins în vreun pat de spital, lucru cu care unii erau de acord.

— E o salvare pentru dumneata, o consola tata pe doamna Mathias.

Lacrimi fierbinţi, de pasiune parcă, se iveau în ochii doamnei Mathias ; îi tremurau buzele şi nu răspundea nimic.

Or, într-o zi de primăvară, doamna Mathias, după ce-şi aruncă pe umeri teribilul ei şal negru, mă pofti la plimbare la ora obişnuită. Dar în ziua aceea nu mă duse la Tuileries, regala şi familiara noastră grădină, unde, de atîtea ori, lăsînd la o parte mingea şi bilele, îmi lipeam urechea de piedestalul statuii Tibrului ca să ascult glasurile misterioase. Nu mă luă pe bulevardele acelea, calme şi triste, de unde se vedea, peste crestele prăfuite ale copacilor, domul aurit, sub care se odihneşte Napoleon în cavoul său roşu, nu mă luă nici pe şoselele monotone, unde-i plăcea să stea pe o bancă de vorbă cu vreun invalid, pe cînd eu mă jucam de-a grădinăritul pe pămîntul reavăn.

În ziua ceea de primăvară o porni pe un drum neobişnuit, străbătu nişte străzi aglomerate de trecători şi trăsuri, mărginite de două şiruri de dughene, în care erau expuse nenumărate şi felurite obiecte, pe care le admiram pentru forma lor, înainte de a-mi da seama la ce servesc. Farmaciile, mai ales, mă impresionau prin mărimea şi strălucirea borcanelor. În unele prăvălioare se vedeau o mulţime de statuete, unele zugrăvite, altele aurite. Întrebai :

— Ce-s astea, doa'nă Mathias ?

Şi doamna Mathias îmi răspunse cu siguranţa unei cetăţene născute şi crescute în mahalalele Parisului :

— Nimic, nişte zei buni.

Astfel, în frageda mea copilărie, pe cînd mama mă îndrepta uşurel spre cultul icoanelor, doamna Mathias mă învăţa să dispreţuiesc superstiţiile. De pe drumeagul îngust, pe care ne aflam, zării deodată o piaţă mare plantată cu mulţi arbori mici. O recunoscui îndată şi, văzînd ciudatul pavilion în care preoţi de piatră şedeau cu picioarele în bazinul unei fîntîni, îmi amintii de buna mea Nanette. Împreună cu Nanette — mi-a mai rămas o vagă şi nesigură amintire — mai vizitasem locurile acestea. Revăzîndu-le acum, m-a apucat dorul de Nanette, care se prăpădise între timp. Îmi venea să alerg, să plîng, şi să strig : „Nanette !“ Dar fie că nu aveam curaj, fie dintr-o obscură delicateţe, fie din prostie, nu i-am spus nimic doamnei Mathias de Nanette.

Trecurăm prin piaţă şi merserăm pe nişte uliţe pavate cu bolovani colţuroşi, pe care o biserică înaltă îşi arunca umbra răcoroasă. Pe portalele împodobite cu piramide şi sfere acoperite de muşchi, ici-colo o statuie făcea un gest larg în aer şi perechi de porumbei îşi luau zborul, văzîndu-ne.

După ce-am ocolit biserica cea înaltă, am luat-o pe o stradă mărginită de pridvoare sculptate şi ziduri bătrîne, deasupra cărora salcîmii îşi aplecau crengile înflorite. La stînga, în colţ, se afla o magherniţă cu geamuri mici, care avea şi o firmă : *Scriitor public*. La toate ochiurile se vedeau lipite de geam scrisori şi plicuri. Din acoperişul de zinc ţîşnea un horn, cu o pălărie mare în vîrf. Doamna Mathias deschise uşa, apăsînd pe clanţă, şi mă împinse înainte. Un bătrîn, încovoiat peste o masă, ridică ochii la intrarea noastră. Nişte favoriţi în formă de potcoavă îi înconjurau obrajii trandafirii. Părul alb se ridica, deasupra frunţii, de parcă-l bătea vîntul. Redingota sa neagră era pe-alocuri decolorată şi lucioasă. La butonieră purta un buchet de violete.

— Uite bătrînica ! exclamă el fără să se scoale de pe scaun.

Apoi, aruncîndu-şi ochii spre mine, fără nici o simpatie, o întrebă :

— E burghezul tău mititel, nu-i aşa ?

— A ! răspunse doamna Mathias, e un copil drăguț, deși mă necăjește uneori.

— Hm ! făcu scriitorul public, e cam slăbănog și gălbejit, nu-i bun de ostaș.

Doamna Mathias îl contempla pe bătrînul scriitor public cu niște ochi pătimași, plini de tandrețe ; apoi îl întrebă cu un glas docil, pe care nu i-l auzisem încă :

— Și cum îți merge, Hippolyte ?

— A ! răspunse el, cu sănătatea n-o duc prost. Chiria e destul de bună. Dar afacerile nu prea merg. Trei sau patru scrisori a cinci gologani bucata toată dimineața, fă socoteala. Nimic mai mult...

Apoi dădu din umeri, ca și cum s-ar fi scuturat de griji și, scoțînd de sub masă o sticlă și pahare, ne turnă la fiecare vin alb.

— În sănătatea ta, bătrînico !

— În sănătatea ta, Hippolyte !

Vinul era pișcător. Muindu-mi buzele, făcui o strîmbătură.

— Ia uite la domnișorica asta, spuse bătrînul. La vîrsta lui mă pricepeam și la băutură, și la femei. Dar nu se mai fac oameni ca mine. S-a stricat tiparul.

Și, punîndu-mi o mînă grea pe umăr, îmi spuse :

— Tu nu știi, prietene, că eu am fost în serviciul micului caporal și că am făcut toată campania din Franța. Am luptat la Craonne și la Fère-Champenoise. Cînd ne-am trezit dimineața la Athis, Napoleon mi-a cerut o priză de tabac.

Parcă-l am și-acum în fața ochilor pe împărat. Era mic de statură, îndesat, cu obrazul palid, cu ochii plini de steluțe și o aparență liniștită. Ah ! dacă n-ar fi fost trădat !... Dar toți albii ăștia sînt niște pungași.

Își turnă de băut. Doamna Mathias ieși din contemplarea ei mută și, ridicîndu-se, declară :

— Trebuie să plec, din pricina băiețelului.

Apoi, scoțînd din buzunar două piese a cîte un franc, le strecură în mîna scriitorului public, care le primi cu un aer de sublimă indiferență.

Cînd ieșirăm afară, o întrebai cine era domnul acela. Doamna Mathias îmi răspunse cu un tremur de mîndrie și dragoste în glas :

— E Mathias, drăguțule, Mathias !

— Dar tata și mama spun că-i mort.

Ea dădu vesel din cap :

— Așa ! Are să mă îngroape el pe mine și are să îngroape pe mulți alții după mine, și tineri și bătrîni.

Apoi, deveni îngrijorată :

— Pierre, să nu te apuci să spui că l-ai văzut pe Mathias.

V

POVESTIRILE MAMEI

N-am imaginație, spunea mama.

Spunea că n-are, pentru că își închipuia că nu există altă imaginație decît aceea care te face să scrii romane ; ea nu știa că are un soi de imaginație rară și fermecătoare care nu se exprima prin fraze. Mama mea era o gospodină tot timpul ocupată de treburile casnice. Imaginația ei însuflețea și colora umila-i activitate. Avea darul de a face să trăiască și să vorbească soba și cratița, cuțitul și furculița, cîrpa de șters și fierul de călcat ; era, de fapt, un fabulist ingenios. Îmi ticluia niște povestiri ca să mă amuze, și, pentru că se simțea incapabilă să imagineze ceva, se folosea de imaginile pe care le aveam eu.

Iată cîteva din povestirile mamei. Am păstrat, pe cît mi-a stat în putință, maniera-i proprie, care era excelentă.

Școala

Proclam școala domnișoarei Genseigne cea mai bună școală de fete din cîte există pe lumea asta. Îi declar pe toți cei care vor crede sau vor spune contrariul niște neîncrezători și niște bîrfitori. Toate elevele domnișoarei Genseigne sînt cuminți și silitoare și nimic nu-ți face mai multă plăcere decît să te uiți la micuțele astea cum stau nemișcate în bănci. S-ar zice că sînt tot atîtea butelii în care domnișoara Genseigne toarnă știință.

Domnişoara Genseigne stă ţeapănă la catedra ei înaltă. E atît de gravă şi atît de blîndă ; părul ei lins, cu cărare la mijloc, şi pelerina ei neagră îţi inspiră respect şi simpatie.

Domnişoara Genseigne, care-i foarte învăţată, predă micilor sale eleve aritmetica. Ea o întreabă pe Rose Benoist :

— Rose Benoist, dacă din doisprezece scad patru, cît rămîne ?

— Patru ! răspunde Rose Benoist.

Domnişoara Genseigne nu-i mulţumită de răspuns.

— Şi dumneata, Emmeline Capel, ce spui ? dacă din doisprezece scad patru, cît rămîne ?

— Opt ! răspunde Emmeline Capel.

Şi Rose Benoist cade pe gînduri. A înţeles că-i rămîn opt domnişoarei Genseigne, dar nu ştie ce-i rămîne : opt pălării sau opt batiste ? sau poate opt mere, sau opt pene ? De multă vreme o frămîntă asemenea îndoieli. Cînd i se spune că de şase ori şase fac treizeci şi şase, ea nu se dumireşte dacă sînt treizeci şi şase de scaune, sau treizeci şi şase de nuci, şi nu mai înţelege nimic din toată aritmetica asta.

La religie însă, dimpotrivă, e foarte pricepută. Domnişoara Genseigne nu are elevă mai pricepută să descrie paradisul terestru şi corabia lui Noe ca Rose Benoist. Rose Benoist cunoaşte toate florile paradisului şi toate animalele din corabie. Ştie tot atîtea fabule cît domnişoara Genseigne însăşi. Ştie pe de rost toate discursurile corbului şi ale vulpii, ale măgarului şi ale căţeluşului, ale cocoşului şi ale găinii, nu se arată deloc surprinsă cînd îi spui că pe vremuri animalele vorbeau. Ar fi mai curînd surprinsă dacă i-ai spune că nu vorbeau. E foarte sigură că pricepe tot ce-i spune ciinele ei cel mare, Tom, şi micuţul ei canar Cuip. Are dreptate : animalele au vorbit întotdeauna şi vorbesc şi acum, dar nu vorbesc decît cu prietenii lor. Rose Benoist le iubeşte şi ele o iubesc pe ea. De aceea le înţelege. Ca să te înţelegi cu cineva, cel mai bun mijloc e să-l iubeşti.

Astăzi, Rose Benoist şi-a spus lecţia fără nici o greşeală. Emmeline Capel a luat şi ea o notă bună pentru că a răspuns bine la aritmetică.

Venind de la şcoală, i-a spus mamei ei că a căpătat o notă bună. Şi apoi a întrebat-o :

— La ce foloseşte, mamă, o notă bună ?

— O notă bună nu foloseşte la nimic, i-a răspuns mama Emmelinei. Tocmai de aceea trebuie să fii mîndră că ţi-a dat-o. Într-o bună zi, copila mea, vei înţelege că cele mai preţioase recompense sînt acelea care îţi aduc onoare, fără nici un profit.

Marie

Fetiţele au o pornire firească să culeagă flori şi stele. Dar stelele nu se lasă culese : astfel că fetiţele se aleg cu învăţătura că există şi dorinţe care niciodată nu vor fi satisfăcute. Marie s-a dus în parc cu doica ei ; în drum a văzut un rond de hortensii ; şi a descoperit că hortensiile sînt frumoase : iată de ce a cules una. Nu i-a fost deloc uşor. A tras spre ea floarea cu amîndouă mîinile şi era cît pe-aci să cadă pe spate cînd tulpina s-a rupt. Aşa încît e foarte mîndră de ceea ce-a făcut. E şi foarte mulţumită pentru că floarea te încîntă cînd te uiţi la ea : e un bulgăre de un trandafiriu plăcut muiat în albastru, şi apoi e compusă dintr-o mulţime de alte floricele. Dar a zărit-o doica ; şi se repede la ea. O apucă pe domnişoara Marie de braţ, o ceartă, ţipă, e îngrozitoare. Domnişoara Marie se uită, mirată, cu privirea ei şovăielnică, şi meditează în sufleţelul ei tulburat. Nu vă puteţi închipui cît e de greu, la şapte ani, să pui întrebări conştiinţei. Fetiţa a rămas candidă între fapta ce-a comis-o şi sancţiunea care i se pregăteşte. Doica o pedepseşte, nu să stea în odăiţa întunecoasă, ci sub un castan înalt, la umbra unei mari umbrele chinezeşti. Acolo, domnişoara Marie, gînditoare, surprinsă, uimită, şade şi reflectează. Cu floarea în mînă, sub umbrela bătută de soare de jur împrejur, pare un mic idol ciudat.

Doica îi spune : „Acum, domnişoară, să-mi dai floarea". Dar domnişoara a strîns tare în mînuţă tija florii, obrajii i s-au roşit şi fruntea i s-a umflat ; parcă ar fi gata să plîngă. Doica nu vrea să-i stîrnească lacrimile.

îi spune : „Nu-ţi dau voie să duci floarea la gură. Dacă nu mă asculţi, căţelușul Toto are să-ţi mănînce urechile“

După ce îi aruncă aceste cuvinte, se îndepărtează. Micuţa, pocăită, nemișcată sub baldachinul ei strălucitor, privește în jur, și vede cerul și pămîntul. E mare și cerul, și pămîntul, și pot constitui cîtva timp o bună distracție pentru o fetiță. Dar o preocupă, mai mult decît orice, floarea ei, hortensia. E o floare frumoasă și o floare interzisă. Iată două pricini pentru care îi place. Domnișoara Marie se gîndește : „O floare trebuie să miroase frumos !“ Își apropie de nas bulgărele înflorit. Încearcă s-o miroase, dar nu simte nimic. Nu-i destul de destoinică, nu poate respira încă parfumuri : nu-i mult de cînd sufla asupra trandafirilor în loc să inspire. N-ar trebui să ne batem joc de ea : nu se pot învăța toate deodată. Mai întîi înveți să bei lapte. Mult mai tîrziu înveți să miroși florile : e mai puțin folositor. Dealtfel, chiar dacă ar avea simțul mirosului tot atît de subtil ca al mamei, tot n-ar simți nimic. Floarea de hortensie nu are nici un miros. De aceea, cu toate că-i frumoasă, te saturi repede de ea. Dar domnișoara Marie e ingenioasă. Ce-i dă în gînd ? „Poate că floarea asta e de zahăr.“ Cască gura mare și vrea să-și apropie floarea de buze... Aude răsunînd un strigăt : „Hau !“

E Toto. Sărind peste un strat de mușcate, se oprește drept în fața domnișoarei Marie ; își ciulește urechile și o săgetează cu privirea ochilor săi neastîmpărați și rotunzi. L-a trimis doica ei, care stă de veghe, ascunsă după copaci. Și domnișoara Marie rămîne încremenită.

Peste cîmpii

După dejun, Catherine s-a dus împreună cu Jean, fratele ei, pe pajiște. Cînd au plecat, ziua era tînără și proaspătă ca ei. Cerul nu era chiar albastru ; era mai curînd cenușiu, dar de un cenușiu mai dulce decît orice albastru din lume. Ochii Catherinei au tocmai această culoare cenușie, par făcuți dintr-un pic de cer matinal.

Catherine și Jean au plecat singuri să se plimbe pe pajiște. Mama lor e fermieră și muncește la fermă. Ei

n-au servitoare care să-i însoţească, şi nici nu au nevoie. Cunosc drumul ; cunosc pădurile, cîmpiile, colinele. Catherine ştie ce oră e, uitîndu-se la soare. Catherine ghiceşte feluritele şi frumoasele secrete ale naturii, pe care copiii de la oraş nici nu le bănuie. Chiar şi micuţul Jean înţelege multe lucruri de-ale pădurilor, de-ale iazurilor şi de-ale munţilor, căci micuţa lui minte e o minte rustică.

Catherine şi Jean umblă pe pajiştea înflorită. Catherine adună, din mers, un buchet. Iubeşte florile. Le iubeşte pentru că sînt frumoase, ceea ce-i un motiv destul de serios. Lucrurile frumoase sînt demne de iubit : împodobesc viaţa. Un lucru frumos face cît un lucru bun şi e o faptă bună să faci un buchet frumos.

Catherine culege ba o albăstrea, ba un mac roşu, ba o ciuboţică a cucului, ba o floare broştească. Mai culege flori violete şi drăgălaşe, din acelea care cresc pe marginea lanurilor de grîu şi cărora li se spune „oglinzile lui Venus". Şi mai culege întunecatele spice de iarbă cu lapte şi floricele de creasta-cocoşului — care sînt creste galbene — şi muşcate, şi lăcrămioare, ale căror clopoţei albi se agită la cea mai mică boare şi răspîndesc o mireasmă delicioasă. Catherine iubeşte florile pentru că florile sînt frumoase ; şi îi mai plac pentru că sînt şi podoabe. E o fetiţă foarte simplă, al cărei păr frumos se ascunde sub o scufiţă neagră ; şorţuleţul ei de bumbac îi acoperă rochia de o singură culoare ; poartă saboţi în picioare. Numai la Fecioara Maria şi la Sfînta Ecaterina din biserica parohiei a văzut veşminte bogate. Dar sînt unele lucruri pe care fetiţele le ştiu chiar de la naştere. Catherine ştie că florile sînt nişte podoabe cuviincioase şi că frumoasele doamne care-şi pun buchete de flori la piept par şi mai încîntătoare. Aşa încît se gîndeşte că-i foarte elegantă în clipa de faţă, pentru că poartă un buchet mai mare decît capul ei. E foarte mulţumită şi de eleganţa ei şi de faptul că are nişte idei tot atît de strălucitoare şi parfumate ca florile. Sînt idei care nu se pot exprima prin cuvinte ; cuvintele nu au nimic din acea drăgălăşenie capabilă să exprime ideile despre fericire ale unei fetiţe. Ar trebui nişte arii de cîntece, arii din cele mai săltăreţe şi mai dulci, cîntece dintre cele mai drăguţe,

așa cum sînt cele din *Giroflé-Giroflo* sau *Les compagnons de la Marjolaine*. Și așa se face că fetița cîntă în timp ce-și adună buchetul : „Mă voi duce în pădure, singură-singurică", ba mai cîntă : „Și inima îi voi da, și inima îi voi da".

Micuțul Jean are o fire cu totul deosebită. Nutrește cu totul alte gînduri. E un adevărat om de viață ; încă nu poartă pantaloni, dar judecînd după purtări, și-a întrecut cu mult vîrsta ; nu există o fire mai veselă decît a lui. Pe cînd se ține cu o mînă de șorțul surorii sale, de teamă să nu cadă, cu cealaltă dă din bici, cu toată puterea, ca un băiat robust ce este. Nici primul rîndaș al tatii nu plesnește mai dihai din bici atunci cînd se întoarce cu caii de la adăpat și își întîlnește logodnica. Micuțul Jean nu se lasă pradă unor visări molatice. Nu se sinchisește de florile de cîmp. Se gîndește, pentru joaca lui, la niște munci aspre. Visează la căruțe împotmolite și la cai care trag de gitarul hamului, cînd îi aud glasul și simt loviturile de bici date de el. E plin de forță și de mîndrie. Așa se plimbă el pe pajiște : deși face pași mărunți, se poticnește de orice pietricică și se ține strîns de șorțul surorii sale mai mari.

Catherine și Jean pășesc pe pajiștea ce urcă de-a lungul colinei, pînă într-un loc mai înalt de unde descoperă toate fumurile din sat, întrezărite prin frunzișuri, iar la orizont zăresc clopotnițele celor șase parohii. De aici se vede cît de întins e pămîntul. Aici Catherine înțelege mai bine poveștile cu porumbelul din corabia lui Noe, cu izraeliții din Țara Făgăduinței și cu Isus, peregrinînd din oraș în oraș.

— Să stăm jos, spune ea.

Se așază. Deschizînd mîinile, i se împrăștie pe rochie florile culese. Florile au parfumat-o din cap pînă în picioare, și fluturii au și început să zboare în jurul ei. Alege florile, le asortează ; îmbină nuanțele pentru a face plăcere ochilor. Cu cît culorile sînt mai vii, cu atît le găsește mai atrăgătoare. Are ochii foarte proaspeți, roșul cît de aprins nu-i rănește. Pictorii din oraș atenuează cu multă prudență tonurile, pentru a nu supăra privirile uzate ale citadinilor. Ochii Catherinei sînt ochișori buni, cărora le

plac macii roșii. Macii roșii sînt florile preferate ale Catherinei. Dar fragila purpură s-a și veștejit și ușoara adiere a vîntului îi împrăștie în palme cîteva petale din strălucitoarea corolă. Privește cu uimire la toate tijele înflorite și vede tot felul de insecte alergînd pe frunze și pe flori. Plantele culese de ea serveau de adăpost musculițelor și scarabeilor care, văzîndu-și locuințele în primejdie, se neliniștesc și se agită. Catherinei nu-i pasă de insecte. Găsește că sînt niște vietăți prea mici și nu-i e milă de ele. Totuși, s-ar putea să fii în același timp foarte mic și foarte nefericit. Dar asta e o idee filozofică și, spre nenorocul scarabeilor, filozofia nu intră cîtuși de puțin în capul Catherinei.

Își face ghirlande și coroniță și își atîrnă niște clopoței de urechi ; împodobită cum e, arată întocmai ca o icoană rustică a unei Fecioare venerate de păstori. Frățiorul Jean, preocupat pînă acum să-și conducă imaginarii lui cai, o zărește deodată cu toate podoabele de pe ea. E cuprins numaidecît de admirație. Un sentiment religios îi pătrunde în tot sufletul, cît e el de mic. Se oprește în loc, biciul îi cade din mînă. A înțeles că-i frumoasă. Ar vrea și el să fie frumos și încărcat de flori. Zadarnic încearcă să-și exprime dorința în limbajul lui obscur și dulce. Dar ea l-a ghicit. Micuța Catherine e o soră mare ; o soră mare e o mamă mică, o ia înainte, ghicește.

— Da, scumpule, exclamă Catherine, am să-ți fac și ție o coroană frumoasă și ai să semeni cu un rege mic.

Și iat-o împletind flori albastre, flori galbene și flori roșii ca să-i facă o pălărie. Îi pune micuțului Jean pălăria de flori pe cap ; copilul se îmbujorează de plăcere. Îl sărută, îl ridică în sus, și, cu flori cu tot, îl urcă și-l așază pe o piatră mare. Apoi îl admiră pentru că-i frumos și-l iubește pentru că ea l-a făcut frumos.

Iar micuțul Jean, în picioare pe soclul lui agrest, înțelege și el că-i frumos. Ideea asta îl umple de un respect profund față de el însuși. Înțelege că-i sacru. Drept, nemișcat, cu ochii măriți, cu buzele strînse, cu brațele atîrnînde, cu mîinile răschirate și degetele ca spițele unei roți, încearcă o bucurie pioasă, simțind că devine idol.

Cerul e deasupra capului, pădurile și cîmpiile la picioare. E în centrul lumii. Numai el e mare, numai el e frumos.

Dar deodată Catherine izbucnește în rîs. Exclamă :

— Vai ! ce caraghios ești, micuțul meu Jean ! ce caraghios ești !

Se repede la el, îl sărută, îl scutură ; greaua lui coroană îi alunecă pe nas. Și ea repetă :

— Vai ! ce caraghios e, ce caraghios !

Și rîde din ce în ce mai tare.

Dar micuțul Jean nu rîde. E trist și surprins că totul s-a terminat, că nu mai e frumos. Îi vine greu să se întoarcă la felul lui obișnuit de-a fi.

Coroana destrămată s-a împrăștiat pe jos și micuțul Jean e iarăși asemenea oricărui dintre noi. Nu mai e frumos. Dar e încă un băietan zdravăn. Apucă din nou biciul și iată-l scoțînd din șanț cei șase cai din vis. Copiii mici își închipuie cu multă ușurință că au lucrurile pe care le doresc. Cînd păstrează și la maturitate această miraculoasă facultate, se spune că sînt poeți sau nebuni. Micuțul Jean strigă, lovește și pînă la urmă se descurcă.

Catherine se mai joacă cu florile. Dar unele au murit. Altele dormitează. Căci florile cunosc și ele somnul, ca și animalele, și iată campanulele culese cîteva ore mai înainte cum își închid clopoțelele violete și adorm în mînuțele care le-au despărțit de viață. Catherine ar fi înduioșată, dacă ar ști. Dar Catherine nu știe nici că plantele dorm, nici că trăiesc. Ea nu știe nimic. Nici noi nu știm nimic și, dacă am învățat că plantele trăiesc, nu sîntem deloc mai breji decît Catherine, pentru că nu știm ce înseamnă a trăi. Poate că nu ar trebui să ne plîngem prea mult de ignoranță. Dacă am ști tot, n-am mai îndrăzni să facem nimic și lumea s-ar sfîrși.

Suflă o boare ușoară prin aer și pe Catherine o trece un fior. Se apropie seara.

— Mi-e foame, spune micuțul Jean.

E drept ca unul care mînă caii să mănînce cînd îi e foame. Dar Catherine nu are nici o bucățică de pîine să-i dea frățiorului. Așa că îi spune :

— Să ne întoarcem acasă, frățioare.

Și amîndoi visează la ciorba de varză care aburește din ceaunul spînzurat de cîrlige în mijlocul vetrei mari. Ca-

therine își adună florile pe un braț și, luîndu-și de mînă frățiorul, pornește spre casă.

Soarele cobora încet la orizontul înroșit. Rîndunelele, în toiul zborului, îi atingeau ușor pe copii cu aripile lor întinse. Înserase. Catherine și Jean se înghesuiau unul într-altul.

Florile Catherinei căzură, una cîte una, pe drum. Ascultau amîndoi, în mijlocul marii tăceri, hîrîitoarea neobosită a greierului. Le era frică și erau amîndoi triști, pentru că tristețea serii pătrundea în inimioarele lor. Totul din jur le era familiar, dar nu mai recunoșteau lucrurile cele mai bine cunoscute.

Deodată li se păru că pămîntul e prea mare și prea bătrîn pentru ei. Erau obosiți și se temeau că n-au să mai ajungă niciodată acasă, unde mama lor pregătea ciorba pentru toată lumea. Micuțul Jean nu-și mai pocnea din bici. Catherine lăsă să-i cadă din mîna obosită ultima floare. Își trăgea de braț frățiorul, și nici unul nu scotea o vorbă.

În sfîrșit, văzură acoperișul casei lor care fumega sub cerul întunecat. Atunci se opriră amîndoi și, bătînd din palme, scoaseră strigăte de bucurie. Catherine își sărută frățiorul, apoi începură amîndoi să alerge cît îi țineau picioarele lor obosite. Cînd intrară în sat, femeile care se întorceau de la munca cîmpului le urară seara bună. Respirau ușurați. Mama stătea în prag, cu boneta albă pe cap și cu lingura de spumă în mînă.

— Hai, copilașilor, haideți odată ! strigă ea.

Copiii se aruncară în brațele ei. Intrînd în încăperea în care ciorba de varză scotea aburi, pe Catherine o trecu din nou un fior. Văzuse cum coboară noaptea pe pămînt. Jean, stînd pe scăunelul lui, cu bărbia la înălțimea mesei, începuse să mănînce.

Greșelile celor mari

Drumurile se aseamănă cu rîurile. Și asta din pricină că rîurile sînt drumuri ; sînt drumuri naturale pe care se călătorește cu ciubote de șapte leghe · ce altă denumire

ar fi mai potrivită cu o barcă ? Şi drumurile sînt ca nişte rîuri pe care omul le-a făcut pentru om.

Drumurile, frumoasele drumuri atît de netede, parcă ar fi suprafaţa unui fluviu, şi pe care roata trăsurii şi pingeaua pantofului găsesc un sprijin solid şi moale în acelaşi timp, sînt capodoperele străbunilor noştri, morţi, fără a lăsa vreun nume în urmă şi pe care nu-i cunoaştem decît prin binefacerile lor. Binecuvîntate fie aceste drumuri pe care ne vin din belşug roadele pămîntului, şi care îi apropie pe prieteni.

Pentru a-şi vedea un prieten — şi anume prietenul Jean — Roger, Marcel, Bernard, Jacques şi Étienne au pornit pe drumul naţional care îşi desfăşoară în plin soare, de-a lungul pajiştilor şi cîmpiilor, frumoasa panglică galbenă, străbătînd tîrguri şi cătune şi ducînd, zice-se, pînă la mare, acolo unde se găsesc vapoare.

Cei cinci tovarăşi nu merg atît de departe. Dar trebuie să străbată totuşi un kilometru ca să ajungă pînă la casa prietenului lor Jean.

Iată-i plecaţi. Au fost lăsaţi să meargă singuri, pe temeiul promisiunilor lor ; şi-au dat cuvîntul că vor fi cuminţi, că nu se vor abate de la drumul drept, că se vor feri de cai şi trăsuri şi că nu-l vor părăsi pe Étienne, cel mai mic din bandă.

Iată-i plecaţi. Înaintează în ordine pe o singură linie. Nici că se poate o pornire mai bună. Totuşi, există şi un neajuns în această frumoasă organizare. Étienne e prea mic.

Un mare curaj dă năvală în sufletul lui. Se sforţează, grăbeşte pasul. Întinde cît poate picioarele lui scurte. Şi, pe deasupra, îşi mai agită şi braţele. Dar e prea mic, nu se poate ţine de prietenii lui. Rămîne în urmă. E fatal ; filozofii ştiu că aceleaşi cauze produc totdeauna aceleaşi efecte. Dar nici Jacques, nici Bernard, nici Marcel, nici chiar Roger nu-i filozof. Ei umblă cît îi ţin picioarele, bietul Étienne cît îl ţin picioarele lui : nu-i posibilă nici o armonie. Étienne aleargă, gîfîie, strigă, dar rămîne în urmă.

Cei mari, mai vîrstnici, ar trebui să-l aştepte, aţi spune dumneavoastră, şi să-şi potrivească paşii după ai

lui. O ! ar fi să dea dovadă de o prea mare virtute. Dar ei sînt în privinţa asta ca şi oamenii mari. Înainte ! spun cei puternici, şi-i lasă pe cei slabi în urmă. Să aşteptăm, însă, sfîrşitul acestei aventuri.

Deodată, ai noştri, cei puternici, voinicii noştri, se opresc. Au văzut jos o vietate care sare. Vietatea sare pentru că e broască, şi pentru că vrea să ajungă la pajiştea de pe marginea drumului. Pajiştea asta e patria ei : îi e scumpă, acolo îşi are conacul, lîngă un pîrîu. Şi sare mereu.

E o mare ciudăţenie a naturii o broască.

Mai întîi e verde ; pare o frunză vie şi aparenţa asta îi dă ceva miraculos. Bernard, Roger, Jacques şi Marcel se aruncă pe urmele ei. Adio, Étienne, şi frumoasa şosea ca o panglică galbenă ; adio, toate promisiunile. Iată-i pe pajişte, şi deodată simt picioarele împotmolindu-se în pămîntul gras care hrăneşte iarba deasă. Mai fac vreo cîţiva paşi şi se afundă pînă la genunchi. Iarba ascundea o mlaştină.

Ies cu mare greutate din mocirlă. Pantofii, ciorapii, pulpele le sînt negre. Nimfa pajiştii verzi i-a încălţat cu jambiere de noroi pe cei patru copii neascultători.

Étienne îi ajunge din urmă gîfîind din greu. Nu ştie, văzîndu-i încălţaţi cum sînt, dacă trebuie să se bucure sau să se întristeze. Meditează, în inocenţa lui, asupra catastrofelor care-i lovesc pe cei mari şi tari. Iar cei patru, în noile lor jambiere, — ţi se face milă să te uiţi la ei —, au făcut cale întoarsă : cum s-ar putea duce, mă rog, în halul în care se află, la prietenul lor Jean ? Cînd se vor înapoia acasă, mamele vor vedea îndată, după picioarele lor, ce greşeală au făcut, în timp ce candoarea micuţului Étienne va străluci pe pulpele lui trandafirii.

Jacqueline şi Miraut

Jacqueline şi Miraut sînt prieteni vechi. Jacqueline e o fetiţă mică şi Miraut un cîine mare.

Au trăit pe aceleaşi meleaguri, amîndoi sînt rustici : de aici profunda lor intimitate. De cînd se cunosc oare ? nici

nu mai știu ; asta depășește memoria unui cîine, și chiar a unei fetițe. Dealtfel, nici nu simt nevoie s-o știe, n-au poftă ; nici nu simt nevoia să știe ceva. Au numai impresia că se cunosc de foarte multă vreme, de la începutul tuturor lucrurilor, căci nu-și închipuie nici unul, nici altul că universul a existat înaintea lor. Lumea, așa cum o concep ei, e tînără, simplă și naivă ca dînșii. Jacqueline îl vede pe Miraut și Miraut o vede pe Jacqueline exact în centrul lumii. Jacqueline și-a făcut despre Miraut o părere foarte frumoasă, numai că e inexprimabilă. Cuvintele nu pot reda gîndurile Jacquelinei, sînt prea mari pentru treaba asta. Cît despre ceea ce gîndește Miraut, fără nici o îndoială că gîndește bine și judicios, dar, din nefericire, nu prea se știe ce. Miraut nu vorbește, nu spune ce gînduri îi trec prin cap și nici el însuși nu știe.

E absolut sigur că e înzestrat cu inteligență, dar, pentru tot felul de motive, inteligența lui e obscură. Miraut visează în fiece noapte : vede în timp ce doarme niște cîini ca el, niște fetițe ca Jacqueline, cerșetori. Vede lucruri vesele și lucruri triste.

De aceea latră sau mîrîie în somn. Nu sînt decît vise și iluzii, dar Miraut nu le deosebește de realitate. El încurcă în creierul lui ceea ce vede în vis cu ceea ce vede treaz, și confuzia asta îl împiedică să înțeleagă o mulțime de lucruri pe care oamenii le înțeleg. Și apoi, cum e cîine, are idei de cîine. De ce-ați vrea să înțelegem noi ideile cîinilor mai bine decît înțeleg cîinii ideile oamenilor ? Totuși omul și cînele se mai pot înțelege deoarece cîinii au cîteva idei umane, iar oamenii cîteva idei cînești. De-ajuns ca să lege prietenie. Astfel că Jacqueline și Miraut sînt foarte buni prieteni.

Miraut este mult mai mare și mai puternic decît Jacqueline. Cînd își pune labele dinainte pe umerii fetiței, o întrece cu pieptul și cu capul. Ar putea s-o înfulece în trei înghițituri ; dar el știe, simte că există o forță în sinea fetiței și că, oricît de mică e, este foarte prețioasă. O admiră în felul lui. O găsește frumușică. O admiră cum știe să se joace și să vorbească. O iubește și, din simpatie, o linge.

Jacqueline, de partea ei, îl găsește pe Miraut admirabil. Vede ce puternic este și-i admiră forța. Dacă n-ar

face așa, n-ar mai fi fetiță. Vede că-i bun și îi place bunătatea. Deoarece bunătatea, atunci cînd o întîlnești, e ceva cît se poate de plăcut.

Are un sentiment de respect pentru el. A observat că știe o mulțime de secrete, pe care ea nu le cunoaște, și că în ființa lui se ascunde duhul obscur al pămîntului. Ea îl vede enorm, grav și blînd. Are pentru el aceeași venerație pe care o aveau, în vremurile străvechi și sub un alt cer, oamenii care îi venerau pe zeii rustici acoperiți de păr.

Dar iată că deodată o surprinde ceva, se tulbură, se mîră. L-a văzut pe bătrînul ei duh al pămîntului, pe zeul ei păros, Miraut, legat cu un lanț lung de un copac, lîngă marginea fîntînii. Îl privește, ezită. Miraut se uită la ea cu ochii săi frumoși, cinstiți, răbdători. Nu e nici surprins, nici supărat că-i legat cu un lanț; își iubește stăpînii, și, neștiind că-i un duh al pămîntului și un zeu acoperit de păr, își poartă fără mînie lanțul și zgarda. Totuși, Jacqueline nu îndrăznește să facă un pas înainte. Nu poate concepe ca divinul și misteriosul ei prieten să fie prizonier, și o vagă tristețe îi cuprinde inimioara.

VI

CEI DOI CROITORI

Tunica nu le prea convenea liceenilor, pentru că nu era o haină civilă, și obligîndu-i s-o poarte, se atingea, fără nici un motiv, independența lor. Am purtat și eu tunică și mi-a lăsat o amintire foarte proastă.

Trebuie să vă spun că, pe vremea mea, la colegiu — acolo unde n-am învățat prea mare lucru — era un croitor priceput, pe nume Grégoire. Pe domnul Grégoire nu-l întrecea nimeni cînd era vorba să-i dea unei tunici ceea ce avea nevoie ca să fie tunică: umeri, piept, șolduri.

Domnul Grégoire îți potrivea poalele hainei cu o deosebită grație. Croia pantaloni la comandă, bufanți de la șold în jos și acoperind puțin botinele, ca niște ghetre.

Cînd îţi îmbrăcai uniforma cusută la domnul Grégoire şi, dacă mai ştiai, cît de cît, cum să porţi chipiul, ridicînd puţin cozorocul, după moda de atunci, aveai o înfăţişare cum nu se poate mai drăguţă.

Domnul Grégoire era un artist. Cînd apărea, în timpul recreaţiei de la prînz, în curtea şcolii, cu pînza lui verde pe braţ, înfăşurînd vreo două-trei capodopere de tunici, elevii cărora le erau destinate aceste frumoase realizări părăseau barele de gimnastică sau jocul de-a capra şi se duceau cu domnul Grégoire într-una din sălile de la parter, ca să probeze uniforma cea nouă. Domnul Grégoire, foarte atent şi gînditor, făcea cu creta tot felul de mici semne pe postav. Opt zile după aceea aducea, în aceeaşi pînză verde, costume ireproşabile.

Din nefericire, domnul Grégoire cerea preţuri foarte mari pentru tunicile lui. Avea şi dreptul : n-avea rival. Luxul e totdeauna scump : domnul Grégoire era un croitor de lux. Îl văd şi acum, palid, melancolic, cu frumosul său păr alb şi ochii albaştri, atît de obosiţi sub ochelarii cu rame de aur ; era de o distincţie perfectă şi, dacă nu i-ai fi văzut pînza verde pe braţ, puteai să-l iei drept magistrat. Domnul Grégoire era Dusautoy al liceenilor. Trebuia să dea pe credit şi pe termen lung, deoarece clientela lui era formată din oameni bogaţi, care nu mai terminau cu achitarea notelor. Numai oamenii săraci plătesc bani peşin. Nu că ar fi o virtute a lor, dar nu li se dă pe credit. Domnul Grégoire ştia că nimeni nu se aştepta de la el la ceva prost sau mediocru : se simţea dator, faţă de clienţii săi şi faţă de el însuşi, să întocmească — deşi cu scadenţă îndepărtată — note de plată cît se poate de mari.

Domnul Grégoire avea două tarife, după calitatea furniturilor. De pildă, el făcea distincţie, în facturile lui, între ceaprazurile din fir de aur, fire brodate chiar pe gulere, şi ceaprazurile brodate, cu mai puţină fineţe, pe o bucăţică de postav oval, care se lipea apoi pe guler. Exista, prin urmare, un tarif mare şi un tarif redus. Dar chiar şi tariful redus era ruinător. Elevii pentru care cosea domnul Grégoire constituiau o aristocraţie, un fel de *high-life*, de două categorii, ce se distingeau una de alta

după felul gulerelor pe care le purtau : gulere brodate sau gulere cu aplicații. Situația materială a părinților mei nu-mi îngăduia speranța că mă voi număra vreodată printre clienții domnului Grégoire.

Mama mea era foarte econoamă ; dar era și o femeie foarte miloasă. Mila o făcea să se comporte într-un mod care dovedea inima ei bună — niciînd n-a existat o inimă mai bună ca a ei — dar care mie mi-a pricinuit multe și grave neplăceri. Aflînd, nu știu cum, de un croitor-portar de pe strada Canettes, pe nume Rabiou (era un omuleț roșu, cu picioarele în formă de X, care purta un cap de apostol pe un trup de stîrpitură), un nenorocit ce lîncezea în mizerie dar merita o soartă mai bună, ea se gîndi îndată să-i sară în ajutor. Îi făcu mai întîi cîteva daruri. Rabiou, însă, era împovărat de o familie grea — plin de mîndrie, dealtfel — iar mama, după cum v-am spus, nu era bogată. Puținul pe care putea să i-l dea era o nimica toată pe lîngă nevoile lui. Mama se străduí să-i găsească de lucru, și începu să-i comande pentru tata atîtea perechi dè pantaloni, de sacouri, de redingote și de pardesie cîte credea ea că-i rezonabil să-i comande.

Tatăl meu, în ce-l privea, nu avea nimic de cîștigat de pe urma acestor măsuri. Hainele făcute de croitorul-portar îi ședeau prost. Dar cum el era de o admirabilă simplitate, nici nu-și dădu seama.

Mama, însă, și-a dat seama ; dar, pe bună dreptate, își spunea că tata, fiind un bărbat foarte frumos, înfrumusețа hainele atunci cînd hainele nu-l înfrumusețau pe el și că atunci cînd porți o îmbrăcăminte destul de călduroasă, cusută cu ață trainică, de un om cu frica lui Dumnezeu și părinte a doisprezece copii, nu ești prea rău îmbrăcat.

Nenorocirea a fost că, după ce i-a furnizat tatii mai multe haine decît avea nevoie, Rabiou se afla într-o stare tot atît de jalnică. Nevasta lui era ofticoasă și toți cei doisprezece copii anemici. O cameră de portar de pe strada Canettes nu-i tocmai ce le trebuie unor copii pentru a ajunge la fel de frumoși ca tinerii englezi antrenați la canotaj și la toate celelalte sporturi. Deoarece croitorașul-portar avea nevoie de bani ca să cumpere medicamente, mama s-a gîndit să-i comande o tunică pentru mine. I-ar fi comandat chiar și o rochie pentru ea.

Cînd auzi de tunică, Rabiou ezită. O sudoare de spaimă îi îmbrobonă fruntea de apostol. Dar era curajos şi spera în ajutorul Domnului. Se apucă de treabă. Nu mai înceta cu rugăciunile, îşi dădea o osteneală nemaipomenită, nu dormea. Era emoţionat, grav, recules. Gîndiţi-vă şi dumneavoastră, o tunică, o haină de precizie ! Mai adăugaţi la aceasta că eram deşirat, uscăţiv, fără pic de carne pe oase, şi era greu să mi se potrivească o haină. În sfîrşit, bietul om reuşi să-mi confecţioneze o tunică, dar ce tunică ! Fără umeri, cu pieptul scobit, aceasta se lărgea întruna în partea de jos, terminîndu-se cu o burtă enormă. Hai să zicem, ca formă, treacă-meargă ! Dar să-i fi văzut culoarea ; era de un albastru-deschis, crud, un chin pentru ochi, iar pe guler avea aplicaţii, nu ramuri de palmier, ci lire. Auzi, lire ! Rabiou nu prevăzuse că voi deveni un poet foarte distins. Nu ştia că ascundeam în fundul pupitrului un caiet de versuri intitulat : *Florile dintîi*. Găsisem eu însumi titlul acesta şi eram încîntat. Croitorul-portar nu ştia nimic din toate acestea, ci numai din pură inspiraţie îmi cususe două lire pe gulerul tunicii. Culme a mizeriei : gulerul, departe de a mi se lipi de gît, ţinea să se depărteze cît putea mai mult — se căsca urît de tot.

Aveam, ca barza, un gît lung, care ieşind din gulerul foarte larg, căpăta o înfăţişare de-ţi venea să-i plîngi de milă. Avusesem eu nişte bănuieli încă de la primele probe, şi-l făcui atent şi pe croitor. Dar omul acesta minunat care, prin efortul nevinovatelor sale mîini şi cu ajutorul Celui-de-Sus făcuse o tunică, fără să-şi închipuie că va reuşi nici atît cît a făcut, nu voi să se atingă de guler de teamă să nu iasă şi mai rău.

Şi, la urma urmei, avea dreptate. O întrebai, neliniştit, pe mama cum mă găsea. (Credeţi-mă că era o sfîntă.) Mi-a răspuns ca doamna Primerose :

— Un copil e destul de frumos dacă-i destul de bun.

Ea mă sfătui să fiu modest şi să-mi port tunica.

O îmbrăcai pentru prima dată într-o duminică, aşa cum se cădea, fiind doar o haină nouă. Vai ! cînd am apărut, în ziua aceea, în curtea colegiului, în timpul recreaţiei, ce primire mi s-a făcut !

— Căpăţînă de zahăr ! Căpăţînă de zahăr ! strigară în acelaşi timp toţi camarazii mei.

Am trecut prin clipe grele. Ei văzuseră dintr-o ochire conturul dizgraţios, albastrul prea deschis, lirele, gulerul căscat la ceafă. Începură toţi să-mi bage pietricele în spate, prin fatala răscroitură a gulerului tunicii. Turnau pumn după pumn de pietricele, fără să poată umple abisul.

Nu, desigur că micul croitor-portar de pe strada Canettes nici nu s-a gîndit ce de-a pietricele puteau intra în buzunarul dorsal pe care mi-l croise. Considerînd că am fost căptuşit cu destule pietricele, începui să împart la pumni în dreapta şi în stînga : mi se dădură înapoi, dar nici eu nu-i păstram. După care am fost lăsat în pace. Dar duminica următoare, bătălia începu din nou. Cîtă vreme am purtat această blestemată tunică, am fost jignit în fel şi chip şi am trăit în permanenţă cu nisip în gît.

Era groaznic. Şi, colac peste pupăză, pedagogul nostru, tînărul abate Simler, nu numai că nu mă susţinu în această calamitate, dar mă lăsă, fără milă, în voia sorţii. Pînă atunci — observîndu-mi blîndeţea caracterului şi seriozitatea precoce a minţii — mă poftea, împreună cu alţi cîţiva buni elevi, să particip la convorbirile sale, al căror farmec îl gustam dîndu-mi în acelaşi timp seama cît de preţioase sînt. Eram printre puţinii în faţa cărora abatele. Simler, profitînd de recreaţiile mai lungi de duminică, ridica în slavă măreţiile sacerdoţiului ; uneori expunea chiar şi cazurile dificile peste care poate să dea oficiantul cînd face slujba liturghiei.

Abatele Simler trata aceste subiecte cu o gravitate care mă umplea de bucurie. Într-o duminică, tot plimbîndu-se cu paşii lui mărunţi prin curte, începu să ne povestească despre un preot care găsise un păianjen în potir, după tîrnosire.

— Mare i-a fost tulburarea, şi durerea ! exclamă abatele Simler ; dar a ştiut să fie la înălţimea unei împrejurări atît de groaznice. A luat uşurel, cu două degete gîngania, şi...

La ultimul cuvînt sună de vecernie. Şi abatele Simler, care nu se abătea cu o iotă de la rînduiala pe care era însărcinat s-o aplice, se întrerupse brusc şi ne puse pe

două rînduri. Eram foarte curios să știu ce-a făcut preotul cu păianjenul profanator. Dar, din pricina tunicii, n-aveam s-o aflu niciodată.

Duminica următoare, văzîndu-mă împopoțonat cu o haină atît de caraghioasă, abatele Simler zîmbi discret și mă ținu la distanță. Era un om minunat, dar nu era decît un om ; nu-i ardea să se facă părtaș la ridicolul sub care apăream și să-și compromită sutana cu tunica mea. Nu i se părea decent să fiu în tovărășia lui, atunci cînd mi se băgau pietricele pe după gît, ceea ce constituia, după cum am mai spus-o, permanenta grijă a colegilor mei. Avea, într-un fel, dreptate. Și apoi se temea de vecinătatea mea din pricina proiectilelor care mi se aruncau din toate părțile. Teama era destul de rezonabilă. În sfîrșit, poate că tunica mea îi jignea sentimentul estetic dezvoltat de ceremoniile cultului și de fastul bisericesc. Ceea ce este sigur însă e că n-am mai luat parte la convorbirile duminicale, care-mi erau așa de dragi.

Se descotorosea de mine cu abilitate și tertipuri bine ticluite, fără a-mi spune un singur cuvînt răuvoitor, era doar o persoană politicoasă domnia-sa.

Avea grijă, atunci cînd mă apropiam, să se ducă în partea opusă, și să vorbească în șoaptă, astfel că nu puteam auzi nimic. Cînd îi ceream, cu timiditate, unele lămuriri, se făcea că nu aude și poate că într-adevăr nu mă auzea. Nu mi-a trebuit multă vreme să-mi dau seama că sînt de prisos în preajma lui și că nu trebuie să mă mai amestec printre favoriții săi.

Această dizgrație mă necăji. Glumele colegilor, în cele din urmă, mă plictisiră. Eram îndîrjit și restituiam cu dobîndă loviturile primite. E o artă utilă. Mărturisesc cu rușine că nu am exercitat-o deloc în anii următori. Cei cîțiva colegi, pe care i-am stîlcit în bătaie, mi-au arătat o vie simpatie.

Astfel, din vina unui croitor nepriceput, nu voi afla niciodată cum s-a terminat povestirea cu preotul acela care a găsit un păianjen în potir. În perioada aceea, eram victima unor neîncetate ofense, dar mi-am făcut și prieteni, spre a nu dezminți adevărul că întotdeauna răul e amestecat cu binele. În cazul de față, însă răul întrecea

cu mult binele. Şi tunica mea se dovedi a fi nemuritoare. Zadarnic încercasem s-o scot din uz. Da, mama avea dreptate : Rabiou era un om cinstit, cu frica lui Dumnezeu, şi dădea clienţilor săi numai postav din cel mai trainic.

VII

DOMNUL DEBAS

I

Era necesar, poate, pentru progresul vieţii moderne, să se ridice o gară pe ruinele regretatei Curţi de Conturi, să se smulgă toţi copacii de pe cheiuri, să se construiască un drum de fier subteran şi un tramvai cu aburi să circule pe malul cestălalt, unde domnise pînă atunci atîta linişte.

Mă aştept să răsară în curînd, pe malul gloriosului fluviu, de-a lungul vechilor şi augustelor cheiuri, nişte hoteluri edificate şi decorate în groaznicul stil american, adoptat acum de francezi, după ce au desfăşurat, timp de secole, toate resursele de graţie şi raţiune în arta arhitecturală. Mi s-au dat asigurări că totul e în interesul oraşului şi că a venit vremea ca, în loc de librării şi expoziţii ale buchiniştilor, să avem baruri şi cafenele.

Nu crîcnesc, ştiind că schimbarea este condiţia esenţială a vieţii şi că oraşele, ca şi oamenii, nu durează decît dacă se transformă fără încetare. Să nu ne plîngem în faţa necesităţii. Dar să spunem, cel puţin, cît de atrăgător era peisajul acela lapidar, ale cărui vechi linii nu le vom mai vedea.

Dacă am gustat vreodată desfătarea şi gloria de a mă fi născut în oraşul gîndurilor generoase, aici le-am gustat, plimbîndu-mă pe aceste cheiuri, unde, de la palatul Bourbon pînă la Notre-Dame, se aud pietrele povestind una dintre cele mai frumoase aventuri omeneşti, istoria Franţei vechi şi a Franţei moderne. Aici se vede Luvrul, cizelat ca o bijuterie, Pont-Neuf, care a dus în spatele său robust — altădată îngrozitor de ghebos — timp de trei secole şi ceva pe parizienii căscînd gura la

măscăricii care se întorceau de la circ, sau strigînd : „Trăiască regele !" la trecerea rădvanelor aurite, sau împingînd tunuri și ovaționînd libertatea în zilele revoluției, sau angajîndu-se ca voluntari și pornind desculți sub drapelul tricolor să apere patria în pericol. Întreaga suflare a Franței a trecut pe sub aceste venerabile arcuri de triumf, pe care, mascaroanele, unele zîmbitoare, altele făcînd grimase, par să exprime mizeria și gloria, teroarea și speranța, ura și dragostea ale căror martori au fost de-a lungul veacurilor. Se vede piața Dauphine cu casele sale de cărămizi, așa cum au fost pe cînd Manon Philipon își avea acolo odaia ei de fetiță. Se mai vede bătrînul Palat de Justiție, Sainte-Chapelle cu flesa sa restaurată, Primăria și turnurile de la Notre-Dame. Aici poți aprecia mai bine ca oriunde munca generațiilor, progresul anilor, continuitatea unui popor, sfințenia străduaniilor depuse de strămoșii noștri, cărora le datorăm libertatea și răgazul de a studia. Aici simt pentru țara mea cea mai tandră și mai ingenioasă dragoste. Aici îmi apare limpede că misiunea Parisului este să-i arate lumii drumul pe care să meargă. Din aceste pavele ale Parisului, care au fost ridicate de atîtea ori pentru a obține dreptatea, libertatea, au țîșnit adevăruri consolatoare și eliberatoare. Aici, printre aceste pietre grăitoare, mi se întărește convingerea că Parisul nu va renunța niciodată la vocația sa.

Sena, fiind fără îndoială adevăratul fluviu al gloriei, trebuie să fim de acord că lădițele cu cărți etalate pe cheiuri constituiau o coroană demnă de ea.

Am recitit de curînd excelenta lucrare pe care domnul Octave Uzanne a consacrat-o cărților vechi și ilustrațiilor cu buchiniști. Reiese că obiceiul de a face expoziții de cărți în fața parapetelor datează cel puțin din secolul al XVII-lea și că în perioada Frondei, Pont-Neuf avea bordurile decorate cu romane. Domnii librari-jurați, avînd prăvălie și firmă pictată, nu au putut suporta pe acești umili concurenți, și i-au alungat printr-un edict, în același timp cu Mazarin, ceea ce demonstrează că cei mici au și ei necazurile lor, ca și cei mari.

Pe buchiniști i-au regretat cei puțin oamenii de carte ; se mai păstrează și azi memoriul, redactat în favoarea

lor de un bibliofil, în anul 1697, adică după mai mult de patruzeci de ani de la evacuarea lor.

„Odinioară, spune savantul acesta, bună parte din prăvăliile de pe Pont-Neuf erau ocupate de librari, care aduceau cărți foarte bune și le vindeau cu prețuri mici. Erau de un mare ajutor oamenilor de litere, care de obicei au foarte puțini bani.

Printre cărțile expuse se aflau mici tratate curioase de care adesea nici nu s-a auzit, și altele care se cunosc bine, dar pe care nimeni nu s-ar gîndi să le caute în librării, și care se cumpără numai pentru că sînt ieftine ; și apoi mai erau și ediții vechi ale unor autori antici, care se puteau lua la prețuri mici și pe care le achiziționau cei săraci, lipsiți de mijloace să-și procure altele noi."

Jalba asta a fost întocmită de Étienne Baluze, un om blînd și pașnic, care și-a trăit viața în mijlocul cărților, fără a găsi acea demnă împăcare căutată de el. Iată cum încheie :

„Se pare, prin urmare, că ar trebui tolerate, așa cum s-a făcut și pînă acum, stelajele atît de folositoare unor bieți oameni în mare mizerie, din considerație pentru oamenii de litere, față de care a existat totdeauna un mare respect în Franța și care, din pricina opreliștilor de acum, nu mai au ocazia de a găsi cărți bune la prețuri ieftine."

Buchiniștii din secolul al XVIII-lea au recucerit parapetele, spre bucuria curioșilor. Domnul Uzanne ne informează că ei au mai fost hărțuiți din nou în 1721. La acea dată o ordonanță a regelui interzicea instalarea stelajelor de cărți, sub pedeapsa confiscării lor, a unor amenzi și a închisorii. S-au înjghebat atunci multe jalbe rimate în favoarea nefericiților buchiniști. Unul dintre apărătorii lor e presupus a fi rostit următoarele versuri pe muntele Parnas, după cum zice Nicolas :

În fiece dimineață, vreun sărman,
Sperînd să mai cîștige cîte-un ban,
Venea cu familia pe-ndelete ;
Nevastă, (și-ucenic), băieți și fete,
Cărînd în brațe maldăre de cărți
De știință și de artă — ba și hărți,
Și le-așezau frumos pe un stelaj.

Făcînd mai atractiv acel pasaj,
Spre fericirea vreunui trecător,
Precum şi-al expozantului onor,
Ce oferea mai toată ziulica,
— Exceptînd sărbători şi duminica
Atunci cînd se oprea orice trăfic —
Binevoitor, marelui public,
Marfă care produce doctrină
În fina substanţă cerebrină.

Fără îndoială că nu-i o elegie plîngăcioasă, în haine lungi de doliu, şi nici nu spun că jelania asta stîngace ar fi foarte grăitoare. Dar sînt nişte versuri rezonabile. Şi care au fost auzite. Buchiniştii n-au întîrziat să reintre în posesia cheiurilor.

Fiind crescut pe splaiul Voltaire, i-am cunoscut în copilăria mea ; erau fericiţi şi trăiau în tihnă. Domnul de Fontaine de Resbecque i-a celebrat atunci într-o cărticică, al cărei titlu l-am uitat — e un lucru foarte ruşinos. Baronul Haussmann, care iubea la nebunie liniile regulate, se gîndi să-i alunge pentru ca pavajul cheiului să fie mai neted. Dar fu adus la realitate. Măruntii vînzători în aer liber nu mai avură alt vrăjmaş decît pe „cîinele de comisar" care venea deseori, pe neaşteptate, să măsoare lungimea stelajelor, ca să se convingă că nu întreceau suprafaţa terenului concesionat. Cu siguranţă că buchiniştii erau înclinaţi spre uzurpare. I-am considerat totuşi nişte oameni de mare omenie. Mi-a fost dat să cunosc — şi într-un mod destul de apropiat — pe unul dintre ei, pe domnul Debas, care nu a fost cel mai prosper, şi de care nu-mi pot aminti fără înduioşare.

II

Timp de mai bine de jumătate de veac, venea cu lăditele lui cu cărţi la parapetul de pe cheiul Malaquais, peste drum de hotelul Chimay. Bătut de vînt, de ploaie şi de soare, semăna, spre sfîrşitul vieţii sale umile, cu una din acele statui de piatră, roase de vreme, de sub pridvoarele bisericilor. Se mai ţinea pe picioare, dar se făcea din zi în zi mai mic şi mai aproape de acea pulbere în care se prefac toate formele terestre. Supravieţuise tu-

turor celor cunoscuți. Stelajul său, ca o livadă pustie, revenea la natură. Frunzele copacilor se amestecau cu foile de hîrtie, și păsările cerului lăsau să cadă pe ele ceea ce l-a făcut pe bătrînul Tobias să-și piardă vederea, pe cînd dormea în grădină.

Exista teama ca nu cumva vîntul toamnei — care învîrtejea pe chei semințe de platani împreună cu grăunțe de ovăz scăpate din boturile cailor — să nu-i mături într-o bună zi în Sena pe anticari cu terfeloagele lor cu tot. Totuși, nu a murit în aerul tăios și șăgalnic de pe cheiul unde își trăise viața. A fost găsit mort într-o dimineață în chițimia unde se ducea să se culce în fiece noapte.

L-am cunoscut în copilăria mea și pot să vă asigur că negoțul era cea mai măruntă grijă a lui. Nimeni nu trebuie să-și închipuie că domnul Debas era pe atunci apatic și mohorît, cum a devenit mai tîrziu, cînd timpul l-a metamorfozat într-un buchinist de piatră. Dimpotrivă, la vîrsta lui matură era de o miraculoasă agerime la minte și la corp, și lucra de zor.

Se căsătorise cu o femeie atît de blîndă și atît de săracă cu duhul încît copiii de pe stradă se luau după ea, aruncîndu-i cuvinte de batjocură, fără a reuși însă a tulbura sufletul acesta nevinovat. Lăsîndu-și femeia să cumsecade să stea de pază lîngă cărți, cu aerul și atenția încordată a fetei de la țară care paște gîștele, domnul Debas făcea o mulțime de treburi, pe care de obicei nu le fac bărbații. Orice făcea era inspirat din dragostea față de semenii săi. Această milostenie dădea unitate vieții sale împrăștiate. Avînd o frumoasă voce de tenor, cînta duminica vecernia la capela săracilor Petites Soeurs ; scrib și caligraf, ticluia scrisori pentru servitoare și făcea tăblițe pentru negustorii ambulanți. Pricepîndu-se să umble cu ferăstrăul și rindeaua, înjgheba o vitrină pentru negustoreasa de mărunțișuri, doamna Petit, pe care o părăsise bărbatul, lăsînd-o cu patru copii pe cap. Cu hîrtie, sfoară și cîteva nuiele de răchită făcea pentru băieței zmeie, cărora le dădea el însuși drumul în bătaia vîntului de septembrie.

În fiecare an, cum venea iarna, începea să monteze sobele din mansarde, și cu atita îndemînare de parcă ar fi fost cel mai bun meseriaș sobar. Avea suficiente

cunoştinţe de medicină ca să dea primele ajutoare răniţilor, epilepticilor şi celor înecaţi. Dacă vedea vreun beţiv, clătinîndu-se şi căzînd, îl ridica şi-l dojenea. Se arunca în faţa cailor înfuriaţi şi o lua la fugă după cîinii turbaţi. Acorda sprijin pînă şi bogătaşilor, celor fericiţi. Le punea vinul în sticle, de plidă, fără nici o recompensă. Şi dacă o doamnă de pe cheiul Malaquais se necăjea că i-a zburat papagalul sau canarul din colivie, alerga pe acoperişuri, se căţăra pe hornuri şi prindea pasărea sub privirile mulţimii, care-i urmărea acrobaţiile. Înşiruirea diferitelor sale acţiuni ar putea constitui un poem asemănător cu poemele gnomice ale lui Hesiod. Domnul Debas practica toate meşteşugurile din dragoste pentru oameni.

Ocupaţia lui, însă, cea mai importantă era aceea de a veghea asupra bunului public. În această privinţă trăia ca un bărbat descris de Plutarh. Suflet generos, petrecîndu-şi zilele în aer liber, prînzind şi cinînd pe o bancă, a căpătat moravuri demne de un atenian. Măreţia şi fericirea patriei sale constituiau grija lui de fiece clipă. În cei douăzeci de ani cît a stăpînit împăratul, Debas n-a fost mulţumit de el, măcar o singură dată. Vorbea cu înverşunare împotriva tiranului ; avea o elocinţă naturală, pe care o înfrumuseţa cu rămăşiţe de retorică, deoarece cunoştea bine literatura, citind adesea el însuşi cărţile pe care nu reuşea să le vîndă. Cu toate că avea un gust rafinat, dădea uneori indignărilor sale o turnură familiară. Nefiind despărţit decît prin fluviu de palatul pe care flutura drapelul tricolor, anunţînd prezenţa suveranului, se considera, datorită vecinităţii, la mare intimitate cu acela căruia îi zicea chiriaşul de la Tuileries.

Badinguet [1], umblînd pe jos, trecea cîteodată prin faţa stelajului domnului Debas. Domnul Octave Uzanne ne-a păstrat amintirea unei plimbări pe care Napoleon al III-lea a făcut-o la începutul magistraturii sale, însoţit de un aghiotant, pe cheiul Voltaire. Era o zi cenuşie şi friguroasă de iarnă. Buchinistul ale cărui stelaje se întindeau între una din statuile cheiului Saints-Pères şi lădiţele domnului Debas era pe atunci un bătrîn filozof care semăna destul

[1] Poreclă a lui Napoleon al III-lea.

de bine la caracter cu cinicii din perioada Greciei în declin. Avea, ca și vecinul său, dispreț față de bani și o înțelepciune superioară. Dar înțelepciunea lui era inertă și taciturnă. Tocmai cînd împăratul trecea prin dreptul lui, el aprindea un volum într-o cratiță ca să-și încălzească mîinile bătrîne. Era aidoma cu acea statuie de marmură care se vede sub un castan, lîngă Tuileries : un bătrîn încălzindu-și o mînă pe care o ține deasupra unui vas cu jeratic, în timp ce cu cealaltă strînge vasul la piept. Curios să afle la ce cărți se încălzea librarul, Napoleon îi ordonă aghiotantului să-l întrebe.

Acesta se execută și-i aduse îndată Cezarului răspunsul dorit :

„Victorii și cuceriri".

În ziua aceea Napolean și Debas fuseseră aproape unul de altul, dar nu-și vorbiră. Dacă nu aș iubi adevărul cu o dragoste filială și candidă, aș imagina o aventură trăită de Napoleon, împreună cu aghiotantul său și cei doi buchiniști, care să fie, negreșit, demnă a fi comparată cu minunatele aventuri ale califului Harun-al-Rașid și ale marelui său vizir Giafar, pe cînd hoinăreau noaptea pe străzile Bagdadului. Nu mă voi abate de la precizia datorată însemnărilor fidele, și voi adăuga că unor persoane neoficiale, dar cu merite recunoscute, le plăcea să stea de vorbă cu domnul Debas. Voi evoca pe Amedée Hennequin, Louis de Ronchaud, Edouard Fournier, Xavier Marmier, dar s-au petrecut cu toții de pe lumea asta. Cei mai apropiați de domnul Debas erau doi preoți, care excelau amîndoi în cunoașterea doctrinei și a moravurilor, dar erau foarte deosebiți unul de altul ca fire și caracter. Primul, domnul Trévoux, canonic la Notre-Dame, mic și gras, purta pe obraji acel cinabru plămădit pentru canonici de spiriduși pe care i-a văzut într-un vis poetic Nicolas Despréaux. Toată străduința și preocupările sale tindeau să descopere niște sfinților bretoni, și inima lui era plină de o veselie mieroasă. Celălalt, domnul abate Le Blastier, preotul unei mănăstiri de femei, era înalt de statură și chipeș la înfățișare. Auster, grav, elocvent, își îndulcea prin plimbări solitare galicanismul lui mohorît.

Nici unul dintre ei, cînd trecea pe chei, cu buzunarele sutanei îndesate de cărți, nu se dădea în lături să schimbe cîteva cuvinte cu domnul Debas.

Domnul Le Blastier a consacrat în cîteva cuvinte noblețea morală a buchinistului :

— Domnule, nu aveți nimic *de jos* decît numele [1].

Cînd domnul Le Blastier sau domnul Trévoux îl întrebau cum merg afacerile, domnul Debas răspundea :

— Merg binișor. Dar nu am siguranța zilei de mîine. Și asta datorită regimului.

Și arăta, cu brațul său, întins într-un gest larg, spre palatul Tuileries.

Iată că s-au și scurs zece ani de cînd domnul Debas a plecat dintre noi, într-o zi de iarnă, pe dricul săracilor, în tăcere. Au mai rămas poate vreo doi sau trei care păstrează amintirea acestui omuleț în halatul său lung, de un albastru șters, care ne vindea opere de-ale clasicilor greci sau latini și ne spunea, oftînd : „Nu mai există bărbați de stat ; asta-i nenorocirea Franței".

Poate că, după ce au fost alungați de pe cheiuri, buchiniștii nu se vor mai întoarce niciodată, stelajele lor constituind prețul de răscumpărare a progresului. Ca pe vremea lui Étienne Baluze, vor fi regretați de umilii trecători curioși și de savanții candizi. În ce mă privește, îmi voi aduce aminte cu mare plăcere de multele ore pe care le-am petrecut în fața stelajelor, sub cerul diafan, surizînd în mii de nuanțe fugitive, într-o abundență de purpură și aur, sau uneori cenușiu, pur și simplu, dar de un cenușiu atît de tandru, încît te emoționa pînă în adîncul sufletului.

III

La urma urmei, nu cunosc o ocupație mai tihnită și care să-ți facă atîta plăcere ca răsfoirea cărților vechi de pe cheiuri. Odată cu praful de pe volumele vîndute cu doi gologani bucata, se răscolesc mii de fantasme groaznice sau fermecătoare. Lîngă aceste modeste stelaje

[1] Joc de cuvinte : numele Debas al personajului, dacă ar fi tradus, ar suna : *De jos*.

se fac evocări magice. Se vorbește cu morții, pe care-i întîlnești acolo cu duiumul. Cîmpiile Elizee, atît de lăudate de strămoși, nu ofereau înțelepților, după moartea lor, nimic pe care parizianul să nu-l găsească, în viață fiind, pe cheiurile dintre Port-Royal și Pont Notre-Dame. După gustul meu, mirții lui Virgil nu sînt mai atrăgători decît micii platani care umbresc trăsurile ce stau în așteptare de-a lungul bulevardului de la Monnaie — și care sînt destinați să fie smulși.

Sînt mici și subțiri. Dar au grație. Fără ei, frumosul palat la Monnaie, în stilul lui Ludovic al XVI-lea, atît de înțelept, atît de rezonabil, atît de judicios, ar plăcea mai puțin. Piatra cea mai artistic sculptată pare dură cînd nici un frunziș nu freamătă în apropierea ei. Apoi pentru a-l rechema pe om în natură, trebuiesc arbori în fața palatelor.

Cîțiva anticari îmbătrîniți și amărîți, pe care-i întîlneam în timpul plimbărilor mele, cu pași mărunți, îmi mărturiseau decepția lor : „Nu se mai găsește nimic în stelajele de cărți cu doi gologani bucata". Și se pierdeau în laude pentru timpul trecut, cînd domnul de la Rochebilière descoperea în fiece dimineață, între Pont-Neuf și Pont-Royal, ediția princeps a cîte unei opere clasice. În ce mă privește, nu am găsit niciodată pe cheiuri vreo ediție originală Molière sau Racine, dar ceva care valorează mai mult decît *Tartuffe* — înaintea volumelor cartonate — sau *Athalie* în — 4°, am găsit aici lecții de înțelepciune. Toată această hîrtie mizgălită mi-a arătat ce înseamnă vanitatea succesului trecător și a celebrităților efemere. Nu pot răscoli cărțile acestea de doi gologani fără să mă simt îndată năpădit de o tristețe calmă și blîndă, și fără a-mi spune : La ce să mai adaug și eu la maldărul de hîrtie înnegrită încă vreo cîteva pagini ? N-ar fi mai bine să nu mai scriu o iotă ? !

VIII

SCUTIERUL REGELUI

Crescut pe cheiul Voltaire, în praful cărților și al bibelourilor, în mijlocul buchiniștilor și al cotrobăitorilor

de tot copiul, am cunoscut de mic copil pe amatorii de faianţe, de arme, de stampe, de medalii. Am cunoscut pe unii care nu căutau decît lucrări în fier şi alţii care nu căutau decît lucrări în lemn ; am cunoscut bibliofili şi bibliomani, şi nu m-am putut dumiri de ce ar merita batjocura vulgului. Pot să vă asigur că oamenii aceştia ciudaţi au gustul delicat, spiritul îmbogăţit de lecturi, moravuri blînde ; prietenia mea pentru asemenea inşi de treabă care adună tot felul de lucruri în dulapuri datează încă din primele zile ale vieţii mele.

Pe vremea cînd eram cel mai slab, cel mai timid, cel mai stîngaci şi cel mai visător dintre elevii clasei a VII-a de liceu, îmi petreceam, cu mare desfătare, zilele de vacanţă la Leclerc-junior, care vindea pe atunci arme vechi într-o dugheană mică şi joasă de pe cheiul Voltaire. Leclerc-junior era bătrîn. Era un omuleţ zbîrlit, şchiop ca Vulcan, care, încins cu un şorţ de serj, şlefuia de dimineaţă pînă seară săbii prinse într-o menghină, fixată pe marginea bancului său de lucru.

Dădea luciu, neobosit, unor spade străvechi, de aici înainte inofensive, care, la ieşirea din mîinile lui urmau să-şi termine, liniştite, destinul în vreo panoplie de castel. Dugheana lui era plină de halebarde, coifuri, chivăre, grumăjere, platoşe şi pinteni, şi-mi aduc aminte de un scut mic din veacul al XV-lea, pictat tot cu devize galante : cei care nu l-au văzut au pierdut ocazia de a mirosi o minunată floare a cavalerismului. Mai erau acolo spade de Toledo şi armuri sarazine de o nespusă graţie ; căştile ovale de care atîrnau reţele împletite din fire de oţel, fine ca muselina, pavezele incrustate cu aur mi-au dat, încă din fragedă vîrstă, o vie admiraţie pentru emirii distinşi şi fioroşi care luptau împotriva baronilor creştini la Ascalon şi la Gaza ; şi, dacă acum mai gust atîta plăcere citind tragedia *Zaïre,* o datorez, fără îndoială, imaginaţiei mele, căreia îi place să împodobească pe amabilul şi nefericitul Orosman cu asemenea arme frumoase. La drept vorbind, căştile şi scuturile lui Leclerc-junior nu datau de pe vremea cruciadelor ; dar eram înclinat să văd în dugheana bătrînului meu prieten zalele lui Villehardouin şi iataganul lui Saladin.

Era efectul entuziasmului meu visător, şi trebuie să declar că armurierul nu m-a ajutat cu nimic. Lustruia fără încetare şi nu scotea un cuvînt. Niciodată nu l-am auzit lăudîndu-şi armele, în afară de două-trei săbii de călău, pe care le socotea piese reuşite. Leclerc-junior era un om cinstit, fost scutier regal, şi foarte apreciat de clienţii săi.

Dar nici unul nu era mai intim şi mai asiduu decît domnul de Gerboise, vechi regalist, care îi amintea că luase parte la revolta şuanilor în 1832, împreună cu doamna ducesă de Berri, şi care îşi răzgîia bătrîneţile împodobind cu săbii istorice sala sa de arme din castelul Mauffenges, din Rosiers. Moşneagul acesta înalt, care fusese scutierul lui Carol al X-lea, nu mai contenea să tot povestească întîmplări de la curte şi să depene la genealogii, cu vocea lui tunătoare, într-un limbaj care mi se părea vechi, dar care nu era decît provincial. Domnul de Gerboise cu figura lui de ţăran şi vorba rustică era un nobil cumsecade. Cu faţa roşie sub coama albă şi deasă, înalt, gras, mîndru şi acuma de pulpele picioarelor sale, care pe la 1827 erau cele mai frumoase din regat, înjurînd de dumnezei şi de toţi sfinţii din Anjou, violent şi rafinat, pios, duelgiu şi desfrînat, mă amuza nespus de mult cînd îi auzeam vorba cam deşănţată şi-i ascultam nenumăratele anecdote.

Îl trata cu oarecare consideraţie pe Leclerc-junior, care fusese şi el scutier regal şi care, în simplitatea şi hărnicia lui, părea mai curînd a fi meşteşugar decît negustor de lucruri de ocazie. Şi, ajungînd la vîrsta la care ţi-ai pierdut toţi prietenii din anii tinereţii, bătrînul şuan din 1832 se complăcea să reîmprospăteze, împreună cu fostul soldat al restauraţiei, amintirile comune din tinereţea lor.

În timp ce vorbea, eu mă piteam într-un colţ ca să nu mă vadă nimeni, şi ascultam.

De cîte ori l-am auzit povestind amintiri din timpul revoluţiei de la 1830 şi din călătoria regală de la Cherbourg ! Povestirile astea le termina totdeauna exclamînd :

— Mareşalul Maison, ce ticălos !

Leclerc se grăbea să adauge :

— Timp de trei zile n-am avut ce mînca, domnule marchiz, ne hrăneam cu cartofii pe care-i şterpeleam de

pe cîmp. Cînd m-a prins odată un țăran, mi-a dat una cu furca de-am rămas beteag de-un picior.

Asta-i tot folosul ce l-a avut de-a fi fost în slujba regelui, și totuși a rămas regalist, și păstra în sertarul scrinului, ca pe un lucru sfînt, o fîșie din drapelul alb, pe care regimentul și l-a împărțit în curtea castelului Rambouillet.

Mi-amintesc că, într-o zi, domnul de Gerboise a întrebat cu vocea lui groasă și caldă :

— Leclerc, unde ai fost cu garnizoana în vara lui 1828 ?

Armurierul, ridicînd capul de pe bancul său, răspunse :

— La Courbevoie, domnule marchiz.

— Strașnic ! L-am cunoscut pe colonelul dumitale, mititelul ăla de la Morse, ai cărui fii dețin astăzi funcții la curtea lui Badinguet.

Și, cu un gest disprețuitor, îi arată, prin geamuri, castelul din care se vedea vag aripa cu frontoane lungi, dominînd celălalt mal al fluviului.

— Dragul meu Leclerc, adăugă el, în iulie 1828 eram în slujba regelui, ca scutier, la castelul din Saint-Cloud, în compania a doua, cu bandulieră verde... Ei, drace ! nu eram împopoțonați ca de carnaval, ca gărzile lui Bonaparte. E o idee de parvenit să îmbraci soldații din paza tronului de parcă ar fi niște păsări ale paradisului. Pe cînd noi, dragul meu Leclerc, purtam o cască de argint cu șenilă neagră și penet alb, sacou albastru regal cu guler roșu-aprins, epoleți, eghileți și brandenburguri de argint, pantaloni de cașmir alb.

Apoi, lovindu-se zgomotos peste pulpă, adăugă :

— Și cizme de călărie... La douăzeci de ani scutier-locotenent de rangul II, un *rendez-vous* în fiece seară și un duel în fiece săptămînă... N-aveam de ce ne plînge... Ah ! Leclerc, ce vremuri !

— Da, domnule marchiz, răspunse cu blîndețe armurierul, continuînd să frece lama unei săbii, erau vremuri bune într-un fel, dar eu eram totuși nefericit din pricina camarazilor de cameră, care găsiseră o gramatică în echipamentul meu. Trebuie să vă spun că voiam să învăț franceza la regiment, și că am cumpărat o gramatică din

solda mea. Dar ceilalţi îşi băteau joc de mine, mă băgau într-un cearşaf şi mă săltau pînă-n tavan. Timp de şase luni s-a cîntat în cvartirul meu :

Aţi văzut o gramatică,
Aţi văzut o gramatică
La Leclerc ? [1]

— Nu s-ar putea spune că n-au avut şi ei puţină dreptate. Dumneata, prietene, n-aveai nevoie să înveţi gramatica. Ca şi cum eu m-aş apuca acum să învăţ ebraica. Comandantul meu, contele d'Andive, şi-ar fi bătut joc de mine şi ar fi fost al naibii de îndreptăţit. Şi cum îţi spuneam, Leclerc, făceam de serviciu la Saint-Cloud, purtam un sacou albastru şi pantaloni albi, pentru că era vara. În ţinuta de iarnă, pantalonii erau albaştri regal, ca şi sacoul.

— Întocmai ca la noi, spuse armurierul. Vara purtam pantaloni de doc.

— Da, spuse marchizul, şi nu era lucrul cu care vă puteaţi făli cel mai mult. Dar eraţi totuşi oameni plini de curaj. Şi ceea ce îţi voi spune acum n-aş vrea să te întristeze. În timp ce te hîţînau în cearşaful dumitale, la cvartirul din Courbevoie, eu luam în primire serviciul de la Saint-Cloud. Într-o noapte am stat de gardă chiar sub ferestrele regelui, şi ce-am văzut în noaptea ceea n-am să uit niciodată.

Totul era în ordine ; drapelul flutura deasupra castelului. Comandantul companiei, care avea gradul de locotenent-general, dormea în pat, cu cheile sub sulul de la căpătîi. Ţîrîitul greierului destrăma liniştea profundă a nopţii, şi luna, răsărind pe deasupra arborilor, arunca o pulbere de argint peste aleile parcului pustiu. Cu muscheta pe braţ, visam, în faţa peronului, la diferite treburi

[1] Joc de cuvinte în original :
As-tu vu la grand'mère
As-tu vu la grand'mère
Chez Leclerc ?
Grand' mère (bunică) are aproape aceeaşi sonoritate ca *grammaire* (gramatică).

și plăceri. Deodată văzui deschizîndu-se fereastra camerei în care dormea regele ; Carol al X-lea apăru în balcon, cu scufia de noapte plină de panglici, și în halatul de casă. La lumina albă a nopții cu lună i se vedeau limpede trăsăturile plăcute și nobile ale obrazului. Ținea, după obiceiul său, buzele întredeschise, și avea o expresie tristă, pe care nu i-o cunoșteam. Se uita, rînd pe rînd, și îndelung, cînd la luna din înaltul cerului, cînd la un lucru mărunt ce-l ținea în căușul palmei stîngi și care părea a fi un medalion. Apoi începu să sărute cu tandrețe medalionul, cu brațul drept întins spre astrul nopții — de parcă l-ar fi luat ca martor. Îi curgeau lacrimi pe obraz. Eram atît de tulburat de ceea ce vedeam încît țeava muschetei începu să se izbească violent de bandulieră. Privirile spre lună și sărutările se prelungiră timp de cîteva minute. Apoi regele se întoarse în cameră și-l auzii închizînd fereastra:

Leclerc, dacă ai fi fost în locul meu, nu te-ar fi impresionat bătrînul rege, cu scufia de noapte pe cap, sărutînd un portret și probabil niște fire de păr, o amintire rămasă de la o femeie (n-am putut distinge ce se afla în medalion), cu lacrimi în ochi, luînd luna drept martor al dorurilor și suferințelor sale ? Sărmanul rege ! numai luna știa de dragostea tinereții sale !

Eu cred, Leclerc, că în noaptea ceea Carol al X-lea se gîndea la doamna de Polastron, care l-a iubit pe vremea cînd era strălucitul conte d'Artois, cu care s-a întîlnit pe cînd el făcea parte din armata lui Condé și îndura mizeriile exilului ; ea i-a adus în cortul lui, în mijlocul soldaților, diamante, bijuterii și aur, tot ce-a putut strînge în grabă, sacrificîndu-și astfel averea și onoarea. Ce părere ai, Leclerc ?

Armurierul clătină din cap ; se vedea că nu avea nici o părere.

Domnul de Gerboise continuă cu vioiciune :

— Îmi place să cred, Leclerc, că în noaptea ceea, la Saint-Cloud, treizeci și cinci de ani după moartea doamnei de Polastron, Carol al X-lea își plîngea cea mai sinceră prietenă. Și pe bună dreptate.

Știi, Leclerc, nici unul din noi n-avem nici o justificare, cînd ne încăpățînăm să trăim.

— De ce, domnule marchiz ? întrebă armurierul.

— Dragul meu, cînd nu mai faci dragoste, degeaba faci umbră pămîntului. Şi apoi, n-o să-i mai vedem niciodată pe regii noştri.

Aveam pînă atunci motive să cred că regele Carol al X-lea era un mare uşuratic şi că avea mintea cea mai şubredă din lume. Am citit apoi istoria lui, şi nu am descoperit nimic care să-i facă cinste. Reţin această anecdotă despre bătrînul rege, în scufie de noapte, vorbind la lună, ca relevînd cea mai simpatică trăsătură a vieţii sale.

IX

DOAMNA PLANCHONNET

Eram fericit că în primăvară aveam să împlinesc şaisprezece ani. Tata mă trimisese la Corbeil, să-mi petrec vacanţa de paşti la mătuşă-mea Félicie, care avea o căsuţă pe malul Senei, unde îşi ducea viaţa cu evlavie şi medicamente. Mătuşa mă îmbrăţişă cu o convingere temeinică despre îndatoririle sale faţă de familie, mă felicită că mi-am luat bacalaureatul, îmi spuse că sînt leit tata, mă sfătui să nu fumez în pat, şi mă lăsă liber pînă la cină.

Intrai în odaia dereticată anume pentru mine de bătrîna servitoare Euphémie, deschisei valiza şi scosei manuscrisul celei dintîi opere ale mele — aşezat cu multă grijă între două rînduri de cămăşi. Era o nuvelă istorică, *Clémence Isaure*, în care îndesasem tot ceea ce concepeam eu atunci despre dragoste şi artă. Eram destul de mulţumit de isprava mea. După ce mă dichisii puţin, mă dusei să mă plimb, să hoinăresc prin oraş. Umblînd pe un bulevard mărginit de ulmi — liniştea lui puţin tristă mă fermeca — văzui pe uşa unei căsuţe joase, acoperită cu glicină, o firmuliţă albă, pe care scria cu litere negre : *l'Indépendant, gazetă zilnică, politică, comercială, agricolă şi literară*. Inscripţia asta îmi redeşteptă năzuinţele spre glorie. Eram chinuit de cîteva luni de dorinţa de a mi se tipări nuvela *Clémence Isaure*. Ambiţios, dar şi

modest, mi se părea că această căsuță tihnită, ascunsă în frunziș, ar oferi un azil convenabil pentru prima mea lucrare literară, și atunci îmi încolți în minte gîndul să-mi duc manuscrisul la *l'Indépendant*.

Viața pe care o duceam la Corbeil se scurgea lin și monoton. Mătușa îmi povestea la cină despre cearta ei cu doctorul Germon, care avusese loc cu zece ani în urmă, dar care nu-i ieșea din cap ; își rezerva, pentru cafea, istorioarele despre abatele Laclanche, un om minunat, dar ostenit din pricina vîrstei și a proporțiilor pe care le luase : în timp ce mătușa își înșira păcatele la confesional, el dormea. După toate astea, admirabila femeie mă trimitea la culcare, sfătuindu-mă din nou să nu fumez în pat.

Într-o bună zi, fiind singur în salon, răsfoiam, din plictiseală, ziarele ce se găseau pe un gheridon de mahon. Erau mai multe numere din *l'Indépendant*, la care mătușă-mea era abonată. De format mic, tipărit cu caractere uzate pe o hîrtie prea subțire, *l'Indépendant* părea o publicație modestă, care-mi dădea curaj. .

Parcursei vreo două-trei numere ; singura bucată literară pe care am găsit-o avea drept titlu : *O surioară a Fabiolei*. Semnată cu un nume de femeie. Îmi făcu plăcere să constat că era în același gen cu nuvela mea, dar mai slabă. Și această considerație mă determină să-mi duc manuscrisul la redactorul-șef al gazetei. Numele său figura pe ziar : *Planchonnet*.

Făcui un sul din *Clémence Isaure* și, fără să-i mărturisesc mătușii demersul ce-aveam să-l încerc, mă dusei, cu oarecare înfrigurare, la casa cu glicină. Domnul Planchonnet mă primi imediat în biroul său. Fără sacou și fără vestă pe el, omul scria. Era un colos, și cel mai păros ins pe care l-am întîlnit vreodată. Era negru din cap pînă în picioare, la fiece mișcare se auzea un fîșîit puternic, de parcă un cal și-ar fi scuturat coama. Făcea impresia unui sălbatic. Nu se opri din scris cînd intrai eu : ci, asudînd, gîfîind, cu pieptul dezgolit, își termină articolul ; apoi, lăsă tocul din mînă și-mi făcu semn să vorbesc.

Bolborosii numele meu, numele mătușii, scopul vizitei, și-i întinsei, tremurînd, manuscrisul.

— Am să-l citesc, îmi spuse. Vino sîmbătă...

Am ieşit, îngrozitor de tulburat, dorind ca pînă sîmbătă să vină o catastrofă universală, sfîrşitul lumii, atît de mult mă temeam de o nouă întîlnire cu redactorul-şef. Dar sfîrşitul lumii n-a venit, în schimb a sosit sîmbăta şi l-am văzut din nou pe domnul Planchonnet.

— Ştii, îmi zise el, ţi-am citit chestia aia ; e foarte drăguţă. Ţi-o bag în gazetă. Ce faci mîine seară ? Vino să iei masa la mine acasă. Stau în piaţa Saint-Guenault, peste drum de turnul pătrat. Vom fi în familie. Şi, te rog, fără marafeturi.

Acceptai cu multă recunoştinţă.

A doua zi, la ora şase, îl găsii pe domnul Planchonnet în salon, cu vreo doi sau trei copii pe genunchi şi alţi cîţiva pe umeri. Mişunau la copii de s-ar fi zis că are şi în buzunare. Se auzeau strigăte : tată, tată, şi toţi îl trăgeau de barbă. Purta o redingotă nouă, o cămaşă albă, şi răspîndea un miros de lavandă.

Intră o femeie blondă şi subţire, puţin ofilită, dar atrăgătoare, cu părul de culoarea aurului pal şi ochi de culoarea florilor de saschiu, graţioasă, deşi avea şoldurile cam prea late.

— Doamna Planchonnet, anunţă el.

Copiii (mă încredinţai că nu-s decît şase) erau graşi şi cam grosolani, aveau culori aprinse în obraji, frumoşi într-un anumit fel. Picioarele şi braţele lor goale formau în jurul enormului lor părinte o încîlceală de cărnuri fragede, şi toţi pironiseră nişte ochi sperioşi asupra mea.

Doamna Planchonnet se scuză de lipsa lor de politeţe.

— Nu prea stăm noi multă vreme în acelaşi loc ; n-au timp să lege cunoştinţă cu nimeni ; sînt nişte mici sălbatici ; nu ştiu absolut nimic. Şi cum vreţi să înveţe ceva dacă îşi schimbă căminul la fiecare şase luni ? Henri, cel mai mare, are unsprezece ani. Nu ştie încă un cuvînt din catehism. Nici nu ştiu, zău, cum o să-şi facă prima comuniune... Braţul dumitale, domnule.

A fost o cină îmbelşugată. O ţărăncuţă, supravegheată atent de doamna Planchonnet, aducea mereu tot alte feluri : plăcinte, fripturi la cuptor, pateuri, tocană, apoi nişte păsări enorme, pe care gazda, prinzîndu-şi şervetul sub bărbie şi ţinînd într-o mînă o furculiţă cu trei dinţi

și în alta un cuțit cu mîner în formă de picior de căprioară, și le așeza la îndemînă, arătîndu-și toți dinții și învîrtindu-și ochii holbați în mijlocul părului ce-i acoperea fața. Cu coatele îndoite, decupa ușor cărnurile albe sau cele de vînat, îi servea el însuși pe copii cu mare largheță, ca și pe nevastă-sa și pe oaspete, și spunea, rîzînd fioros, niște lucruri foarte nevinovate.

Dar mai ales atunci cînd da de băut, își arăta toată mărinimia lui de căpcăun cumsecade. Cu mîinile-i lungi, apuca din mulțimea de sticle adunate la picioarele sale cîte una, fără să se aplece, și-i turna nevestei sale care refuza, dar degeaba, copiilor care adormiseră între timp, cu o falcă în farfurie, și mie, nefericitul, care hlăpăiam, fără să gust, și vin roșu, și alb, și rosé, și ambrat sau auriu, a căror vîrstă și origine le proclama cu mare veselie, bazîndu-se pe mărturia băcanului care i le vînduse. Am golit astfel nu mai știu cîte sticle felurit etichetate. După care i-am declarat stăpînei căsei nobilele și tandrele mele sentimente. Toate pornirile eroice și amoroase din suflet mi se îmbulzeau pe buze. Înălțai convorbirea noastră pînă la culmile sublimului. Încercam însă o reală dificultate să mă mențin la aceste culmi, deoarece domnul Planchonnet, deși aproba din cap speculațiile mele cele mai transcendentale, nu se lăsa antrenat de ele, și-mi vorbea fără oprire de tot felul de subiecte culinare, printre altele, de pildă, cum se aleg și se prepară ciupercile comestibile. Se simțea în el bucătarul desăvîrșit, care era stăpîn pe cunoștințele sale de geografie gastronomică a Franței. Uneori mai relata și cîte un cuvînt mai deștept al unuia din copiii săi.

Mă înțelegeam mai bine cu doamna Planchonnet, care-mi spuse de cîteva ori că are înclinații spre idealism. Îmi mărturisi că a citit cîndva o poezie care a emoționat-o mult, de al cărei autor nu-și mai amintea, pentru că se afla într-o carte care conținea bucăți din diferiți poeți.

I-am recitat toate elegiile pe care le știam. Dar cea mai mare parte din versuri se pierdeau din pricina țipetelor îngrozitoare pe care le scoteau copiii, bătîndu-se pe sub masă și încercînd să-și zgîrie ochii cu ghearele.

La desert, îmi dădui seama că o iubeam pe doamna Planchonnet. Și dragostea mea era atît de generoasă

încît, departe de a o putea înăbuși în inimă, o revărsam în priviri prelungi și cuvinte fără șir. Spuneam tot ce știam despre viață și moarte și-mi deschisei sufletul cu toată sinceritatea doamnei Planchonnet care, lăsînd să-i cadă pleoapele pe frumoșii săi ochi albaștri, și aplecînd obrazul slăbit și brăzdat de oboseală, îmi răspundea mai mult în șoaptă : „Nu-i așa, domnule ?“ și încerca să zîmbească.

Mai aveam să-i spun încă multe, cînd deodată ne părăsi, ducîndu-se să culce copiii care, cu picioarele atîrnate în aer, dormeau profund pe scaunele lor. După plecarea ei rămăsei gînditor în fața lui Planchonnet, care se ocupa cu turnarea lichiorurilor. Găseam că are o înfățișare de brută. Calmul lui greoi mă irita. Dar eram inspirat de cele mai nobile sentimente. Doream în sinea mea să aibă un suflet frumos, iar eu un suflet încă și mai frumos pentru ca doamna Planchonnet să fie iubită de doi bărbați demni de ea.

De aceea mă hotărîi să sondez sufletul lui Planchonnet.

— Domnule, îi spusei, aveți o profesie foarte frumoasă.

— A ! îmi răspunse el, aprinzîndu-și pipa, găsești că-i frumos să redactezi o gazetă de provincie ? Și încă o gazetă clericală. Lucrez pentru popime. Dar nu poți să-ți alegi ce vrei tu, nu-i așa ?

Și începu să tragă liniștit din pipa de spumă de mare, pe care era sculptată o femeie goală într-o poziție voluptuoasă.

Îl întrebai :

— Domnule Planchonnet, o cunoașteți pe mătușa mea ?

Îmi răspunse :

— Nu cunosc pe nimeni la Corbeil. Acum șase luni eram la Gap... un pic de lichior de anason ?

O nevoie nestăpînită de tandrețe creștea din ce în ce mai mult în mine. Mi se năștea un sentiment de prietenie pentru Planchonnet. Mă purtam familiar cu el, îi arătam interes și mai ales încredere. Îi povestii viața mea ; îl făcui părtașul speranțelor și viselor mele.

Se opri din fumat. Eu îi mai vorbeam. În sfîrșit, dîndu-mi seama că picotea, mă ridicai, îi spusei bună-seara, și-i exprimai dorința de a-mi prezenta omagiile doamnei

Planchonnet. Mă făcu să înțeleg că era imposibil pentru că doamna se culcase. Regretam mult, și-mi căutai pălăria pe care o găsii foarte greu. Planchonnet, cu o lampă în mînă, mă conduse pînă la palier și-mi dădu niște sfaturi cum să mă țin de balustradă și cum să cobor treptele, sfaturi care de obicei nu se dau. Dar scara era, după cum văzui, o scară destul de dificilă, căci mă împiedicai de cum o atinsei cu piciorul. În timp ce coboram, Planchonnet, aplecîndu-se peste balustradă, mă întrebă dacă am să nimeresc casa mătușii mele. Întrebarea mă ofensă. Îi promisei că am s-o găsesc fără nici o greutate ; dar am promis mult prea mult, deoarece o bună parte din noapte mi-am petrecut-o căutînd. În timpul investigațiilor mele, văzînd cu cîtă stîngăcie îmi mișcam picioarele pe străzi, îmi pierdui răbdarea. În același timp îmi frămîntam mintea să găsesc o faptă eroică prin care să pot stîrni admirația doamnei Planchonnet. Mă gîndeam la frumoșii ei ochi albaștri, și eram tare mîhnit că talia ei nu era tot atît de încîntătoare ca și ochii.

A doua zi, cînd mă trezii, soarele lumina puternic ; aveam limba uscată și ardea pielea pe mine. Durerea cea mare era că nu-mi puteam aminti ce-i spusesem seara din ajun doamnei Planchonnet și mă temeam, pe bună dreptate, să nu-i fi spus decît prostii.

Mătușa nu se codi să-mi facă mărturisirea că socotea întîrzierea mea ca o lipsă de respect față de casa ei. Cînd îi mărturisii, plin de mîndrie, că mi s-a primit spre publicare nuvela *Clémence Isaure* la *l'Indépendant,* se făcu roșie ca focul, și-mi porunci să retrag imediat manuscrisul, ca să preîntîmpin nenorocirea de a fi inserat în gazetă : ideea o înspăimînta. Mă dusei, așadar, cu capul plecat, să cer înapoi opera mea de la Planchonnet, care mi-o restitui cu indiferență, așa cum o primise.

— Ce faci astă-seară ? mă întrebă el. Vino la noi la cină. Mîncăm ce-a rămas de la masa de ieri.

Am refuzat, gîndindu-mă la mătușa-mea. După cîteva zile făcui o vizită doamnei Planchonnet, pe care o găsii cu un buchet de flori de cîmp în față, și cosînd un petec la fundul pantalonilor băiatului cel mare. Am fost extrem de rezervați și unul, și celălalt. Ploua. Și am vorbit de ploaie.

— E trist, e foarte trist, spusei eu.
— Nu-i aşa ? răspunse ea.
— Vă plac florile, doamnă ?
— Le ador.

Şi întoarse spre mine frumoşii ei ochi, strălucind în mijlocul unui obraz veştejit.

În săptămîna următoare, am plecat din Corbeil. N-am mai văzut-o niciodată pe doamna Planchonnet.

X

CEI DOI TOVARĂŞI

Era în ultimii ani ai celui de-al doilea imperiu. Jean Meusnier şi Jacques Dubroquet ocupau cîte o jumătate dintr-un atelier aflat în fundul unei curţi, aproape de cimitirul Montparnasse. Tot parterul casei aparţinea unor lucrători în marmură, care umpleau curtea cu pietre albe de mormînt, cruci şi urne funerare.

O pulbere de marmură şi ipsos îşi întindea linţoliul alb pe jos. Atelierul era ca o cuşcă mare, cu geamuri, deasupra magazinelor cioplitorilor de pietre funerare ; înăuntru se afla o sobă de fontă, două şevalete şi cîteva scaune de paie desfundate. Praful de marmură, care pătrundea prin crăpăturile uşii şi ale cercevelelor, acoperea goliciunea lividă a pereţilor şi a pardoselii.

Jacques Dubroquet era pictor de scene istorice, iar Jean Meusnier peisajist. Peisajistul acesta semăna leit cu un copac ; avea, ca şi arborele, coaja aspră, o sevă puternică, era paşnic şi liniştit. Părul său des se ridica pe fruntea-i zgrunţuroasă ca lăstarele unei sălcii cu vîrfurile retezate.

Neştiind decît cîteva cuvinte, vorbea puţin. Dar picta mult. Se scula dis-de-dimineaţă, şi după ce se încălzea cu un pahar de vin alb, hoinărea pe la periferia oraşului să facă studii, după care, animat de un suflu brutal şi lucrînd cu încăpăţînare, executa cîteva tablouri în atelier.

Ţăran de origine, prudent, neîncrezător, viclean, cu obrazul la fel de mut ca limba, sinchisindu-se prea puţin de tovarăşul lui, nu avea, în toată lumea asta, decît pe

Euphémie, care ţinea o lăptărie pe bulevardul Montparnasse, o femeie grasă şi blajină de vreo cincizeci de ani, la care lua regulat masa, şi pe care o iubea cu o dragoste măsurată şi şireată.

Jacques Dubroquet, pictor de scene istorice, cu cîţiva ani mai în vîrstă, avea o fire cu totul deosebită.

Era un om de gîndire. Voia să semene cu Rubens şi, în acest scop, purta părul lung, un barbişon ascuţit, o pălărie de fetru cu boruri largi, o vestă scurtă cu mîneci din catifea şi o pelerină largă. Inevitabila pulbere de la pietrele cioplite îi ştirbea din măreţie. Şi Jean Meusnier era plin de praf ; dar el părea, în felul acesta, mai îmblînzit şi parcă mai frumos. Dimpotrivă, pentru frumuseţea pictorului de scene istorice praful constituia o ocară ; îşi peria necontenit catifeaua, fără nici un efect, şi suferea din pricina asta.

Fire iubitoare, veselă şi fastuoasă, era un suflet generos şi, temîndu-se că după numele de Jacques Dubroquet lumea nu-şi putea face o idee suficientă despre el, şi-l schimbă în acela de Jacobus Dubroquens, care-i exprima mai bine geniul.

Dubroquens făcea parte, prin vîrstă, dintre ultimii romantici şi cei cu idei republicane. Îşi făcuse studiile de pictură în ateliérul lui Riesmer, pe la sfîrşitul domniei lui Ludovic Filip.

Cititor pasionat, frecventa asiduu sala de lectură a bunei doamne Cardinal, unde studenţii în medicină învăţau la anatomie, cu o mînă sau un picior de cadavru alături de ei, pe masa pe care mîncau o bucată de pîine, drept prînz. Devora toate cărţile, apoi se ducea să discute cu camarazii lui, în pepiniera grădinii Luxemburg, în faţa statuii Velleda.

Şi ce elocvent era ! Cînd izbucni revoluţia de la 1848, îşi întrerupse studiile de pictură. Îşi simţi entuziasmul umanitarist crescînd în mijlocul cluburilor, deveni conştient de misiunea sa şi concepu arta nouă.

De atunci încoace, Jacobus Dubroquens începu să aibă din ce în ce mai multe idei ; dar îi trebuia, pentru a le exprima pe toate, o pînză de şaizeci de picioare pătrate. Şaizeci de picioare pătrate sau nimic, asta era alternativa lui. Aşa încît nu va constitui pentru nimeni o sur-

priză că Jacobus Dubroquens, la vîrsta la care l-am cunoscut, adică atunci cînd începuse să-i albească părul, nu făcuse încă nici un singur tablou.

Era copleşit de prea multe idei. Şi apoi îl stingherea imperiul. Aştepta căderea lui. Devenise celebru în lăptăria din Montparnasse prin copia uneia din sirenele lui Rubens, făcută la Luvru, în 1827, şi în care erau unele părţi care puteau fi bune, dar culoarea era prea rece şi cenuşie, astfel încît copia nu semăna deloc cu originalul. Cînd i se făcea observaţia asta, Jacobus Dubroquens răspundea surîzînd :

— Dumnezeule ! e cît se poate de simplu ! Rubens se înalţă pînă aici (şi îşi ducea mîna la nivelul genunchiului), şi eu mă înalţ pînă aici (şi îşi ridica braţul deasupra capului).

În afară de Sirena, nu era autorul nici unui alt tablou. Particularitatea asta, destul de remarcabilă în viaţa unui pictor, nu-l tulbura defel.

— Tablourile mele, spunea el, lovindu-se peste frunte, sînt aici !

Avea într-adevăr, sub pălăria lui de fetru à la Rubens, două sau trei proiecte, puţin obişnuite: de apoteoze, în care erau amestecaţi de-a valma Anaxagor, Buddha, Zoroastru, Isus Cristos, Giordano Bruno şi Barbès.

De cîte ori, pe vremea cînd eram încă foarte tînăr — e atît de mult de atunci — am preferat Şcolii de drept şi cursurilor domnului Demangent atelierul prăfuit al celor doi amici şi teoriile estetice ale lui Jacobus Dubroquens !

Vocea lui, frumoasă şi caldă, de orator de club, domina scîrţîitul ferăstraielor mîntuite de marmorieri, piuitul vrăbiilor şi ţipetele copiilor care se băteau în curte. Cu ce elocvenţă îşi descria viitoarele tablouri, în care avea să prezinte Marşul Umanităţii, Geniul religiilor, sau Progresul democraţiei şi al Păcii universale ! Cu ce convingere arăta că opera sa urma să facă sinteza filozofiei prin pictură !

În timpul acesta Jean Meusnier, la şevaletul său, în faţa unei pînze mărunte, robotea cu încăpăţînarea răbdătoare a ţăranului la desenarea unui copac sălbatic, şi păstra o linişte de vegetală.

Apoi, ridicînd brusc ochii spre geamul prin care cădea o lumină crudă, bombănea :

— Blestematul ăsta de burduf... care mă stinghereşte... cum naiba îi spune ?

Încercam să răspundem, dar nu reuşeam. În cele din urmă, Jean Meusnier, făcînd un mare efort de memorie, strigă :

— Am găsit ! soarele, ce mai ! Înţelegi, bate prea tare acum.

Cîteodată, luam toţi cina la lăptărie, în odaia mică împodobită cu un tablou mare al lui Jean Meusnier. Era o compoziţie îngrozitoare — o pictase rîzînd în sinea lui. Înfăţişa nişte copaci odioşi şi ridicoli. Acest viguros peisajist nu simţea frumuseţea şi urîţenia decît în lumea vegetală. Şi sălbaticul s-a distrat făcînd caricaturi de stejari şi ulmi.

În ce priveşte regnul uman, n-o cunoştea decît pe Euphémie care, hotărît lucru, îi părea o persoană foarte agreabilă. Înainte de a servi cina, se tot învîrtea în jurul ei, în bucătărie, la lumina maşinilor de gătit, în timp ce Jacobus Dubroquens îmi explica, în faţa solniţei şi a borcanului cu muştar de pe măsuţă, triada galică.

Şi cum ar mai fi exprimat el triada în pictură ! Nu-i lipsea decît o pînză de douăzeci de metri pătraţi, şi Republica.

În aşteptare, compunea modele de îmbrăcăminte pentru păpuşi, desena cele trei faze ale extracţiei bătăturilor după metoda lui Eduard şi picta trandafiri de-ai Mariei pe măduvă de soc.

Era un bărbat foarte discret. Nu lăsa să i se ghicească nimic din misterul dureros al vieţii sale şi, de cîte ori ne întîlneam, dizerta despre artă şi filozofie, în toată tihna şi cu mulţumire de sine.

Dar noi o pornim încotro ne mînă destinul, şi cei mai fideli dintre noi părăsim unul după altul pe vechii noştri tovarăşi, lăsîndu-i în drum — drumul greu al vieţii. De-a lungul ultimului meu an de drept, i-am pierdut din ochi pe cei doi prieteni. Mai tîrziu, numele lui Jean Meusnier, devenit celebru, mi-l aminteau zilnic gazetele care-l citau, aducîndu-i elogii. Tablourile maestrului le vedeam la Salon, la Mirliton, la Volney, la Georges Petit, la amatorii

de pictură și la cucoanele ce se țineau în pas cu moda. Vitrinele papetăriilor îi arătau pe întrecute cunoscutul său obraz de bătrîn zeu rustic.

Dar de bietul Jacobus Dubroquens n-am mai aflat nimic ! Îmi închipuiam că nu mai era printre cei vii și că o moarte îndurătoare l-a luat ușurel de pe lumea asta, pe care nu a văzut-o niciodată decît în vis și printre nori.

Dar, într-o bună zi din toamna lui 1896, pe cînd luam la stația Tuileries vaporașul care coboară pe rîu, am observat pe pod un bătrîn înfășurat într-o veche mantie peticită, pe cap cu o pălărie de fetru trasă pe-o ureche, în chip romantic, cu un surîs amabil ținîndu-și o mînă — frumoasă încă — pe un carton de desen, într-o atitudine de geniu meditativ.

Recunoscui, sub cei șaptezeci de ani ai lui, pe bunul Jacobus Dubroquens. Cînd îi vedeai ridurile de pe obraz, îi dădeai mai mult, dar ochii săi albaștri mai păstrau invincibila sa tinerețe.

Îmi răspunse la salut fără să știe cine sînt și fără să se sinchisească măcar s-o afle ; căpătase obișnuința — în lăptăriile pe care le frecventa — unui soi de fraternitate anonimă care-i cuprindea pe toți interlocutorii săi.

— Știți, tabloul meu, marele meu tablou, mi se adresă el, ăștia vor să-l execut în proporții reduse și cu unele schimbări...

— Cine sînt ăștia care vor, maestre Jacobus ?

— Ăștia... de la șandramaua... guvernul, miniștrii, consiliul municipal, ce mai ! Parcă eu îi știu ? Îi cunosc eu pe toți băcanii ăștia ? Nu mă uit eu în gura acestor ființe îndoielnice și disprețuiesc tot ce nu-i realizat în absolut. Da, ăștia vor să denatureze marea mea idee. Dar fiți pe pace, nu fac eu asemenea tranzacții.

Așadar, imperiul căzuse. De douăzeci și cinci de ani se instaurase republica, și Jacobus Dubroquens nu-și putuse face încă marele său tablou.

Dealtfel, era pe deplin mulțumit. Ca să aibă din ce trăi, desena modele de pipe, comandate de un concurent al lui Gambier, și viniete menite să orneze cutii de sardele. Văzîndu-l cum zîmbea, te întrebai dacă aveai de-a

face cu un bătrîn nebun sau cu un înţelept ; eu însumi n-aş îndrăzni să mă hotărăsc.

Despărţindu-ne, îmi arătă cu un gest larg cerul trandafiriu, rîul argintat şi malurile acoperite de o pulbere de lumină aurie.

— Ei, ce spui ? e un fundal frumos pentru apoteoza femeii libere, la care mă gîndesc... care ar scoate cu precizie mai bine în valoare tonurile. De astă dată va fi ceva în maniera lui Veronese, dar mai tare... Veronese saltă pînă la înălţimea asta, pe cînd eu...

Şi-l văzui făcînd acelaşi gest de-odinioară.

De pe pasarela debarcaderului, îmi strigă :

— Veniţi să mă vedeţi în atelierul meu, la Point-du-Jour. Pe strada care o ia la dreapta, la numărul 6. Sunaţi tare.

M-am dus abia peste două luni. În faţa casei indicate de Jacobus, l-am întîlnit pe Jean Meusnier — robust şi noduros ca un stejar, cu o rozetă de comandor pe redingota lui decentă. S-ar fi zis că-i un satir antic, devenit un asiduu om de lume. Mi-a strîns mîna.

— Dumneata ! Ehei, e mult de-atunci... Bietul Dubroquet, ce spui ? o congestie pulmonară... e distrus !

O apucă înaintea mea pe o îngustă scară de lemn care tremura sub greutatea lui.

Urcînd, gîfîia şi tot mormăia :

— Ce mai scîrţîie drăcia asta !

Cînd am ajuns pe palierul de sus, o femeie în cămaşă de noapte, portăreasa, desigur, dădu trist din cap şi ne şopti :

— Nu mai rezistă pînă seara. Intraţi, domnii mei.

În chiţimia lui, pe un mizer pat de campanie, în faţa *Sirenei* din 1847, Jacobus horcăia.

Ne făcu semn să ne apropiem şi, cu glasul şuierător, foarte scăzut, dar distinct încă, ne spuse :

— S-a sfîrşit ! Iau cu mine pictura filozofică... Sînt toate aici, în capul meu, toate tablourile... La urma urmei, poate că-i mai bine că n-au fost văzute... Ar fi fost prea mare necazul confraţilor mei.

Agonia, destul de blîndă, dură vreo cinci ore şi se termină spre miezul nopţii.

Jean Meusnier închise ochii vechiului său tovarăş şi, gînditor, revăzîndu-i întreaga viaţă, reflectînd la misterul lucrurilor, ca şi cum ar fi fost atins de o aripă invizibilă, duse mîna la fruntea răposatului şi, cuprins de o dureroasă tulburare, murmură :

— Sacru sipet !

XI

ONÉSIME DUPONT

L-am cunoscut pe Onésime Dupont după ce îmbătrînise. Prin el, m-am apropiat de generaţia lui Armand Carrel şi a redactorilor de la *Le Globe*, a cărui doctrină şi ale cărei moravuri le păzea. Numele lui, altădată faimos, e acum uitat. Făcea parte din mişcarea de la 48, era un roşu. Îi plăceau muzica şi florile. Îl vedeam cîteodată la tatăl meu. Îmbrăcat de sus pînă jos în negru, era de o extremă eleganţă. Modul lui de comportare trăda un perpetuu şi minuţios respect de sine. La optzeci de ani îşi mai păstra ţinuta militărească. Singura teamă pe care a cunoscut-o vreodată era aceea de a nu se murdări, şi atît de puternică era, încît nu-şi părăsea niciodată mănuşile albe şi nu dădea mîna decît cu anumite persoane. Avea incredibile scrupule de conştiinţă şi de igienă, o nevoie constantă de puritate morală şi fizică. N-am cunoscut niciodată un om atît de politicos şi nici o politeţe atît de glacială. Lumina ochilor strălucind pe obrazul lui prelung şi palid, precum şi buzele subţiri şi răsfrînte nu ar fi plăcut deloc dacă nu ar fi avut acel aer de generozitate, de eroism, de extravaganţă pe care-l exprima întreaga lui figură demodată. Onésime Dupont nu era sărac. Trecea, chiar, drept bogat, pentru că în anumite ocazii uita de severa cumpătare cu care îşi administra bunurile şi făcea cîte un act de dărnicie, cu totul neobişnuit şi bizar.

Conspirator în timpul monarhiei din iulie, reprezentant al poporului în 1848, proscris în 1852, deputat în 1871, era republican şi ajuta la instaurarea libertăţii pe pămînt

și a fraternității universale. Doctrina pe care o profesa era aceea a republicanilor de vîrsta lui : dar originalitatea lui consta în faptul că era prietenul cel mai generos al genului uman și totodată cel mai sumbru dintre mizantropi. Oamenii, pe care-i îndrăgea în masă pînă la sacrificarea bunurilor, a libertății și a vieții sale în schimbul fericirii lor, în particular, îi disprețuia și se ferea de ei ca de o scîrnă. Nu era singura sa contradicție : el, care proclama tot timpul independența de cuget și condamna folosirea paloșului, își susținea ideile cu sabia în mînă, bătîndu-se pentru chestiuni de principiu. A fost, pînă la adînci bătrînețe, cel mai semeț duelgiu din partidul său.

Trufia, impasibilitatea și părerea inflexibilă pe care o avea despre onoare făceau din el un fel de gentilom roșu. Era fiul unui comercinat de porțelanuri din suburbia Poissonnière, el însuși fiind menit să continue negoțul tatălui său. Debutul lui în afaceri a fost marcat de un incident destul de ciudat. Am să vi-l povestesc așa cum l-am auzit și eu din gura unor bătrîni, morți de multă vreme.

Părintele său, Dupont, om cinstit și destoinic, simțind prin 1835 că începe să îmbătrînească, și dobîndind din negustoria sa o avere destul de frumușică, s-a hotărît să se retragă la țară împreună cu nevastă-sa Heloise, născută Riboul, care primise, în sfîrșit, moștenirea de la tatăl ei, zidar pe vremuri, și apoi achizitor de bunuri naționale. Așadar, într-o bună zi a anului 1835, omul nostru îl chemă pe fiul său Onésime după gratiile cuștii care de treizeci de ani îi servea de birou și de unde își putea supraveghea vînzătorii din magazin, văzîndu-și în același timp de scripte. Și acolo, îi glăsui astfel :

— Tinerețea mea s-a dus și aș vrea acum, la sfîrșitul vieții, să mă ocup puțin de grădinărit. Dintotdeauna mi-am dorit să altoiesc peri. Viața e scurtă, dar o trăiești mai departe prin copiii tăi. Cel care a creat natura ne-a acordat această nemurire pe pămînt. Tu ai douăzeci de ani. La vîrsta ta, eu vindeam veselă pe la bîlciuri. Mă plimbam cu căruța prin toate departamentele republicii și mi se întîmpla nu o dată să dorm noaptea sub coviltir, la o

margine de drum, în ploaie sau ninsoare. Am dus-o greu, dar pentru tine viaţa va fi uşoară. Mă bucur, căci viaţa ta o continuă pe a mea. Pe soră-ta am măritat-o bine, cu un avocat. E timpul ca vrednica ta mamă şi cu mine să ne putem odihni, o meritäm şi unul şi celălalt. Am ajuns unde am ajuns prin munca mea ; m-am cultivat citind almanahuri şi broşuri, acelea care circulau prin toată Franţa în perioada cînd se puneau bazele constituţiei, în mijlocul unor necontenite tulburări. Tu, în schimb, ai învăţat la liceu. Ştii latina, cunoşti dreptul. Astea-s podoabe ale minţii. Dar esenţial e să fii om cinstit şi să cîştigi bani. Am fondat o casă de comerţ bună. Tu trebuie s-o menţii şi s-o măreşti. Porţelanul este o marfă excelentă, care răspunde la toate nevoile oamenilor. Ia-mi locul, Onésime. Încă nu eşti în stare s-o duci singur. Am să te ajut la început. Clienţii trebuie să se obişnuiască cu obrazul tău. Începînd chiar de azi ai să iei în primire comenzile care vin. Carnetul de tarife, care se află în stelajul ăsta, îţi va fi de mare ajutor. Sfaturile mele şi timpul vor face restul. Nu eşti nici prost, nici rău. Nu-ţi fac nici o vină din faptul că porţi jiletcă à la Marat şi că faci pe tînărul romantic. E o suceală a vîrstei. Şi eu am fost odată tînăr. Aşază-te aici, băiete, la masa asta.

Şi moş Dupont îi arătă băiatului un birou vechi, demodat, pe care îl mai păstra, din economie, nefiind omul căruia să-i placă luxul. Era un birou de marchetărie, garnisit cu aramă, pe care-l cumpărase la o licitaţie, cu vreo treizeci de ani în urmă şi care-i servise lui Choiseul, pe vremea cînd a fost ministru.

Onésime Dupont ascultă în tăcere şi luă locul ce-i fusese indicat. Tatăl se duse la plimbare, încrezător în fiul lui, socotind că sîngele familiei nu se va dezminţi, şi mulţumit că a schimbat un tînăr romantic într-un comerciant de porţelanuri. Onésime, rămas sigur, începu să studieze tarifele. Era hotărît să-şi facă datoria şi să dea atenţia cuvenită tuturor afacerilor de care avea să se ocupe. Studia de vreo jumătate de oră, cînd sosi domnul Joseph Peignot, comerciant de porţelanuri la Dijon. Era un om jovial şi cel mai bun client al firmei Dupont.

— Dumneavoastră aici, domnule Onésime ? Cum ? nu sînteţi pe bulevard să faceţi pe filfizonul în costumul vostru albastru cu butoni de aur ? Drăguţele fete de la baia chinezească trebuie să fie foarte triste că nu vă văd. Da ! aveţi dreptate, e timp pentru plăceri şi timp pentru afaceri serioase... Am venit să vorbesc cu tata.

— Îi ţin eu locul.

— Mă bucur foarte mult. E un bun prieten de-al meu. Sînt zece ani de cînd facem afaceri împreună. Şi sper să lucrez şi cu dumneavoastră zece ani şi chiar mai mult. Semănaţi bine cu el. Dar parcă aduceţi mai mult cu mama. Nu v-am făcut un compliment de lepădat. Doamna Dupont e o persoană foarte bine. Ce mai face tata ? Am de gînd să-l poftesc în săptămîna asta la Rocher de Cancale, să luăm cina împreună, aşa cum ne-am obişnuit de vreo zece ani încoace. Te rog să mă asiguri că nu-i bolnav.

— E bine sănătos. Vă mulţumesc, domnule. Ce doriţi dumneavoastră ?

— Păi, acum e perioada reaprovizionărilor. Am venit să fac comanda anuală. Am sosit azi-dimineaţă cu diligenţa şi stau, ca de obicei, la hotelul Victoria din strada Coq-Héron.

Şi domnul Joseph Peignot, scoţînd o hîrtie din buzunar, înşiră obiectele de care avea nevoie : servicii de masă cu duzina, farfurii cu sutele, chiuvete, vase. O comandă grozavă.

— Am să mă străduiesc să vă satisfac, domnule, îi declară Onésime.

Cu ochii pe tarif, indica minuţios preţul articolelor solicitate de negustor... Douăzeci şi patru de servicii à la Charte, albe cu dungi aurii... douăsprezece servicii Lamartine, şaizeci garnituri de toaletă...

— Vedeţi, spuse domnul Joseph Peignot, nu mi-e teamă că mă încarc cu prea multă marfă. Dacă vrei să vinzi mult, trebuie să cumperi mult. Sînt curajos, după cum vedeţi, şi nu mi-e frică de riscurile comerţului... Alt client mai bun decît mine nu aveţi ! adăugă el, rîzînd cu toată gura.

Deodată, luînd un aer trist, scoase cîteva suspine şi, pe un ton plîngăreţ, îi spuse :

— O să-mi faceţi, desigur, o mică reducere. Preţurile dumneavoastră sînt cam mari. Trecem printr-o perioadă grea. Sînt destui bani în Franţa, dar lumea îi ţine ascunşi. Oamenii n-au siguranţa zilei de mîine. Faceţi-mi o mică reducere.

— Regret că nu vă pot acorda ceea ce îmi cereţi, domnule, răspunse Onésime cu o politeţe glacială.

— Nu puteţi să-mi mai scădeţi cinci la sută, în afară de rabatul obişnuit ? Glumiţi !

— Nu, domnule, nu glumesc.

— Tatăl dumneavoastră mi-ar fi făcut imediat această mică reducere. El îmi acordă toate rabaturile pe care i le cer. Nu refuză nimic vechiului său prieten Peignot. Ce om cumsecade moş Dupont !

— Să terminăm odată, domnule, spuse Onésime, ridicîndu-se. După cele ce mi-aţi spus, nu mai putem comunica între noi decît prin intermediul a doi amici ai mei.

— Cum ? Ce spuneţi ? întrebă negustorul din Dijon cu nevinovăţie şi copleşit de uimire.

— Spun, domnule, că voi avea onoarea să vă trimit martorii mei, care îşi vor face datoria de a lua legătura cu martorii dumneavoastră.

— Nu vă înţeleg.

— Poate că nu am fost destul de clar, domnule. Scuzaţi-mă. Vă trimit martorii pentru că l-aţi insultat pe părintele meu.

— Eu să-l insult pe părintele dumneavoastră, cu care sînt prieten de zece ani, un confrate pe care-l stimez, pe care-l onorez ! Nu-ţi dai seama ce spui, tinere !

— L-aţi insultat, domnule, declarînd că vă poate face rabat la tariful mărfurilor ; aţi insinuat, prin urmare, că beneficiile sale sînt excesive şi, în consecinţă, arbitrare, deoarece, după părerea dumneavoastră, le poate reduce cînd i-o cereţi. Mai înseamnă că vă înşeală luîndu-vă mai mult atunci cînd nu-i cereţi rabat, acuzîndu-l astfel de o comportare nedelicată faţă de dumneavoastră. Prin urmare, l-aţi insultat. Cred că de astă dată am fost destul de explicit.

Auzindu-l cum vorbește, negustorul din Dijon căscă gura și holbă ochii. Imposibilitatea de a înțelege ceva din toate aceste argumente îl năucise, dar ceea ce îl înfricoșa cel mai mult era liniștea, blîndețea cu care le înșira. Onésime Dupont vorbea într-adevăr cu acel glas lent și melodios cu care avea să susțină mai tîrziu la club și în Adunarea Națională moțiunile cele mai îngrozitoare.

— Tinere, spuse pălind negustorul din Dijon, un lucru e sigur : unul din noi doi e nebun. Dar sînt încredințat — și aș putea jura la nevoie — că cel nebun ești dumneata. Nu plec din Paris pînă nu-l văd pe tatăl dumitale, să mă lămuresc cu el. Ceea ce mi s-a întîmplat acum e atît de straniu încît nu mi-am închipuit că mi s-ar putea întîmpla așa ceva nici mie, și dealtminteri nici altcuiva.

Ieși atît de uluit, încît simțea că se îmbolnăvește. Și, într-adevăr, se băgă în pat, la hotelul Victoria, din strada Coq-Héron.

În timpul acesta, Onésime Dupont anunță prin cîte o scrisoare pe doi subofițeri de la cazarma din Château d'Eau că avea să le ceară un serviciu. Erau doi tineri sergenți romantici, care foloseau în mod obișnuit ca martori redactorilor de la *National* și membrilor clubului *Espérance*.

Dar începînd chiar de-a doua zi, bătrînul Dupont își reluă locul la biroul său. Continuă să îmbătrînească în dosul grilajului, renunță la grădinărit — și numai el știe cît de mult își dorise ocupația asta — și nu mai altoi nici un păr.

Onésime, eliberat din funcțiile sale comerciale, se devotă numai intereselor publice și fondă societatea secretă *Truelle et Niveau* [1], care neliniști guvernul din iulie prin neîncetatele sale atacuri, punîndu-l de trei ori în pericol.

[1] Mistrie și nivelă (franc.).

Cartea a doua

NOTE SCRISE
DE PIERRE NOZIÈRE
pe marginea
volumului său, în format mare :
PLUTARH

Răsfoiam deunăzi *Meritul Femeilor*, într-un frumos exemplar legat în marochin de culoarea cireşei şi aurit pe margini, pe care l-am găsit, după moartea bunicii mele, în scrinul acestei minunate femei, unde îşi păstra cele mai scumpe amintiri.

Cotorul este uzat în foarte multe locuri, şi se găsesc flori uscate între foile cărţii. E cert că bunică-mea, pe vremea cînd era tînără, citea poemul acesta cu emoţie. Găsea în poem ceea ce eu nu reuşesc să găsesc. Era pentru dînsa un izvor viu şi o sursă de miresme. Ar fi absurd să nu-i dăm dreptate. Graţioasa făptură ştia ce citeşte. Era tînără, şi cartea nouă.

Deşi a scris, cu ochii îndreptaţi spre posteritate (a spus-o el însuşi şi e poziţia pe care o ia în portretul său), Gabriel Legouvé, cînd a compus poemul, în 1801, a făcut-o, desigur, pentru bunică-mea, pe atunci o frumoasă copilă, în rochia ei de muselină albă ; în orice caz, mai curînd decît pentru dumneata sau pentru mine, care nu ne născuserăm încă. Iată de ce sînt înclinat să cred că *Meritul Femeilor* a fost un excelent poem, care s-a alterat ulterior. Altfel, nu mi-aş putea explica de ce bunică-mea a vîrît între foi flori uscate.

E adevărat că nu prea ştiu la ce s-o fi gîndit ea cînd citea *Meritul Femeilor*. Probabil că nu se gîndea la ceea ce citea. Avea poate mai multe de spus cărţii decît cartea avea să-i spună ei. Dar poeţii sînt obişnuiţi cu asemenea confidenţe ; nu i-am iubi atîta dacă nu ar fi destinaţi mai

mult să ne asculte decît să ne vorbească. Ei sînt confidenţii noştri atunci cînd nu sînt mijlocitorii noştri.

Cu-adevărat drăguţ în *Meritul Femeilor* sînt florile pe care le-a pus în carte bunică-mea.

* * *

Raţiunea, superba raţiune este crudă şi capricioasă. Sfînta nevinovăţie a instinctului nu înşală niciodată. În instinct se află singurul adevăr, acea certitudine fără seamăn, pe care umanitatea o poate găsi în viaţa noastră iluzorie, în care trei sferturi din suferinţe le datorăm gîndirii noastre.

Bătrînul meu prieten Condillac spune că făpturile cele mai inteligente sînt şi cele mai susceptibile de a se înşela.

* * *

Morala şi ştiinţa nu sînt necesarmente legate între ele. Acei care cred că-i pot face pe oameni mai buni, instruindu-i, nu sînt foarte buni observatori ai naturii. Ei nu văd că din pricina cunoştinţelor, sînt distruse prejudecăţile, fundamentul moravurilor. E foarte hazardată încercarea de a demonstra în mod ştiinţific adevărul moral cel mai universal recunoscut.

* * *

Au fost pedanţi ridicoli care au pretins că pot stabili reguli pentru cei ce vor să scrie, ca şi cum ar exista alte reguli decît datina, gustul şi pasiunile, virtuţile şi viciile noastre, toate slăbiciunile şi toate forţele noastre.

Socotesc o calamitate publică existenţa gramaticilor franceze. A-i pune pe şcolari să înveţe din cărţi limba lor maternă — cînd te gîndeşti bine — e un lucru monstruos. Să studiezi ca o limbă moartă o limbă vie, ce absurditate. Limba noastră este mama şi doica noastră : ea ne alăptează. Gramaticile sînt nişte biberoane. Şi Virgil a spus că acei copii care sînt hrăniţi cu biberonul nu sînt demni nici de masa zeilor, nici de patul zeiţelor.

* * *

Tocmai am aflat de moartea vechiului meu camarad Champdevaux. A fost un omuleț gras și rotofei care-și plimba prin lume imperturbabila mulțumire. Pe obrazul său lat, trăsăturile păreau așa de mărunte încît abia le distingeai și nu-i vedeai de fapt pe față decît un zîmbet larg, care o acoperea pe de-a-ntregul. Obrazul lui semăna cu un fruct copt. Fericit din naștere, viața nu prea i-a contrazis înclinația naturală spre fericire. Era de acord cu universul și admira lumea, din care se considera o parte însemnată. Nu că n-ar fi avut și el neplăcerile lui — oricum, era și el om, și un om cumsecade. Dar la dînsul suferința venea ca o surpriză : surprizele sînt trecătoare. La acest om simplu, mîhnirea nu ținea decît atît cît să-și frece cu pumnii ochișorii holbați. Se căsătorise cu o persoană tînără, bine crescută, chiar mai mică decît el, numai fălci, și care semăna cu dînsul, parcă i-ar fi fost soră. O iubea. A murit. Champdevaux s-a mirat. De astă dată mirarea a durat. Plîngea ca un copil : îți făcea rău să vezi lacrimi pe figura lui fericită. Un preot de treabă, prieten al familiei, a încercat să-l consoleze.

— Dumnezeu a dat, Dumnezeu a luat, i-a spus el.

— Nu mi-aș fi închipuit niciodată că are să-mi facă așa ceva, mie, îi răspunse Champdevaux.

După vreo trei luni, avînd drum prin Tours, unde locuia, m-am dus să-l văd. Era primăvară. L-am găsit cu o pălărie mare de pai pe cap, stropind straturile din grădină ; părea că a crescut și el din pămînt. A pus stropitoarea deoparte, mi-a întins mîna ; fără un cuvînt, și-a îndreptat spre mine obrazul lui de om bun și placid, rugîndu-mă, din priviri, să alung orice gînd trist.

Apoi, ridicîndu-și spre cer cele două brațe scurte, mi-a spus :

— Vezi, dragul meu, asta-i firea mea, înverzesc mereu !

Vă spun sincer : Champdevaux era, în simplitatea sa, mai aproape de natură decît orgolioșii care o jignesc prin interminabile amintiri și sublime revolte.

Omul acesta fericit a găsit în anul următor, aproape fără să iasă din grădina lui de zarzavaturi, o femeie care

semăna într-un chip miraculos cu aceea pe care o pierduse, numai că era şi mai mică, şi mai fălcoasă. A luat-o de nevastă şi a fost deplin fericit pînă la moarte, care a survenit după patru ani de la căsătorie. În timp ce-şi tundea copacii, l-a lovit apoplexia. A fost ultima lui surpriză.

* * *

Dacă am privi, aşa cum privim figurile geometrice, şi figurile spirituale, nu am simţi mai multă ostilitate faţă de o minte prea strîmtă decît un matematician faţă de un unghi care, în lipsa a cinci sau şase grade, nu are proprietăţile unghiului drept.

* * *

Nu cred că mai există ceva pe lumea asta comparabil cu iuţeala cu care femeile uită ceea ce a fost totul pentru ele. Prin această înfricoşătoare putere de a uita, ca şi prin facultatea de a iubi, ele sînt adevărate forţe ale naturii.

* * *

Am luat astăzi prînzul la N***, fost ministru al Instrucţiunii publice şi al Artelor, a cărui casă e frecventată de o mulţime strălucită de pictori, sculptori, literaţi, savanţi, oameni politici şi oameni mondeni. M-am întîlnit cu pictorul Jarras, cu sculptorul Lataille, cu N***, marele actor, cu deputatul B*** şi doi sau trei academicieni, persoane foarte diferite ca intelect şi moravuri, dar semănînd toţi între ei prin acea înfăţişare potolită pe care ţi-o dă obişnuinţa celebrităţii. Cei mai mulţi dintre ei ţineau regim, astfel că masa era plină de sticle cu apă minerală. Fiecare îşi mărturisi meteahna lui : o boală de stomac, de ficat sau de rinichi. Toţi se interesau de starea sănătăţii fiecăruia dintre ei, şi o comparau cu a lor. S-au atacat toate subiectele : teatru, literatură, politică, artă, afaceri, scandaluri, noutăţile zilei, dar în treacăt şi cam superficial. Bărbaţii aceştia, odată cu vîrsta, au căpătat maniere foarte blînde. Timpul i-a şlefuit la suprafaţă. Practicarea savantă a idei-

lor şi indiferenţa pe care i-o inspira fiecăruia orice gînd care nu era al său le dădea aparenţa binevoitoare a toleranţei. Dar îţi dădeai repede seama că, în fond, părerile lor erau împărţite cu privire la toate problemele importante ca : religia, statul, societatea, arta, astfel că nu subzistau între ei alte legături morale decît prudenţa şi nepăsarea şi că, dacă din întîmplare cădeau vreodată de acord, era vorba de vreun loc comun pe care, din lipsă de atenţie, de înţelegere sau de curaj, nu-l examinaseră niciodată. Mai observai încă ceva : dacă descopereau la unul din opozanţi — fie în cea mai abstractă teorie, fie într-o utopie din cele mai puţin realizabile — vreo ameninţare la liniştea sau la interesele lor, aruncau cît colo obişnuita lor bunăvoinţă, şi deveneau feroci. Astfel, Jarras, care avea o clientelă aristocratică, pălea de oroare şi se roşea de mînie numai la auzul cuvintelor : socialism şi colectivism. În afară de asta, era cel mai amabil om din lume.

Aveam ca vecin de masă pe decanul prînzului, un bătrîn faimos prin ştiinţa şi prin curtoazia sa, orientalistul Antonin Furnes, membru al Academiei de Inscripţii. După ce m-a fixat un timp cu o gravitate maliţioasă, mi-a şoptit la ureche :

— Faceţi ca mine : urmaţi-mi exemplul ! Şi veţi vedea că sînt foarte atent să sparg oul numai la capătul lui mai lat.

— De ce ?

— Pentru a fi un om corect. Am călătorit mult în viaţa mea. Am trăit printre tot felul de oameni. Am remarcat un lucru : corectitudinea înseamnă a te conforma uzanţelor. Am ajuns la concluzia că dacă te conformezi lor — chiar celor mai mărunte — eşti un om perfect cinstit. De aceea, vă sfătuiesc, domnule Nozière, să spargeţi oul la capătul lat.

— Vă sînt recunoscător pentru sfatul acesta atît de preţios, răspunsei eu. Sînt gata să-l urmez. Într-adevăr, sînt încredinţat, ca şi dumneavoastră, că dacă eşti politicos şi respecţi regulile, o scoţi la capăt şi pe lumea asta, şi pe cealaltă, dacă mai există vreuna. Dar scuzaţi-mă, sînt un om distrat.

— În cazul acesta, îmi spuse bătrînul orientalist, nu-i frecventați pe puternicii zilei și căzniți-vă să nu aveți nevoie de nimeni.

Pe măsură ce masa continua, conversația devenea tot mai gălăgioasă și mai nedeslușită, astfel că n-am mai culeș nimic remarcabil. Dar, după dejun, pe cînd își sorbea cafeaua, domnul Antonin Furnes mi-a depănat o povestire interesantă, pe care o redau aproape în termenii folosiți de el :

— Acum vreo treizeci de ani, fiind la Paris, am primit vizita unui arab, pe care-l cunoscusem cu un an înainte, la Mascote, unde fusesem trimis într-o misiune de guvernul nostru. Era un bărbat frumos și un literat. Avea o inteligență destul de vie, dar ermetic închisă la tot ce nu făcea parte din geniul rasei sale. Din întregul Orient, numai armenii sînt apți să înțeleagă ideile europene. Turcii nu sînt capabili de așa ceva, iar arabii și mai puțin. Arabul acela, care îmi făcuse o admirabilă primire în casa lui din Mascote, era cel mai politicos, mai discret și mai ceremonios bărbat pe care l-am întîlnit în viața mea. V-am spus că era literat. Se ocupa, mai ales, de istorie. Cred că era și cea mai cultă persoană din Mascote, aproape tot atît de filozof ca Froissart al nostru. Îl compar bucuros cu Froissart pentru că arabul acesta semăna destul de bine prin puerilitatea cavalerească cu seniorii noștri din secolul al XIV-lea. Se numea Djeber-ben-Hamsa. Cu o perfectă politețe, mă lămuri ce aștepta de la mine. Venise în Europa să studieze moravurile occidentalilor, și începea cu Franța, care-l interesa mai mult decît orice altă țară, întrucît ea își manifestase, cu o incomparabilă strălucire, puterea și justiția în Orient. Se gîndea să viziteze apoi Anglia și Germania. Voia să vadă societatea cea mai bună. Și venise să mă roage să-i fac favoarea de a-l introduce în saloanele ultraselecte din Paris. Ceea ce i-am făgăduit cu multă plăcere. Era pe atunci la Paris o societate încîntătoare. Și acum, cînd îmi amintesc că am trăit și eu în mijlocul ei, viața mi se pare dulce. Nici nu vă puteți închipui ce a însemnat arta conversației în acea epocă îndepărtată. E adevărat că Djeber-ben-Hamsa nu putea gusta deloc plăcerea de a-i asculta pe domnul Guizot

sau pe domnul de Rémusat, pe doamna *** și pe doamna***. Engleza o înțelegea bine. E o limbă destul de familiară arabilor din Oman, de cînd englezii s-au stabilit la Aden. Dar nu știa nici zece cuvinte franțuzești. Așa încît avui grijă să-l duc de preferință la baluri și concerte. Se dansa mult pe atunci și se puteau vedea nenumărate femei frumoase, într-adevăr demne de admirat. Îl duceam la cele mai strălucite baluri ale sezonului, la doamna X..., la doamna Y..., la doamna Z... Frumusețea trăsăturilor, gravitatea ținutei, gestul grațios cu care-și ducea mîna la frunte și la buze în semn de devotament, limbajul metaforic prin care exprima, în limba lui, profunda sa gratitudine, și pe care-l traduceam cît mă pricepeam mai bine stăpînei casei, în fine, toate manierele sale, ciudate și frumoase, inspirau curiozitate, interes, un anume respect și simpatie. I-am înlesnit să fie invitat și la un bal la Tuileries. A fost prezentat împăratului și împărătesei. Nimic nu-l mira. Niciodată nu mărturisea vreo surpriză. După șase săptămîni de petreceri, ne-a părăsit pentru a cutreiera restul Europei.

Îmi ieșise complet din minte, cînd, după vreo cinci sau șase ani, am primit o descriere a călătoriei sale, pe care îmi făcuse onoarea să mi-o trimită din Mascote. Cartea, imprimată în caractere arabe, ieșea de sub tiparul firmei *Wilson and Son*, editori la Aden. O răsfoii, cu destulă indiferență, gîndindu-mă că nu voi găsi nimic deosebit. Totuși, un capitol îmi atrase atenția. Avea drept titlu „Baluri și dansuri". Îl citii și descoperii un pasaj destul de ciudat, al cărui sens mă voi strădui să vi-l redau întocmai. Djeber-ben-Hamsa spunea acolo :

„Există un obicei la occidentali, și în special la francezi de a organiza ceea ce ei numesc *baluri*. Iată în ce constă obiceiul. După ce își determină femeile și fiicele să se prezinte cît mai atîtătoare, punîndu-le să-și descopere brațele și umerii, să-și parfumeze părul și veșmintele, să-și acopere pielea cu o pudră fină, le încarcă cu flori și bijuterii și le instruiesc să surîdă chiar atunci cînd n-au poftă, se duc cu ele în niște săli spațioase și încălzite, luminate de lumînări cît stelele pe cer, prevăzute cu covoare groase, fotolii adînci și pernuțe moi. Acolo, beau

lichioruri fermentate, schimbă cuvinte amabile şi se dedau cu aceste femei la nişte dansuri rapide, la care am asistat şi eu de cîteva ori. Apoi, la un moment dat îşi satisfac cu mare furie poftele lor carnale, fie după ce au stins luminile, fie după ce-au aranjat tapiseriile într-un anumit fel, ca să-şi poată realiza scopurile. Şi în felul acesta fiecare posedă femeia pe care o preferă sau care-i este atribuită. Garantez că aşa se întîmplă. Nu că aş fi văzut cu ochii mei, ghidul scoţîndu-mă de fiecare dată din salon înainte de începerea orgiei, dar ar fi absurd şi absolut imposibil ca lucrurile pregătite după cum am arătat să aibă altă urmare".

Această reflecţie a lui Djeber-ben-Hamsa mi s-a părut destul de interesantă. I-am comunicat-o şi soţiei unuia din confraţii de la Academie, frumoasa doamnă ***. Cum ea nu părea să se fi emoţionat prea mult, am stăruit să-mi răspundă, crezînd că o pun în încurcătură, spunîndu-i : „În fine, doamnă, de ce, după cum remarcă arabul meu, vă parfumaţi umerii goi, de ce vă încărcaţi cu bijuterii de aur şi pietre scumpe şi de ce dansaţi ?" Ea mă privi cu compătimire : „De ce ? Pentru că am două fiice de măritat".

* * *

Dacă omul depinde de natură, apoi şi natura depinde de el. Ea l-a făcut ; el o reface. El plămădeşte din nou — fără încetare — creatcarea lui antică şi-i dă o înfăţişare pe care n-a avut-o înaintea lui.

* * *

Ariste, Polyphile şi Dryas

POLYPHILE

Cum poţi afirma, Ariste, că inteligenţa este o caracteristică esenţială a omului ? Nu-i deloc aşa ! Inteligenţa, la gradul superior al dezvoltării sale actuale, adică facultatea de a concepe cîteva raporturi fixe în diversitatea

fenomenelor, este rară și precară la animalele din speța noastră. Nu prin ea subzistă omul. Ea nu reglează funcțiile vieții organice ; nu satisface nici foamea, nici nevoia de dragoste ; nu intervine în circulația sîngelui. Străină naturii, este indiferentă față de morală, atunci cînd nu-i ostilă. Nu a determinat instinctele profunde ale ființelor, sentimentele unanime ale popoarelor, moravurile, uzanțele. N-a instituit sfînta religie, nici legile auguste care s-au format, într-o fază solemnă a antichității, în urma exercitării în comun a funcțiilor vieții elementare. Ceea ce spun n-are drept scop să micșoreze măreția instituțiilor divine și umane, te rog să mă înțelegi. Emoționanta splendoare a cultelor e alcătuită din rămășițele informe ale farmaciilor primitive : teologiile au ca origine venerabila neinteligență și spaima sacră a strămoșilor noștri sălbatici în fața spectacolului universului. Legile nu sînt altceva decît o administrare a instinctelor. Ele sînt supuse obiceiurilor pe care pretind să le supună ; asta le dă puterea de a fi suportate de comunitate. Odinioară li se spunea cutume. Fundamentul lor e foarte străvechi. Inteligența a început să mijească în minți după ce omul își făurise deja credința, moravurile, iubirile și urile, imperioasa sa idee despre bine și rău. Ea există de ieri, de alaltăieri. Datează abia de la greci, de la egipteni, sau, dacă vreți, de la arcadieni sau chiar de la atlanți. S-a născut în urma moralei, dar ce spun ? s-a născut după născocirea flautului și a esenței de trandafiri. Ea apare la acest bătrîn animal ca o noutate încîntătoare și totodată demnă de disprețuit. A aruncat ici-colo destul de frumoase lumini, nu zic nu. Strălucește în mod agreabil la un Empodocle și la un Galileu, care ar fi trăit mai fericiți dacă ar fi avut mai puține aptitudini să sesizeze raporturi fixe în infinita diversitate a fenomenelor. Inteligența are oarecare grație, un farmec al ei, sînt de acord. Îți place la unele persoane. Rară cum este astăzi, și izolată la un mic număr de oameni disprețuiți, rămîne inocentă. Dar nu trebuie să ne înșelăm : este contrarie geniului speței. Dacă, printr-o nenorocire care nu-i de temut, ar pătrunde deodată în masa umană, ar avea același efect ca o soluție de amoniac asupra unui furnicar. Viața s-ar opri brusc. Oamenii nu supraviețuiesc decît cu o condiție : să înțe-

leagă prost puținul pe care-l înțeleg. Ignoranța și eroarea sînt necesare vieții ca pîinea și apa. Inteligența trebuie să fie, în societate, excesiv de rară și de slabă pentru a rămîne inofensivă.

Ceea ce, realmente, se întîmplă. Nu că totul ar fi organizat pe lumea asta în vederea conservării ființelor; ci pentru că ființele nu se conservă decît în condițiuni favorabile. Trebuie să recunoaștem că umanitatea, în ansamblul ei, urăște din instinct inteligența. O împinge la aceasta sentimentul obscur și profund al interesului său.

ARISTE

Inteligența, așa cum ai definit-o, este evident inteligență speculativă, aptitudinea pentru filozofia științelor. Mie mi se pare că această facultate nu-i atît de nouă, după cum spui, ci dimpotrivă, e tot atît de veche cît omenirea. Omul care a fript pentru întîia oară o ciozvîrtă de urs pe piatra din vatră nu a fost numai un bucătar ; a fost și chimist, și nu era cu totul străin de filozofia științelor. Adevărul este că oamenii trag din principiile cele mai juste consecințele cele mai false. Nu inteligența este nefastă pentru omenire, ci erorile inteligenței. Facultatea de a înțelege universul într-un anumit fel depinde de organele însoși ale animalului ce sîntem, iar omul s-a născut savant. Mă felicit că am rămas în sînul bunei naturi, ocupîndu-mă de lucrările mele de chimie agricolă și de arheologie. Și acum, după cele zise, voi fi de acord cu dumneata, Polyphile, că aptitudinea semenilor noștri pentru divagații este mare și că facultatea de a greși e aceea pe care omul o exercită cu cea mai mare vigoare.

DRYAS

Și asta pentru că abia intrăm în perioada pozitivă.

POLYPHILE

Cel puțin, vei recunoaște, odată cu mine, că atît credințele cît și morala și legile nu derivă dintr-o interpretare rațională a fenomenelor naturii, că o înțelegere liberă

a acestor fenomene slăbește prejudecățile necesare și că facultatea de a cunoaște multe este o monstruozitate funestă.

DRYAS

Asta nu-i deloc adevărat.

POLYPHILE

E atît de adevărat încît teologii, care-l concep pe Dumnezeu ca o ființă de o inteligență suverană, nu pot admite că-i și o ființă morală. Astfel încît ideea unui Dumnezeu moral este de-a dreptul ridicolă.

DRYAS

Morala s-a bazat pînă acum pe ideile teologice. Am cunoscut o morală fetișistă, o morală politeistă și o morală monoteistă. Aceasta din urmă a fost aspră. A venit timpul să instituim o morală pe baze științifice.

POLYPHILE

N-am să-ți reproșez opoziția dintre științe și religii. Dar, dacă ar fi să le privim mai de-aproape, Dryas, ce sînt religiile, te rog, ce sînt ele dacă nu niște științe vechi : astrologie, aritmetică, meteorologie, cunoștințe medicale învechite, deformate, confuze, străvechi ordonanțe polițienești, rețete de bucătărie amestecate cu reguli de igienă, precepte de agricultură primitivă și civilitate sălbatică. Noțiunile pozitive și practicile raționale, care cu vremea devin stranii și misterioase, se transformă în dogme ale credinței și în ceremonii ale cultului.

Știința noastră va produce și ea superstiții. Din asta nu se poate ieși. Natura umană are oroare de inteligență. Nasc religii sub ochii noștri. Spiritismul își elaborează în momentul acesta dogmele și morala. Are practicile sale, conciliile sale, preoții săi și milioane de aderenți. Or, spiritiștii își bizuie credința lor pe chimie, așa cum a creat-o Lavoisier ; ei se laudă că posedă cele mai noi teorii cu pri-

vire la constituţia materiei. Pretind că au la îndemînă o bună, o excelentă fizică. „Noi sîntem savanţii !“ ţipă ei. Aşa cum spune Ariste : „Se trag consecinţele cele mai false din principiile cele mai adevărate“.

ARISTE.

Observ, Polyphile, că cerţi inteligenţa ca un îndrăgostit. O copleşeşti de reproşuri pentru că nu-i regina lumii. Imperiul ei nu-i deloc absolut. Dar e o doamnă de caritate care se bucură de consideraţie în multe case oneste şi a cărei blîndă putere acţionează chiar şi în acest oraş al nostru, situat pe marginea unui fluviu larg, într-o vale roditoare.

Cartea a treia

PLIMBĂRILE LUI PIERRE NOZIÈRE ÎN FRANȚA

I

PIERREFONDS

E un ţinut care-ţi dă o mare desfătare acest Valois pe care-l străbat acum ; şi ce bucuros i-aş săruta ţărîna. Valois e doar prin excelenţă ogorul hrănitor al poporului nostru.

Toate generaţiile şi-au lăsat aici amprentele şi ţinutul a devenit cutia cu moaşte a patriei noastre, dar într-un cadru tînăr şi fermecător. Simt că-i al meu pămîntul acesta pe care l-au semănat moşii şi strămoşii mei. Orice provincie a Franţei este, desigur, la fel de franceză : s-a stabilit o uniune indisolubilă între acelea care au făcut parte cîndva din domeniul primilor regi monahi ai dinastiei a treia şi acelea care au intrat ultimele în această sacră reuniune. Dar, fie-i îngăduit unui vechi arheolog parizian să iubească cu o dragoste deosebită Ile-de-France şi regiunile învecinate, acest centru venerabil al Franţei noastre, a tuturor. Aici s-a format încîntătorul dialect — dialectul *d'oïl* — limba lui Amyot şi a lui La Fontaine, limba franceză. În puţine cuvinte, aici e patria mea în marea patrie.

Sînt la Pierrefonds, într-o odaie închiriată la ţărani ; în odaia mobilată se află un dulap de nuc şi un pat ascuns sub perdele de stambă albă, cu zurgălăi. Pe policioara îngustă a căminului e o cunună de mireasă sub un glob. Pe pereţii daţi cu var sînt atîrnate poze colorate — în rame mici, negre — care datează de pe vremea regimului din iulie : *Clemenţa lui Napoleon faţă de Saint-Simon,*

cu această legendă : „Ducele de Saint-Simon, emigrant francez, prins cu arma în mînă și condamnat la moarte, urma să-și primească pedeapsa ; cînd fiică-sa îl rugă pe Napoleon să-l grațieze, acesta i-a zis : «Îi acord viața părintelui dumitale și nu-i dau altă sancțiune decît remuș-carea de a fi purtat armele împotriva patriei sale»" ; *Mirele și Mireasa,* așezate simetric de o parte și alta a oglinzii ; *Păstorița Estelle,* cu o panglicuță roză prinsă pe bîta ei ciobănească, *Josephine,* avînd pe frunte o diademă cu piatră prețioasă. Un distih destăinuie secretul Joséphinei :

Plăcerea ce te-așteaptă îți bate-n piept curată
Și-n bal îți pui nădejdea și fericirea toată

Toată această imagistică a murit. A ucis-o fotografia. Aici, în jurul meu sînt vreo douăzeci de portrete — format cărți poștale, încadrate în rame înguste ; oameni cu părul lins și cu ochii ieșiți din cap, veri și verișoare (se observă numaidecît) ; copiii — cei mai mici țipă cît îi ține gura — toți cu ochii aproape închiși, se strîmbă. Țăranii nu mai cumpără *Estele,* se trag în poză. Singurele rame noi atîrnate pe pereții camerei cuprind atestatele de primă comuniune, semnate de preot ; se înșiruie rînduri de băieți mici și de fetițe, îngenunchind în fața altarului, în timp ce Părintele Etern îi binecuvîntează din înaltul cerului întredeschis.

De la fereastra mea văd lacul, pădurea și castelul. La vreo sută de pași de mine e un pîlc frumos de fagi care freamătă la cea mai ușoară bătaie a vîntului. Soarele, care-i scaldă, împrăștie pe cărare pete de lumină. Se găsește și zmeură în pădurile astea, dar trebuie să știi unde s-o cauți ; tufele de zmeură sălbatică, cu frunze verzi pe o parte și albe pe cealaltă, se ascund la marginea poienilor calde.

Există în aceste păduri flori sălbatice pe care le prefer celor cultivate, formele lor sînt mai delicate și mireasma lor mai dulce ; și au și denumiri foarte drăguțe. Ele nu poartă, ca trandafirii grădinarilor noștri, nume de generali. Ci se numesc : floare-broștească, coroniște, dumbeț, zambile, oglinda Venerei, chica-voinicului, ceapa ciorii, coada-cocoșului, pieptenele-Venerei, urechea-ursului, nemțișor-de-cîmp.

La stînga mea se înalţă măreţul chip de piatră al castelului Pierrefonds. La drept vorbind, castelul Pierrefonds nu mai este astăzi decît o imensă jucărie. Cînd a fost nou „mult prea uşoară îi era apărarea, fiind bine înzestrat şi înţesat cu tot felul de lucruri ce-s de trebuinţă în rezbel". Din nefericire, odiosul praf de puşcă a fost inventat înainte de a se fi terminat castelul în întregimea lui. El a îndurat, dispreţuitor, aversa primelor ghiulele de fier şi de piatră ; dar, la începutul secolului al XVII-lea, focul a treizeci de tunuri a spart repede zidurile ; şi turnurile au fost dărîmate. Pentru noi, pe care progresul civilizaţiei ne-a familiarizat cu tunurile Krupp, turnurile castelului au un aer naiv.

Fiecare turn poartă pe o latură a sa chipul unui viteaz. Sînt opt la număr şi opt viteji : Carol cel Mare, Cezar, Artur, Alexandru, Godefroy de Bouillon, Iosua, Hector şi Iuda Macabeul. Aceşti opt viteji, din epoci şi ţări diferite, dar din familii de seamă şi buni cavaleri, poartă toţi acelaşi costum, care este costumul războinicilor de la începutul secolului al XV-lea.

Ei seamănă — în chenarul lor de foi de ilex — cu figurile unui vechi joc de cărţi. Meşterul sculptor care i-a cioplit nu avea nici cea mai mică idee despre culoarea locală. Nu i-a fost deloc greu să-l îmbrace pe Hector din Troia ca pe Godefroy de Bouillon, şi pe Godefroy de Bouillon ca pe ducele Louis d'Orléans. Pe vremea aceea, domnul doctor Schliemann nu căuta încă pe cîmpia unde a fost Troia armele celor cincizeci de fii ai lui Priam. Nu existau arheologi şi nimeni nu-şi bătea capul să descopere cum trăiau oamenii de altădată. Aceasta e o preocupare a secolului nostru. Noi voim să-l arătăm pe Hector în jambiere de metal şi să dăm tuturor personajelor din legende şi istorie adevăratele lor caractere.

Ambiţia, fără îndoială, e mare şi generoasă. Am resimţit-o şi eu, în urma maeştrilor. Şi astăzi încă am o admiraţie nemărginită pentru talentele viguroase care se străduiesc să reînvie trecutul în poezie şi în artă. Ne-am putea întreba, totuşi, dacă există vreo posibilitate de reuşită completă într-o astfel de tentativă şi dacă cunoştinţele noastre privitoare la trecut sînt suficiente pentru a-l face

să renască în forma, culoarea și viața sa proprie. Mă îndoiesc. Se spune că noi, cei din secolul al XIX-lea, avem un simț istoric foarte dezvoltat. Aș vrea să fie așa. Dar, în fine, acesta-i simțul pe care-l avem. Cei care vor veni după noi nu vor avea simțul nostru, vor avea unul mai bun sau mai rău, nu știu — și nu asta-i problema. Un lucru e sigur, că vor avea un simț al lor. Ei vor vedea altfel trecutul, și vor crede, fără pic de îndoială, că ei văd mai bine decît noi. Așa încît reconsiderările noastre în domeniul poeziei și al picturii le vor provoca probabil mai multă surpriză decît admirație. Gustul se învechește repede.

Într-o zi, un mare filolog, trecînd împreună cu mine prin fața bisericii Notre-Dame de Paris, îmi arătă figurile regilor care ornează fațada principală, și-mi spuse :

— Vechii sculptori au vrut să-i facă pe regii Iudeii, și au făcut niște regi din secolul al XIII-lea, și ei prin asta mi-au stîrnit interesul. Căci nu zugrăvești bine decît pe tine și pe ai tăi.

Tot astfel au procedat și sculptorii cetății. Artur, care se vede aici, fusese un brav cavaler. Simțindu-și moartea apropiată, n-a vrut ca invincibila lui sabie să încapă pe mîini nedemne de a o purta. Îi porunci scutierului său s-o arunce în mare. Or, scutierul său era un mișel : văzînd că-i o sabie foarte prețioasă, o ascunse în firida unei stînci, se întoarse și-l încredință pe viteazul Artur că sabia zace în fundul mării. Dar Artur, zîmbind disprețuitor, îi arătă cu degetul fidela lui sabie care se înapoiase la dînsul pentru a nu fi complicele unui trădător.

Turnul patronat de acest viteaz, a cărui sabie a fost atît de loială, este un turn dezonorant și mișel. El ascunde, jos, niște temnițe. Viollet-le-Duc le descrie în următorii termeni : „Dedesubtul parterului este o încăpere boltită în arcuri-ogive și, dedesubtul acesteia, o pivniță cu o adîncime de șapte metri, avînd o boltă eliptică.

Nu se poate coborî în pivniță decît printr-o lucarnă perforată în partea superioară a bolții, adică ajutîndu-te fie de o scară, fie de o frînghie cu noduri : în mijlocul pardoselii acestei pivnițe circulare, e săpat un puț adînc de paisprezece metri, puț a cărui gură de lățimea unui

metru și jumătate corespunde lucarnei practicată în bolta eliptică a pivniței. Pivnița, care nu primește lumina și aerul de afară decît printr-o ferestruică îngustă, are și un scaun latrină practicat în grosimea zidului. Era deci destinată unei ființe omenești, iar puțul din mijlocul ei era probabil un mormînt mereu deschis..."

Cei opt viteji sînt așezați fiecare în cîte o nișă încadrată de frunziș, aflate toate sub metereze. Frunzișul este o minunăție a arhitecturii gotice din perioada secolelor XII-XV. Sculptorul din acele vremuri nu cunoștea decît flora pădurilor și a cîmpiilor sale : nu știa de talpa-ursului, binecunoscută la greci, și nici de nobila eleganță a volutelor corintiene. Dar știa să atîrne cu grație ghirlande de ilex, de iederă, de urzici, de scaieți de capitelul colonadelor ; se pricepea să pună tufe înflorite de fragi și să suspende ghirlande din frunze de stejar pe ziduri.

Nișele vitejilor, deși plasate puțin cam sus, ne apar în modul acesta înflorate. E destul să le privești cu un mic binoclu ca să vezi că fiecare are altfel de frunziș.

În epoca așa-zis gotică, domnea — cu o suveranitate fermecătoare — o mare varietate în sculptura decorativă. Astfel că Viollet-le-Duc, care avea să reconstituie toate motivele ornamentale ale castelului Pierrefonds, s-a străduit să le diversifice la infinit. Nu există două frize, două rozase la fel. Această diversitate dă un farmec cu totul deosebit construcțiilor anterioare renașterii ; și renașterea, în perioada sa de înflorire, n-a rupt cu acest plăcut obicei de a varia motivele.

Într-adevăr, există mult prea multe sculpturi noi la Pierrefonds. Sînt convins că restaurarea întreprinsă de Viollet-le-Duc, în 1858, și terminată pe baza proiectelor sale, a fost precedată de studii serioase. Sînt încredințat că donjonul, castelul și toate fortificațiile exterioare și-au reluat aspectul lor primitiv. Dar, în fond, pietrele vechi, martorii vechi nu se mai află acolo, adevăratul castel al lui Ludovic de Orléans a dispărut ; nu vezi decît o reprezentare în relief și în mărime naturală a acestui castel feudal. Au fost distruse ruinele, ceea ce constituie un fel de vandalism.

Desroches, examinînd cîmpia cu luneta.

— Ei, dar pe cît pot să-mi dau seama, cu miopia mea, împrejurimile sînt destul de plăcute.

Delille. — Nu ți-am spus ?! Uită-te la orășelul acesta așezat la jumătatea coastei.

Desroches. — S-ar zice că-i pictat pe povîrnișul colinei.

Delille. — Și rîul care-i scaldă zidurile !

Desroches. — Și care curge apoi prin această minunată pajiște !

Delille. — Și pădurea asta deasă care-i ferește de vînturile reci și de crivăț...

E un orășel învecinat cu Beauvaisis și Normandie, din vechiul ținut Vexin. Sena, mărginită de sălcii și plopi, curge la picioarele sale ; de jur împrejurul lui sînt păduri. E un orășel ale cărui acoperișuri de ardezie, cu reflexe albăstrui în soare, sînt dominate de turnul rotund și cele trei clopotnițe ale vechii biserici.

Vreme îndelungată orășelul s-a războit și a fost învingător. Dar și-a scos centura de piatră și iată-l acum, tăcut și liniștit, odihnindu-se în pace, după luptele sale de odinioară. E un orășel al Franței : stafiile strămoșilor noștri mai bîntuie și azi pe lîngă zidurile sale cenușii și pe aleile boltite de tei arcuiți ; e înțesat de amintiri. E venerabil și-i plăcut.

Dacă vreți să-i știți numele, priviți stema lui sculptată pe fațada Casei Domnului, fondată de sfîntul Ludovic. Capul stemei e azuriu și se văd în relief trei flori de crin, făcute din aur, fiind vorba de un oraș regal ; și mai poartă trei mănunchiuri de creson, în email roșu.

Oamenii de rînd de odinioară nu erau stînjeniți cînd aveau să explice originea acestor trei mănunchiuri de creson. Într-o zi, spuneau ei, Ludovic al IX-lea, aflîndu-se între zidurile cetății noastre pe o vreme foarte călduroasă, și făcîndu-i-se sete, i s-a oferit o salată de creson, pe care a găsit-o cît se poate de răcoritoare : a mîncat-o cu

mare plăcere. Ca recompensă pentru această salată, puse trei mănunchiuri de creson pe blazonul devotatului său oraş.

Nu voi surprinde pe nimeni spunînd că savanţii de astăzi nu dau nici un fel de crezare legendei.

Ei au văzut sigiliile din secolul al XIII-lea şi ştiu că pe atunci armele oraşului şi ale domeniilor feudale nu erau acestea pe care le vedem noi astăzi, şi care datează din secolul al XIV-lea. În timpul războiului de o sută de ani, oraşul a avut mult de suferit, dar s-a purtat vitejeşte. S-a întîmplat că într-o zi fusese gata să cadă, pe neaşteptate, în mîinile englezilor. Dar un locuitor de prin părţile locului, deghizat în ţăran, şi ducînd în spate o încărcătură de legume, pătrunse în oraşul fortificat. El îi avertiză pe apărători, care luară măsurile de rigoare şi îl respinseră pe inamic. Eruditii din acest ţinut presupun că în ziua aceea au apărut cele trei mănunchiuri de creson pe stema oraşului. Le voi face plăcerea de a fi de acord cu ei, socotind istorioara destul de onorabilă, deşi e foarte incertă. Dealtfel, emblema cresonului convine modestiei oraşului, care nu se mîndreşte decît cu grădinile şi fîntînile sale. Blazonul lui e însoţit de o deviză latină, care dă să se înţeleagă, printr-un ingenios echivoc, că primăvara nu-i totdeauna verde, dar că orăşelul este întotdeauna înfloritor. *Ver non semper viret, Vernon semper viret.*

Căci orăşelul prin care v-am purtat nu este altul decît Vernon. Sper că nu regretaţi scurta plimbare, făcută pe aici. Fiece oraş al Franţei, chiar cel mai umil, este un giuvaer pe veşmîntul verde al patriei. Mi se pare că nu te poţi uita la nici una din clopotniţe, pe care vremea le-a înnegrit, ciobindu-le dantela din piatră, fără să te gîndeşti la miile de strămoşi necunoscuţi, şi fără să-ţi iubeşti, cu o dragoste şi mai filială, Franţa.

Acei care au citit *Rob Roy* (nu ştiu dacă mai sînt mulţi) îşi amintesc de scena în care romantica eroină a lui Walter Scott, frumoasa şi mîndra Diana, îi arată vărului său portretele de familie pe care se etalează în litere gotice deviza lorzilor scoţieni din Vernon.

— Vedeţi, spune Diana, cum ştim noi să reunim două sensuri într-un singur cuvînt.

Într-adevăr, această deviză este tocmai deviza orășelului nostru. S-ar putea ca bătrînii baroni care l-au urmat pe ducele Wilhelm în Anglia s-o fi luat cu ei. E o problemă frumoasă, care merită să fie studiată de un arheolog. Mie mi se pare îndoielnică. În domeniul istoriei, trebuie să te hotărăşti să ignori multe.

Oricum ar fi, cum spun arheologii după fiecare disertaţie, oraşul Vernon este menţionat pentru întîia oară în istorie cu ocazia morţii sfintei Onoflette, sau Noflette, petrecută dintre cei vii cam pe la mijlocul secolului al VII-lea al erei creştine. E interesantă povestea acestei sfinte, aşa cum ne-a fost relatată de un bătrîn legendar, cu o naivitate pe care mă voi strădui s-o redau în măsura pe care mi-o îngăduie deosebirea de epoci.

Istoria preafericitului Longis şi a preafericitei Onoflette

Sub domnia lui Clotar al II-lea, trăia în Maine un preot cu numele de Longis : el a ctitorit o abaţie aproape de Mamers. Or, se întîmplă că văzînd o fecioară de pe acele meleaguri, tînără şi liberă, pe nume Onoflette, simţi o mare admiraţie pentru virtuţile şi adînca pietate descoperite la ea. Dornic să smulgă o făptură atît de preţioasă din mijlocul răutăţii veacului şi a primejdiilor din această lume, o conduse în abaţia sa, convingînd-o să-şi pună vălul de fecioară creştină. Ca mulţi alţi sfinţi de pe vremea lui, Longis avea o voinţă aprigă şi nestăpînită. În ardoarea zelului său, nu se gîndise să-i consulte şi nici măcar să-i vestească pe părinţii Onoflettei.

Aceştia se arătară foarte jigniţi şi îl acuzară pe Longis că le-a sedus fiica, pură şi cinstită pînă atunci, şi că întreţine cu ea relaţii nepermise, în abaţie, judecînd purtarea sfîntului numai după aparenţe şi numai la lumina raţiunii. Privită în felul acesta, comportarea lui Longis putea părea suspectă. Astfel încît acuzaţia lor fu sprijinită de vecini şi de prieteni. O vie indignare se stîrni în tot ţinutul împotriva abatelui. Longis era la doi paşi de pierzanie. Dar el nu disperă ; avea dealtfel, de partea lui, mărturia Onoflettei însăşi care, departe de a-i re-

proşa ceva, susţinea nevinovăţia piosului ei învăţător, fiindu-i recunoscătoare că a condus-o pe calea salvării. Preotul plecă la Paris împreună cu ea, spre a se dezvinovăţi. „Dumnezeu, povesteşte legenda, a susţinut adevărul spuselor sale prin miracolele pe care le-au făcut în prezenţa regelui şi a seniorilor". Cei doi fură achitaţi de orice pedeapsă, şi părinţii Onoflettei, acoperiţi de ruşine, recunoscură ei înşişi mîrşăvia calomniilor lor.

Cînd se întoarseră la mănăstire, Longis şi Onoflette mai vieţuiră cîtva timp într-o desăvîrşită împăcare, stimulîndu-şi unul altuia cucernicia. Dar, cum viaţa este trecătoare, Onoflette muri la Vernon-sur-Seine, în timp ce făcea un drum prin oraş. Longis, aflînd de moartea pioasei sale oaste, îi ridică trupul şi-l înhumă lîngă mănăstire, într-un loc unde s-a zidit apoi o biserică parohială. Biserica a trecut în rîndul sfinţilor săi p preafericitul Longis şi preafericita Onoflette.

Pe vremea cînd îşi căutau împreună mîntuirea în singurătatea pădurilor, mai existau nimfe lîngă izvoarele sacre ; tablouri votive şi icoane atîrnau de crengile stejarilor sacri. Umilii zei ai ţăranilor nu fugiseră toţi din faţa semnului crucii şi a apei sfinţite. E foarte probabil că nişte fauni rustici, neînsemnaţi şi ignoranţi, neştiind nimic de bunavestire, îi spionau printre ramuri pe Onoflette şi pe Longis, şi, luîndu-i drept un păstor de capre şi o ciobăniţă, cîntau cu nevinovăţie din fluier la trecerea lor.

A fost nevoie de multe exorcisme pentru alungarea măruntelor divinităţi. Mai subzistă şi azi, în împrejurimile Vernonului, cîteva vestigii ale ceremoniilor păgîne. În ajunul primei duminici din postul paştilor, locuitorii satelor se duc de cu seară pe cîmpii şi se plimbă printre copaci, cu felinare în mîini, intonînd vechi invocaţii. Credincioşi, fără s-o ştie, străbunei lor Ceres, aceşti oameni de treabă reproduc în felul acesta anticele mistere, simbolizînd într-o manieră încă uşor de recunoscut pe zeiţa care o căuta pe fiică-sa Proserpina la lumina flăcărilor de pe Etna. Am relatat faptul pe baza mărturiei domnului Adolphe Meyer, savantul istoric al oraşului Vernon.

Monumentele cele mai măreţe nu sînt totdeauna cele mai apropiate de spiritul nostru ; de multe ori ochii minţii abia se pot desprinde de o modestă piatră, cioplită cu o daltă primitivă. Există în vechiul Vernon, aproape de vechea biserică (cu un corp de canonici), astăzi biserică parohială, o străduţă pustie care duce spre Sena. De o parte şi de alta, şiruri de căsuţe într-o rînă se sprijină cu greu unele de altele. În mijlocul acestor dărăpănături se ridică o clădire de piatră despre care se spune că a fost cîndva locuită de controlorul drepturilor regale asupra mărfurilor transportate pe fluvii şi rîuri.

Are două ferestre şi o uşă. Deasupra uşii un sculptor modest, de pe vremea lui Henric al IV-lea, sau poate a regelui Ludovic al XIII-lea, a înfăţişat, sub un fel de boltă, o barcă în care se află două personaje. Unul are ca insignă o cîrjă şi o mitră. Îl recunosc imediat pe Hugues, arhiepiscop la Rouen în 1130. Celălalt, cu pletele care-i flutură pe umeri, este însuşi sfîntul Adjutor. O a treia figură a pierit sub vitregia vremurilor : era bietul barcagiu care-i transporta pe episcop şi pe sfînt. Oricare marinar al ţinutului poate explica, fără să se poticnească, subiectul acestui basorelief. Marinarii n-au uitat că sfîntul Adjutor, însoţit de episcopul Hugues, a astupat cîndva o prăpastie ce s-a format în albia fluviului, în dreptul schitului Madelenei. Apele învolburate de deasupra prăpastiei scufundau toate bărcile. Numeroase echipaje îşi găsiseră moartea în dreptul schitului, iar malurile fluviului începuseră să fie bîntuite noaptea de suflete chinuite. Sfîntul Adjutor a astupat prăpastia, aruncînd în ea lanţurile cu care fusese legat odinioară, pe nedrept, de unii necredincioşi. Cîteva inele de fier sînt, desigur, prea puţine ca să umple un abis. Dar el aruncase în fluviu, odată cu lanţurile, şi suferinţele celor drepţi, şi răbdarea celor sfinţi. Acuma, milostivirea nu mai face asemenea miracole ; trebuie folosită draga.

Miracolul acesta a fost pus în versuri în secolul al XVII-lea, într-un lamentabil stil de baladă.

Adîncul Senei odat' s-a deschis,
Piereau, vai, oameni şi bărci în abis.
În a' sale vînzolite valuri
Trăgea la fund totul de pe maluri.

Adjutor însă nu mai îndură
Prea mult timp această lovitură.
Îl ia pe Hugues, ce e prelatul său,
Şi într-o bărcuţă ei coboară,
Duşmanul repede îl doboară,
Şi-astfel sfîrşitu-s-a cumplitul rău.

Marele sfînt Adjutor aruncă — aşa după cum am mai spus — lanţurile sale „în undele vrăjmaşe", care devenirăde îndată line şi potolite.

Văzut-aţi voi ce miracol ? !
Apare-odat' la un secol !
De-atunci primejdi'-a trecut
Şi valurile au tăcut.
Pe lume nu s-a mai ivit
Un rîu atît de liniştit !
Luntraşul poate naviga
Făr' ca de ceva să-i pese,
Vîslele din mîini să lese,
Căci liberă e calea sa.

Sfîntul Adjutor este venerat sub numele de Ajoutre şi de Astre. Acest sfînt, Adjutor, Ajoutre sau Astre, trebuie să fi fost un om într-adevăr extraordinar. E imposibil astăzi să ne închipuim adevărata lui fizionomie. Dar, judecînd după amprenta profundă pe care a lăsat-o în imaginaţia populară, Adjutor din Vernon a avut o inimă generoasă, plină de ardoare.

Istoria sfîntului Adjutor

Descendent al unui aghiotant de-al lui Rollon, fiul ducelui Jean şi al ducesei Rosamonde de Blaru, a fost crescut de sfîntul Bernard, abate de Tiron, în practicile cele mai riguroase ale religiei creştine. Se pare că el a adus, în noua credinţă, spiritul aventuros şi visător care-i inspirase pe strămunii lui, pe vremea cînd îşi conduceau cîntînd bărcile pe mare.

Se povesteşte că şi-a petrecut adolescenţa în mijlocul pădurilor, vînînd cu pasiune, apoi, deodată, a fost vrăjit de viziuni extatice. Pe vremea ceea, Petru Sihastrul predica organizarea cruciadei împotriva necredincioşilor. Adjutor din Vernon luă crucea în 1095. Urmat de două sute de oameni înarmaţi, plecă spre locurile sfinte şi străbătu Palestina, în rugăciuni şi lupte. Doi ani mai tîrziu, ajuns la Niceea, după cucerirea Ierusalimului, continuă să se războiască. Căzînd într-o ambuscadă, în împrejurimile Tambirului, reuşi să-şi facă apariţia în mijlocul sarazinilor, care lăsară mii de cadavre pe cîmpul de luptă.

În timpul acesta, necredincioşii puseseră mîna pe mormîntul lui Isus Cristos. După şaptesprezece ani de strădanii şi lupte, Adjutor din Vernon fu prins de turci şi închis la Ierusalim. Legat foarte strîns, se consola, gîndindu-se că era prizonier, cu trupul, în acelaşi loc în care Fiul Domnului îşi avea mormîntul. Şi, în închisoare, nu înceta să se roage.

Or, într-o noapte, pe cînd dormea, văzu apărînd la dreapta lui pe sfînta Magdalena şi la stînga pe preafericitul Bernard din Tiron, pe care-i invocase. Ei îl eliberară şi-l transportară în aceeaşi noapte de la Ierusalim pînă în apropierea oraşului Vernon. Asemenea călătorii nu erau rare la acea epocă.

Ajunşi în pădurea din Vernon, Magdalena şi Bernard din Tiron îl lăsară pe Adjutor, spunîndu-i :

— Aici ţi-am ales locul tău de odihnă.

Cavalerul recunoscu cu surprindere şi bucurie pădurile în care îşi petrecuse tinereţea. Zărind un tînăr păstor care îşi păzea turma de oi pe o costişă, nu departe de el, îl chemă la dînsul şi-i porunci să se ducă la castelul Blaru ca să-i vestească ducesei Rosamonde întoarcerea fiului ei.

Păstorul făcu întocmai, după poruncă. Dar Rosamonde nu dădu crezare mesajului.

Ci îi răspunse păstorului :

— Fiul meu a murit la Ierusalim, şi nu mi-e dat să văd ziua întoarcerii lui.

Şi rămase în casă.

Păstorul, înapoindu-se la acela care-l trimisese, îi repetă cuvintele ducesei.

— Du-te din nou la Blaru, îi spuse Adjutor, şi anunţ-o pe ducesă că cele trei clopote ale bisericii se vor porni să sune de la sine pentru a vesti sosirea mea.

Într-adevăr, nu trecu mult de cînd păstorul îi comunicase toate acestea ducesei, şi clopotele se puseră în mişcare. Dar Rosamonde dădu din cap a neîncredere şi afirmă :

— Clopotele nu sună pentru a vesti întoarcerea fiului meu.

Păstorul se înapoie la Adjutor, şi acesta îl trimise a treia oară la Blaru.

— Vei vesti încă o dată întoarcerea mea, îi spuse el ; şi dacă mama tot nu vrea să creadă, cocoşul care se află pe frigare în bucătăria castelului va cînta de trei ori.

Păstorul raportă aceste cuvinte, şi cocoşul care era pe frigare începu să cînte.

Auzindu-l, Rosamonde fu, în sfîrşit, convinsă de venirea fiului său. Se duse în pădure să-şi îmbrăţişeze copilul, care-i fusese redat în chip atît de miraculos. Dar întîrziase prea mult. Lui Dumnezeu nu-i place să se îndoiască cineva de puterea şi milostenia lui. Şi îl rechemase pe servitorul său.

Cînd Rosamonde sosi la locul din pădure indicat de păstor, Adjutor tocmai îşi dădea ultima suflare, împlinindu-se făgăduinţa Magdalenei şi a sfîntului Bernard, care-i spuseseră :

— Aici am ales locul tău de odihnă.

Renumele sfinţiei sale se răspîndi ca o mireasmă în tot ţinutul. Rosamonde de Blaru intră la mănăstire ; şi după moarte, împărţi mormîntul cu fiul ei.

Mormîntul sfîntului Adjutor mai există şi astăzi. Pe piatra funerară sînt gravate două flaute aşezate cruciş. Este emblema lorzilor din Vernon. Nu l-a întrebat oare frumoasa Diana, de care ne-am amintit adineauri, pe vărul ei :

— Recunoşti aceste două flaute, stema noastră ?

Trebuie să deducem de aici că nu numai deviza, ci şi stemă nobililor seniori din Vernon au fost aduse din Franţa de vreun aghiotant al ducelui Wilhelm ? Nu ştiu

ce legătură de rudenie există între preasfîntul Adjutor şi frumoasa Diana. Nu-i cazul s-o cercetez acum. Rămîne numai să explic cum de-a putut sfîntul Adjutor, care a trecut în lumea cealaltă chiar în ziua întoarcerii sale la Vernon, să-şi arunce lanţurile în fluviu pentru a umple abisul. Dificultatea nu-i decît aparentă. Pentru a face miracolul acesta sfîntul s-a întors pe pămînt.

Vreţi să descoperim în plimbarea noastră lucruri cît mai proaspete şi totodată amintiri mai puţin vechi ? Să străbatem orăşelul — ceea ce se face în cinci minute — şi să ne aşezăm sub copacii cei mari, tunşi, care formează un zid al parcului Bizi. Un erou i-a sădit aici. Mareşalul de Belle-Isle, care a moştenit dărnicia lui Fouquet, bunicul său, a plantat în scurtele sale răgazuri acest parc Bizi. Cînd nu se afla la Metz, spune Barbier, era pe moşia lui, aproape de Vernon, comandînd o armată de terasieri, zidari, grădinari şi decoratori. „Nu-i puteţi invidia splendida odihnă dacă vă gîndiţi la eforturile pe care le-a făcut." Nu aveţi decît să citiţi relatarea despre retragerea din Praga, cînd mareşalul, încercuit de inamic, a ieşit din oraşul fortificat, în fruntea a cincisprezece mii de oameni, pe care a reuşit, ca să spunem astfel, să-i facă invizibili, şi pe care i-a condus la Egra, timp de şapte zile, într-o iarnă din cele mai crîncene. Ofiţeri şi soldaţi, înfăşurîndu-se în mantale, dormeau pe jos, în zăpadă. Bătrînul mareşal, care suferea de gută, dormea într-un rădvan adăpostit lîngă un perete de zăpadă. Operaţia a fost dintre cele mai delicate, după cît se pare, şi a cerut o abilitate desăvîrşită. Dar reuşita unei retrageri nu-i apreciată decît de oamenii de meserie. Publicul nu se lasă niciodată emoţionat de aşa ceva. După retragerea din Praga au crescut în acelaşi timp şi gloria şi nepopularitatea mareşalului de Belle-Isle. S-au compus multe cîntece despre acest mare luptător. Printre nenumăratele cîntece cu care a fost asurzit sînt şi unele destul de amuzante. Iată, de pildă, un cuplet, în care se află şi un pic de spirit :

Belle-Isle, pe cînd se strecura
Noaptea,
Din Praga, pe furiş,

Şoptea
Spre lună :
O, luminos astru al meu
Şi-al meu noroc, fii bună
Şi condu-mi paşii mereu !

Admirabilul duce de Penthièvre locuia la Bizi. Tufele de fragi aduc mărturia candorii şi bunătăţii sale. Căci ducele scria în 1777 intendentului său :

„Am aflat... că locuitorii din Vernon sînt adînc mîhniţi de faptul că nu-s lăsaţi să culeagă fragi din pădure... Se va găsi astfel un motiv ca să fiu urît şi asta îmi provoacă una din cele mai vii dureri care m-ar putea lovi."

Citatul l-am luat după textul inserat de domnul Adolphe Meyer în volumul său de istorie a Vernonului. E într-adevăr scrisoarea unui om de treabă.

Printr-o miraculoasă ciudăţenie, ducele de Penthièvre unea credinţa creştină cu virtuţile filozofice. El aparţinea prin naştere vechiului regim, dar prin moravurile sale satisfăcea exigenţele spiritului nou. Cum, dealtfel, nu se amesteca în afacerile publice, binefacerile lui i-au asigurat printr-un privilegiu rar, în toiul revoluţiei, dragostea şi respectul foştilor vasali. În schimbul unor titluri care i s-au luat printr-un decret al Adunării Naţionale, a primit titlul de comandant al gărzii naţionale din Vernon. Trei ani mai tîrziu, la 20 septembrie 1792, municipalitatea oraşelului s-a mutat la Bizi şi a plantat acolo un arbore al Libertăţii, de care a fost agăţată această inscripţie : „Omagiu virtuţii".

Totuşi, bietul om se stingea de durere. N-a trăit decît puţine zile după moartea înfiorătoare a nurorii sale, prinţesa de Lamballe.

În apropierea parcului, la capătul unui bulevard cu pomi, mărginit într-o parte de ultimele case ale oraşului, iar în cealaltă de vii şi livezi, se ridică o piramidă de granit, un fel de menhir geometric, cu o înfăţişare de monument eroic şi totodată funebru. Într-adevăr, aici se află un mormînt glorios, pe care sînt gravate stemele oraşelor Vernon şi Privas, împreună cu această inscripţie :

GĂRZILOR MOBILE DIN ARDÈCHE

Vernon, 22—26 noiembrie 1870

Invazia înainta. Évreux căzuse în mîna germanilor. Patru companii din batalionul 2 din Ardèche, precum şi batalionul 3, cu un efectiv de o mie cinci sute de oameni, plecaseră din Saint-Pierre-de-Louviers la 21 noiembrie, ora unsprezece noaptea, avînd ordin de a acoperi oraşul Vernon, care urma să fie atacat a doua zi. Trenul în care se urcaseră mergea cu o viteză mică ; toate luminile semnalizatoare fuseseră stinse. Se opri cam pe la ora trei noaptea, pe o vreme ploioasă, în beznă, la o leghe de oraş. Trupele coborîseră deîndată şi se îndreptaseră spre înălţimile împădurite de la Bizi, care acoperă oraşul în partea dinspre Pacy, unde sosiseră din ajun puternice forţe inamice.

Locotenent-colonelul Thomas se ghidase în pădure cu ajutorul localnicilor. Pe marginile tuturor aleilor postase, în hăţişuri, trăgători, interzicîndu-le să deschidă focul fără ordin. Intenţia lui fusese de a-i lăsa pe prusaci să treacă prin pădure, pentru ca apoi să-i domine şi să-i împresoare la Vernon. După ce se luaseră toate aceste măsuri, în zorii zilei, un uruit asurzitor de care şi sunete de goarne vestiseră sosirea armatei duşmane. Trecerea lor durase aproape o oră. Cînd capul coloanei pătrunsese în oraş, fusese întîmpinat cu gloanţe de puşcă de către gărzile naţionale. Această primire îi neliniştise : numai un singur detaşament îşi făcuse intrarea, grosul trupelor rămînînd în afara oraşului.

Aflară, curînd, pe baza informaţiilor aduse de spioni, că francezii ocupau pădurea. Atunci, dîndu-şi seama cît de critică era poziţia lor, nu se mai gîndiră la altceva decît la retragere. Cavaleria porni îndată pentru explorarea trecerilor şi recunoaşterea celor libere. Tot căutînd, reuşi să descopere nişte drumuri secundare, care nu erau păzite. Se grăbiră să-şi strecoare artileria pe acolo, în timp ce infanteria, luînd-o pe drumul mare, încerca să forţeze înaintarea cu orice preţ. După o oră de intense împuşcături, se împrăştiară, şi, aruncîndu-se din toate

părţile asupra pădurii, se îmbulziră în direcţia Pacy. Pierdură, atît în luptă cît şi în retragerea lor dezordonată, vreo sută cincizeci de soldaţi şi mai mulţi ofiţeri, şi abandonară douăsprezece furgoane, încărcate cu alimente şi muniţii.

Timp de trei zile, inamicul nu dădu nici un semn de viaţă. Gărzile mobile din Ardèche, care rămăseseră la Bernay, sosiră la Vernon, unde se aflau adunate cele trei batalioane. În dimineaţa de 26, compania a 6-a din batalionul al 3-lea, în avanpost la două sute de metri de pădure, pe drumul spre Ivry, în cătunul Cantemarche, fu asaltată, pe neaşteptate, de o coloană de opt sute de oameni. În pofida caracterului brusc al atacului şi al numărului superior al inamicilor, gărzile mobile nu-şi pierdură cumpătul. Dar, temîndu-se că lucrurile ar putea lua o întorsătură proastă, bătură în retragere pînă la liziera pădurii. Acolo, adăpostindu-se în spatele terasamentelor căilor ferate, traseră pînă la epuizarea completă a muniţiilor. Atunci, căpitanul Rouveure strigă : „La baionetă, copii !“ Şi se aruncă primul înainte. Căzu, lovit mortal, din prima clipă. Mica trupă năvăli asupra inamicului, care dădu înapoi. În acel moment, două batalioane de întărire veniră în ajutor, şi, camuflate de pădure, îi atacară cu străşnicie pe germani. Aceştia puseră la bătaie mai multe piese de campanie. Dar, la ora patru, se retraseră, lăsînd două sute de morţi pe teren. Gărzile mobile pierdură opt oameni, şi douăzeci fură răniţi. Corpul căpitanului Rouveure rămase în mîinile germanilor, care îi dădură ultimele onoruri. Un detaşament de cavalerie, comandat de un ofiţer superior, participă la înmormîntarea rămăşiţelor sale pămînteşti. Sicriul era încununat cu lauri.

La ştirea capitulării din Rouen, gărzile mobile din Ardèche primiră ordin să părăsească oraşul Vernon, pe care-l apăraseră cu atîta devotament. Iată amintirile pe care le trezeşte monumentul din Bizi.

Am vrut, răsfoind ca o carte orăşelul Vernon, să rezum două-trei din paginile sale de piatră. Oraşele nu sînt oare nişte cărţi, cărţi frumoase cu imagini, în care îi vedem pe strămoşii noştri ?

III

SAINT-VALÉRY-PE-SOMME

Saint-Valéry-pe-Somme
vineri, 13 august

Din camera unde scriu se zăreşte întregul golf al Somme-i, al cărui nisip se întinde la orizont pînă la liniile albăstrui ale Crotoy-ului şi Hourdel-ului. Soarele, asfinţind, aprinde marginile norilor mari şi întunecaţi. Marea a şi început să se umfle şi vasele de pescuit înaintează în larg odată cu valurile. Sub fereastra mea, bărcile legate de şenal au pe catarg, în loc de vele, năvoade puse la uscat. Vreo cinci-şase pescari, cufundaţi pe jumătate în apa puţin adîncă, stau la pîndă, aşteptînd peştii, pe care bătăiaşii din jurul lor îi sperie, izbind apa cu lovituri puternice de vergi. Pescarii sînt înarmaţi cu nuieluşe ascuţite în vîrf, pe care le înfig drept în pradă. De cîte ori scot din apă arma lor flexibilă, se vede lucind la capăt o limbă-de-mare străpunsă.

Un vînt sărat îmi zboară hîrtiile de pe masă şi-mi aduce un miros acru de maree. Nenumărate cîrduri de raţe înoată pe marginea şenalului şi, cu ciocurile larg deschise, îşi aruncă în aer *mac-mac*-ul satisfăcut. Bătăile de aripi, felul cum se cufundă în nămol, legănarea lor cînd umblă în cîrd pe nisip, totul spune că sînt mulţumite. Una din ele se odihneşte, izolată, cu capul sub aripă. E fericită. De fapt, zilele astea va fi mîncată. Dar trebuie să termine viaţa cu bine ; viaţa are timpul limitat. Şi apoi, nenorocirea nu e să fii mîncat. Nenorocirea e să ştii că vei fi mîncat ; iar raţa nu are nici un fel de bănuială. Pe cînd noi, noi ştim că vom fi cu toţii devoraţi ; înţelepciunea noastră constă în a şti să uităm.

S-o luăm de-a lungul digului, în timp ce marea, care a acoperit bancurile de nisip din Cayeux şi Hourdel intră în golf, mînîndu-şi curenţii repezi şi readucînd flotila pescarilor de creveţi. La stînga noastră se află meterezele, pe care Somme şi marea le scăldau odinioară, şi a căror gresie veche a fost acoperită de stropi de rugină aurie. Biserica îşi înalţă deasupra acestor metereze cele cinci

turle ascuțite — în care s-au scobit, prin secolul al XV-lea, mari goluri de ferestre ogivale — acoperișul său de ardezie, în formă de carenă răsturnată, și cocoșul clopotniței. În secolul al XI-lea, fusese aici o altă biserică, ce avea și ea morișca ei de vînt. În septembrie 1066, Wilhelm Bastardul venea aici în fiece dimineață și consulta, nerăbdător, cocoșul clopotniței. Oastea sa, compusă din șaizeci și șapte de mii de combatanți, fără a mai pune la socoteală auxiliarii, lucrătorii și servanții, aștepta în preajma orașului ; flota, care scăpase de un prim naufragiu, ancora în golf. Vreme de cincisprezece zile, vîntul, suflînd din Nord, reținea în port mulțimea de oameni și de bărci. Bastardul, dorind să cucerească Anglia cît mai grabnic, prin înfrîngerea lui Harold și a saxonilor, era mîhnit de această întîrziere, în timpul căreia ambarcațiunile se puteau avaria și armata să se dispersez. Pentru a obține un vînt favorabil, ordonă să se facă rugăciuni publice și porunci să se plimbe pe cîmpie racla sfîntului Valéry. E neîndoios că preafericitul nu-i iubea pe saxoni, căci, fără zăbavă, vîntul făcu cale întoarsă și flota putu să-și vadă de drum.

La un semn, patru sute de nave cu vele mari și mai mult de o mie de vase de transport părăsiră malul. Vasul în care se afla ducele era în frunte, purtînd în vîrful catargului drapelul de război, trimis de papă, și o cruce pe pavilion.

Pînzele erau de diferite culori și pe multe din ele se vedeau pictate cîte trei lei, însemnul Normandiei. La proră se afla o statuetă de copil, care ținea în mînă un arc întins, cu săgeata gata să-și ia zborul.

Plecarea avusese loc la 29 septembrie. Opt zile mai tîrziu, Wilhelm cuceri Anglia.

O rampă șerpuitoare urcă spre o poartă veche a orașului, rămasă în picioare, flancată de două turle, fără creneluri, pe care înfloresc mici garoafe roșii. Una din cele două turle mai păstrează, sub buruieni și flori sălbatice, coroana sa de meterez. O femeie seamănă varză la marginea ruinelor. Iarna, plouă cu pietre mari în grădină. Căsuța ei, așezată pe un vechi teren, are pereții crăpați și-ți face impresia, la fiecare zdruncinătură, că se

prăbuşeşte. Totuşi, această făptură cumsecade e plină de admiraţie faţă de poarta lui Wilhelm ; o iubeşte. „Sînt sigură că într-o zi mă va ucide, îmi spune ea, dar ce falnică e."

După ce am străbătut o uliţă de ţară — cu case joase, acoperite de paie, ale căror ziduri văruite în albastru-deschis îi dau o înfăţişare veselă — ajungem la vîrful promontoriului Cornu. Aici se ridică o capelă pe jumătate ascunsă sub un pîlc de ulmi seculari. E o construcţie cu totul modernă, în stil roman, corcit. Dar zidurile de bolovani amestecaţi cu pietricele rotunjite de valurile mării par ca nişte table de şah şi amintesc, din pricina asta, de vechile edificii normande. Această capelă, denumită Saint-Valéry sau capela marinarilor, a luat locul unui edicul mai vechi şi adăposteşte mormîntul apostolului din Vimeu.

E un loc de pelerinaj, foarte des vizitat de marinari. Vreo patru sau cinci nave mici au şi fost atîrnate de bolta capelei celei noi de către pescarii care au supravieţuit naufragiilor. Aceşti oameni de treabă şi-l închipuie pe Dumnezeu violent şi pueril, aşa cum sînt ei înşişi. Ei ştiu că e cumplit la mînie, dar că nu trebuie să-i porţi pică din pricina asta. Îi cîştigă prietenia făcîndu-i mici daruri. Îi aduc jucării ca să se amuze. E adevărat că jucăriile sînt jucării simbolice şi că navele de copii reprezintă arca pe care Domnul a salvat-o în chip atît de miraculos. Mă gîndesc că bunul şi sfîntul Valéry îşi ia şi el partea sa din aceste modeste daruri ; micile bărci sînt menite să-i placă, deoarece atunci cînd trăia pe lumea asta a fost prietenul luntraşilor de pe Somme.

Promontoriul Cornu e măreţ şi sălbatic, şi e plin de amintiri. Aici ar trebui să ne oprim. Aici, sub ulmii aceştia înalţi care freamătă la suflarea vîntului din larg, la poalele capelei marinarilor, la cîţiva paşi de vîrful avansat al promontoriului, de unde se zăresc la stînga falezele ţinutului Caux, la dreapta golful Somme-i, apoi coastele joase ale Picardie-i şi, drept în faţă, largul mării ; aici aş vrea să amintesc, în cîteva cuvinte, de omul puternic al zilelor de odinioară, care a lăsat în trecerea sa pe aceste meleaguri o urmă atît de adîncă.

Istoria sfîntul Gualaric sau Valéry

Gualaric sau Walaric, căruia i s-a spus mai tîrziu Valéry, nu este originar din ţinutul maritim, unde două oraşe şi nenumărate biserici îi poartă numele. S-a născut într-o familie de ţărani săraci, în provincia Auvergne. În copilărie a fost cioban, şi toată viaţa lui nu a avut drept bunuri decît o sapă pentru grădinărit. Dar a avut alte bogăţii : a simţurilor, a spiritului, a pietăţii.

A părăsit curînd locul natal, pentru a intra în slujba sfîntului episcop din Auxerre : Germain. Apoi a devenit monah în abaţia din Luxeuil, pe vremea cînd se afla sub înţeleapta cîrmuire a sfîntului Colomban din Irlanda. Totuşi, călugării scuturară jugul păstorului, şi sfîntul Colomban, alungat de oiţele sale, luă drumul exilului. Odată cu el, dispărură şi pietatea, şi modestia, şi sobrietatea din Luxeuil. Valéry, profund îndurerat, părăsi la rîndul său portul acesta salvator, devenit o capcană periculoasă, şi se hotărî să trăiască în singurătate, departe de mişei.

— Mă voi duce acolo unde va voi Dumnezeu să mă duc, declară el.

După cîteva zile se afla pe malul fluviului Somme, şi umblînd de-a lungul lui, ajunse la ţărmul mării. Sleit de puteri, se opri lîngă o fîntînă şi îşi scutură praful de pe încălţări. Pe acest praf s-a ridicat mai tîrziu oraşul Saint-Valéry.

O pădure deasă cobora atunci pînă la plaja mării, pădure în care mişunau iepurii. Ea ascundea smîrcurile în care se adăposteau nagîţi, becaţe, raţe şi lişiţe. Pescăruşii îşi depuneau ouăle pe piatra goală a ţărmului abrupt. Ţipătul ascuţit al bîtlanului şi vaietul fluierarului-guleraţ se înălţau de pe prundişul gălbui, unde lebăda, gîsca sălbatică şi bodîrlăul, alungaţi de gheţuri, veneau să-şi petreacă iarna pe nisipurile marine. Puţini oameni locuiau în aceste ţinuturi sălbatice : doar cîţiva bieţi luntraşi, care pescuiau la gura fluviului Somme, unde se afla peşte din belşug. Aceştia erau păgîni. Adorau arborii şi fîntînile, în zadar veniseră să-i evanghelizeze sfinţii Quentin, Mellon, Firmin, Loup, Leu şi, mai recent, sfîntul Berchund, episcop de Amiens. Credeau în ce crezuseră

și părinții lor. Credeau în duhuri pământești și în sufletul lucrurilor.

Pe acești simpli pescari îi cuprindea o spaimă sacră de cîte ori pătrundeau în adîncul pădurilor ce acopereau pe atunci toată întinderea țărmului. Peste tot vedeau zei rustici. La margine de izvoare, unde fremătau razele lunii, ei zăreau nimfe, zîne, femei miraculoase ; li se închinau și le aduceau, tremurînd, ghirlande de flori. Credeau că așa trebuie : să le iubească, au nu erau frumoase ?

E neîndoios că izvorul, din care cobora un șuvoi de-a lungul unei coaste înverzite, la care s-a oprit piosul Valéry era unul din acele izvoare sacre cărora oamenii aceștia le aduceau ofrande. Șuvoiul curge și astăzi la poalele capelei, în partea dinspre golf. Ca în zilele de odinioară, apa e rece și foarte limpede. Dar acum nu mai cîntă. Nu mai e liberă, așa cum fusese pe vremea cînd era divinitate rustică. A fost întemnițată într-un bazin de piatră spre care cobori pe mai multe trepte. Pe vremea sfîntului Valéry era o nimfă. Nici o mînă n-o putea prinde, o zbughea mereu sub sălcii. Asemenea multor pîraie din văile ținutului, forma din loc în loc mici lacuri, în care dormita, pe un pat plutitor de frunze verzi, cîte o palidă floare de nufăr. Aici, în preajma acestor izvoare din păduri, s-au refugiat ultimele nimfe, alungate de episcopi. Aceste zeițe rustice erau urmărite fără milă. Un articol din ordonanțele regelui Hildebert glăsuia : „Acela care aduce jertfe izvoarelor, arborilor și pietrelor va fi anatemizat".

Valéry socoti locul acesta prielnic scopurilor sale. Obținuse de la regele francilor permisiunea de a se stabili în orice loc al regatului unde îi va plăcea să locuiască. Cu propriile sale mîini își construi o chilie, consacrîndu-se rugăciunilor și meditațiilor. I se ataşară cîțiva discipoli, dornici să ducă aceeași viață, nutrindu-se din pioasele sale pilde. Aceștia își făcură cîte o chilie în apropierea lui, la extremitatea pădurii, pe marginea unei rîpe care dădea în mare.

Episcopul Berchund, după cum se spune, venea să-și petreacă în fiecare an sfîntul post al Paștelui în locul acesta singuratic.

Valéry — după cît putem ghici din trăsăturile sale sufleteşti zugrăvite de pana timidă şi stîngace a pioşilor lui istorici — era plin de forţă şi, în acelaşi timp, de blîndeţe. Se povestesc despre el fapte izvorîte din bunătatea inimii, rare în viaţa aspră a apostolilor din barbarul occident. Se spune că — întocmai ca Francisc din Assisi mai tîrziu — îşi revărsa preaplinul sufletului pînă şi asupra bietelor animale. Păsările veneau să-i mănînce din palmă.

— Copiii mei, le spunea învăţăceilor săi, nu le faceţi nici un rău, lăsaţi-le să se îndestuleze cu fărîmiturile pîinii voastre.

Însă împotriva nimfelor din păduri şi din preajma izvoarelor, sfîntul îşi îndrepta cumplita-i mînie. Nimfele nu aveau, totuşi, nici o vină. Vor fi venit păcătoasele şi sătencele, pe ascuns, să le roage să dea naştere la copii frumoşi. Dar ce rău era în asta ? Aceste nimfe, aceste zeiţe, aceste femei erau drăguţe şi aduceau un pic de graţie în adîncul inimilor rustice. Erau nişte divinităţi foarte mărunte cu care oamenii de rînd se puteau uşor împăca. Dar sfîntul Valéry le considera nişte demoni periculoşi, şi se hotărî să-i distrugă. Ca să izbîndească, părăsi viaţa de meditaţie, atît de plăcută inimii sale rănite, şi străbătu ţinutul, ţinînd predici păgînilor şi purtînd Evanghelia din sat în sat.

Într-o bună zi, trecînd prin apropierea oraşului Eu, văzu un copac de ale cărui ramuri atîrnau statuete din lut prinse cu panglici roşii. Icoanele reprezentau Iubirea, pe zeul Hercule şi maici. Maicile erau foarte venerate în toată Galia occidentală. Olarii nu încetau să modeleze figurile acestor zeiţe din care se mai găseşte încă un mare număr în pămînt, fie pe ţărmul Oceanului, fie pe malurile fluviilor, de la Somme pînă la Loara. Deseori sînt îngemănate, şi două maici stau una lîngă alta, ţinînd fiecare cîte un copil în braţe. Alteori, nu există decît o singură maică şi ţăranii care o descoperă în timp ce muncesc la cîmp o iau drept Fecioara Maria. Dar nu-i decît un idol de-al păgînilor.

Pe sfîntul Valéry îl supăra ceea ce vedea şi se gîndea în sinea lui : „De crengile acestor copaci atîrnă demonii ca nişte fructe primejdioase".

Apoi ridică toporişca pe care o purta la brîu şi, ajutat fiind şi de călugărul Valdolène care-l însoţea, doborî copacul cu icoanele sfinte, adăpostite printre frunzarele sale. Cînd oamenii de prin partea locului văzură zăcînd la pămînt arborele-zeu, încărcat cu mulţimea de daruri, şi seva sa sîngerînd pe trunchiul mutilat, fură copleşiţi de durere şi cuprinşi de o mare spaimă. Iar atunci cînd sfîntul Valéry le strigă : „Eu am răsturnat copacul pe care voi l-aţi adorat în mod nelegiuit", se aruncară asupra lui şi-l ameninţară că-l vor doborî şi pe el aşa cum a doborît dînsul domul cel verde.

Atunci apostolul întinse braţele şi spuse :—

— Dacă Domnul vrea să mor, facă-se voia Domnului.

Fie că oamenii au simţit că are ceva sfînt în el, fie din cu totul alte motive, l-au lăsat să plece în pace.

Dar el voi să rămînă printre ei ca să le predice Evanghelia. Căci, drept era să le dea un alt Dumnezeu în schimbul celor pe care li le luase, căci e o mare cruzime să nimiceşti speranţa din sufletul omului. Apoi, după ce-şi termină pioasa-i misiune, Valéry se întoarse în singurătatea pe care şi-o alesese. Munca apostolatului său era adesea anevoioasă. Într-o zi de iarnă, spune biograful, pe cînd acest prieten al Domnului se întorcea pe jos dintr-un loc denumit Cayeux, la mănăstirea sa, din pricina frigului prea aspru, se opri întîmplător la casa unui preot ca să se mai încălzească. Acesta, împreună cu vizitatorii aflaţi la el, care ar fi trebuit să primească un asemenea oaspete cu toată cuviinţa, începură, dimpotrivă — laolaltă cu judecătorul de prin partea locului — să arunce împotrivă-i nişte cuvinte nelalocul lor şi nerușinate. Credincios obiceiului său de a aşterne peste plăgile purulente şi respingătoare leacul izbăvitor al cuvîntului divin, încercă să-i dojenească, spunîndu-le :

— Fiii mei, n-aţi văzut în Evanghelie că în ziua judecăţii de apoi veţi avea a răspunde pentru orice vorbă deşartă ?

Dar ei, dispreţuindu-i dojana, îşi înteţiră batjocurile grosolane şi impudice. Atunci el, scuturîndu-şi praful de pe încălţări, le zise :

— Din pricina frigului, am intrat să-mi încălzesc puţin trupul ostenit. Dar cuvintele voastre vrednice de ocară mă silesc să plec şi mai îngheţat decît înainte.

Şi ieşi din casă.

Povestea aceasta, privită de la distanţă, parcă n-ar avea nici un rost. Aici însă, pe ţarina unde s-a născut şi al cărei dor l-a păstrat, o găsesc plină de savoare şi respir cu plăcere mireasma ei sălbatică.

În anul 622, plin de zile şi opere de binefacere, într-o zi de decembrie, Gualaric, căruia i se mai zicea şi Valéry, se sculă dis-de-dimineaţă din patul lui de frunziş uscat şi-i duse pe ucenicii săi pînă la ulmul înconjurat de mărăcini, la rădăcina căruia avea obiceiul să-şi facă rugăciunea : acolo, înfigînd două beţe în pămînt, însemnă un loc de lungimea corpului său şi zise :

— Atunci cînd se va face voia Domnului şi nu voi mai pribegi pe pămînt, aici să mă îngropaţi.

Aşa obişnuiau sfinţii gali : să-şi aleagă ei singuri locul de mormînt. În ţinutul Tréguier, sfîntul Renan, neexprimîndu-şi voinţa în această privinţă înainte de a muri, discipolii i-au aşezat trupul într-un car tras de boi şi au lăsat boii să meargă în voie : a fost îngropat în locul în care s-au oprit de la sine.

Sfîntul Valéry şi-a dat obştescul sfîrşit în duminica ce a urmat zilei cînd şi-a ales singur culcuşul de veci. I s-a respectat întocmai voinţa ; la înhumarea preafericitului a slujit episcopul Berchund.

Dar istoria unui sfînt nu se termină cu moartea şi înmormîntarea lui. Ea continuă în mod obişnuit cu relatarea minunilor săvîrşite pe mormîntul său. Am văzut că Wilhelm-Bastardul a poruncit să fie plimbată racla sfîntului Valéry pînă la obţinerea unui vînt favorabil. Optzeci de ani mai tîrziu, trăia un conte de Flandra, pre nume Arnould, supranumit Piosul. Avea o neclintită credinţă în virtutea sfinţilor şi o veneraţie deosebită pentru moaştele preafericitului Valéry. Ceea ce dovedi din plin, năvălind cu oastea lui în oraşul sfîntului Valéry, masacrînd pe locuitori şi devastînd abaţia ca să poată pune mîna pe relicvele preasfîntului. După care le-a transportat în comitatul său împreună cu oasele sfîntului Riquier, pe care le-a luat cu sine în acelaşi timp, convins fiind că şi-a asigurat

astfel protecţia divină, într-atît de puternică îi era credinţa.

În vremea aceea, Hugues Capet era conte de Franţa. Într-o zi, pe cînd adormise într-o grotă, i s-au înfăţişat în vis două personaje îmbrăcate în veşminte albe.

— Sînt sfîntul abate Valéry, spuse primul. Înainte de moarte locuiam pe ţărmul mării. Oasele mele şi ale sfîntului Riquier, aici de faţă, au fost răpite şi acum sînt captive pe pămînt străin ; dar a sosit vremea să fie readuse în locurile în care am vieţuit. După ce, cu ajutorul Domnului, mă voi vedea iar în vechiul meu mormînt, îţi prezic că vei fi rege, şi că neamul tău va purta coroana peste şapte secole.

Zise şi se făcu nevăzut, împreună cu tovarăşul său. Contele Hugues îi ceru lui Arnould Piosul să-i dea înapoi preţioasele relicve, ca să le restituie abaţiei Sfîntul Valéry şi să devină astfel rege.

Făgăduiala preafericitului se adeveri. Dar unii autori cred că profeţia a fost născocită abia după ce-au avut loc evenimentele istorice.

Pentru a termina cu zugrăvirea acestui tablou poetic, aş mai avea şi alte minuni de povestit. Dar e timpul să-mi amintesc că nu sînt hagiograf. Dacă sub bătrînii ulmi ai promontoriului Cornu, am desenat cît m-am priceput mai bine figura marelui apostol din Vimeu, am făcut-o pentru că această figură seamănă, în trăsăturile sale esenţiale, cu oricare din vechii predicatori evanghelici ai galilor. Şi de aceea ar trebui să fie luată în consideraţie cu toată atenţia de către toţi acei care se interesează de istoria patriei noastre.

Călugări şi coloni, ei au frămîntat cu mîinile lor aspre şi pămîntul pe care trăim, şi sufletele vechilor locuitori ; ei au lăsat în solul Franţei urme de neşters. Nu ne este indiferentă existenţa acestor apostoli. Le datorăm ceva. Au rămas în patrimoniul fiecăruia dintre noi cîteva părticele din bunurile pe care le-au lăsat moştenire strămoşilor noştri. Ei au luptat împotriva barbarilor cu o energie feroce. Au desţelenit pămîntul ; i-au învăţat pe sălba-

ticii noştri străbuni primele modalităţi ale artei de a trăi şi le-au insuflat mari speranţe.

— Dar, veţi spune voi, au ucis, vai ! duhurile pădurilor şi ale munţilor. Sfîntul Valéry cel bun a omorît nimfa izvoarelor. Păcat !

— Da, mare păcat. Dar nu vă mai necăjiţi. Am să vă spun ceva în şoaptă : n-a pierit nici cea mai mică zeitate din pricina acestor pioase personaje. Sfîntul Valéry n-a ucis nici o nimfă, căci demonii cei buni pe care îi alunga dintr-un copac treceau într-altul. Duhurile, nimfele, zeiţele se ascund uneori, dar nu mor niciodată. Înfruntă sfeştocul sfinţilor.

Am citit într-o carte voluminoasă că, după moartea sfîntului Valéry, locuitorii din golful Somme au recăzut în idolatrie. Vedeau din nou apariţii misterioase în preajma izvoarelor, şi au revenit la dragostea lor dintîi. Atîta timp cît vor exista păduri, pajişti, munţi, lacuri şi rîuri, atîta timp cît ceaţa alburie a dimineţii se va ridica deasupra apelor, vor exista nimfe şi driade, vor exista zîne. Ele sînt frumuseţea lumii : de aceea nu vor dispare niciodată.

Iată, se lasă noaptea peste acoperişuri. Un farmec tihnit, trist şi încîntător învăluie lucrurile şi sufletele. Palide siluete plutesc sub clarul lunii. Sînt nimfele care vin să cînte în cor şi să danseze, să intoneze imnuri de dragoste în jurul mormîntului sfîntului Valéry cel bun.

Saint-Valéry-pe-Somme
14 august

Sîntem într-un ţinut aspru. Marea e gălbuie ; abia dacă devine ceva mai albastră, departe, şi asta rareori în larg. Pădurile dese de pe ţărm sînt sumbre. Ce cenuşiu şi ploios e cerul ! Apa nu surîde şi nici o adiere nu mîngîie. Golful acesta în care intră vîntul de nord odată cu goeletele norvegiene încărcate de scînduri şi fier brut, golful Saint-Valéry nu le place străinilor. Şi pentru asta oamenii de prin partea locului îl iubesc. Aici ai marea, aici sînt marinarii ; aici vezi acel du-te-vino din micile porturi comerciale şi din golfurile pline de peşte. Aici trăieşti în

mijlocul pescarilor. Sînt oameni simpli, oameni de treabă. Ei stau în cartierul Courgain. Numele i se potrivește de minune, spun oamenii de pe aceste meleaguri, căci cei care locuiesc acolo nu cîștigă mare lucru. Courgain se întinde în spatele străzii de la Ferté, de-a lungul unei rampe destul de primitive. Căsuțele, care ar părea niște jucării dacă ar fi ceva mai noi, se îndeasă una într-alta, desigur ca să nu le sufle vîntul. La toate ușile vezi cîte un cap drăguț și mînjit de copil și, ici-colo, la soare, cîte un bătrînel care repară un năvod, sau cîte o femeie care coase la geam, după oala cu mușcate de pe pervaz. Mi se spune că populația are mult de îndurat în clipa de față.

E ruinată de pescăriile străine care aruncă din belșug pește pe piețele noastre. Oamenii aceștia simpli n-au alte arme în lupta pentru existență decît barca și plasa. Sînt niște copii mari care cunosc toate vicleniile peștilor, dar nu le cunosc pe ale oamenilor. Cînd îi vezi, simți pentru ei simpatie și prietenie. Viața îi roade așa cum timpul roade pietrele, fără să ajungă pînă la inimă. Nici bătrînețea nu-i face zgîrciți. Se ajută unii pe alții. Sînt singurii săraci care nu se ocolesc între ei. Tocmai văd trecînd pe sub fereastra mea un veteran al ținutului. Seamănă cu moș Corot. E îmbrăcat curat; poartă un inel de aur la ureche. Sarea mării i-a tăbăcit pielea; greutatea năvodului l-a gîrbovit.

Văzîndu-l, nu m-am putut feri de-o amintire. Repet în sinea mea epitaful pe care o poetesă greacă l-a făcut — pe vremea muzelor — unui biet pescar din Lesbos. Are puține cuvinte. Stilul auster și pur al versurilor atestă originea sa antică. Traduc literal distihul funerar:

Aici e mormîntul pescarului Pelagon.
Vintirul și plasa săpate în piatră
sînt monumente din aspra lui viață.

Așa grăit-a, în senina ei compătimire, această muză greacă, care nu plînge, pentru că lacrimile i-ar strica frumusețea. Bătrînul Pelagon își arunca plasele la poalele albelor promontorii. În timpul grelelor sale munci, îl văzuse pe uncheașul mărilor, îngrozitorul Proteu, ridicîndu-se din sînul valurilor ca un nor. Poate că auzise sire-

nele cîntînd în marea albastră. Canalul Mînecii nu are sirene pe nisipurile sale primejdioase. Albul Proteu nu mai rătăceşte la poalele falezelor abrupte. Dar bătrînul lup de mare, care trece în acest moment pe chei, a văzut sufletele naufragiaţilor zburînd ca pescăruşii peste crestele talazurilor ; a văzut focuri cereşti pe pămînt, şi poate că i s-a arătat şi Maica Precista în negura oceanului. Vai ! după cîte osteneli i-a surîs cerul ! Astăzi, ca şi pe vremea lui Sapho, barca şi năvodul sînt monumentele unei vieţi aspre.

Ieri un copil de unsprezece ani s-a înecat în golf. Originar din Cayeux. Cayeux este un port de pescari la trei leghe de Saint-Valéry. Portul este lipsit de apărare în faţa vînturilor din vest şi nord-vest — care suflau odinioară atîta nisip pe străzi că te înfundai pînă la genunchi. Astăzi pietrişul pe care marea l-a îngrămădit pe ţărm formează un dig natural şi protejează casele, ca şi o bună parte a ogoarelor. Aici preasfîntul Valéry era să moară de osteneală şi de frig, şi a bătut la uşa unei case în care un preot se încălzea în tovărăşia unui judecător. Viaţa nu-i uşoară pentru nimeni. Sărmana familie de care vorbesc a suferit îngrozitor. I-au murit mai mulţi copii. Unul din ei, printr-o întîmplare de neînţeles, s-a înecat într-o putină. Cînd tatăl şi mama veniră să se stabilească la Saint-Valéry, din nouă copii cîţi avuseseră nu-l mai aveau decît pe acela care a murit ieri, şi pe cel mai în vîrstă care a fost luat în armată. Mama, crezînd cu îndărătnicie în nefericirea ei şi socotind că viitorul va avea înfăţişarea tot atît de întunecată ca şi trecutul, exclama înspăimîntată, în fiece zi :

— Ştiu că se va îneca şi el, ca toţi ceilalţi.

Asemenea accidente sînt rare la Saint-Valéry. Golful şi bancurile de nisip abia dacă fac o victimă sau două pe an. Totuşi, biata mamă îşi plîngea dinainte feciorul, în fiecare zi.

Vineri, la ora patru, pornise singur în barcă, deşi părinţii îl opriseră. S-a înecat pe o vreme cu soare strălucitor, cînd marea era calmă, chiar în faţa casei, unde îl aştepta mamă-sa. Mareea a adus la ţărm barca şi hainele. Timp de opt ore, părinţii au stat cu ochii pironiţi la apele liniştite care acopereau leşul fiului lor. În sfîrşit, la mie-

zul nopții, după ce marea se retrăsese, vreo cincisprezece sau douăzeci de pescari se împrăștiară, cu lanternele, prin nisipuri, în căutarea corpului. Îl găsiră într-o groapă. Crabii îi mîncaseră o ureche și-i ciupiseră obrazul.

Astăzi a fost dus micul sicriu într-un giulgiu alb, la biserica cea veche, care domină marea. Femeile din Cayeux împreună cu părinții copilului mort erau în fruntea cortegiului ; purtau șube negre, portul obișnuit de odinioară al tuturor femeilor din Picardia și Flandra. Cum mergeau astfel, pe drumul plin de hîrtoape ce duce la biserică, semănau cu acele femei sfinte pe care le pictau maeștrii flamanzi, la poalele Calvarului, avînd modelele sub ochii lor. Aceste șube mari au rămas moștenire de la mame la fiice, și unele din ele au văzut, poate, mai mult de un secol de umile dureri. Tinerele de azi din Saint-Valéry se uită cu dispreț la acest veșmînt tradițional. Ele poartă, la zile mari, pălării după moda pariziană și se cred grozave în mantourile lor garnisite cu mărgele de jad, pe care își încrucișează mîinile înroșite.

Cortegiul intră sub vechiul pridvor și slujba morților începu. În spatele sicriului — acoperit cu postav alb, ale cărui lente le țineau patru băieți, țepeni în îmbrăcămintea lor de postav gros și negru — tata și mama se țineau de braț. Bărbatul nu mai plîngea. Dar se vedea că i-au curs multe lacrimi pe pielea arămie a obrajilor. Cu capul dat pe spate, suspina. Suspinele îi scuturau lunga barbă cenușie și umerii înalți. Gura lui căpăta parcă un zîmbet fals, îngrozitor la privit. Se clătina tot timpul ca un om beat și adăuga, la cîntările de psalmi și rugăciunile preotului oficiant, un vaiet ușor, repetat și molcom ca o arie din acele cîntece cu care mamele își adorm copilașii. Era doar ca un murmur, dar umplea toată biserica. Iar ea, mama, dreaptă, nemișcată, mută în străvechea ei șubă, își trăsese gluga pînă la bărbie și, sub vălul acesta, se lăsa în voia durerii.

După slujba morților, cortegiul se îndreptă spre Cayeux. Aici, unde sufla vîntul mării, voiau să se odihnească băiatul lor. Își închipuie cumva că pămîntul acesta, atît de aspru cu cei vii, va fi mai îndurător cu morții ? Sau mai curînd dragostea duioasă pentru acest ținut dur,

unde s-au născut, îi îndeamnă să-i aducă astăzi tot ce au mai scump ? Am văzut apoi cum încet-încet pîlcul s-a risipit pe drumul bolovănos. În ce mă priveşte, n-am contemplat niciodată un asemenea spectacol atît de măreţ. Deoarece nu-i nimic mai măreţ pe lumea asta decît durerea. În oraş, ea se ascunde. Aici am văzut-o în plin soare, pe o colină care semăna cu Calvarul.

În duminica asta străzile sînt împodobite. Se sărbătoreşte oraşul. Afişe mari, galbene, anunţă regatele organizate sub patronajul Yacht-Clubului din Franţa. Vor concura nave din Saint-Valéry şi Cayeux. Pe chei s-au ridicat tribune împodobite cu stemele oraşelor rivale. Locuitorii, îmbrăcaţi în negru, se grupează în jurul ofiţerilor municipali. La ora unsprezece şi jumătate, o lovitură de tun vesteşte începerea serbării nautice. Din ţeava tunului se înalţă spre cer, în atmosfera calmă, o trîmbă albă de fum. Lumea se teme că, din pricina lipsei vîntului, pînzele navelor vor rămîne nemişcate. Dar, pe cînd iahturile şi cliperele manevrează, o briză bunicică începe să bată din direcţia nord-vest, şi navele de pescuit din Saint-Valéry şi Crotoy se aliniază, ca atunci cînd e vreme prielnică. Ele sînt obişnuite cu tot felul de intemperii. În fiece zi, o pornesc cînd marea e în reflux. Vor întinde năvodurile pe bancurile care se văd în depărtare apărînd la suprafaţă pe măsură ce scade apa, formînd insuliţe galbene în marea verde sau albastră. Pescuiesc crevete cenuşii care se găsesc din abundenţă pe aceste bancuri dintre limba de pămînt denumită Hourdel şi dunele de la Saint-Quentin. Aceste nave mici însufleţesc golful ; ele sînt viaţa lui, prin urmare bucuria lui. Valurile le readuc la ţărm. E o plăcere să distingi de departe culoarea pînzelor lor cenuşii, albe sau negre, atunci cînd se întorc toate deodată, sosind ca un stol de păsări.

16—18 august

La şcoala de fete azi s-au distribuit premiile. La ieşire, ne întîmpină o vijelie. Cununile de laur şi frunzele de stejar, din pricina ploii, îşi pierd din culoare, care se prelinge pe fruntea şi obrajii fetiţelor, făcîndu-le îngro-

zitor de livide. Sărutîndu-şi părinţii înduioşaţi, le dăruiesc aceeaşi culoare. Toată lumea e verde.

Există la Saint-Valéry două şcoli comunale de fete conduse de „surorile Providenţei". Augustinele au un pension particular în oraş. Nu există nici o şcoală laică de fete.

Şi, dimpotrivă, nu există şcoală religioasă pentru băieţi. Cele două şcoli comunale de băieţi au fost laicizate nu de mult. „Fraţii" nu au deschis nici o şcoală particulară. Ei s-au retras din oraş, spulberînd astfel speranţele secrete ale celor de la municipalitate, care-şi închipuiseră că prin angajarea unui institutor laic se va stîrni o fecundă emulaţie între învăţămîntul municipal şi cel particular.

Cît despre învăţămîntul obligatoriu, n-a avut aici nici un rezultat practic. Mizeria constituie o mare forţă. Ce poate să facă legea împotriva ei ? Cum să împiedici nişte puşti care mor de foame să fure cartofi în loc să înveţe ? Am auzit dezbaterea de la Senat în jurul învăţămîntului obligatoriu. A fost o discuţie solemnă. Şi a rezultat o lege măreaţă. Dar acum îmi dau seama cît de greu e să impui această lege unor copilaşi nefericiţi care nu au nici măcar pantaloni să tragă pe ei ca să se ducă la şcoală.

Generoasa grijă de azi de a da învăţătură copiilor nu era atît de străină de preocupările strămoşilor noştri, aşa cum se crede de obicei. Am găsit în această privinţă o nouă dovadă în registrul-copier de scrisori şi în ordonanţele relative la oraşul Saint-Valéry, păstrate în arhiva primăriei, şi pe care domnul Vanier, consilier municipal, ni le-a pus la dispoziţie. În registrul acesta se află o scrisoare pe care cardinalul de Bourbon, guvernator la Vimeu, a redactat-o pe la 1536 — adresînd-o „scumpilor şi preaiubiţilor" primar şi magistraţi municipali din Saint-Valéry, — privind şcolile din oraş. Le reaminteşte că înţelege să-şi păstreze „dreptul de şcolarizare" care-i revine. Vrea ca şcolile să fie „prevăzute cu oameni respectabili şi de litere". Şi nu mai pretinde nimic altceva. Dacă persoana pe care i-o propune „magistratura municipală" corespunde, el o acceptă. „Deoarece, adăugă el, doresc prin excelenţă ca ai voştri copii să fie instruiţi cum se cuvine, căci acesta e un bun public al vostru".

Registrul, pe care îl am acum sub ochi și care îmbrățișează prima jumătate a secolului al XVI-lea, conține o foarte curioasă ordonanță, datînd din 1533, referitoare la „păcatul de adulter". Am s-o reproduc în întregime. Dar trebuie mai întîi să reamintesc că, în secolul al XVI-lea, Saint-Valéry era un port de cabotaj foarte important. Dacă orașul a fost de vreo douăzeci de ori ruinat de războaie, golful a rămas un izvor permanent de bunuri. La acea epocă, în care navigația născîndă — deja îndrăzneață, grație descoperirii busolei — și comerțul, la primul său avînt, făceau să se reverse belșugul pe coastele noastre, se poate spune că marea era de aur. Îmbogățindu-se, locuitorii din Saint-Valéry se grăbeau să se bucure de avutul lor și desfășurau un lux nebănuit de vitejii apărători de odinioară ai fortăreței împotriva englezilor. Doamnele purtau stofe și blănuri aduse din India sau America, mătăsuri, strălucitoare veșminte de lînă. Împodobite astfel, bărbații le găseau mai drăguțe. Și le iubeau mult, iar ele se lăsau iubite. Așa încît moravurile deveniseră foarte libere în orașul care astăzi e atît de simplu, de grav, de modest. De aceea municipalitatea a emis în 1533 următoarea ordonanță.

Reproduc cu fidelitate textul original, așa cum l-am găsit în registrul care mi-a fost încredințat cu atîta bunăvoință :

„Luînd în considerațiune atît dreptul ecleziastic cît și cel mirean, precum și împrejurarea că Domnului Nostru Isus Cristos i se aduc zilnic, în această parohie, jigniri, prin multele crime și vicii fără de margini, care se comit aici, și mai cu osebire prin păcatul adulterului săvîrșit de mai multe persoane, bărbați și femei măritate, toate faptele fiind publice și vădite. Că pentru aceste crime și rușinoase păcate, fiind amenințați de mînia lui Dumnezeu, am căzut de acord și am hotărît atît noi, monseniorul judecător ecleziastic cît și noi, bailivii și primarul orașului, ca să se vestească tuturor, atît în biserică cît și în locuri publice, ca nici un bărbat și nici o femeie măritată să nu mai comită vreun adulter sub pedeapsa de a fi agățați de un levier deasupra unuia din rezervoarele de apă ale orașului și cufundați cu capul și cu trupul. Să se știe că aceia care s-au făcut vinovați pentru întîia oară de adul-

ter sau acei care vor fi găsiți într-un loc în care s-ar fi putut face vinovați de un asemenea viciu, vor fi cufundați de trei ori în rezervorul de apă și vor plăti șaizeci de gologani, bătuți la Paris, drept amendă, care bani vor fi dați săracilor, precum și denunțătorilor și acuzatorilor unor asemenea crime. Iar pentru a doua oară, vor fi biciuiți pe la răspîntiile orașului de mîna călăului și alungați din zisul oraș și parohia lor, iar bunurile le vor fi confiscate, în speranța că prin asemenea pedepse mînia Domnului Nostru se va potoli".

Ar fi poate necesar să precizez ce este acela un *levier*, de care se agățau victimele pasiunilor amoroase. Un levier este, în limbajul din Picardia, o pîrghie care servește ca să pună în mișcare pistonul pompei de pe vase. Cît despre „rezervoarele" orașului, sînt niște cisterne mari. Magistrații din Saint-Valéry pedepseau prin cufundare în apă aceleași „păcate" pe care Dante le-a văzut pedepsite în infern cu suflul vîntului. Cisterna care servea pentru pedepsirea celor vinovați de păcate trupești se mai vede și azi lîngă poarta Wilhelm. De curînd s-a scos apa din ea. Municipalitatea a hotărît ca rezervorul să fie conservat ca monument istoric.

Serbarea comunală de la 15 august a atras cîțiva actori de bîlci care s-au instalat în mica piață des Pilotes. Somnambule și ghicitoare și-au deshămat trăsura înzestrată cu un pat alb. A venit și femeia sălbatică. O pictură ce se desfășoară de-a lungul întregii barăci o reprezintă devorînd carnea, care palpită încă, a unui alb. În realitate, femeia sălbatică este o fată care a fost văcsuită ca o gheată și care păstrează, sub stratul de cremă, înfățișarea ei candidă și nevinovată. Are ochi albaștri, de o blîndețe nedezmințită nici o clipă. E imaginea vie a fragilității, a suferinței înăbușite și a resemnării, și face pe femeia antropofagă ! E un exemplu grăitor al dezordinei care domnește pe pămînt.

Flașneta de la călușei sforăie toată seara în piața des Pilotes, și ariile ei de la balurile de mahala se amestecă cu zgomotul valurilor care se izbesc de țărm. Călușeii, pe care s-au năpustit drăguțele domnișoare din Paris și micii pescari zdrențăroși, se învîrtesc fără oprire.

Am meditat îndelung asupra căluşeilor. Aş vrea să-i studiez metodic. Dar mă înspăimîntă măreţia subiectului. Mai întîi mă împiedic de o mare dificultate. Dacă te străduieşti să defineşti felurîtele senzaţii care afectează în mod dureros organismul uman, poţi spera că ai să reuşeşti. Cînd spunem, de pildă, că o durere este ascuţită sau surdă, că te pătrunde sau te înjunghie, ne facem destul de bine înţeleşi. Şi dimpotrivă, încercăm o greutate pe care n-o putem depăşi, cînd vrem să redăm în cuvinte senzaţii plăcute ; chiar şi acelea care rezultă din jocul firesc al organelor, care sînt deci obişnuite şi frecvente, scapă aproximaţiilor limbajului articulat. A spune că aceste senzaţii sînt vii sau agreabile înseamnă a nu spune nimic ; termenii, foarte des folosiţi, ca : „delicios", „nespus de plăcut", sînt vagi. S-ar părea deci că pentru corpul nostru plăcerea este mai puţin distinctă decît durerea. Din această pricină, desigur, mi-am pierdut speranţa de a reda în mod foarte sensibil, numai prin mijlocul vorbirii, plăcerea pe care o procură căluşeii. E cert, totuşi, că ei produc o mare plăcere. Din cercul lor, în continuă mişcare, izbucnesc adesea ţipete de voluptate, care străpung larma orgii şi a tromboanelor. Abia a pornit mecanismul, şi numai după cîteva învîrtituri nu vezi decît ochi scăldaţi în lacrimi de plăcere, buze umede, capete leşinate. Pe feţele tinerelor femei se aşterne expresia pe care sculptorii antici o dădeau bacantelor. Mai puţin pricepuţi în tainele voluptăţii, copiii mici, ţepeni şi cu obrajii îmbujoraţi, stau gravi, pradă parcă unui zeu necunoscut. Nu vorbesc de cei cărora li se face rău. Sînt şi din aceştia. Dar sînt cazuri particulare. Eu mă opresc la general. Mari şi mici, încearcă un sentiment delicios, deşi vag.

În căluşei, pe tobogan, în scrînciob, toţi sînt clătinaţi, scuturaţi, agitaţi, întreaga lor fiinţă vibrează, sîngele curge mai repede ; le pare mult mai bine că trăiesc. Îi bucură jocul facil al organelor, suspină, răsuflă ; mîngîieri invizibile, mîngîieri interioare îi fac să tresară : sînt fericiţi.

Căluşeii vor dura cît omenirea, pentru că răspund unui instinct profund din anii copilăriei şi ai adolescenţei, dorinţei de mişcare, nevoii de a se ameţi, unei pofte

ascunse de a fi dus, legănat, transportat, pe care o încearcă fiecare în unele clipe din copilărie, în clipele de nevinovăţie. Mai tîrziu ne temem de aceste maşini ale mişcării ; ne e frică de cel mai mic şoc, ca nu cumva să trezească în noi vreo suferinţă amorţită. Dar în epoca divină a căluşeilor, orice zguduire trezeşte o voluptate.

Saint-Valéry,
22 august

Astăzi am văzut de la fereastra mea celebrîndu-se sfinţirea unei nave. Era o mică şalupă de pescuit. La catarg flutura pavilionul francez. Se vedea, la bord, pe o faţă de masă albă, o torţă, o sticlă de vin şi pahare. Un preot, precedat de un ţîrcovnic, intră în ambarcaţiune ca s-o binecuvînteze. Un dascăl şi un ministrant au luat loc în spatele lui, după care veneau patronul şalupei şi nevastă-sa. Aceşti doi oameni de treabă păstrau, în sărăcăcioasele lor veşminte de sărbătoare, o rigiditate simplă şi o gravitate naivă. Nici unul din ei nu mai era tînăr. Arşi de soare şi înăspriţi de muncă, îţi aduceau aminte, prin severa simplitate a atitudinii, de statuile vechilor evuri. Preotul luă de pe o tavă, pe care i-o întinse ministrantul, un pumn de sare şi unul de grîu, şi le împrăştie în barcă, semănînd astfel forţa şi abundenţa. Apoi, muie în apa sfinţită o ramură de merişor — imaginea crenguţei pe care porumbelul a adus-o în arcă —, stropi barca şi, spunîndu-i pe nume, o sfinţi.

Dascălul intonă atunci un *Te Deum*. Cîntă apoi psalmul 106 şi *Ave Maria stella*. După ce termină, nevasta pescarului tăie tortul care fusese sfinţit odată cu barca ; turnă vin în pahare şi îl pofti pe preot şi pe ceilalţi participanţi să bea şi să mănînce.

E un obicei ca, la sfinţirea vaselor mari, să se spargă pe etravă o sticlă plină cu vin. Obiceiul acesta nu-i respectat de bieţii proprietari ai micilor nave de pescuit. Ei spun că-i mai bine să bei vinul decît să-l verşi. L-am întrebat pe un marinar bătrîn ce semnificaţie are spargerea unei sticle pline. Mi-a răspuns rîzînd că etrava

alunecă mai bine pe apa mării dacă a fost mai întîi bine stropită. Apoi, reluîndu-şi obişnuita gravitate, a adăugat :

— E semn rău cînd sticla nu se sparge. Acum vreo zece ani am fost la sfinţirea unei nave mari. Sticla a alunecat pe etravă şi nu s-a spart. Vasul s-a pierdut la prima călătorie.

Şi de ce se sparge o sticlă înainte de a lansa un vapor la apă ? De ce ? Pentru acelaşi motiv care l-a făcut pe Policrat să-şi arunce inelul în mare : pentru a-i da şi nenorocului partea sa. I se spune nenorocului : „Poftim, ia ce-ţi dau. Şi cu asta trebuie să te mulţumeşti. Primeşte vinul, dar să nu mai ceri nimic altceva". Tot astfel, evreii credincioşi veechilor tradiţii sparg o ceaşcă la ceremonia căsătoriei. E o şiretenie de copil şi de primitiv, isteţimea omului sărman care vrea să întreacă în viclenie destinul.

Eu, 23 august

Urcînd pe înălţimea colinei Saint-Laurent, ne apare deodată oraşul Eu, lungit alene în patul adînc al văii. Cu acoperişurile sale ţuguiate, cu străzile întortocheate şi clopotniţa de cherestea a elegantei sale biserici, Eu e un oraş fermecător. Îl contemplăm într-un fel de extaz. Cînd vezi un oraş drăguţ, în linie dreaptă, ai în faţa ta un spectacol care te absoarbe şi te emoţionează, în care ţi se desfată sufletul. Odată cu fumul acoperişurilor se ridică la cer şi gîndurile oamenilor. Unele triste, altele vesele ; dar ele se amestecă, şi toate laolaltă îţi inspiră o tristeţe surîzătoare, mai plăcută chiar decît veselia. Te pierzi în reflecţii.

Casele acestea, atît de mici în lumina soarelui încît, dacă întind o singură mînă, le acopăr pe toate, au cunoscut veacuri de-a rîndul iubirea şi ura, plăceri şi suferinţe. Ele adăpostesc secrete îngrozitoare, ştiu multe despre viaţă şi despre moarte. Dacă pietrele ar putea vorbi, ne-ar spune nişte lucruri care ne-ar face să plîngem şi să rîdem. Şi pietrele pot vorbi, dar numai acelora care ştiu să le asculte. Orăşelul spune călătorilor care-l privesc de pe înălţimea colinei :

„Uitați-vă la mine, sînt bătrîn, dar ce frumos sînt; pioșii mei copii mi-au brodat pe mantie turle, clopotnițe, coamele dantelate ale zidurilor și turnuri cu clopote de alarmă. Sînt un părinte bun, i-am învățat pe toți meșteșugurile și artele din vremurile de pace. I-am hrănit pe copiii mei. Apoi, după ce și-au făcut datoria, s-au dus unul cîte unul, să se culce la picioarele mele; acum dorm sub iarba pe care o pasc oile. Ei s-au petrecut din lumea noastră, dar eu am rămas să le păstrez amintirea. Eu sînt memoria lor. De aceea ei îmi datorează totul, deoarece omul nu-i om decît pentru că are darul de a-și aduce aminte. Cînd e vreme de război, mi se sfîșie mantia și mi se străpunge pieptul cu săgeți. Am căpătat răni, despre care s-a spus că sînt mortale. Dar am trăit mai departe, fiindcă nu mi-am pierdut speranța. Învățați de la mine să păstrați sfînta speranță, care este salvatoarea patriei. Gîndiți-vă la mine, căci astfel gîndurile voastre vă duc mai departe de voi înșivă. Priviți fîntîna, spitalul, piața, pe care părinții le-au lăsat moștenire fiilor. Munciți pentru copiii voștri așa cum străbunii au muncit pentru voi. Fiecare din pietrele mele constituie o faptă bună și vă învață ce e datoria. Uitați-vă la catedrală, uitați-vă la casa comunală, uitați-vă la spitalul nostru central, și veneraţi trecutul. Dar gîndiți-vă și la viitor. Fiii voștri să știe ce giuvaeruri ați montat la rîndul vostru pe mantia mea de piatră."

Dar, în timp ce ascultam orașul vorbind, caii noștri o luară la vale, coborînd coasta și iată acum brecul străbătînd strada principală, dominată de tăceri și de singurătate. S-ar zice că orașul Eu doarme de o sută de ani. În hanul unde am descins, focul nu mai arde la mașina de gătit. Cînd i-am cerut hangiului să ne servească masa de prînz, l-am văzut destul de încurcat.

Așa încît orașul Eu are puține puncte de atracție pentru vizitatori, astăzi, după ce castelul și parcul au fost închise. Nimeni nu se mai plimbă pe sub fagii plantați pentru ducii de Guise. Parcul, accesibil odinioară marelui public în fiece joi și duminică, e închis acum. Castelul nu se mai poate vizita. Trebuie să te mulțumești să-i admiri fațada printre zăbrelele gardului de fier. Fațada — cărămidă și piatră — își datorează aspectul monumen-

tal înaltelor sale acoperișuri. E plată, greoaie și vulgară. Astfel a conceput-o Fontaine, care a restaurat castelul în 1821 pentru ducele de Orléans.

Fontaine avea de obicei prea puțin respect pentru operele vechilor maeștri constructori. El socotea că fațadele castelului din Eu au fost făcute fără nici o metodă și, așa cum afirma el însuși, le-a rectificat. Le-a rectificat atît de bine încît castelul a căpătat înfățișarea unei cazarme. De la Percier și Fontaine încoace, gusturile noastre s-au schimbat foarte mult. Nici un castel nu-i destul de vechi pentru noi, dar arhitectul nu are mai puține ocazii decît altădată ca să-și practice funesta artă. Odinioară, dărîma spre a înnoi, acuma dărîmă spre a învechi. Se reface monumentul așa cum a fost inițial. Ba mai mult : se reface așa cum ar fi trebuit să fie.

Se naște întrebarea dacă Viollet-le-Duc și discipolii săi, prin arta și metoda folosite, n-au adunat — într-un număr mic de ani — mai multe ruine decît au făcut — din ură și dispreț — timp de mai multe veacuri, prinții și popoarele, din dezgust față de urmele unui trecut ce li se părea barbar. Se naște și o altă întrebare : dacă bisericile noastre din evul mediu nu au avut de suferit mai crunt din pricina zelului indiscret al noilor arhitecți decît au suferit din pricina acelei îndelungate nepăsări care le lăsa să se învechească în liniște. Viollet-le-Duc aplica orbește o idee cu adevărat inumană cînd își propunea să refacă un castel sau o catedrală după planul inițial, care fusese modificat de-a lungul veacurilor, și care, de cele mai multe ori, nici nu fusese respectat. Strădania lui ducea la adevărate cruzimi. Mergea pînă acolo încît sacrifica opere venerabile și fermecătoare, și transforma, cum a făcut cu Notre-Dame de Paris, o catedrală vie într-o catedrală abstractă. O asemenea inițiativă provoacă oroare oricui este animat de dragoste față de natură și viață. Rareori un monument vechi are un singur stil în toate părțile sale componente. Deoarece a trăit și cît timp a trăit, s-a schimbat mereu. Deoarece schimbarea este condiția esențială a vieții. Fiecare epocă i-a imprimat amprenta sa. E o carte în care fiecare generație a scris cîte o pagină. Nu trebuie alterată nici una din paginile ei. N-au toate același scris fiindcă nu-s toate de aceeași

mînă. E de prost gust și un semn de falsă știință încercarea de a le aduce pe toate la un același tip. Mărturiile sînt felurite, dar toate sînt la fel de veridice.

Există mult mai multă armonie în artă decît poate concepe filozofia arhitecților restauratori. Pe fațada laterală a unei biserici, între potcapurile mari de episcop ale celor două vechi arcuri care se întretaie, se înalță un elegant portic renascentist, în stilul lui Vitruviu, însoțit de îngeri grațioși, în tunici ușoare. Totul e de o frumoasă armonie. Sub o cornișă din tufe de fagi și urzici, sculptate pe vremea sfîntului Ludovic, o ușă mică *Louis XV* își etalează frivolele sale imitații de stîncă și scoici, devenite cu timpul austere. Și asta constituie o frumoasă armonie. Un naos măreț din secolul al XIV-lea este sprinten încălecat de o galerie fermecătoare de pe vremea dinastiei Valois ; pe o latură a transeptului, sub ploaia de pietre scumpe a unui vitraliu din timpuri străvechi, un altar al decadenței își înalță coloanele răsucite — din marmură roșie străbătută de sus pînă jos cu ornamente din frunze de viță și ciorchini de aur. Și aici găsești armonie. Ce poate fi mai armonios decît acele morminte de toate stilurile, din toate epocile, cu mulțimea de imagini și simboluri de sub bolți, deținînd de la geometria din care provin o frumusețe absolută ?

Îmi amintesc că am văzut pe unul din naosurile laterale ale bisericii Notre-Dame din Bordeaux un contrafort care, prin ansamblu și așezarea sa, nu diferă mult de contraforturile mai vechi din împrejurimi. Dar, din punct de vedere al stilului și ornamentațiilor, iese cu totul din comun. Nu are nici acele vîrfuri și ornamente piramidale, nici acele arcade oarbe, lungi și strîmte, care fac mai subțiri și mai ușoare contraforturile vecine. E decorat numai de două ordine antice reînnoite de medalioane, de vaze. Astfel le-a conceput un contemporan al lui Pierre Chambiges și al lui Jean Goujon, care a fost conducătorul lucrărilor de la Notre-Dame, după ce unul din arcurile sale primitive se rupsese. Muncitorul acesta, avînd mai multă simplitate decît arhitecții noștri, nu s-a gîndit — așa cum ar fi făcut ei — să se orienteze după vechiul stil dispărut, întrucît n-a încercat o pastișă savantă. S-a conformat geniului său și timpului în care

trăia. Şi a procedat astfel cu multă chibzuială. Nu s-a simţit în stare să lucreze după gustul constructorilor din secolul al XIV-lea. Dacă ar fi fost mai instruit, n-ar fi realizat decît o copie îndoielnică, lipsită de semnificaţie. Din fericire, ignoranţa l-a silit să aibă spirit inventiv. A conceput un fel de edicul, templu sau mormînt, un fel de capodoperă impregnată de suflul renaşterii franceze. Şi astfel a adăugat vechii catedrale un detaliu încîntător, fără să dăuneze cu nimic ansamblului.

Zidarul acesta necunoscut era mult mai aproape de adevăr decît Viollet-le-Duc şi şcoala sa. E un miracol că, în zilele noastre, nu s-a găsit un arhitect foarte instruit, care să dea jos contrafortul acesta al renaşterii pentru a-l înlocui cu un contrafort din secolul al XIV-lea.

Dragostea pentru regularitatea liniilor i-a împins pe arhitecţii noştri la acte de vandalism furibund. Am găsit chiar la Bordeaux, în dreptul unei porţi în canaturi, două capitele cu figuri, care serveau drept borne. Mi s-a explicat că proveneau de la mănăstirea *** şi că arhitectul însărcinat cu restaurarea mănăstirii le smulsese pentru motivul că unul din capiteluri data din secolul al XI-lea şi celălalt din secolul al XIII-lea, lucru intolerabil, întrucît mănăstirea fiind clădită în secolul al XII-lea, trebuia să fie refăcută aşa cum a fost. Drept care arhitectul a înlocuit capitelurile prin altele două din secolul al XII-lea, în stilul acelui secol. Nu prea îmi place o operă din secolul al XII-lea, executată în secolul al XIX-lea. Asta se numeşte fals. Şi orice fals e demn de ură.

Pricepuţi în a distruge, discipolii lui Viollet-le-Duc nu se mulţumesc numai să anihileze tot ce nu-i din epoca adoptată de ei. Înlocuiesc pietrele vechi şi înnegrite cu pietre albe, fără nici o raţiune, fără un pretext măcar. Substituie nişte imitaţii noi unor motive originale. Nici asta nu pot să le-o iert : mă doare să văd cum dispare pînă şi cea mai măruntă pietricică a unui monument vechi. Chiar şi piatra înlăturată de un biet zidar grosolan şi stîngaci este o operă pe care a desăvîrşit-o cel mai viguros sculptor : timpul. Timpul n-are nici daltă, nici ciocan de lemn cu două capete ; instrumentele lui sînt : ploaia, clarul de lună şi vîntul de nord. El finiseză de

minune munca practicienilor. Ceea ce adaugă el ar fi greu de definit, dar valoarea contribuției sale este infinită.

Didron, un iubitor al vechilor pietre, a scris, puțin înainte de moarte, într-un album al unui prieten, acest precept înțelept și disprețuit : „În privința monumentelor vechi, e mai bine să fie consolidate decît reparate, mai bine reparate decît restaurate, mai bine restaurate decît înfrumusețate ; în nici un caz nu trebuie să li se adauge nimic, și nici să se taie ceva din ele".

E foarte frumos spus. Dacă arhitecții s-ar mulțumi să consolideze vechile monumente și nu să le refacă, ar merita recunoștința tuturor spiritelor care respectă amintirile trecutului și monumentele istoriei.

Le Tréport, 23 august

Sîntem înmărmuriți de frumusețea priveliștei. Avem în fața noastră Mers și alba lui faleză ; la dreapta, pășuni și o costișă pe care pasc vaci și oi ; la stînga, marea, pe care alunecă bărci cu pînzele înnodate ca ghirlandele. La picioarele noastre e zăgazul. Faleza e acoperită de mulțimea felurit colorată a înotătorilor și a înotătoarelor. Berete roșii, albe și albastre, rochii de culoare deschisă, pălării de pai strălucesc în lumina soarelui. Și sclipesc de veselie. Deodată izbucnesc exclamații zgomotoase, și zboară pălării în aer. Un torpilor părăsește portul, străbate ecluza și pornește în larg spre Boulogne. Au trecut trei torpiloare, și de trei ori a fost același entuziasm. De trei ori s-a strigat, de trei ori s-a salutat, de trei ori s-au fluturat pălăriile, batistele, umbrelele.

Torpiloarele sînt populare. Oamenii le iubesc, desigur, pentru că au o înfățișare fioroasă, și pentru că satisfac dulcea speranță a masacrului, care surîde, în adîncul inimii tihnite de burghez. Într-adevăr, frumoase nu sînt, s-ar zice că sînt niște balene, dar niște balene cum nu mai există : balene cuirasate, care aruncă prin orificii, în loc de apă, un fum gros și negru.

Cîndva, văzînd un torpilor care ancorase în apele Senei, în dreptul cheiului Orsay, Renan și-a exprimat dorința de a se încredința comanda torpiloarelor nu marinarilor, ci savanților și filozofilor, pentru ca în așteptarea

momentului săririi în aer să poată medita la adevărurile eterne. Prezența acestor bărbați deosebiți ar fi conciliat inconciliabilul. Soldații aceștia contemplativi și-ar fi atins idealul în viață și realul în moarte. Ideea e excelentă, dar ea nu va intra ușor în capul unui ministru al marinei. Și de asemenea mă tem că filozofii nu se vor grăbi să intre — precum Iona — în burta acestor vase-pești.

IV

NOTRE-DAME DE LIESSE

Saint-Thomas,
11 august

Colțul acesta din Laonnais e lipsit de orizonturi largi. Dar pămîntul are ondulații grațioase, acoperite cu pîlcuri de copaci. Drumeagul albicios, care trece prin fața ușii mele, se scaldă în mireasmă de mentă, pe măsură ce se adîncește într-o poiană umedă ; apoi se îndreaptă prin cîmpul de trifoi, ovăz și sfeclă spre pădurea în care Scufița Roșie mai culege și acum alune. E o plăcere să urmărești în fiece dimineață cărarea strîmtă și întortocheată, și să te gîndești că o asemenea plimbare constituie o mare bucurie, mai ales că te poți făli că ai vizitat-o pe însăși regina pășunilor, în modesta ei maiestate, și că ai respirat mireasma caprifoiului care își atîrnă în tufișuri ghirlandele aromitoare.

Ieri am dat, în mijlocul cărării, peste un mic arici care stătea ghem. Se rănise. L-am băgat în buzunar și l-am dus acasă ; cu un pic de lapte l-am însuflețit. Și-a arătat rîtul negru care părea tăiat dintr-o trufă. A deschis ochii și am avut slăbiciunea să mă cred bunul Samaritean. Azi-dimineață, prietenul meu alerga prin grădină, adulmecînd pămîntul umed ; toți țepii din spate îi străluceau. Întîlnirea cu un arici, ba chiar găsirea unui pic de cimbrișor la liziera pădurii, sau numai citirea unui vechi epitaf într-un cimitir de țară ajunge ca distracție pentru întreaga zi a unui solitar.

Avem aici o tabără a lui Cezar și un mic munte pe care într-o bună zi Gargantua l-a lăsat să cadă din coșul

său prins în spate. Dar lucrul cel mai demn de admirat este un fag foarte înalt, cu o coroană de o perfectă rotunjime, al cărui jir are un gust delicios, dacă pot să iau drept bun ce-mi spun țăranii. Nici fagul din Domremy [1] — asaltat de zîne și de care fecioarele din sat atîrnau ghirlande și coroane de florî — nu era mai frumos și mai venerabil. Regret vremurile cînd exista cultul copacilor și al fîntînilor. Dacă apucam acele timpuri, atîrnam și eu, cu toată pioșenia, de crengile acestui fag frumos, statuete din argilă arsă prinse cu panglici de lînă, și poate aș fi reușit chiar să agăț de trunchiul lui o inscripție votivă, în versuri, imitată după Ausonius. Fagul acesta, celebru în toată țara, crește pe înălțimea dintre Saint-Thomas și Saint-Erme, care are o biserică sărăcăcioasă, dar fermecătoare, cu clopotnița ei strîmtă de ardezie, cu acoperișul rustic, cu pridvorul în stil renascentist, care se fărîmă sub acțiunea ploilor, și cu morișca ei de vînt pe care îl vezi pe preasfîntul Antoniu și porcul său, decupați cu mare finețe. Înăuntru, în naosul ciuntit și gol, pe un capitel romanic, o pasăre ciugulește un ciorchine de strugure : este singurul martor al zilelor cînd biserica din Saint-Erme se înălța în mantia-i albă în fața ochilor poporului credincios. Din secolul al XI-lea pînă în al XV-lea, bisericile din Soissons, Reims și Laon înfloreau în toată splendoarea în Galia creștină, și pentru cei ce se simt înclinați să retrăiască trecutul, regiunea Laonului place prin vestigiile sale străvechi. Aici pietrele vorbesc de sub mușchiul și micsandrele ce le acoperă. La o leghe depărtare, pe drumul spre Soissons, se află Corbeny, unde veneau regii Franței cînd se întorceau de la încoronare, ca să-i atingă pe cei scrofuloși, spre a-i vindeca. La trei leghe spre nord, pe tărîmul Picardiei, se găsește Notre-Dame de Liesse, loc de pelerinaj foarte frecventat în Franța de odinioară.

Belleforest spune în primul volum al Cosmografiei sale, publicată în 1575 :

„Nu departe de Laon, se află acea localitate denumită Lyance sau Lyesse, atît de renumită pentru sfîntul templu al glorioasei Maici a Domnului Nostru, Fecioara Maria,

[1] Locul de baștină al Ioanei d'Arc, în Lorena.

vechi loc de pelerinaj al regilor noştri, şi unde Dumnezeu face mari minuni din iubirea şi pentru meritele aceleia pe care şi-a ales-o ca mamă".

Ca să ajungi de aici la Liesse, mergi pe un drum cretos care străbate o cîmpie seacă, presărată de vechi mori de vînt cu aripile descărnate, şi întretăiat ici-colo de pîlcuri de mesteceni. Lanurile de ovăz pitic se încovoaie la suflarea vîntului. În timp ce birjarul îşi îndreaptă vîrful biciului spre orizontul scund şi trist, şi îmi povesteşte de un morar care s-a spînzurat în moară şi de un perceptor asasinat pe drum, zărim la stînga noastră, printr-o perdea de arbori, castelul Marchais, zidit sub domnia lui Carol al IX-lea de către cardinalul de Lorena. La mai puţin de doi kilometri, întîlnim, la dreapta noastră, trei ulmi care umbresc o capelă mică, zăbrelită, ce poartă numele de Cei-Trei-Cavaleri. Deodată, roţile cabrioletei răsună pe caldarîmul pustiu al unei uliţe de ţară, mărginită de căsuţe joase, cu coama zidurilor mare. Sîntem la Notre-Dame de Liesse, atît de frecventată odinioară, iar acum părăsită şi lăsată cu totul de izbeliştе. Notre-Dame de Lourdes a făcut o mare nedreptate celei din Liesse, precum şi tuturor sfintelor Fecioare din cuprinsul vechii Franţe. Frumoasa doamnă din Lourdes, cu eşarfa ei albastră, atrage în oraşul balnear pe toţi pelerinii : nu se vorbeşte decît de ea. O femeie pioasă, care regretă vechile sanctuare, îmi spunea : „Nu se poate nega : această Fecioară e îndatoritoare, serviabilă, pricepută, curtenitoare, aş spune chiar servilă. Face orice, numai ca să fie de folos. Vindecă pe bolnavi, îi încurajează pe tinerii care dau examene, mijloceşte căsătorii, vinde ciocolată. Fie vorba între noi, mi se pare şi puţin intrigantă".

Fecioara din Liesse însă nu se pricepe aşa de bine în afaceri. Şi de aceea a fost uitată ; asta se vede numaidecît, cum intri în satul adormit. Mi se spune că se va trezi luna viitoare, cu ocazia marilor pelerinaje ; dar sînt sigur că ea, cîndva vizitată de regi, nu mai atrage, chiar cînd e în toată splendoarea, decît nişte femei oarecare din Reims, Laon sau Saint-Quentin.

A avut şi ea zilele ei glorioase. Dar totul trece ; chiar şi Notre-Dame de Lourdes va fi uitată. Reflecţia aceasta

e bună ca s-o consoleze pe Notre-Dame de Liesse în declinul ei fără leac. Praful, un praf care se lasă domol, se așterne pe micile dughene, vecine cu biserica ; la geamurile lor spălăcite sînt expuse medalii, icoane, mătănii, tunici călugărești. În secolul al XV-lea, sub streșinile acestor căsuțe, se vindeau frumoase medalii de plumb de cositor ajurate pe margini, pe care oamenii de rînd și le coseau la pălăriile de vînătoare. Ludovic al XI-lea făcea la fel, și fiți siguri că printre medaliile înfipte la bonetă se afla și Notre-Dame de Liesse, pentru care piosul rege avea o devoțiune ieșită din comun.

Cel mai ciudat lucru care se găsește azi în aceste dughene sînt niște butelii astupate, în care înoată în apă, agățate cu fire de sticlă de niște sfere goale, însemnele Patimilor lui Crist : o cruce, cuie, un burete cu fiere, o lance, un sceptru de trestie, o coroană de spini, sfîntul obraz, și soarele care s-a acoperit, și luna care a apărut după ce s-a săvîrșit misterul. Aceste mici obiecte de sticlă colorată au aspectul naiv al jucăriilor de copil. Te amuză gîndul că sînt atîtea suflete nevinovate care admiră o astfel de minunăție barbară. Biserica, din care mai subzistă cîteva părți din secolul al XV-lea, este destul de mică. Portalul, cu o fereastră largă și arcuită deasupra și o coamă de zid flancată de două ornamente piramidale, are o înfățișare atrăgătoare și, dacă-ți plac pietrele vechi, poți admira pe contraforturi, de o parte și de alta a ferestrei, cîte un coif sculptat care, datorită craniului ţuguiat, nasului ca un cioc de pasăre, buzei maliţioase și gîtului enorm, îți face impresia unui obraz uman. Dar prea ne ocupăm de asemenea fleacuri : se vede cît de colo că sîntem în vacanță.

Intrînd în biserică, privirea ne este atrasă de o frumoasă galerie, stil renaștere, care-și întinde în naos arcul elegant de piatră albă și marmură neagră. Pe balustrada galeriei se înalță patru statui pictate. Sînt concepute în gustul înfiorător al restaurației și reprezintă trei cavaleri, cu falnice panașuri, și o frumoasă domnișoară îmbrăcată după moda turcească. Toți patru sînt extrem de ridicoli și par a juca *Zaïre* în fața ducesei d'Angoulême. Am să povestesc mai încolo cine sînt acești trei cavaleri și tînăra musulmană. Mulțumiți-vă pentru moment să știți

că odată cu ei a venit din Egipt o icoană miraculoasă, venerată de atunci în biserica în care ne aflăm.

Trebuie să treci pe sub galerie ca s-o vezi pe mica Fecioară din Liesse, stînd în strană în faţa altarului. E o Fecioară neagră. Dintotdeauna mi-au plăcut foarte mult şi mi-au stîrnit curiozitatea Fecioarele negre, care toate sînt foarte vechi. Au nişte mantii în formă de abajur. Sînt late şi scunde. Asta din pricină că şed, şi sînt îmbrăcate de parcă ar sta în picioare — e o neglijare surprinzătoare a formelor omeneşti. Grecii aveau şi ei idolii lor negri. Ca şi statuile noastre făcute din lemn, erau diforme şi peste măsură de mari. Atribuiau originea lor lui Dedal şi venerau grosolanele icoane înnegrite de vreme. Le acopereau şi ei cu văluri preţioase. Cultele se aseamănă mult mai mult decît s-ar crede. Dacă, printr-o operaţie magică, bătrîna ţărancă, pe care o văd aici bolborosindu-şi rugăciunea sub gluga de lînă, ar fi transportată subit la Pessinonte, în sanctuarul dedicat misterelor antice, şi-ar termina, fără să-şi dea seama, la picioarele Bunei Zeiţe, rugăciunea începută în faţa Sfintei Fecioare. Trebuie să vă spun tot : adevărata Fecioară neagră din Liesse a fost arsă în 1793 şi asta, care o înlocuieşte, nu este — după gustul meu — nici destul de naivă, nici destul de străveche. Ni s-au dat asigurări că s-a descoperit o bucată din lemnul celei vechi, — salvată din foc — care a fost înglobată în cea nouă ; iar elavioşii se consolează într-un fel, socotind lemnul acesta cu mult mai preţios decît acela din care a fost făcută arca lui Noe. Dar cine va restitui micul idol, îmbrăcat cu un abajur, acelora care — împreună cu episcopul Synesius — găsesc că toate antichităţile sînt venerabile?

În fundul bisericii, la stînga, în sacristia zidită sub domnia lui Ludovic al XIII-lea, se află tezaurul, astăzi destul de sărăcit, rămas de la Notre-Dame de Liesse : inimi de argint aurit, ceasuri, împreună cu lanţurile lor, ornice groase de argint, cărora li se zice cepe, o pendulă ornamentală, bastoane şi cîrje, cîteva vechi cruci de onoare, un grumăjer de căpitan, două perechi de epoleţi.

Am descoperit, înduioşat, într-un colţ al sacristiei, una din acele butelii cu gîtul astupat de care am vorbit adineauri, în care înoată embleme de sticlă. E neîndoios

că femeia credincioasă, după ce i-a dat Fecioarei negre darul, a adăugat : „Pentru micuțul dumneavoastră, doamnă !“ Și, într-adevăr, Notre-Dame de Liesse are pe genunchi un Isus-copil, care stă în picioare, cu brațele deschise. Dar, zadarnic ar căuta cineva în acest tezaur sărăcăcios, acoperit de pînză de păianjen, inima de aur, adusă de stareța din Juarre, orașele de argint oferite de cetățile din Bourges, Reims, Mézières, Amiens, Laon și Saint-Quentin, nava municipalității din Dieppe, brațul de argint al căpitanului de Hale, nava trimisă de Henriette de Franța, regina Angliei, și mamela de aur a reginei Poloniei. Darurile acestea prețioase au dispărut: Ludovic al XIV-lea a poruncit în 1690 să fie topit și trimis la Monetăria Statului ceea ce a mai rămas din tezaurul de la Notre-Dame de Liesse. Trebuia salvată patria. A mai trebuit să fie salvată și în 1792. Aceleași necesități impun aceleași soluții.

Fecioara neagră din ținutul Laon s-a îmbogățit mai ales lecuind pe cei bolnavi. Mai și alunga diavolii din cei posedați. Se povestește că o femeie din Vervius, pe nume Nicole, care dădea semne a fi posedată, a fost adusă la Liesse, unde a simțit o mare ușurare. Dar eliberarea ei n-a fost desăvîrșită — ne asigură preafericitul canonic Villette, care a trăit pe la finele secolului al XVII-lea — decît mult mai tîrziu, în catedrala din Laon, prin strădania episcopului. Belzebut a apărut atunci în fața Monseniorului și a făcut această mărturisire, care desigur l-a costat :

— Fecioara, i-a spus el confidențial, mi-a răpit douăzeci și șase din ajutoarele mele, alungîndu-i din trupul acestei femei.

Maica Domnului din Liesse i-a redat nobilului feudal din Couci cei doi copii pe care-i pierduse. Ea e aceea care, invocată de un hoț în timp ce-l spînzurau, l-a susținut — cu brațele ei care-l purtaseră pe Isus — timp de trei zile cît a stat agățat. Dar, și cred că nu mă înșel, miracolul acesta, pus în rime de truveri, a fost atribuit și Maicii Domnului din Chartres. Fecioara din Liesse ușura evadarea prizonierilor și împiedica, bucuroasă, executarea hotărîrilor judecătorești. N-o condamn pentru asta : dimpotrivă, îi aduc laude, socotind că-i mai bună iertarea decît osînda. Timp de patru sau cinci secole, a fost mereu

asaltată de solicitatori. Pelerinii, venind aici din toate colţurile regatului, o implorau, cu mîinile împreunate, pe frumoasa Maică din Liesse să nu doarmă în timp ce-i vorbeau. Acum doarme liniştită în sanctuarul ei pustiu. Să nu-i tulburăm odihna şi să venerăm în fiinţa ei credinţa, speranţa şi caritatea atîtor suflete care au păşit înaintea noastră pe tărîmul pe care păşim noi acum.

Dacă vii dinspre castelul Marchais, după cum am mai spus, zăreşti pe drumul care duce la Liesse, în partea dreaptă, trei ulmi în jurul unei capele cu grile. Li se zice Cei-Trei-Cavaleri, în amintirea celor trei fii ai doamnei d'Eppes, care au adus din Egipt în Picardia icoana miraculoasă, venerată mai tîrziu în localitatea Liance, denumită ulterior Liesse.

Iată acum povestea celor trei cavaleri d'Eppes şi a frumoasei Izmeria :

Povestea celor trei cavaleri d'Eppes şi a frumoasei Izmeria

În vremea aceea, Foulques, conte d'Anjou, de Touraine şi de Mayenne, rege al Ierusalimului, luă cu asalt Cezareea, vechiul oraş al lui Dan, situat la una din marginile regatului său. El reclădi castelul din Bersabe, care se afla la marginea opusă, restabilind astfel în întregime regatul lui David şi al lui Solomon, care se întindea, spune Scriptura, de la Dan la Bersabe.

Paza castelului din Bersabe fu încredinţată cavalerilor Sfîntului Ion din Ierusalim, instituit ca ordin militar înainte cu vreo treizeci de ani, sub domnia lui Baudouin I. Or, printre aceşti cavaleri se aflau trei fraţi din ilustra familie d'Eppes, din Picardia ; cel mai vîrstnic se numea cavaler d'Eppes, al doilea cavaler de Marchais şi cel mai tînăr cavalerul cu arme albe. Doamna d'Eppes, mama lor, poseda întinse şi frumoase terenuri în ţinutul Laon. Dar ei îşi puseseră pe veşminte crucea pelerinului şi duseră în ţara sfinţită de sîngele lui Isus stindardul familiei d'Eppes, cu pui de vulturi ţesuţi în fir de aur. Şi fiindcă erau prea bine cunoscuţi pentru prudenţa şi curajul lor, Foulques d'Anjou le încredinţă apărarea castelului din Bersabe

care, situat la şaisprezece mile de Ascalon, era sub continua ameninţare a sarazinilor.

Într-adevăr, Ascalon, vechi oraş al filistenilor, era în mîna califului Egiptului care trimitea acolo de patru ori pe an, pe uscat sau pe mare, arme, merinde şi trupe proaspete. Populaţia acestui oraş era numeroasă şi foarte războinică. Fiecare copil de sex bărbătesc primea de la naştere, din tezaurul califului, solda unui ostaş în campanie. Garnizoana, compusă din oşteni foarte crînceni, făcea dese incursiuni prin împrejurimi.

Într-o zi, cei trei feciori ai doamnei d'Eppes, pe cînd călăreau nu departe de castelul din Bersabe, fură surprinşi de o trupă de cavaleri sarazini şi, cu toată rezistenţa lor înverşunată, fură capturaţi şi duşi la Cairo.

Califul se afla acolo. Aflînd că cei trei prizonieri creştini erau de o nemaipomenită frumuseţe, fu curios să-i vadă şi porunci să fie aduşi în grădina unde se plimba, printre tufişuri de trandafiri, ascultînd murmurul fîntînilor. Fiii doamnei d'Eppes întreceau cu un cap turbanele păzitorilor lor şi aveau umerii foarte largi ; califul recunoscu că i se spusese adevărul. Vrînd să se asigure că mintea le e pe măsura chipului lor frumos, le puse mai multe întrebări la care ei răspunseră cu înţelepciune şi o modestie care-l încîntară. Dar nu lăsă să se citească nimic pe obrazul lui ; dimpotrivă, se prefăcu că n-are decît dispreţ pentru ei şi porunci să fie puşi în lanţuri şi băgaţi într-o temniţă întunecoasă.

Scopul lui era să-i silească, prin grele cazne, să abjure de la religia lui Cristos şi să îmbrăţişeze cultul idolului Mahom, căruia i se închina ca orice sarazin. Iată de ce poruncise ca cei trei cavaleri să stea înlănţuiţi într-o temniţă deasupra căreia curgea fluviul Nil.

Apoi le trimise vorbă printr-unul din vizirii săi că le-ar dărui un palat, cu grădini, arme preţioase, un cal sirian înşeuat şi sclave dintre cele mai frumoase, care cîntă la ghitară, dacă ar consimţi să-l adore pe idolul Mahom.

Unii călători, întrebaţi fiind, au afirmat că păgînii de sarazini nu-şi cioplesc chipuri după asemănarea lui Mahom. Dacă aceasta-i adevărul, trebuie să înţelegem că acel calif le-a făcut promisiuni cavalerilor cu condiţia să îm-

brățișeze credința în Mahom, ceea ce nu schimbă cu nimic veridicitatea povestirii de față.

După ce vizirul le spuse ce le oferă califul și în ce condițiuni, cavalerul d'Eppes se gîndi la grădinile cu izvoarele lor vii și suspină ; cavalerul de Marchais se gîndi la frumoasele sclave și rămase visător ; cavalerul cu armele albe se gîndi la calul sirian și la săbiile de Damasc și un strigăt ascuțit izbucni ca o flacără din pieptul său. Dar toți trei respinseră darurile oferite de calif.

În zadar paznicul închisorii, care era un bătrîn foarte guraliv, le povestea cele mai frumoase istorioare arabe pentru a-i convinge să se lepede de credința creștină, ei nu se lăsară amăgiți de poveștile lui iscusite, și nici de pilda unui baron normand care, devenind adoratorul lui Mahom, trăia la Smirna, mîncînd numai fructe zaharisite, înconjurat de o duzină de femei, pe care le vindea pe măsură ce nu-i mai plăceau.

Din tot ce i se raporta cu privire la statornicia lor, califul înțelese că cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nu vor fi atrași la religia sarazină nici prin teama de suplici-ciu, nici prin momeala bogățiilor și a plăcerilor. Se făli atunci că-i va convinge prin dialectică. Trimise în temnița cavalerilor pe cei mai învățați doctori arabi, care zilnic le aduceau argumente din ce în ce mai subtile. Doctorii aceștia îl cunoșteau pe Aristotel ; excelau în matematici, în medicină și în astronomie. Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nu aveau idee nici de astronomie, nici de medicină, nici de matematici, nici de Aristotel, dar știau pe de rost Tatăl Nostru și alte frumoase rugăciuni. Și din această pricină, savanții arabi nu-i putură convinge și se retraseră foarte rușinați.

Califul, îndărătnic din fire, nu se consideră învins după eșecul cu Aristotel și marii învățați. Recurse la un artificiu, încredințat că-i va aduce cel mai mare succes. Trebuie să știți că acest calif avea o fată, frumoasă și bine făcută, talentată muziciană, și care avea un mod de a raționa mult mai subtil decît al doctorilor. Se numea Izmeria. Tatăl ei îi porunci să-și pună veșmintele cele mai bogate, să se ungă cu uleiuri balsamice și apoi să-i viziteze pe cei trei cavaleri în temnița lor.

— Du-te, fiica mea, o îndemnă el. Desfășoară-ți toate grațiile, folosește-ți toate farmecele pentru a-i cîștiga pe creștini.

Zelul religios îl încălzi atît de tare, că-i recomandă fiicei sale să sacrifice chiar ce-avea mai scump, dacă sacrificiul acesta putea să-i convertească în favoarea lui Mahom.

Recomandările califului au părut excesive unora dintre autorii care au relatat această istorie. Dar canonicul Villette a atras atenția că ele sînt foarte firești din partea unui idolatru. Astfel, a adăugat el, la povața detestabilă a falsului profet Balaam, fecioarele din Madion și Moab au fost trimise spre a-i perverti pe copiii lui Israel, pentru a-i prăbuși în idolatrie. Tot astfel, fiicele lui Ammon au tulburat pînă într-atît inima lui Salomon, încît l-au determinat să adore zeii rasei lor.

Așadar, prințesa Izmeria se prezentă în fața celor trei feciori ai doamnei d'Eppes, care fură uluiți cînd o văzură. Și începu să le vorbească. Gura ei era mult mai periculoasă decît ceea ce spunea. Cei trei frați admirară frumusețea femeii ; dar se temeau de ea mai mult decît s-au temut de vizir și de doctori ; și, ca să nu le schimbe credința, se hotărîră s-o schimbe pe a ei.

— Să-i vorbim despre dreapta credință, că e demnă să asculte învățătura noastră, spuse cavalerul d'Eppes fraților săi. Deși sîntem mai puțin iscusiți la vorbă decît la mînuirea lancei, vom găsi totuși argumente convingătoare, cu ajutorul Domnului Nostru Isus Cristos, care le-a grăit astfel apostolilor săi : „Dacă va fi să depuneți mărturie despre mine, să nu vă îngrijați de ce aveți să spuneți. Eu însumi voi pune în gura voastră cuvinte pline de înțelepciune".

Cei doi frați fură de acord cu cel mai vîrstnic dintre ei, și toți trei se apucară deîndată s-o instruiască pe fata califului în religia creștină.

Îi expuseră dogmele privitoare la miracole și la profeții. Îi vorbiră mai ales de sfînta Fecioară Maria, față de care aveau o evlavie deosebită și-i povestiră despre miracolele pe care le-a înfăptuit în toată creștinătatea, mai cu osebire în ținutul Laon. Cele spuse despre regina cerurilor i se părură atît de remarcabile tinerei Izmeria, încît

îi întrebă dacă n-ar putea s-o vadă pe Fecioară în vreo icoană, așa cum este reprezentată ea în lăcașurile creștinilor. Cei trei cavaleri răspunseră că nu aveau în temniță o asemenea icoană, dar că dacă li s-ar aduce un lemn, se vor strădui să-i cioplească chipul, după pilda bunilor iconari din țara lor.

Vorbeau astfel, mînați de zelul inimii. Dar, atunci cînd prințesa Izmeria le aduse un buștean, împreună cu o daltă și un ciocan de lemn, se simțiră foarte încurcați : arta de a ciopli o icoană care să pară că trăiește și respiră nu se dobîndește decît după o îndelungată ucenicie. Lemnul nu se lăsa nici măcar crestat. Trebuie să vă spun că era trunchiul unuia din acei arbori care provin din paradisul terestru și pe care Nilul îi aduce pe valurile sale pînă la malurile din Egipt.

Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes ad[illegible] miră în fața buștenului, fără să-i smulgă măcar o așchie.

Cînd se treziră, fură uluiți văzînd că sarcina le fusese îndeplinită și că icoana Fecioarei strălucea în celula lor, împrăștiind o lumină suavă, minunată. În fața lor o vedeau pe Maica Domnului, stînd pe un tron, cu copilul divin în brațe. Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nu văzuseră încă, din Laon pînă în Soissons, o sculptură atît de frumoasă. Fecioara era cioplită din lemnul adus de prințesa Izmeria, și lemnul acesta era negru, pentru a simboliza bezna în care se afla învăluit încă sufletul fetei. Dar era înconjurat de o lumină celestă, ca semn că lumina va alunga funestele umbre. Și mai era ceva care incita la meditație : lemnul acesta venind din ținutul Evei era înnegrit de păcatul primei femei, dar figura Sfintei Fecioare apărea în toată splendoarea ei, pentru că greșeala Evei a fost răscumpărată de aceea căreia îngerul i-a zis *Ave*. Astfel de idei, puțin accesibile oamenilor de azi, erau ușor de priceput de călugării care duceau o viață de meditație prin mănăstiri și deșerturi.

La vederea acelei minunate icoane, cei trei frați scoaseră în același timp cîte o exclamație, întrebînd pe fiecare din ceilalți doi cum de a putut săvîrși într-o noapte o operă atît de uluitoare. Dar toți trei jurară cu mare jurămînt că n-au contribuit cu nimic. Și, într-adevăr, nu

era de crezut ca vreunul din ei să fi fost în stare să termine atît de repede o sarcină atît de grea.

Nu rămîne decît să admitem că acest chip a fost cioplit de îngeri sau, lucru şi mai demn de crezare, de însăşi preafericita Fecioara Maria, pentru care cei trei feciori ai doamnei d'Eppes nutreau o devoţiune deosebită şi pe care au invocat-o în acea împrejurare. Cînd prinţesa Izmeria intră din nou în temniţă, văzînd-o pe Fecioară radioasă şi neagră, plînse şi o adoră. Şi în aceeaşi clipă simţi o mare dezamăgire faţă de falsa religie a lui Mahomet şi fu convertită la credinţa în Isus Cristos. Cei trei feciori ai doamnei d'Eppes, prevestind că această icoană îi va elibera, îi dădură numele de Maica Liesse, adică aducătoare de bucurie.

Între timp, califul o întreba în fiece zi pe fiică-sa dacă i-a reuşit convertirea celor trei cavaleri, iar prinţesa Izmeria răspundea cu prudenţă că-i mai rămînea încă puţin de făcut. Vorbea astfel pentru a-i fi îngăduit să se întoarcă în temniţa cavalerilor. Dar ea se şi hotărîse să le asigure evadarea şi să fugă împreună cu ei.

Cînd totul fu pregătit pentru executarea acestui plan, fata califului luă cu ea toate pietrele preţioase şi toate bijuteriile pe care le găsi în palat şi ieşi noaptea printr-o poartă secretă a grădinii.

Pentru a preţui cum se cuvine purtarea prinţesei, trebuie să ţinem seama de faptul că tatăl ei era sarazin şi păgîn, şi să nu uităm că bijuteriile luate de ea urmau să slujească mai tîrziu la ridicarea sanctuarului Maicii Liesse. Cu giuvaierurile asupra ei, Izmeria se duse de-i eliberă pe prizonieri şi-i conduse pînă la malul Nilului, unde-i aştepta un luntraş care îi trecu pe toţi patru pe ţărmul celălalt. Adormiră cu toţii. Cînd se treziră, cei trei cavaleri zăriră catedrala de pe munte din Laon şi tot ţinutul laonez. Fuseseră transportaţi în mod miraculos — împreună cu prinţesa Izmeria — în timpul nopţii.

Fecioara Neagră era cu ei : ea îi condusese tot drumul. Pe locul unde a atins pămîntul, a ţîşnit un izvor care vindeca frigurile.

Cavalerii văzură bucuroşi fumul ridicîndu-se din nou de pe acoperişul casei lor, precum şi pe doamna mama lor încărunţită toată, care vărsa lacrimi de fericire. Aflînd

cine era și ce făcuse frumoasa sarazină pe care o aduseseră cu ei, doamna d'Eppes vru să-i fie mamă și naşă. Cînd prinţesa Izmeria o căută pe Fecioara Neagră lîngă izvor, n-o mai găsi. Statuia pornise de una singură și se oprise la vreo două sute de paşi. Izmeria o văzu și vru s-o ia în braţe, dar nu putu nici s-o ridice. Fecioara Neagră, făcîndu-se atît de grea, voia să arate că acolo trebuia să se zidească o biserică. Și la aceasta folosiră bijuteriile califului. Izmeria fu botezată.

Cei trei cavaleri se căsătoriră rînd pe rînd și trăiră cu pioşenie tot restul zilelor lor. Prinţesa Izmeria se retrase într-o mănăstire, devenind o pildă a tuturor virtuţilor. Și astăzi încă, dreptcredincioşii care vin la biserica Maica Domnului din Liesse îşi arată unul altuia, după cum am mai spus, chipul ei sculptat și pictat, ce se află aşezat deasupra galeriei dintre naos și cor. Cît despre Fecioara Neagră, după ce a săvîrşit nenumărate miracole, a fost arsă de patrioţi în 1793, dar o singură bucată din ea s-a păstrat ca prin minune.

Nimic nu poate fi mai jalnic decît fîntîna miracolelor de odinioară, astupată acum. În imediata apropiere s-a clădit o căsuţă care imită Santa-Casa de Loreto. O alee de pini, alternînd cu plopi înalţi, duce pînă la ea. Mişună pe aici cerşetori și infirmi, în timp ce un bătrîn stă culcat lîngă izvor și aşteaptă : din cînd în cînd vreo femeie evlavioasă vine și-i întinde o sticlă, în formă de madonă, pe care o umple, în schimbul unui gologan, cu apă făcătoare de minuni. Agonia zeilor este de o nemărginită tristeţe.

V

ÎN BRETANIA

Promontoriul Raz (Finistère)
23 iulie

Am lăsat în urma noastră, pe drumul spre Audierne, tîrgul Plogoff împreună cu pescăriile săi de sardele. În locul gardurilor vii și al copacilor curăţaţi de ramurile nefolositoare, se află acum ziduri joase de granit care

mărginesc cîmpiile necultivate, sterpe. Pe aici, undeva, într-una din aceste împrejmuiri, se ridică o lespede rămasă dintr-un dolmen prăbuşit — bătrîn martor mut al unor evuri imemoriale. O fi trecut, desigur, multă vreme de cînd s-a cutremurat pămîntul sub prăvălirea greutăţii sale. Palatul acesta sălbatic e locuit de pitici negri, demoni şi vîrcolaci, care în fiece seară — după ce fluierul păstorului a readus turmele în grajdurile lor — dansează la lumina lunii şi-l silesc pe orice trecător să intre în joc cu ei. Toţi ţăranii bretoni ştiu că dolmenele sînt sălaşurile piticilor. Şi mai ştiu că menhirele din Carnac sînt giganţi păgîni preschimbaţi în stane de piatră de sfîntul Cornély.

La stînga noastră, capela sfîntului Colledoc îşi înalţă clopotniţa de piatră ajurată. Sfîntul Colledoc a trăit pe vremea regelui Arthur. Numele său, fără îndoială, n-a scăpat canonicului Trévoux, care s-a ocupat în tot timpul nevinovatei sale vieţi cu catalogarea sfinţilor din Bretania.

L-am cunoscut, în copilărie, pe canonicul Trévoux, şi e posibil să fiu singurul care a mai rămas dintre cei ce l-au cunoscut. Chipul lui este viu în memoria mea, cît timp nu se va fi năruit şi ea pentru vecie în neant. Amintirea bătrînului preot mi s-a redeşteptat — într-un mod destul de straniu — cînd mă aflam pe drumul acesta dezolat ce duce la Audierne. Şi fără voia mea. Sînt unii care-şi pot stăpîni impresiile şi amintirile. Îi admir şi-i invidiez. Dar nu-i pot imita. În orice moment, oaspeţi nepoftiţi, pe care nu-i pot alunga, zîmbitori sau amărîţi, vin de se aşază la masa gîndurilor mele. Şi iată-l pe canonicul Trévoux — treizeci de ani după ce a murit atît de frumos — intrînd cu tricornul pe cap şi cu tabachera în mînă, în sufletul meu surprins. Fie binevenit ! E într-o dispoziţie fericită, agreabilă ; obrajii îi strălucesc ; sînt de un roşu-aprins atît de pur, de-ai zice că-i plămădit de unul din îngeraşii dolofani care zboară în biserică, deasupra stranei canonicale. E înclinat spre o viaţă din cele mai tihnite, şi deoarece lungile drumuri făcute prin landă şi pe plajă nu priesc corpolenţei sale abundente, îşi caută sfinţii bretoni pe cheiul Voltaire, în lăditele buchiniştilor. Merge pe jos de la puntea Notre-Dame la puntea Royal

în fiece zi pe care o dă Dumnezeu, şi numai dacă o dă destul de frumoasă. Căci bunului canonic nu-i plac nici ceaţa, nici ploaia şi, din toate înfăptuirile Domnului, e înclinat să le prefere pe acelea în care Dumnezeu şi-a arătat făţiş bunătatea. Totuşi, într-o zi, pe cînd umbla, după obiceiul său, în căutarea vreunui sfînt breton uitat de secolul acesta ingrat, fu surprins de o vijelie, lîngă Samaritaine, şi scuturat, după propria sa expresie, de o rafală înfricoşătoare ; îşi pierdu chiar şi umbrela pe care vîntul i-o zvîrli în Sena. A fost una din cele mai grele încercări din viaţa sa pămînteană. De cîte ori se gîndea la ea, vedeai cum i se stinge zîmbetul pe buze şi roşul-aprins al obrajilor.

Nu mult după aceea, canonicul Trévoux părăsi această lume, lăsînd în urmă-i o istorie a sfinţilor din Bretania care atestă puritatea sufletului şi simplitatea spiritului său. E o carte pe care mă învinuiesc că n-am citit-o îndeajuns. Îmi făgăduiesc — de cum ajung la Paris — dacă reuşesc să pun mîna pe un exemplar frumos al acestei opere, să caut în ea istoria sfîntului Colledoc, a cărui capelă a rămas atît de mult în urma noastră încît nu mai îngăduie să se vadă decît departe, la orizont, clopotniţa dantelată prin care se întrevede cerul albastru. Sîntul Collidor sau Colledoc era episcop la Cambrie, cînd a venit din Ţara Galilor la Armorique. Probabil că a traversat oceanul într-un jgheab de piatră, căci aşa era pe atunci obiceiul sfinţilor din Marea Britanie. Ajuns la Plogoff, începu o viaţă de sihastru în plină landă ; printre garoafele sălbatice, trandafirii pitici şi micile imortele ale căror flori cresc la nivelul pămîntului, acolo, sub cerul cînd acoperit de nouri înfricoşători, ca nişte viziuni din Scripturi, cînd brăzdat de zborul păsărilor de mare — printre care se află şi sufletele unor răposaţi — el lăuda pe Domnul, sau se lăsa în voia meditaţiilor sale. Cîteodată, cuprins de extaz, pătrundea pînă în adîncimea cunoaşterii lucrurilor vizibile ca şi a celor invizibile. Astfel că nu-i deloc suprinzător că a primit — pe o cale misterioasă — ştiri de pe lumea aceasta, de care trăia izolat. E mai mult ca sigur că a aflat înaintea tuturor celorlalţi locuitori din Audierne şi Plogoff despre sîngeroasa bătălie de la Camlan, cît şi despre moartea lui

Arthur, pe care sabia lui fermecată nu-l putuse apăra de loviturile unui cavaler mișel. Sfîntul Collidor află pe o cale nu mai puțin misterioasă că Lancelot du Lac o iubea pe soția lui Arthur, frumoasa regină Ginevra. Și (lucru pe care Colledoc îl știa tot atît de bine), că Lancelot era floarea cavalerilor. Crescut pe genunchii unei zîne, el avea un farmec deosebit. Și deorece era demn de a fi iubit, Ginevra îl iubea.

Dar sfîntul Colledoc, care meditase mult în singurătatea sa, știa ceea ce ignoră cei care trăiesc în societate. Știa că dragostea omenească este trecătoare și cei care-și pun speranțele în vreo făptură omenească sînt foarte curînd decepționați. Pentru aceste motive, și considerînd că Ginevra și Lancelot l-ar ofensa în mod groaznic pe Dumnezeu dacă ar reuși să-și satisfacă dorințele, se hotărî să împiedice, cu ajutorul Cerului, o nenorocire atît de mare. Luîndu-și bastonul, se duse la palatul reginei Ginevra. După ce-i vorbi un scurt timp în taină, o convinse numaidecît să renunțe la dragostea față de Lancelot du Lac. Și îi inspiră o poftă nepotolită să îmbrățișeze o viață cucernică. În sfîrșit o oferi — tînără, frumoasă, fericită, gătită, caldă încă de amorul profan — lui Isus Cristos, care nu prea era obișnuit să vadă venind la el îndrăgostite care să arate atît de bine cum arăta ea. Ce i-o fi spus sihastrul ? Cărticica pe care am cumpărat-o pe drum, de la un bard orb ca Homer și care duhnea a rachiu, o cărticică în care se găsesc multe istorii de sfinți, nu redă discuțiile pe care le-a avut Colledoc cu regina Ginevra pentru a-i schimba sentimentele. Ah ! domnule Trévoux, ce i-o fi spus oare ? Dumneavoastră, care cunoașteți atît de bine cele mai mici amănunte din viața sfinților bretoni, cînd trăiați și vă plimbați liniștit la soare pe frumosul chei Voltaire, avînd două sau trei cărți în fiecare buzunar al sutanei, dumneavoastră știați ce i-a spus ? Știați ? și ați notat asta în marea dumneavoastră compilație hagiografică ?

Vai ! dar dacă întrevederea dintre regină și sfînt a fost secretă, cum ați fi putut afla ? Îmi veți spune că sfîntul Colledoc i-a arătat fața urîcioasă și scîrnavă a păcatului trupesc. Dar asta nu-i destul, domnule Trévoux.

Nu vă daţi seama în ce situaţie se află cel care se interpune între o femeie şi dragostea ei ! Te trînteşte la pămînt, te calcă în picioare, te striveşte. Vă înţeleg : veţi spune că sfîntul Colledoc a ameninţat-o, desigur, pe Ginevra cu mînia divină şi damnaţiunea veşnică, apoi că i-a arătat iadul cum se cască s-o înghită. Nici asta nu ajunge, domnule Trévoux. O femeie îndrăgostită nu se teme de iad ; şi n-o interesează deloc raiul, domnule Trévoux. Vreau neapărat să ştiu ce i-a spus sfîntul Colledoc din Plogoff reginei Ginevra ca s-o despartă de Lancelot du Lac pe care-l iubea, şi care o iubea. Gîndiţi-vă că pentru a ajunge la un asemenea rezultat ar fi fost nevoie de cuvinte mai puternice decît runele, pe care le cunoşteau vechii scandinavi, şi cu ajutorul cărora erau în stare să răstoarne oceanul cu fundul în sus şi să prefacă pămîntul în pulbere ; deoarece dragostea, domnule Trévoux, e mai tare decît moartea. Adevărul este totuşi că blînda regină l-a ascultat pe stareţ şi a intrat la mănăstire. S-au scris despre ea multe balade în versuri bretone.

Dar ne apropiem de capătul pămîntului. Am trecut prin regiunea grozamelor şi a drobiţelor şi simţim suflarea vîntului din vest peste cîmpul sterp. Iată Lescoff, clopotniţa şi menhirele lui. Încă vreo cîţiva paşi şi ajungem la puntea Raz. Descoperim de pe acum, la dreapta noastră, plaja spălăcită, pe care o brăzdează marea, albă din pricina vîrfurilor de stîncă de la suprafaţă. E golful răposaţilor.

Aici, pe promontoriul care înaintează între două ţărmuri presărate cu colţi de stîncă, se termină pămîntul. La capătul drumeagului strîmt pe care am pornit, marea îşi sparge valurile şi stropii lor ne împroaşcă din toate părţile. În faţa noastră, oceanul, pe care soarele se culcă într-un pat de flăcări, îşi întinde pînă în depărtări magnifica pînză a apelor, pe care o străpung ici şi colo stînci negre, în horbote de spume, şi pe care insula Sein, sumbră şi scundă, doarme la nivelul talazurilor.

E sfînta insulă Şapte-Somnuri, pe care ar fi trăit, după cum se spune, fecioarele profetice. Dar au existat oare astfel de făpturi extraordinare în altă parte decît în imaginaţia oamenilor mării ? Nu cumva mateloţii — de la

mare distanță — au luat drept rochii albe ale preoteselor pescărușii care stăteau la soare pe stînci ? Amintirea acestor fecioare a rămas nedesluşită, ca un vis. S-a scotocit în stratul de țărînă al scobiturilor din granit, în care cresc astăzi spicele rare şi subțiri ale orzului pentru hrana pescarilor. Nu s-a găsit în pămîntul de acolo nici o piatră sculptată. S-au culeș numai cîteva medalii în formă de mici cupe, purtînd pe partea bombată efigia unui erou sau a unui zeu, cu părul buclat, prins în perle, iar pe partea concavă un cal cu cap de om. Cum să-ți imaginezi că a putut sta aici un grup de preotese, aici, pe stînca asta abia ieşind deasupra apei, stearpă, goală, învăluită de cețuri, pe care, în vremuri de furtună, valurile o acoperă în întregime ? Dar poate că insula Sein a fost cîndva mai întinsă şi mai umbrită decît azi, iar oceanul, care-i roade fără încetare malurile, a înghițit o parte din cuprinsul ei împreună cu templul şi sacra pădure a fecioarelor.

Oceanul devine aici înfricoşător ; aici îşi arată toată puterea. Stîncile fără număr pe care le acoperă cu spumă lui par niște rămăşițe din țărmurile înecate împreună cu orașele şi locuitorii lor. În clipa de față e calm ; scoate, în somn, un muget imens şi liniştit. Numai dîrele de ulei care brăzdează fața sa verde-albăstrie trădează perfizii curenți. Bătrînul zeu, culcat pe cadavrele frumoaselor Atlantide, se bucură de lumina aurie a soarelui ; zîmbeşte larg şi blajin. Chiar şi în starea lui de repaos i se ghicește forța. Talazurile care se sparg la patruzeci de picioare sub noi acoperă faleza de spumă şi ne aruncă în obraz roua lor amară. După fiecare izbitură a valului, cînd stînca se descoperă iarăşi, răspîndeşte prin toate povîrnişurile sale cascade argintate, însoțite de sunete limpezi.

La stînga noastră fuge linia dezolată a golfului Audierne pînă la funestele stînci din Penmarch. La dreapta, coasta, acoperită de faleze şi stînci, se arcuieşte pentru a forma golful răposaților. Mai departe, vedem strălucind ca un foc roşu capul Caprei. Iar mai departe, coasta dinspre Brest şi insulele d'Ouessant, albăstrind la orizont, se confundă cu albastrul vaporos al cerului.

Oceanul şi falezele îşi schimbă în fiece moment înfăţişarea. Valurile sale sînt rînd pe rînd albe, verzi, violete, şi stîncile pe care, cu cîteva clipe în urmă, străluceau filoanele de mică, au acum culoarea cernelii negre. Umbra serii se apropie cu largi fîlfîiri de aripi. Ultimele licăriri ale flăcărilor ce-au căzut în mare se sting. O lumină întinsă, portocalie, arată locul unde soarele a asfinţit. Abia mai vedem zidurile de granit care, în picioare, sau ruinate, împrejmuiesc golful răposaţilor. Se aude distinct, în tăcerea înnoptării, larma surdă a valurilor pe care o străbate ţipătul melancolic al cormoranului.

Ceas de o tristeţe ucigătoare, şi totul, stînca, landa, marea şi nisipul spălăcit al golfului, totul ne vorbeşte despre jalea de a trăi. Numai cerul, pe care se aprind primele stele, deasupra capului nostru, e de o dulceaţă încîntătoare. Cerul din Bretania e uşor şi profund. Voalat uneori de o ceaţă rară care vine şi pleacă într-o clipă, mai totdeauna e acoperit de nori deşi, asemănători munţilor, care îi dau înfăţişarea unei alte lumi. Cîteodată, prin spărturi subite, cerul lasă să se vadă un albastru care te atrage ca hăul. În acest moment, îmi dau seama de ce bretonilor le place moartea. O iubesc, şi adesea sufletul celtic e ispitit de ea. Dar se şi tem, fiindcă tuturor făpturilor le e groază de moarte.

Moartea pluteşte peste aceste meleaguri ; trecînd deasupra capetelor noastre, odată cu vîntul, ne zbîrleşte părul. Golful acesta inform, care se întinde de la insula Ouessant pînă la insula Sein, şi care se numeşte Iroise, e spaima oamenilor mării. Naufragiile se ţin lanţ. Pintenul promontoriului, pe lîngă care trec toţi navigatorii costieri, în drum dinspre Canalul Mînecii spre ocean, e deosebit de periculos din pricina brizelor capricioase care suflă dinspre larg, a stîncilor invizibile, a curenţilor care se învolburează în jurul stîncilor şi a cumplitelor valuri seismice care izbesc în faleză. Pescarii bretoni cîntă, traversînd şenalul Raz :

— Dumnezeule ! ajută-mă : barca mea e aşa de mică şi marea atît de mare !

Cadavrele naufragiaţilor care au pierit la Iroise sînt aduse de curent în golful răposaţilor. Oare pentru sta-

tornicia cu care strînge rămăşiţele oameneşti pe nisipul său alb — parcă ar fi fost pulbere de oase — golful acesta ospitalier a primit un nume atît de funebru ? Respectînd tradiţia, preoţii din Ţara Galilor — mai curînd călugări sau druizi — erau îmbarcaţi după moarte pe această coastă pentru a fi îngropaţi în insula Sein. Şi alte obiceiuri tradiţionale, culese de poetul Brizeux, fac din lugubrul golf locul de întîlnire a morţilor pioşi care vor să-şi doarmă somnul de veci în insula Şapte-Somnuri :

Pe vremuri o fantomă, cu glasul apăsat,
Ades chema cîte-un pescar pe-nnoptat,
Şi-n golf îl ducea, unde-aştepta o barcă
Plină de morţi, şi grea, de se cufunda parcă.
În pofida mareei, trebuia s-o pornească
Şi în insula sfîntă Sein să oprească.

Se mai povesteşte că pe ţărm se plimbă suflete chinuite, plîngînd, în timp ce osemintele naufragiaţilor bat la uşile pescarilor, cerînd să fie înmormîntate. Şi mai există o credinţă vie la ţărani, anume că, în noaptea de 2 noiembrie, dată fixată de biserică pentru comemorarea credincioşilor decedaţi, sufletele naufragiaţilor se adună în cohorte dese pe malurile golfului, şi urlete de jale se ridică din mijlocul lor. În noaptea aceea, se spune, morţii care se întorc pe pămînt sînt „mai numeroşi ca frunzele ce cad din copaci, mai deşi ca firele de iarbă ce cresc pe cîmp".

În timp ce noi mergeam de-a lungul stîncilor mohorîte, se stîrni un vînt puternic, şi o vijelie ne împresură cu întunecimea şi ploaia ei. Ne îndreptarăm, ca să ne mai uscăm, spre un han din cătunul Kerherneau. Şi aici, într-o încăpere joasă, unde bărbaţi pletoşi, purtînd pantaloni de pe vremea galilor, beau cidru şi rachiu tare, stau lîngă soba în care arde un pumn de grozame şi iarbă-neagră şi mă gîndesc la glasurile acelea tînguitoare de pe ţărm, care-mi sună mereu în urechi ; mă gîndesc la insula Şapte-Somnuri pe care oceanul o acoperă cu o spumă mai albă şi mai rece decît rochia fecioarelor profetice şi decît sufletele morţilor. O bufniţă se vaită

pe acoperiș. Lîngă mine, băutorii cu părul lung stau gravi și tăcuți în fața stacanei cu cidru sau a paharului cu acool.

Așteptînd cina pe care o pregătește hangița, scot din buzunar singura carte pe care am adus-o cu mine aici, la capătul lumii, dominat de ceață. E un lung poem, mai bine zis o înlănțuire de povestiri, într-un limbaj ritmat, care au o gravitate copilărească, opera unor cîntăreți care nu știau să scrie, destinată unor ascultători care nu știau să citească : e vorba de *Odiseea*.

O deschid la capitolul al unsprezecelea, care este capitolul morților, căruia în antichitate i se spunea *Nekyia*.

Nekyia a ajuns la noi supraîncărcată, de către aezii care o cîntau la banchete, de texte din diferite perioade, și cu caractere deosebite. Vechii cîntăreți din țiteră au intercalat mai ales un număr de amante ale zeilor, care par scoase dintr-un catalog alcătuit în epoca religioasă a lui Hesiod și a posterității sale poetice. I-au mai adăugat apoi și un tablou al chinurilor pe care le îndură în infern adversarii zeilor, și nimic nu este mai potrivnic ideii pe care primii homerizi și-o făceau, în ingenuitatea lor, despre moarte. Nici un elenist nu se află pe aici pentru a mă ajuta să mă descurc printre aceste interpolațiuni și singurii scoliaști ce se află în hanul acesta de pescari bretoni, de la marginea golfului sumbru, sînt bufnițele care se vaită deasupra capului meu, precum și pescărușii, dormind pe stînci. Îmi ajung, căci îmi vorbesc despre tristețile nopții și groaza de moarte.

Cînd începe *Nekyia*, istețul Ulise tocmai trecuse cu vasul său oceanul care desparte lumea celor vii de împărăția umbrelor ; ajunsese în insula Kimmerienilor, pe care niciodată soarele, de la răsăritul la apusul lui, n-o luminează ; pusese piciorul pe țărîna moale a acestui țărm cufundat în noaptea eternă și se dusese, trecînd pe sub plopii înalți și sălciile sterile ale Persephonei, pînă la împărăția lui Hades. Acolo, în apropierea stîncii unde se întîlnesc cele două fluvii funebre, în poiana crinilor, a săpat cu paloșul o groapă, în care a vărsat apoi libații de miere și vin pentru umbrele subpămîntene. Nu deșarta curiozitate l-a atras în acea lume mută în care nici un om viu nu a intrat înaintea lui. Ci ca să evoce, în insula

întunecată a Kimmerienilor, umbrele rătăcitoare ale morților. A venit aici după sfatul vrăjitoarei Circe, pentru a întreba umbra proroculuí Tiresias prin ce mijloace îi va fi dat în fine să se întoarcă în Itaca. Căci bătrînul conducător, care a văzut ciconi, lotofagi, ciclopi, lestrygoni, sirene, și care a avut parte de culcușul zeițelor și al vrăjitoarelor, este devorat de dorința de a-și revedea insula, soția și fiul.

Tiresias, care rătăcea, cu bastonul de augur în mînă, în mijlocul morților, era un personaj extraordinar ; și se înțelege de ce Ulise s-a dus să-l consulte pînă în insula Kimmerienilor. Tiresias n-are, e-adevărat, în *Odiseea*, o fizionomie bine distinctă. Seamănă, în poemul acesta, cu vrăjitorii din *O mie și una de nopți*, și cu toți vracii din povestirile noastre populare. Dar era faimos printre vechii eleni așa cum a fost Vrăjitorul Merlin la bretoni, și îndată ce imaginația grecilor, după ieșirea din faza copilăriei, își luă avînt, poeții au povestit mii de miracole despre ghicitorul antic. Dacă le-am da crezare, el a fost prefăcut într-o femeie, drept pedeapsă că a despărțit cu un bețigaș doi șerpi care se împreunaseră ; ulterior și-a reluat prima formă ; dar amintirile de pe vremea metamorfozării sale au constituit pentru el o experiență cu totul deosebită în privința unor amănunte foarte delicate. Orb fiind, înțelegea limbajul păsărelelor și prevedea ce se va întîmpla în viitor. A trăit, plin de înțelepciune, de șapte ori vîrsta unui om obișnuit ; și era nespus de trist că trăiește atîta și că știe așa de multe. Jalea i s-a revărsat într-o zi în această sublimă lamentație :

— O, Zeus, părinte și rege, a exclamat odată bătrînul ghicitor, de ce nu mi-ai dat o viață mai scurtă și partea de ignoranță ce mi se cuvine ca om ? Desigur că nu mărinimia te-a îndemnat să-mi lungești viața timp de șapte generații muritoare.

Pentru a-i da o înfățișare și mai tragică, poeții ni-l arată pe Tiresias păstrîndu-și, chiar și în mijlocul morților, știința care era atît de amară. E de la sine înțeles că în *Nekyia* nu se găsește nici o urmă de o asemenea adîncă melancolie. Foarte bătrînul aed care a născocit cea mai mare parte din Cartea a XI-a era tot atît de tul-

burat de întristările care însoțesc meditația și cunoașterea ca și *Mama-mea-gîsca*.

De un lucru era încredințat : că cei ce-au murit au murit de-a binelea.

— Vai ! spune Ahile, există în împărăția lui Hades mulțime de duhuri și fantome, dar ele sînt lipsite de simțuri.

Asta era credința foarte simplă din acele vremuri eroice. Pentru cîntărețul nostru rătăcitor, Tiresias, cu toate că pe pămînt a fost proroc, împărtășește, sub pămînt, nesimțirea comună a tuturor morților. Nu vede și nu aude.

Dar Ulise, inițiat fiind de vrăjitoarea Circe în arta necromanției, cunoștea un mijloc de a da umbrelor, cel puțin pentru moment, puterea de a gîndi și de a vorbi : pentru a se însufleți, acestea trebuiau să bea sînge cald.

De aceea sacrifică oi pe marginea șanțului pe care l-a săpat. Îndată duhurile se ridică în stol din Ereb. Femei tinere, adolescenți, bătrîni care au avut multe de îndurat, gingașe fecioare cu inima copleșită de un doliu recent, un mare număr din cei străpunși de lănci de aramă, războinici căzuți în luptă, purtîndu-și încă armele însîngerate, toți se înghesuiau în jurul șanțului făcînd un imens vacarm.

Chiar și Ulise, cel ce văzuse pe mări atîtea grozăvii de i se făcuse părul măciucă, fu cuprins de groază. Dădu la o parte cu sabia umbrele acestea care — ca un roi de muște — zburau în jurul oilor tăiate și a sîngelui victimelor. Recunoscîndu-și mama în mulțimea duhurilor, o alungă și pe ea ca pe toate umbrele. Căci voia ca profocul Tiresias să bea cel dintîi. Își iubea mama, dar era nerăbdător să afle ce i se va ghici. Dealtfel, dacă te gîndești că rapsodul homeric urma îndeaproape poveștile populare, nu te va surprinde — oricît de puțin ai fi obișnuit cu folclorul — nici naiva stîngăcie a povestitorului, nici duritatea eroului. Totuși, nu Tiresias va vorbi primul. Ci Elpenor. Acesta va vorbi, fără să fi băut sînge. E foarte probabil că Elpenor a fost introdus ulterior în această scenă evocatoare de vreun alt aed, puțin grijuliu în a respecta riturile vechii necromanții.

Dar mai trebuie luată în seamă situaţia cu totul deosebită a lui Elpenor. El nu şi-a găsit încă locul în împărăţia lui Hades. Face parte dintre acei morţi care nu au fost îngropaţi şi care rătăcesc în mod jalnic în jurul locuinţelor lor, venind să ceară noapte de noapte acelora lăsaţi pe lumea asta să le dea puţină ţărînă ca să-şi acopere nefericitul lor corp. E un suflet chinuit. Fusese însoţitorul lui Ulise în călătoriile sale, şi nu-l părăsise nici în insula Ea. Aflîndu-se într-o noapte pe acoperişul drept de pe casa vrăjitoarei Circe, a căzut din nebăgare de seamă şi şi-a frînt gîtul. Nimeni nu l-a regretat, pentru că era un netot şi un beţiv. Ulise, care-l lăsase pe tovarăşul lui pe locul unde căzuse, fu foarte mirat că-l vede în mijlocul Kimmerienilor ; îşi arătă surpriza.

— Cum, îl întrebă el, tu care ai umblat pe jos, sub pămînt, ai ajuns mai repede decît mine, care am venit cu nava ?

Aristarh socotea întrebarea asta lipsită de sens. Domnul Alexis Pierron, editorul lui Homer, afirmă că-i naivă, dar nu absurdă. A fost foarte jenantă, deoarece Elpenor nici nu i-a răspuns. L-a implorat, gemînd, pe Ulise să-i acorde onorurile înhumării.

— Cînd te vei întoarce în insula Ea, nu mă lăsa nejelit şi neîngropat, ci arde-mă împreună cu armele mele, ridică-mi un gorgan pe malul albei mări şi împlîntă în acest gorgan vîsla cu care, atunci cînd eram viu, vîsleam împreună cu tovarăşii mei.

Acestea sînt doleanţele pe care umbra lui Elpenor le depune la picioarele lui Ulise. Atîta timp cît nu va fi îngropat, Elpenor n-are loc nici pe pămînt, şi nici în împărăţia lui Hades. E un jalnic rătăcitor între cei vii şi între cei morţi. Poate că din această pricină vorbeşte fără a fi băut sînge înainte. Dar părerea mea este că-i vorba de o interpolare. Această *Nekyia* e peticită ca o tapiserie înfăţişînd istoria lui Alexandru, din cele care se atîrnau — timp de patru sute de ani — în zilele de sărbătoare, de crestele zidurilor din faţă a unor case din Bruges. Aşa încît e şi foarte amuzantă, şi foarte venerabilă.

Prima umbră pe care eroul o lasă să se apropie de şanţ, ca să bea sînge şi să recapete puterea de a simţi şi a vorbi este ghicitorul Tiresias care, îndată după ce

bea, rostește cu voce tare o profeție, la început în legătură cu viitoarele călătorii ale eroului, iar în ultima ei parte inspirată, fără îndoială, dintr-un cîntec străvechi, căci se referă la tradițiile bizare și puerile, cu totul străine de Odiseea, și în toate privințele de-a dreptul contrare însuși spiritului acestui poem. Căci ingeniosul Ulise, atît de drag fecioarei Atena, împărtășește soarta nelegiuiților și a blestemaților, menit aici unor pedepse îndurate odinioară de un Cain sau de un Ahasverus. Și dacă ghicitorul lasă să se întrevadă iertarea finală, amenințările pe care le proferă, în acord dealtfel și cu unele legende care ne-au fost păstrate, dau eroului — din care povestirile homerice au făcut tipul elenului desăvîrșit — caracterul unui damnat. Aici s-a cusut peste vechea tapiserie o fîșie de tapiserie și mai veche, și mai sumbră.

După ce aude această profeție, Ulise vrea să stea de vorbă cu umbra mamei sale — fără prea multă zăbavă — și se pare, din cîte îi spusese lui Tiresias că dacă nu o chemase încă, e că nu știa cum s-o facă. În acest caz, l-am acuzat pe nedrept de insensibilitate pe asprul rege pirat, atît de admirat de mateloți și de pescarii eleni, care a rătăcit multă vreme pe marea cea stearpă. Dar am văzut că, inițiat în necromanție de către vrăjitoarea Circe, el a evocat-o pe mamă-sa, fără să vrea măcar — noi credem că, mai curînd, l-a înșelat pe Tiresias. Era un mincinos : zeița îndrăgostită de el i-a spus într-o zi : „Te iubesc pentru că știi să minți bine". Într-adevăr, după lecțiile lui Circe, care i-au relevat arta chemării morților, ignoranța lui pare de neconceput. Am văzut că a reținut foarte bine preceptele vrăjitoarei. Sau, pur și simplu, tapiseria a mai fost cîrpită și aici.

Totul este obscur în această minunată poezie a unor copii fricoși. Dar și obscuritatea are farmecul ei și constituie un prilej de a te minuna. Cînd venerabila mamă a lui Ulise, bătrîna Antikleia, bea sîngele negru și îi vorbește fiului ei, sîntem cuprinși de o mare și profundă emoție, și pătrunde în noi un asemenea sentiment al frumuseții încît ne vedem siliți să recunoaștem că geniul elenic, încă din copilăria sa, a avut instinctul armoniei și a cunoscut acel soi de adevăr care stă deasupra adevă-

rului ştiinţific, şi pe care numai poeţii şi artiştii — singurii pe lume — ni-l pot revela.

— Copilul meu, cum de ai venit viu pe o noapte fără de lumină ? căci e greu celor vii să vadă aceste lucruri.

...Aceea care-i atît de abilă în mînuirea arcului nu m-a ucis cu vreuna din săgeţile sale, şi nici nu m-a lovit una din bolile care îţi dau o tristă lîncezeală şi-ţi sug viaţa din mădulare. Ci numai mîhnirea, îngrijorarea şi amintirea duioşiei şi blîndeţei tale mi-au răpit dulcea viaţă.

Atît a spus. Fiul a vrut să-şi strîngă mama în braţe. De trei ori s-a repezit, cu dorinţa fierbinte de a o simţi aproape de el, de trei ori s-a făcut nevăzută asemenea unei umbre sau unui vis.

Atunci, cu inima sfîşiată de o crîncenă durere, i-a spus :

— Mamă, de ce nu stai cînd vreau să te îmbrăţişez, ca să putem, aici, în împărăţia lui Hades, unul în braţele celuilalt să plîngem în voie, lăsînd să curgă din plin lacrimi de jale ?

Şi venerabila mamă i-a răspuns :

— Vai, copilul meu, aceasta-i starea în care se află oamenii după moarte ; a rămas un suflu, dar ei nu au carne şi nici oase ; puterea focului le distruge îndată ce spiritul le părăseşte şi spiritul, ca un vis, pluteşte, furat de zbor...

Cuvinte infinit de dulci şi adînc scăldate în laptele duioşiei omeneşti ! Ele au fost găsite de un foarte bătrîn cîntăreţ care trăia pe malul mării „violete", pe vremea cînd oamenii încă nu învăţaseră să se urce pe cai, nici să pună carnea la fiert. Cîntăreţul nu văzuse niciodată figuri pictate sau sculptate ; singurele altare închinate zeilor, pe care le cunoscuse, erau acele grosiere lucrări în piatră, denumite stele, din pădurile sacre. Era hărţuit neîncetat de grija de a-şi procura cele necesare existenţei. Printre bărbaţii care nu se gîndeau decît la mîncare şi la războaie ca să poată fura femei şi pirostrii de aramă, el ducea o viaţă mai jalnică decît a unui lăutar dintr-un sat oarecare din Auvergne. Totuşi, găsea în inima-i aspră şi curată accente care vor răsuna veşnic în sufletele generoase :

— Copilul meu, aceea care-i atît de îndemînatecă în mînuirea arcului nu m-a ucis cu vreuna din săgeţile sale, şi nici nu m-a lovit una din acele boli care îţi dă o tristă lîncezeală şi-ţi suge viaţa din mădulare. Ci numai mîhnirea, îngrijorarea şi amintirea duioşiei şi blîndeţei tale mi-au răpit dulcea viaţă.

Bătrînul cîntăreţ din ţiteră exprima astfel armonioasa durere, dovedindu-se de pe acum a fi elen prin sensibilitatea sa faţă de frumos, singurul lucru omenesc care nu înşală, căci el singur provine de la om, şi numai de la om.

Închid străvechea culegere din aezii ionieni şi deschid fereastra odăii rustice. Văd din nou, în toiul nopţii, golful răposaţilor. Adineauri eram cu anticul Ulise, şi nu s-au schimbat prea multe în lumea din jurul meu, nu e prea mult între *Nekyia* homeridului şi *g[illegible]erz*-ul barzilor din Breiz-Izel. Toate credinţele vechi se aseamănă prin simplitatea lor. Legendele imemoriale cu privire la răposaţi au rămas foarte puţin creştine în creştina Bretanie. Credinţa în viaţa viitoare este tot atît de obscură şi de şovăitoare ca în epopeea homerică. Pentru armorican, ca şi pentru elenul primitiv, morţii tîrăsc alene cu ei o rămăşiţă de existenţă. Ambele rase cred la fel că, dacă trupurile nu sînt redate ţărînii materne, umbrele acestor corpuri rătăcesc, jelindu-se şi implorînd să li se dea un mormînt. Umbra lui Elpenor îi cere un mormînt lui Ulise ; naufragiaţii din Iroise vin de izbesc cu oasele lor în uşile pescarilor. În lumea celţilor ca şi în aceea a elenilor, morţii au un tărîm al lor, despărţit de al nostru prin ocean, o insulă neguroasă pe care o locuiesc de-a valma. Acolo, insula Kimmerienilor ; aici, mai aproape de mal, sfînta insulă a celor Şapte-Somnuri. Mormintele au aceeaşi înfăţişare în Grecia eroică şi la celţi. [1]

[1] În cartea sa, atît de metodică şi de profundă, *Religia Galilor*, Alexandre Bertrand a stabilit în mod temeinic, se pare, că popoarele care construiau dolmene nu erau celţi. Dar nu ar putea fi vorba aici de etnografie. Autorul se mulţumeşte cu o privire foarte generală asupra cultului morţilor în Bretania, unde s-au suprapus mai multe rase umane. Şi tot Alexandre Bertrand a făcut, referitor la acest subiect, o remarcă judicioasă : „Religiile primesc, în cursul dezvoltării lor, elemente noi, care le întineresc şi le transformă, fără să se lepede complet însă de trecutul lor...".

Dar ce zic ? Am văzut la Carnac mormîntul lui Elpenor. Numai vîsla lipsea ; scotocindu-l, arheologii au găsit arme şi oase ; acesta-i gorganul Sfîntului Mihail, care se ridică pe „ţărmul albei mări".

Dar a venit hangiţa să mă anunţe că cina e servită. Omleta aurie străluceşte pe masă şi mirosul fripturii de miel, parfumată cu cimbrişor, umple camera. Las la o parte pe Homer şi reveriile mele. Dar să nu vă închipuiţi cumva că celţii au fost pelasgi şi că la Quimper se vorbea greceşte ca la Micena.

De Carneo (Morbihan)
4 august

De la înălţimea gorganului funerar, consacrat sfîntului Mihail, se descoperă două întinderi mohorîte, una e pămîntul şi cealaltă e marea. La asfinţit, oceanul se întinde pînă la arcul azuriu al orizontului. La stînga aleargă negrele ţărmuri ale golfului Locmariaker ; aici doarme, de nenumărate secole, un şef barbar sub o aglomerare informă făcută din blocuri de stîncă, iar mai departe se pierde în pîclă puntea sfîntului Gildas, acolo unde Abelard a fost ameninţat cu moartea de nişte călugări ignoranţi, care urau muzica şi filozofia. La dreapta, lugubra peninsulă Quiberon înaintează în mare, iar în larg, Belle-Ile îi taie drumul ca un imens sparge-val.

Dar, învîrtindu-vă pe loc, în aşa fel încît să aveţi Quiberon la stînga, veţi vedea landa întinzîndu-se pînă la pădurile de pini care subliniază marginea cerului cu liniile lor de un albastru sumbru ; pe cîmpul acesta, cu bălăriile de un trandafiriu întunecat, trece umbra deasă a norilor. Aici e Carnac, Locul-Pietrelor.

O mulţime de menhire stau într-o ordine perfectă,

Aceste observaţii îşi găsesc în mod deosebit aplicarea în ţările în care populaţia, precum în Galia, se compune din mai multe pături succesive şi diverse de cuceritori şi imigranţi, cu o complexitate religioasă diferită, fiecare avînd divinităţile lor particulare, pe care au încercat, desigur, să le introducă în cultul naţional, sau, dacă nu, le-au păstrat cu titlu de cult familial sau tribal. (Lucrarea citată, p. 215.)

cazonă. În față se înalță șirurile din Menec ; puțin mai la dreapta, le zăriți pe cele din Kermario. O ondulație a terenului vă ascunde, în această parte, pietrele din Kerlescan. Două mii dintre acești giganți diformi mai sînt în picioare sau stau culcați potrivit rangului lor. Se crede că odinioară au fost mai mult de zece mii.

Brațele cui le-or fi semănat pe cîmpia asta ? Nu se știe. Nu li se cunoaște nici vîrsta, nici destinația. Ele par, în măreția lor grosolană, să păstreze muta amintire a raselor stinse de demult, și se desprinde din ele nu știu ce senzație funebră, care te duce cu gîndul la niște oameni foarte primitivi, la niște șefi de triburi sălbatice care dorm sub enorma lor greutate. Totuși, cercetîndu-se pămîntul de sub menhire, nu s-a găsit nimic din care să se poată deduce că ar fi vorba de morminte.

De Mortillet crede că înșiruirile acestea stîncoase ar fi arhivele unui popor care a trăit acolo înainte de venirea celților și care înfigea în pămînt cîte o piatră în amintirea fiecărui eveniment demn de a fi comemorat ; astfel încît cîmpia de la Carnac ar fi o carte în care oamenii aceia scriau cu blocuri de stîncă despre războaie, alianțe, partide de vînătoare, navigații pe trunchiuri de copaci scobiți și genealogiile șefilor.

Locuitorii din Carnac atribuie acestor pietre o origine cu totul diferită și mult mai miraculoasă. Ei povestesc că, într-o bună zi, sfîntul Cornély a fost urmărit de o mare ceată de păgîni pe cîmp. Păgînii, după cum se știe, erau giganți. Slujbașul Domnului trase o fugă pînă la mal, în speranța că se va îmbarca, scăpînd astfel de un mare pericol. Dar, negăsind nici o barcă, se întoarse spre necredincioși și, întinzînd mîna spre ei, îi preschimbă în stane de piatră. Și astăzi încă aceste pietre poartă numele de „soldații sfîntului Cornély".

De cînd nu mai sînt giganți idolatri, sfîntul Cornély se dedică, în mod special, protecției vitelor cornute.

Sfîntul Cornély este un mare original și regret foarte mult că nu am consultat, în privința lui, pe bunul canonic Trévoux, care i-a studiat cu atîta candoare pe toți sfinții din Bretania : mi-ar fi povestit atîtea minuni. Că sfîntul Cornély nu ar fi altul decît sfîntul papă Corneille, care a primit inelul de pescar în anul 251 și care a fost hărțuit,

pe scaunul sfîntului Petru, de multe necazuri — o spun hagiografii — și sînt sigur că Trévoux o credea. Trévoux credea tot, și această fericită înclinație i se citea pe obraz. Era un om binevoitor ; de aceea a trăit în pace pe pămînt. Sper că acuma trăiește la fel și în cer. E plăcut să-ți imaginezi că sfîntul Cornély este într-adevăr papa Corneille ; dar trebuie să recunoaștem că în Bretania a devenit foarte breton. Și-a însușit spiritul și moravurile țăranilor din Carnac, care l-au ales patronul și mijlocitorul lor pe lîngă bunul Dumnezeu. L-a uitat pe fiorosul Novatien care a tulburat cu atîta cruzime pontificatul său. L-am văzut de curînd pe o ușă a bisericii parohiale. E sculptat și pictat, în haine pontificale, între doi boi care își îndreaptă boturile spre el, privindu-l cu mare blîndețe. E un sfînt cît se poate de potrivit pentru o regiune cu multe pășuni. Sărbătoarea lui cade în ziua de 13 septembrie și, ceea ce nu ne spune Trévoux, această dată coincizînd cu echinocțiul de toamnă, sărbătoarea sfîntului a trebuit să se substituie unei feerii agricole a păgînilor. Nu încape îndoială că numele însuși al sfîntului Cornély l-a predestinat pe sfîntul din Carnac să înlocuiască antica divinitate a vitelor cornute. Regret că nu pot rămînea la Carnac pînă în ziua ceea. Căci e un pelerinaj foarte frumos. Vin pelerini din toată Bretania să sărute cu devoțiune oasele sfîntului închise într-o raclă de moaște, în formă de cap, făcută din aur și strălucind de pietre scumpe. Apoi, cu pălăria sub braț și un șirag de mătănii în mînă, credincioșii se duc în procesiune la fîntîna din apropierea bisericii, care-și înalță pe patru arcade micuța piramidă terminată cu o sferă și avînd deasupra o cruce. Acolo, după ce îngenunchează, sorb din apa pe care niște cerșetori le-o oferă într-un urcior, apoi își udă obrazul și mîinile, pe care le ridică deasupra capului și, după ce săvîrșesc toate aceste rituri străvechi, se întorc la biserică pentru a-și depune ofranda înaintea protectorului vitelor.

După aceea se stropește cu apă din fîntînă capul boilor vindecați prin mijlocirea sfîntului Cornély. Sfîntul e atît de binevoitor față de cirezi, încît uneori i se aduc noaptea boi în procesiune. Ca și zeul rustic, al cărui loc l-a luat, el își primește victimele ; i se oferă vaci, dar nu sînt sacrificate. Sînt vîndute în profitul bisericii. Se vînd

pe scaunul sfîntului Petru, de multe necazuri — o spun hagiografii — și sînt sigur că Trévoux o credea. Trévoux credea tot, și această fericită înclinație i se citea pe obraz. Era un om binevoitor ; de aceea a trăit în pace pe pămînt. Sper că acuma trăiește la fel și în cer. E plăcut să-ți imaginezi că sfîntul Cornély este într-adevăr papa Corneille ; dar trebuie să recunoaștem că în Bretania a devenit foarte breton. Și-a însușit spiritul și moravurile țăranilor din Carnac, care l-au ales patronul și mijlocitorul lor pe lîngă bunul Dumnezeu. L-a uitat pe fiorosul Novatien care a tulburat cu atîta cruzime pontificatul său. L-am văzut de curînd pe o ușă a bisericii parohiale. E sculptat și pictat, în haine pontificale, între doi boi care își îndreaptă boturile spre el, privindu-l cu mare blîndețe. E un sfînt cît se poate de potrivit pentru o regiune cu multe pășuni. Sărbătoarea lui cade în ziua de 13 septembrie și, ceea ce nu ne spune Trévoux, această dată coincizînd cu echinocțiul de toamnă, sărbătoarea sfîntului a trebuit să se substituie unei feerii agricole a păgînilor. Nu încape îndoială că numele însuși al sfîntului Cornély l-a predestinat pe sfîntul din Carnac să înlocuiască antica divinitate a vitelor cornute. Regret că nu pot rămînea la Carnac pînă în ziua ceea. Căci e un pelerinaj foarte frumos. Vin pelerini din toată Bretania să sărute cu devoțiune oasele sfîntului închise într-o raclă de moaște, în formă de cap, făcută din aur și strălucind de pietre scumpe. Apoi, cu pălăria sub braț și un șirag de mătănii în mînă, credincioșii se duc în procesiune la fîntîna din apropierea bisericii, care-și înalță pe patru arcade micuța piramidă terminată cu o sferă și avînd deasupra o cruce. Acolo, după ce îngenunchează, sorb din apa pe care niște cerșetori le-o oferă într-un urcior, apoi își udă obrazul și mîinile, pe care le ridică deasupra capului și, după ce săvîrșesc toate aceste rituri străvechi, se întorc la biserică pentru a-și depune ofranda înaintea protectorului vitelor.

După aceea se stropește cu apă din fîntînă capul boilor vindecați prin mijlocirea sfîntului Cornély. Sfîntul e atît de binevoitor față de cirezi, încît uneori i se aduc noaptea boi în procesiune. Ca și zeul rustic, al cărui loc l-a luat, el își primește victimele ; i se oferă vaci, dar nu sînt sacrificate. Sînt vîndute în profitul bisericii. Se vînd

chiar şi funiile care au slujit să conducă victimele pînă la altar ; şi există credinţa că vitele cărora li se pun ulterior aceste funii, nu vor pieri de boală. Ce mult aveau nevoie aceşti bouari zgîrciţi şi săraci de un asemenea veterinar ceresc !

Tumulusul pe care v-aţi urcat oferă o altă mărturie a pietăţii bretone. Apostolii din Armorique au sanctificat acest gorgan, ridicînd pe piscul lui o capelă închinată arhanghelului Mihail, care sloboade şi opreşte fulgerele şi căruia-i place să stea la înălţime. Nevestele marinarilor vin în această capelă să-l roage pe arhanghel să-i ferească pe bărbaţii lor de primejdiile mării. În fiecare an, în noaptea de 23 iunie, flăcăii de prin partea locului aprind focul la Sfîntul Ion de vară, scoţînd chiote de veselie, la care le răspund focurile de pe toate piscurile învecinate. Şi nu-i greu de crezut că obiceiul acesta datează din antichitatea legendară.

Aceste mici muşuroaie, care se văd mai bine acum, cînd soarele e la asfinţit şi le prelungeşte umbrele, sînt aşa-zisele *bossenno,* ridicături de pămînt presărate între gorgane şi ocean. Se povesteşte că ele acoperă un schit de călugări roşii, în care s-au petrecut asemenea nelegiuiri că nici cerul, nici pămîntul nu le-au putut îndura. Şi într-o noapte mănăstirea a fost înghiţită de flăcări.

Şi astăzi încă locul în care au fost îngropaţi călugării roşii are o faimă proastă. În umbra înserării se aprind flăcări pe aceste muşuroaie şi se aude vorbindu-se într-o limbă necunoscută creştinilor. S-au făcut săpături sub aceste *bossenno.* Un arheolog englez, Miln, a venit cu cazmaua şi a descoperit într-adevăr ziduri, purtînd urme de incendiu. Numai că nu sînt ziduri de mănăstire. Muşuroaiele acoperă o vilă galo-romană, clădită aici, la marginea lumii cunoscute, cu ziduri de piatră şi de cărămidă, cu odăi zugrăvite în culori vii, cu fermă, băi şi templu, în sfîrşit, aşa cum a descris Columelle o vilă romană. Aici veţi regăsi arta lui Pompei pe tencuiala de stuc, ornamentată cu motive greceşti şi ghirlande, precum şi pe mulurele încrustate de scoici.

În primele secole ale erei creştine, latinii, întocmai ca englezii de astăzi, răspîndeau civilizaţia lor în toate părţile din lumea cunoscută. Duceau cu ei zeii lor lari şi

penați. S-au găsit în *sacellum*-ul din vilă figurine de argilă arsă, așezate acolo de mîini pioase. Ele reprezintă pe Venus Anadyomene și zeițele mame. Acestea din urmă, purtînd tunici lungi și stînd în jilțuri mari de răchită, țin în brațe cîte un copil mic ; ele seamănă foarte bine cu Sfintele Fecioare din arta creștină. Aceste figurine din Carnac au fost duse, nu departe de sat, într-o cabană care servește drept muzeu. Unele din ele, de același gen, au avut în altă parte o soartă cu totul diferită. Au fost luate drept icoane ale Mariei și considerate a fi făcătoare de minuni, atrăgînd astfel mulți pelerini în sanctuarul unde fuseseră depuse imediat după scoaterea din pămînt.

Iată tot ce-am putut descoperi de pe înălțimea gorganului arhanghelului Mihail, în spațiu și în timp. Gorganul acesta a fost făcut de mîna omului, prin aglomerare de pietre și nămol de mare. René Gelles, în urma săpăturilor, a găsit aici dolmenul sub care se află un mormînt de conducător de oști. S-au văzut oasele sale, pe jumătate calcinate de flăcările rugului, armele de jad și fibriolită și șiragurile de matostat roșu. Se crede, după unele indicii, că sub ridicătura aceasta se mai află și un al doilea mort, a cărui pulbere a rămas deocamdată neatinsă. Întocmai cum a vrut Ahile : ca cenușa lui să fie alături de a lui Patrocle, sub același tumul funerar. Umbra lui Patrocle venise ea însăși, noaptea, în somn, să-i facă rugămintea asta. Și i-a vorbit astfel : „Am să-ți cer, și te rog să nu uiți, ca osemintele mele să nu fie despărțite de ale tale, Ahile. Am fost crescuți împreună în casa ta... Fie dar ca osemintele noastre să fie închise în aceeași urnă de aur". După care, Ahile a poruncit să se facă pentru prietenul său un gorgan nu prea înalt, și a adăugat : „După ce voi fi murit, voi, care îmi veți supraviețui, ridicați-i lui și mie un singur mormînt, mai înalt și mai larg".

Mormîntul, a cărui iarbă sărată de stropii valurilor o călcăm în picioare, acum, este și larg și înalt, întocmai ca acela al lui Ahile și Patrocle. Războinicii care se odihnesc aici, cu armele alături, au fost desigur niște iluștri

conducători de popoare. Dar nici un Homer nu le-a făcut numele nemuritor.

Pe locul unde ne aflăm a fost desigur sacrificată o fecioară barbară, mai albă decît Polixena, fiica lui Priam. Şi sufletul ei indignat s-a refugiat sub cerul scund dintre cîmpie şi ocean.

Sainte-Anne-d'Auray, 28 iulie

Era în ziua Pelerinajului. Se ştie că în Bretania se numeşte Pelerinaj hramul unei biserici sau al unei capele. Pelerinii care sosesc acolo, după îndeplinirea unor anumite practici pioase, şi după ce depun cîteva daruri aduse sfîntului sau sfintei, capătă indulgenţe. Sfinţii din Bretania au păstrat, fiecare pe domeniile lui, o simplitate rustică. Primesc daruri în natură. Şi mai trebuie să li se plătească şi redevenţa după obiceiul locului. M.. ca Noastră din Relec nu vrea decît găini albe. Sfînta Ana, mama ei, nu are asemenea fineţuri : primeşte toate cadourile ; coroana ei e făcută din giuvaerurile doamnelor din Lorient şi Quimper.

E aproape o leghe de la gară pînă la Sfînta Ana. Cînd am pornit-o noi, tot drumul care duce în sat de-a lungul cîmpiei era ticsit de pelerini. Scufiile albe ale ţăranciilor străluceau la soare, ca aripile unor pescăruşi. Bărbaţii, în sacouri de un cafeniu-închis, şi în cap cu pălării largi, din care atîrna o panglică neagră, înaintau în tăcere, sprijinindu-se în bastoane de corn. Şi pe tot cursul drumului se înşiruia, de o parte şi de alta, cîte un gard de cerşetori.

Unii, moşnegi orbi, albiţi şi păroşi, proptindu-se cu mîna de capul unui copil, păreau, în lamentabila lor maiestate, a fi ultimii barzi. Ceva mai în faţă, o femeie ridica, gemînd, spre cerul albastru de peste cîmpie, un braţ atît de mutilat, atît de descărnat, atît de ciopîrţit, terminîndu-se cu o mînă atît de stranie, din care mai rămăseseră doar două degete, încît ai fi zis că e un corn caduc de cerb muiat în sîngele unor cîini sfîşiaţi. În altă parte se înălţa o formă omenească terminată printr-o masă de carne sanghinolentă şi tumefiată, pe care o luai drept obraz numai prin faptul că-i ocupa locul. Apoi, cot la

cot, rezemîndu-se unii de alţii, veneau cei săraci cu duhul, care se asemănau între ei prin golul din privire, prin imobilitatea surîsului, printr-un continuu tremurici din tot corpul şi, mai ales, prin aerul de familie : susţinîndu-se unii pe alţii, avînd desigur un sentiment vag de înrudire, toţi păreau fraţi şi surori. Unul din ei, un tînăr înalt cu barba creaţă, îmbrăcat într-o rochie de femeie, îşi zgîia ochii albaştri de ţi se făcea frică ; simţeai că nici o imagine din univers nu pătrunde în ei decît spre a se pierde. Şi, aşa cum stătea drept, în rochia lui cenuşie, de-o croială străveche, mai curînd ciudată decît ridicolă, părea o statuie sculptată de un vechi iconar şi pe care — după cum spun unele legende mai vechi — o putere tenebroasă o însufleţea. Cerşetorii aceştia fac parte din pitorescul Bretaniei, în strictă armonie cu cîmpia şi stîncile ei.

Drumul, străbătut de mulţi pelerini şi mărginit de şirurile mişcătoare ale săracilor, ajunge în piaţa mare, unde se află biserica Sfînta Ana. Toată piaţa e ocupată de ţărani. Nu lipseşte nici una din parohiile Morbihanului sau ale insulelor patriarhale Houat şi Hoedic. Au venit pelerini în mare număr din ţinuturile Tréguier, Léonnois şi Cornouaille. Bărbaţii şi-au prins la pălării rămurele de măceş şi fire de iarbă-neagră. Dar nu se mai vede costumul celtic de odinioară : ţăranul nu mai poartă străvechii nădragi, largi şi bufanţi. Toţi, chiar şi cei din Finister, au pe ei pantaloni negri ca ai senatorului Soubigou. Femeile, din fericire, au păstrat pălăriile naţionale. Pălăriile lor albe ca nişte scoici în vîrful capului sau, dimpotrivă, atîrnînd pe umeri, dau acestor adunări un farmec duios şi nostalgic. Scufia mare cu colţuri a femeilor din Vanne, scufiţa scrobită a celor din Auray, boneta austeră din Quimperlé, care ascunde părul fetelor, scufa cu aripile ridicate a acelora din Pont-Aven, pălăria de dantelă din Rosporden, diadema de postav cu fire de aur şi purpură ce se poartă la Pont-l'Abbé, scufiile cu panglici, întinse ca velele, din Saint-Thegonac, pălăria cu volan pe ceafă din Landerneau, toate aceste acoperămînte de cap purtate de-a lungul veacurilor dau fetelor tinere întreaga melancolie a trecutului. Pe obrajii aceştia ce se veştejesc în cîţiva ani — mereu aplecaţi peste pămîntul

tare care-i va acoperi în scurt timp —, pălăria străbunicii îşi păstrează forma imuabilă. Trecînd de pe capul mamelor pe acela al fiicelor, ne demonstrează că generaţiile se succed după generaţii şi că durata şi continuitatea rezidă numai în seminţie. Astfel că o simplă bucată de pînză, plisată într-un anumit fel, ne dă ideea timpului ce se prelungeşte mult peste acela al existenţei fiecărui ins.

Înveşmîntate în negru, cu faţa şi gîtul acoperite de voaluri, femeile din Morbihan par nişte călugăriţe. Ele sînt cu atît mai frumoase cu cît sînt mai blajine. Stînd pe călcîie, într-o poziţie care le este obişnuită, au o drăgălăşenie calmă şi gravă — destul de emoţionantă. Fetiţele lor, îmbrăcate la fel, sînt încîntătoare datorită, fără îndoială, austerităţii veşmintelor, care scoate în relief prospeţimea surîzătoare a copilăriei. Nu există ceva mai drăguţ decît drăcuşorii aceştia de şapte-opt ani. Cînd sînt numai între ele, se distrează bătîndu-se pe iarbă. Instinctul rasei le împinge, căci se ştie că ele sînt fete de vajnici luptători.

Biserica Sfintei Ana este nou-nouţă şi de o bogăţie pe care timpul n-a irosit-o deloc. Poate că şi arhitectul, de Perthes, a fost un om ingenios. Dar numai vremea deţine secretul armoniilor profunde. Piaţa pe care se ridică este mărginită de mici dughene unde femeile cumpără medalii, mătănii, lumînări, cărţi cu cîntări în bretonă şi franceză şi vederi din Epinal.

N-am văzut cînd a trecut procesiunea. Nu ştiu dacă şi-a mai păstrat acel caracter de credinţă naivă, pe care-l avea odinioară. Am zărit numai prapurii ; mi s-au părut prea noi şi prea frumoşi.

Altădată se vedeau, în această procesiune, marinari ducînd cu ei rămăşiţele unei corăbii pe care au fost salvaţi de un naufragiu, convalescenţi care trăgeau cîte un giulgiu ce fusese pregătit pentru dînşii, dar se dovedise inutil, oameni scăpaţi dintr-un incendiu, în mîini cu frînghia sau scara salvatoare. Se remarcau în special mateloţii din Arzon. Descendenţi ai celor patruzeci şi doi de marinari care, în războiul din Olanda, din 1673, au jurat credinţă Sfintei Ana şi au fost feriţi de tunurile

amiralului Ruyter. Precedați de crucea de argint a parohiei lor, înaintau, susținînd pe umeri modelul vasului de atunci, pavoazat cu toate pavilioanele, cîntînd o baladă ; iată cîteva strofe :

. . . . . .

Patruzeci și doi de-ostași
Pornit-am ceată din Arzon,
Să ne batem în Olanda
Pentru rege, pentru tron.

Șapte iunie, anul
una mie șase sute
Șaptezeci trei era o zi
Din cele mai temute.

Ghiulele ca grindina
Cădeau peste corăbii,
Praful se-alegea din toate
Catarge, pînze, frînghii.

A fost miracol mare :
Din Arzon pe nici unul
Nu l-a atins cît de puțin
Nici pușca și nici tunul.

Un argonez schimbat-a
Locul unde o vreme-a stat,
Cînd veni altul, o ghiulea
Capul i l-a sfărîmat.

Argonezul, rămas teafăr,
Fu stropit în ochi, pe gît
De creierul sărmanului
Ce fusese omorît.

Ah ! sfînta noastră străbună,
Acest miracol mare,
Noi știm că Tu l-ai făptuit
Spre-a noastră scăpare.

avut halucinații asemănătoare, primind cîte o misiune specială din partea unui personaj ceresc. Ca și Ioana, ca și potcovarul, ca și Martin, fermierul din Keranna a rezistat la început glasului din cer, invocînd slăbiciunea și ignoranța sa, precum și măreția sarcinii. Dar fecioara stăruia ; cuvîntul său deveni mai imperativ. Miracolele se înmulțiră. Apărură lumini subite, ploi de stele. Cînd îi cercetezi mai aproape pe halucinații care își închipuie că li s-a încredințat vreo misiune, te izbește similitudinea, aș spune chiar identitatea stării lor psihice și a acțiunilor care decurg din ea. Nicolazic, obsedat de ideea sa fixă, îl vizită pe preotul din Plunerat ; acesta însă nu se comportă cum trebuie, trimițîndu-l, pe un ton aspru, să-și vadă de secara și vitele lui. Vizionarul nu se lăsă descurajat și sfîrși prin a învinge toate obstacolele. Nicolazic era un om simplu, care nu știa nici să scrie, nici să citească, și vorbea numai în dialectul breton.

Nu te poți îndoi de sinceritatea lui, după cum nu poți pune la îndoială nici pe aceea a Ioanei d'Arc sau a potcovarului din Salon, sau a lui Martin din Gallardon. Dar probabil că a și fost împins în acțiunile sale de niște inși abili și interesați. N-am avut răgaz să studiez pățania lui după textele originale, și nu o cunosc decît prin mijlocirea unor hagiografi moderni, a căror manieră cucernică și plină de pietate exclude orice critică. Dar mi se pare limpede că bietul om era condus, fără știrea sa, de Kerlogen. Seniorul acesta dăduse terenul pe care urma să se ridice capela. E ușor de înțeles rîvna care-i îndemna atunci pe catolicii bretoni să-i stîrnească pe vizionari și să încurajeze tot felul de miracole. Progresele reformei îi înspăimîntaseră și temerile lor erau încă vii. Ne aflăm în anul 1625. În acea vreme, Soubise, care primise din partea armatei calviniste, staționată la Rochelle, comandamentul provinciilor Poitou, Bretania și Anjou, își reluase armele și capturase o escadră regală la gura fluviului Blavet. Trebuia reînsufletită credința veche, trebuia să se dea o mare lovitură. Viziunile blajinului Nicolazic au apărut cum nu se poate mai la timp. Și s-a profitat de ele.

Spuneam adineauri că misiunile primite de vizionari din partea îngerilor sau a sfinților purced toate în același

avut halucinații asemănătoare, primind cîte o misiune specială din partea unui personaj ceresc. Ca și Ioana, ca și potcovarul, ca și Martin, fermierul din Keranna a rezistat la început glasului din cer, invocînd slăbiciunea și ignoranța sa, precum și măreția sarcinii. Dar fecioara stăruia ; cuvîntul său deveni mai imperativ. Miracolele se înmulțiră. Apărură lumini subite, ploi de stele. Cînd îi cercetezi mai aproape pe halucinații care își închipuie că li s-a încredințat vreo misiune, te izbește similitudinea, aș spune chiar identitatea stării lor psihice și a acțiunilor care decurg din ea. Nicolazic, obsedat de ideea sa fixă, îl vizită pe preotul din Plunerat ; acesta însă nu se comportă cum trebuie, trimițîndu-l, pe un ton aspru, să-și vadă de secara și vitele lui. Vizionarul nu se lăsă descurajat și sfîrși prin a învinge toate obstacolele. Nicolazic era un om simplu, care nu știa nici să scrie, nici să citească, și vorbea numai în dialectul breton.

Nu te poți îndoi de sinceritatea lui, după cum nu poți pune la îndoială nici pe aceea a Ioanei d'Arc sau a potcovarului din Salon, sau a lui Martin din Gallardon. Dar probabil că a și fost împins în acțiunile sale de niște inși abili și interesați. N-am avut răgaz să studiez pățania lui după textele originale, și nu o cunosc decît prin mijlocirea unor hagiografi moderni, a căror manieră cucernică și plină de pietate exclude orice critică. Dar mi se pare limpede că bietul om era condus, fără știrea sa, de Kerlogen. Seniorul acesta dăduse terenul pe care urma să se ridice capela. E ușor de înțeles rîvna care-i îndemna atunci pe catolicii bretoni să-i stîrnească pe vizionari și să încurajeze tot felul de miracole. Progresele reformei îi înspăimîntaseră și temerile lor erau încă vii. Ne aflăm în anul 1625. În acea vreme, Soubise, care primise din partea armatei calviniste, staționată la Rochelle, comandamentul provinciilor Poitou, Bretania și Anjou, își reluase armele și capturase o escadră regală la gura fluviului Blavet. Trebuia reînsufletită credința veche, trebuia să se dea o mare lovitură. Viziunile blajinului Nicolazic au apărut cum nu se poate mai la timp. Și s-a profitat de ele.

Spuneam adineauri că misiunile primite de vizionari din partea îngerilor sau a sfinților purced toate în același

fel. Încep cu cîte *un semn*. Ioana, cînd avea să fie înarmată, trimise la Notre-Dame-de-Fierbois să se caute o sabie însemnată cu cinci cruci, care, într-adevăr, se găsi acolo. Şi s-a povestit, după aceea, că arma fusese zidită într-un perete al bisericii.

Yves Nicolazic venise şi el cu un astfel de semn. Luîndu-se după flacăra unei lumînări, ţinută de o mînă invizibilă, omul nostru coborî într-un şanţ, scormoni ţărîna şi scoase de acolo o statuetă de lemn care o înfăţişa pe Sfînta Ana. Locul în care a fost găsită această icoană se numea Ker-Anna, şi e posibil, după cum s-ar părea că o indică denumirea, să fi fost acolo o capelă consacrată mamei Fecioarei. Dar ca această capelă să se fi ruinat cu nouă sute optzeci de ani şi şase luni înainte, cum spunea femeia în alb, e imposibil de crezut. În secolul al VI-lea nici sfînta Ana, nici fiica ei nu aveau sanctuare şi nici icoane. Şi, dacă femeia în alb era sfînta Ana în persoană, trebuie să admitem că sfînta Ana însăşi nu-şi cunoştea propria ei iconografie. Dificultatea asta nu-i încurcă deloc pe bretonii pe care-i văd în procesiune.

Sfînta Ana, atît de glorificată în Auray şi a cărei icoană poartă acea coroană *închisă*, pe care arta religioasă n-o pusese pînă acum decît pe fruntea Mariei, Sfînta Ana nu are legendă. Evanghelia nici n-o aminteşte. Sfîntul Epifan — cel dintîi, cred — vorbeşte de îndelungata ei sterilitate care o apăsa ca un oprobriu. La sărbătoarea tabernacolelor, preotul i-a refuzat ofranda. Ea s-a ascuns în casa ei din Nazaret, şi puţin după aceea a şi născut-o pe Maria.

Pelerinii din Auray intonează pe aria *Amaryllis*, *albă eşti*, un cîntec în care Ana se roagă Cerului să-i dăruiască un copil, în termenii următori :

O, Doamne-atotputinte-n faţă-ţi mă prostern,
Aibi milă de a mea sterilitate !
(De un sfert de veac trăiesc ca-ntr-un infern.)
Înlocuieşte-o cu fecunditate !
Şi-ţi făgăduiesc din inimă, o, Dumnezeu !
Rodul născut din pîntecele meu.

. . . . . .

Prietenele, toate, mă ocolesc,
Am parte numai de ofense crunte;
O, sfinte Doamne, vreau să mă lecuiesc,
Șterge-mi, rogu-te, pata de pe frunte.
Umilei tale roabe i-aruncă o privire
Și n-o lăsa, pioasa, să plîngă în neștire.

Ce importanță are, la urma urmei, dacă această adunare din Auray — care unește atîția oameni printr-o credință comună — a pornit de la halucinațiile unui bolnav ignorant! Bretonul nu-i înzestrat cu spirit cercetător; e incapabil de critică și, realmente, nu i se poate face o vină din asta. Spiritul critic se dezvoltă în condiții cu totul aparte și cu totul rare pentru a putea exercita o influență eficace asupra credințelor omenirii. Credințele acestea scapă — în mod absolut — de sub controlul inteligenței. Ele se pot dovedi stupide și absurde, fără a-și compromite autoritatea pe care o exercită asupra sufletelor. E un lucru prea banal să spui că sînt consolatoare. După ce reflectezi puțin, s-ar putea să-ți dai seama că, de cele mai multe ori, oamenii se aleg mai curînd cu frica decît cu bucuria. Credința bretonilor mi se pare deosebit de sumbră. În orice caz, ei nu par a gusta mai multă plăcere decît gustă trăgînd din pipele scurte sau sorbindu-și litra de rachiu. Oamenii aceștia încăpățînați, sălbatici și taciturni seamănă cu pieile-roșii; văzîndu-i, nu te poți opri să nu te gîndești la ziua în care, murmurînd un cîntec, golindu-și paharele și fumînd, vor privi îndelung cîmpia și marea, lăsîndu-se încet, încet cuprinși de moarte.

CARTE PRIETENULUI MEU

CARTEA LUI PIERRE

Primele cuceriri

1 Monștrii 10
2 Doamna în alb 12
3 Îți dau trandafirul acesta 18
4 Copiii lui Édouard 19
5 Ciorchinele de struguri 22
6 Marcelle cea cu ochii de aur 27
7 Însemnare făcută în zori de zi 33

Alte iubiri

1 Schitul din Grădina Plantelor 35
2 Moș Le Beau 39
3 Bunica Nozière 43
4 Dintele 55
5 Revelația poeziei 59
6 Teutobochus 65
7 Autoritatea domnului abate Jubal 68
8 Șapca lui Fontanet 73
9 Ultimele cuvinte ale lui Decius Mus 76
10 Studiul clasicilor 80
11 Pădurea de mirt 86
12 Umbra 92

CARTEA SUZANNEI

Cititorului 98

Suzanne

1 Cocoșul 99
2 Suflete necunoscute 104

3 Steaua 105
4 Teatrul de păpuşi 109

Prietenii Suzannei

1 André 114
2 Pierre 121
3 Jessy 125

Biblioteca Suzannei

1 Doamnei D*** 130
2 Dialog despre poveştile cu zîne 135

PIERRE NOZIÈRE

Cartea întîi
Copilăria

I Sfînta Scriptură şi Grădina Botanică 166
II Negustorul de ochelari 171
III Doamna Mathias 178
IV Scriitorul public 182
V Povestirile mamei 186
Şcoala 186
Marie 188
Peste cîmpii 189
Greşelile celor mari 194
Jacqueline şi Miraut 196
VI Cei doi croitori 198
VII Domnul Dèbas 204
I 204
II 207
III 211
VIII Scutierul regelui 212
IX Doamna Planchonnet 218
X Cei doi tovarăşi 224
XI Onésime Dupont 230

Cartea a doua

Note scrise de Pierre Nozière pe marginea volumului său, în format mare : Plutarh 236

* * * 237

Ariste, Polyphile şi Dryas 244

Cartea a treia

Plimbările lui Pierre Nozière în Franța

I Pierrefonds 250

II Orăşelul 255

Istoria preafericitului Longis şi a preafericitei Onoflette 257

Istoria sfîntului Adjutor 260

III Saint-Valéry-pe-Somme 267

Saint-Valéry-pe-Somme, vineri, 13 august 267

Istoria sfîntului Gualaric sau Valéry 270

Saint-Valéry-pe-Somme, 14 august 276

16—18 august 280

Saint-Valéry, 22 august 285

Eu, 23 august 286

Le Tréport, 23 august 291

IV Notre-Dame de Liesse 292

Saint-Thomas, 11 august 292

Povestea celor trei cavaleri d'Eppes şi a frumoasei Izmeria 298

V În Bretania 304

Promontoriul Raz (Finistère), 23 iulie 304

De Carneo (Morbihan) 4 august 319

Sainte-Anne-d'Auray, 28 iulie 324

Coperta de *Gh. Baltoc*

ISBN 973-23-0068-x

Lector : SORIN MARCULESCU
Tehnoredactor : GH. CHIRU

Apărut 1989. Bun de tipar 29.04.1989
Format 32/70×108. Coli tipo 10,5

Comanda nr. 90 106
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr. 1, București,
Republica Socialistă România

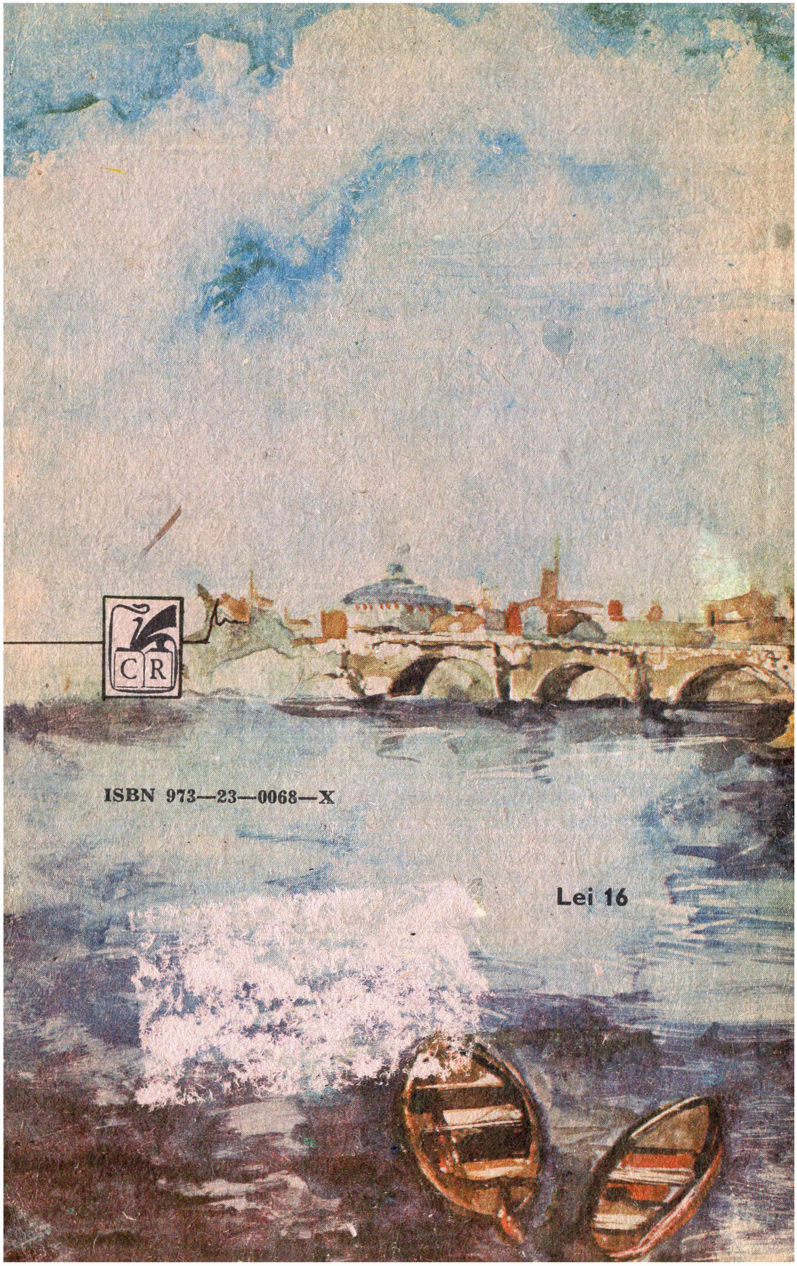

ISBN 973—23—0068—X

Lei 16